

**T.C.
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ANABİLİM DALI
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ PROGRAMI**

DOKTORA TEZİ

**AMERİKAN BOARD'IN EĞİTİM FAALİYETLERİNE
BİR ÖRNEK: ÜSKÜDAR AMERİKAN KIZ
KOLEJİ'NİN KURULUŞ SÜRECİ (1873-1945)**

**SENEM CİVGİN
13701019**

**TEZ DANIŞMANI
Doç. Dr. ERCAN KARAKOÇ**

**İSTANBUL
2019**

**T.C.
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ANABİLİM DALI
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ PROGRAMI**

DOKTORA TEZİ

**AMERİKAN BOARD'IN EĞİTİM
FAALİYETLERİNE BİR ÖRNEK: ÜSKÜDAR
AMERİKAN KIZ KOLEJİ'NİN KURULUŞ
SÜRECİ (1873-1945)**

**SENEM CİVGİN
13701019**

**TEZ DANIŞMANI
Doç. Dr. ERCAN KARAKOÇ**

**İSTANBUL
2019**

T.C.
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ANABİLİM DALI
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ PROGRAMI

DOKTORA TEZİ

AMERİKAN BOARD'IN EĞİTİM
FAALİYETLERİNE BİR ÖRNEK: ÜSKÜDAR
AMERİKAN KIZ KOLEJİ'NİN KURULUŞ
SÜRECİ (1873-1945)

SENEM CİVGİN
13701019

Tezin Enstitüye Verildiği Tarih: 04.02.2019

Tezin Savunulduğu Tarih: 10.01.2019

Tez Oy Birliği / ~~Oy Çekliği~~ ile Başarılı Bulunmuştur

	Unvan Ad Soyad	İmza
Tez Danışmanı	: Doç. Dr. Ercan KARAKOÇ	
Jüri Üyeleri	: Prof. Dr. Mustafa GÜNDÜZ	
	: Prof. Dr. Davut HUT	
	: Dr. Öğretim Üyesi Fahriye DİNÇER	
	: Prof. Dr Tülay Alim BARAN	

İSTANBUL
OCAK 2019

ÖZ

AMERİKAN BOARD'IN EĞİTİM FAALİYETLERİNE BİR ÖRNEK: ÜSKÜDAR AMERİKAN KIZ KOLEJİ'NİN KURULUŞ SÜRECİ (1873-1945)

Senem CİVGİN

Ocak, 2019

Bu doktora tezinde Amerikan Board Teşkilatı'nın İzmit Bahçecik İstasyonu'nda faaliyete geçen, Bahçecik Yatılı Kız Okulu'nun Üsküdar Amerikan Kız Lisesi'ne dönüşümü ile bu kurumun Bahçecik, Adapazarı, İzmit ve İstanbul hattında uzanan tarihi incelenmektedir.

Üsküdar Amerikan Kız Lisesi, Amerikalı Protestan misyonerlerce kurulmuş ve onlar tarafından idare edilmiştir. Tarihi XIX. yüzyılın son çeyreğinde Bahçecik'te başlayan okulun faaliyetleri, zamanla Adapazarı ve İzmit'te devam etmiştir. Kurum kurulduğu dönemin konjonktürleri gereği üç kez taşınmıştır. Nitekim taşındığı son il olan İstanbul'da halen faaliyetlerini sürdürmektedir. Okulun kurulduğu ve taşındığı noktaların tercihine bakıldığında, özellikle Ermeniler'in yoğun yaşadığı bölgelerin seçildiği görülmektedir.

Okulda yürütülen eğitim-öğretim faaliyetleri incelendiğinde ise çağdaş bir anlayış ile hazırlanan ders müfredatı çerçevesinde, yenilikçi ve pragmatik bir eğitim sisteminin oluşturulduğu göze çarpmaktadır. Bu minvalde modern derslerin yanı sıra kızlara kendilerini bireysel olarak geliştirebilecekleri dikiş, nakış, el sanatları vb uygulamalı dersler de verilmiştir.

Okulun işleyişi ele alındığında, yerel halkın bu eğitim kurumuna yakın destekte bulunduğu, misyonerlerle birlikte mütevelli heyetleri oluşturdukları ve okulun finansını sağladıkları görülmektedir. Keza bu kurumdan mezun olanların, bilahare okul ve diğer misyoner okulları bünyesinde istihdam edildikleri gözlenmektedir. Nihayet okulu himaye eden Amerikalıların farklı konjonktür ve zamanlarda, dönemin şartlarına hızla uyum sağlayarak faaliyetlerini aksatmadan yollarına devam ettikleri dikkate şayandır.

Anahtar Kelimeler: Amerikan Board, Misyonerlik, Eğitim, Bahçecik, Adapazarı, İstanbul, Üsküdar Amerikan Kız Koleji / Lisesi.

ABSTRACT

AN EXAMPLE OF THE AMERICAN BOARD ACTIVITIES: THE ESTABLISHMENT OF SCUTARI AMERICAN COLLEGE FOR GIRLS, (1873-1945)

Senem CİVGİN

JANUARY, 2019

In this Ph. D. thesis, the transformation of Bahcecik Boarding School for Girls which commenced operations in the Bahcecik Station to Scutari American College for Girls and its history extending from Bahcecik to Adapazari, Ismit and Istanbul will be studied.

Scutari American College for Girls was established and managed by the American Protestant missionaries. The activities of the School, which started in Bahcecik in the last quarter of 19th Century, continued in Adapazari and Ismit in time. The School moved three times as a result of the conjuncture of the era. Ultimately, the School still operates in Istanbul where it moved last. When the places where the school was established and moved were taken into consideration, it can be seen that especially the places which were densely populated by Armenians were selected.

If the educational activities at the school were studied, an innovative and pragmatist educational system can be observed to have been created within the frame of a curriculum which was prepared in a modern approach. Within this manner, along with these modern courses, girls had practical classes such as sewing, embroidery, handcrafts etc., by which the girls could improve their individual skills.

When the functioning of the school was considered, it is observed that the locals supported the school intensely; formed board of trustees with the missionaries and provided funds for the school. Likewise, the graduates of the school were later employed by this school or other missionary schools. Finally, it was worth realizing that the Americans who patronized the school continued their activities without interruption by rapidly complying with the changing conditions and conjuncture.

Key Words: American Board, Missionary, Education, Bahcecik, Adapazari, Istanbul, Scutari American College for Girls/ High School for Girls

ÖNSÖZ

Bu doktora tez çalışmasında Üsküdar Amerikan Kız Lisesi'nin 1873 ile 1945 yılları arasındaki tarihi incelenmiştir.

Giriş ve sonuç bölümleriyle birlikte altı bölümden oluşan tezin giriş bölümünde konunun kapsamı, çalışmanın amaçları ve araştırma yöntemleri hakkında bilgi verilmiştir. Girişi takip eden birinci bölümde, kavramsal bir çerçeve çizilmiş ve misyon, misyoner, misyonerlik gibi temel kavramlar açıklanmıştır. Yine bu bölümde Kolejin tarihinde önemli rol oynayan Amerikan Board Teşkilatı'nın kuruluşu, teşkilat yapısı ve Osmanlı coğrafyasında örgütlenişi ile eğitim, basın-yayın ve sağlık alanlarındaki faaliyetleri ortaya koyulmuştur.

İkinci bölümde, Türk-Amerikan ilişkilerinin seyrinde misyonerlik, ticaret ve diplomasiye ait argümanların belirleyici olduğu düşüncesinden hareketle, XVIII. yüzyıldan XX. yüzyılın ilk çeyreğine kadar uzanan zaman kesiti dahilinde Türk-Amerikan ilişkileri ele alınmıştır. Bu bölümde, ilk olarak, Osmanlı ile Amerika arasındaki ilişkilerin tarihsel seyri ele alınmış, ardından Milli Mücadele döneminde Türkiye'ye gelen Amerikan Heyetleri ile Manda ve Himaye tartışmalarına değinilmiştir.

Çalışmanın üçüncü ve dördüncü bölümlerinde, Board misyonerlerinin Anadolu'daki eğitim-öğretim ağında önemli bir yeri olan Üsküdar Amerikan Kız Lisesi'nin tarihi, Bahçecik, Adapazarı ve İstanbul yılları başlıkları altında ele alınmıştır. Bu bölümde, okulun tarihine yer verilirken, okulun yönetimi, finansmanı, ders müfredatı, öğretmen ve öğrenci profilleri ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir.

Sonuçta ise kurumun Osmanlı'dan Cumhuriyet'e uzanan sürekliliği çerçevesinde temel ilkelerinden vazgeçmeden, kendini sürekli güncellediği sonucuna varılmıştır.

Bu tezin hazırlanması sırasında emeği geçen ve çalışmalarım esnasındayardımlarını esirgemeyen danışmanım Doç. Dr. Ercan KARAKOÇ'a sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Çalışmalarım sırasında değerli görüş ve önerileriyle bana yol gösteren hocalarım Prof. Dr Mustafa GÜNDÜZ ve Prof. Dr. Davut HUT'ayrı ayrı

müteşekkirim. Yine doktora eğitimim boyunca bana yardımcı olan hocam Dr. Öğretim Üyesi Fahriye DİNÇER'e şükranlarımı sunarım. Ayrıca, manevi desteğini her zaman yanımda hissettiğim değerli hocam Prof. Dr. Tülay ALİM BARAN'a teşekkür ederim. Son olarak, 2211-A Yurtiçi Doktora Burs Programı kapsamında beni destekleyen TÜBİTAK'a teşekkür ederim.

İstanbul Ocak, 2019

Senem CİVGİN

İÇİNDEKİLER

ÖZ	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ	v
İÇİNDEKİLER	vii
TABLolar LİSTESİ	x
KISALTMALAR	xi
GİRİŞ	1
1. MİSYONERLİK VE TARİHSEL GELİŞİMİ	5
1.1. Misyona, Misyonaer ve Misyonaerlik Kavramları.....	5
1.2. Hristiyan Misyonaerliğinin Tarihiçesi	7
1.2.1. Havariler Dönemi.....	7
1.2.2. Pavlus Dönemi ve Kiliselerin Kurulması.....	8
1.2.3. Ortaçağ Dönemi	9
1.2.4. Reformasyon Dönemi	11
1.2.5. Reform Sonrası Dönem.....	12
1.2.6. Modern Dönem	12
1.2.7. Diyalog Dönemi	13
1.3. Osmanlı Devleti'nde Misyonaerlik Faaliyetleri.....	15
1.3.1. Misyonaerlerin Osmanlı Devleti'ni Tercih Etme Nedenleri.....	15
1.3.2. Osmanlı Devleti'nde Faaliyet Gösteren Misyonaer Grupları	16
1.3.2.1. Katolik Misyonaerler	17
1.3.2.2. Protestan Misyonaerler	19
1.3.2.2.1. Osmanlı Devleti'nde Protestan Misyonaer Faaliyetlerinin Artması	20
1.4. American Board of Commissioners for Foreign Missions'ın Kuruluşu ve Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Teşkilatlanması	25

1.4.1. American Board of Commissioners for Foreign Missions’ın Kuruluşu	25
1.4.2. American Board of Commissioners for Foreign Missions’ın Örgütsel Yapısı ve Çalışma Sistemi.....	29
1.4.3. American Board of Commissioners for Foreign Missions’ın Osmanlı Ülkesi Dışındaki Faaliyet Alanları	35
1.4.4. American Board of Commissioners for Foreign Missions’ın Osmanlı Coğrafyası’nda Teşkilatlanması.....	37
1.4.4.1. American Board of Commissioners for Foreign Missions’ın Osmanlı Coğrafyası’nda Yürüttüğü Faaliyetler	52
1.4.4.1.1. Basın-Yayın Alanındaki Faaliyetler.....	52
1.4.4.1.2. Sağlık Alanındaki Faaliyetler.....	57
1.4.4.1.3. Eğitim Alanındaki Faaliyetler	63
2. OSMANLI DEVLETİ İLE AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİLERİN TARİHSEL GELİŞİMİ	71
2.1. 1830 Tarihli Ticaret Antlaşması’na Kadar Osmanlı Devleti ile Amerika Birleşik Devletleri Arasındaki İlişkiler	71
2.2. 1830 Tarihli Ticaret Antlaşması’ndan I. Dünya Savaşı’na Kadar Osmanlı Devleti ile Amerika Birleşik Devletleri Arasındaki İlişkiler	74
2.3. I. Dünya Savaşı’ndan Lozan Antlaşması’na Kadar Osmanlı Devleti ile Amerika Birleşik Devletleri Arasındaki İlişkiler	86
3. ÜSKÜDAR AMERİKAN KIZ KOLEJİ’NİN KURULUŞ SÜRECİ (1873-1945)	96
3.1. Üsküdar Amerikan Kız Koleji’nin İzmit-Bahçecik Yılları.....	96
3.1.1. Amerikan Board Misyonerleri ve İzmit İstasyonu.....	96
3.1.1.1. Amerikan Board Misyonerlerinin İzmit’i Tercih Etme Nedenleri....	96
3.1.1.2. İzmit İstasyonu’nun Kuruluşu ve Misyonerlerin Buradaki Faaliyetleri	99
3.1.1.3. Bahçecik ve Amerikan Misyonerler.....	103
3.2. Üsküdar Amerikan Kız Koleji’nin Kuruluşu ve Gelişimi	114

3.2.1. Üsküdar Amerikan Kız Koleji'nin Bahçecik Yılları.....	114
3.2.2. Üsküdar Amerikan Kız Koleji'nin Adapazarı Yılları	119
3.2.2.1. Amerikan Board Misyonerleri ve Adapazarı	119
3.2.2.2. Laura Farnham'ın Adapazarı'ndaki Müdürlük Yılları.....	122
3.2.2.3. Mary E. Kinney'in Adapazarı'ndaki Müdürlük Yılları	134
4. ÜSKÜDAR AMERİKAN KIZ KOLEJİ'NİN ÜSKÜDAR YILLARI	139
4.1. Bayan Mary E. Kinney'in Üsküdar'daki Müdürlük Yılları (1921-1930)	139
4.2. Bayan Marry Kinney'in Ölümünden II. Dünya Savaşı'nın Sonuna Kadar, Üsküdar Amerikan Kız Koleji'nin Üsküdar Yılları (1930-1945).....	152
5. SONUÇ.....	177
KAYNAKÇA	181
EKLER.....	204
ÖZGEÇMİŞ.....	222

TABLULAR LİSTESİ

Tablo 1:	1900’de Amerikan Misyonerlerinin Osmanlı Coğrafyasındaki Faaliyetlerinin Durumu	23
Tablo 2:	Amerikan Board Teşkilatı’nın Yıllara Göre Üye Sayıları	30
Tablo 3:	Amerikan Board Teşkilatı’nın Osmanlı Coğrafyasında Kurduğu Hastaneler.....	61
Tablo 4:	1934-1935 Eğitim-Öğretim Yılı Üsküdar Amerikan Kız Lisesi Ders Programı	158
Tablo 5:	1937-1938 Eğitim Öğretim Yılı Üsküdar Amerikan Kız Lisesi Ders Programı	165
Tablo 6:	1940-1941 Eğitim-Öğretim Yılı Üsküdar Amerikan Kız Lisesi Lise Kısmı Ders Programı.....	170
Tablo 7:	1940-1941 Eğitim-Öğretim Yılı Üsküdar Amerikan Kız Lisesi Orta Kısmı Ders Programı.....	171

KISALTMALAR

ABCFM	: American Board of Commissioners for Foreign Missions(Amerika Yabancı Misyon Temsilcileri Heyeti)
ARIT	:American Research Institute in Turkey
ACG	: American College for Girls at Constantinople (İstanbul Amerikan Kız Koleji)
age	: Adı geçen eser
AİBÜ	: Abant İzzet Baysal Üniversitesi
ASAM	: Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi
ASM	: Asia Minor Studies
AVİD	: Avrasya İncelemeleri Dergisi
bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
CMS	: Church Missionary Society (Kilise Misyonerlik Cemiyeti)
çev.	: Çeviren
ÇTTAD	: Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi
ed.	: Editör
Haz.	: Hazırlayan
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
NER	: Near East Relief
OTAM	: Osmanlı Tarihi Araştırmaları Merkezi
Rev.	: Reverend
s.	: Sayı
SAÜ	: Sakarya Üniversitesi
SEV	: Sağlık Eğitim Vakfı
TCTA	: Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi
TDVİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansillopedisi
TTK	: Türk Tarih Kurumu
TTKK	: Talim Terbiye Kurulu Kararları
TÜBAR	: Türklük Bilimi Araştırmaları
TÜDTAD	: Türkiye Dinler Tarihi Derneği

UCBWM	: United Church Board for World Ministries
UCC	: Wider Church Ministries of the United Church of Christ
ÜAA	: Üsküdar Amerikan Akademi
ÜAKL	: Üsküdar Amerikan Kız Lisesi
Vd	: Ve diğerleri
Vol.	: Volume
WBM	: Woman's Board of Missions (Kadınlar Misyon Cemiyeti)
Yay. Haz.	: Yayına Hazırlayan
YMCA	: The Young Men's Christian Association (Genç Erkekler Hristiyan Birliği)

GİRİŞ

XIX. yüzyılda Osmanlı topraklarına ilgi göstermeye başlayan Amerikan Board Teşkilatı çok yönlü çalışmaları kapsamında özellikle eğitim-öğretim alanındaki faaliyetlerine ağırlık vermiş ve Osmanlı coğrafyasında ilkokuldan yüksekokula kadar her seviyede pek çok okul kurmuştur. Bu kurumlardan günümüze miras kalan üç okuldan birisi de Üsküdar Amerikan Lisesi'dir. Diğer iki kurum İzmir Amerikan Koleji ile Tarsus Amerikan Kolejidir. Bu okullarla ilgili müstakil tezler hazırlanmış olmasına rağmen; Üsküdar Amerikan Kız Koleji / Lisesi'ni ele alan bir tez çalışması yapılmamıştır. Bu önemli eksiklik nedeniye; Üsküdar Amerikan Kız Koleji tez konusu olarak seçilmiştir.

Çalışmanın temel amacı, Tanzimat Dönemi'nin sonuna doğru, 1873 yılında İzmit Bahçecik'te yatılı bir kız okulu olarak kurulan ve Türkiye'ye miras kalan Üsküdar Amerikan Kız Lisesi'nin tarihini II. Dünya Savaşı'nın sona erdiği 1945 yılına kadar incelemektir. Burada konunun 1945 yılı ile sınırlandırılmasının nedeni şöyledir: İkinci Dünya Savaşı'nın sona erdiği 1945 yılı itibariyle Amerika Birleşik Devletleri ile Türkiye'nin ilişkilerinin gelişmesi sebebiyle Amerikan okullarına duyulan ilgi artmış ve bu bağlamda; Üsküdar Amerikan Kız Koleji'nin tarihinde yeni bir dönem başlamıştır. Bu minvalde, okulun 1945 ve sonrasındaki gelişimini incelemek ayrı bir çalışmanın konusu olarak değerlendirilmelidir.

Araştırmanın ikinci amacı ise çalışmanın odağında yer alan okulun kurulduğu ve faaliyette bulunduğu dönemin siyasi atmosferi ve toplumsal değişimler gibi çok boyutlu dinamiklerinin net bir şekilde anlaşılması için, tarihsel arka planın arşiv belgeleri ışığında açıklığa kavuşturulmasıdır.

Yine çalışmada Üsküdar Amerikan Kız Koleji'nin Osmanlı ve Cumhuriyet eğitim sistemlerindeki yerinin ortaya konulması hedeflenmiştir. Yanı sıra Kolejin süreç içerisinde yaşadığı dönüşümün ve kurumun yetiştirdiği bireylerin Türkiye'nin siyasi, sosyal, kültürel, iktisadi hayatına ve Türk modernleşmesine katkılarının aydınlatılması amaçlanmıştır.

Tezin hazırlık safhasında tarama yöntemi kullanılmış bu bağlamda, ilk olarak seçilen araştırma konusu ile ilgili genel bir bibliyografya oluşturulmuştur. Bu doğrultuda; ikinci el kaynaklar içerisinde bulunan kitaplar, makaleler, bildiri ve tezler araştırmanın kaynakçasına dahil edilmiştir.

Genel bibliyografyanın çerçevesinin çizilmesinin ardından arşiv belgelerine ulaşılmıştır. Bu noktada, Amerikan Board Teşkilatı'na ait "*Missionary Herald (Misyoner Habercisi) Serisi*", "*Reports of the American Board of Commisioners for Froeign Missions*" adlı yıllık raporlar, bu raporların özeti mahiyetindeki "*Papers ofthe American Board of Commisioners for Foreign Missions*" isimli mikro film arşivi ve Amerikan Board Teşkilatı'na mensup bayan misyonerlerin faaliyet raporlarından oluşan "*Life and Light for Woman*" serisi temin edilmiştir Bu kaynakların tedarik edilmesi sürecindebaştta SALT Araştırma Arşivi, Boğaziçi Üniversitesi Kütüphanesi ve Türk-Amerikan İlmi Araştırmalar Enstitüsü (ARIT) Kütüphanesi'nden yararlanılmıştır.

Ayrıca, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde özellikle *Maarif Nezareti Heyet-i Teftişiyeye Kalemi (MF.HTF)*, *Maarif Nezareti Tedrisat-ı Hususiye Kalemi (MF.HUS)*, *Maarif Nezareti İstanbul Maarif Müdüriyeti (MF.İMF) Kalemi*, *Maarif Nezareti İstatistik Kalemi (MF.İST)* ve *Maarif Nezareti Mekatib-i Gayri Müslime ve Ecnebiye Müdüriyeti (MF.MGM)* fonları taranmıştır. Aynı çerçevede Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nde de araştırmalar yapılmıştır.

Söz konusu kaynaklara ulaşılmasının sonrasında çalışmanın önemli kaynaklarından olan "*Tebliğler Dergisi*" sayıları ve "*Talim Terbiye Kurulu Kararları*" Milli Eğitim Bakanlığı'ndan temin edilip taranmıştır.

Böylelikle, ana kaynaklar ve resmi verilere ulaşıldıktan sonra birincil kaynaklar olarak nitelenen materyaller tedarik edilmiştir Bu bağlamda; misyonerlerin faaliyetlerini ve anılarını kaleme aldıkları eserlerle, Amerikan Board yetkililerince yazılan tez konusuyla ilintili kitaplar incelenmiştir.

Bütün kaynaklar taranmış ve tasnif edilmiştir. Söz konusu kaynaklar arşiv malzemesiyle desteklenmiştir.

Türkiye'de misyonerler ve faaliyetleri üzerine yapılan çalışmaların bazılarında misyonerlerin dönemin politik atmosferini Osmanlı Devleti aleyhine değiştirdiği görüşüne yoğunlaşmıştır. Bunun yanı sıra; bahsi geçen araştırmalarda, misyonerlik

faaliyetleriyle millet sistemine zarar verildiği ve ayrılıkçı hareketlerin güçlendiği noktasına odaklanılmıştır. Bu bağlamda; Amerikan Board misyonerlerinin özellikle Ermeni Milliyetçiliği ile Bulgar Milliyetçiliği düşüncelerinin olgunlaşmasına katkı sağladığı vurgulanmıştır. Bu nedenle; söz konusu yayınlar genellikle öznedir.

Misyonerlik çalışmaları ekseninde üretilen araştırmaların bir bölümünde genel olarak yabancı okullar konusu incelenmiştir. Bu araştırmalarda eğitim kurumları çoğunlukla “misyoner okulları” olarak adlandırılarak, okulların zararlı faaliyetleri olduğu savı ortaya konulmuştur.

Ayrıca, yabancı okullar kapsamında ele alınan ve tarihsel süreçte hem Osmanlı coğrafyasında hem de Türkiye topraklarında yadsınamaz bir yaygınlık gösteren Amerikan okulları ile ilgili müstakil kitaplar hazırlanmıştır. Bu çalışmalarda genellikle okulların tarihleri üzerinde durulmuştur.

Misyonerlik ve ABCFM'nin Osmanlı coğrafyasında teşkilatlanması ile faaliyetleri hususunda birçok akademik araştırma yapılmıştır. Bu bağlamda; özellikle 2000'li yıllarla birlikte birincil kaynaklara başvurularak hazırlanmış yüksek lisans ve doktora tezleri literatüre kazandırılmıştır. Bunlardan bazıları şunlardır:

İdris Yücel, *Kendi Belgeleri Işığında Amerikan Board'un Osmanlı Ülkesindeki Teşkilatlanması* Yüksek Lisans Tezi. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005.

Cenk Demir, *Kayseri, Niğde, Nevşehir Üçgeninde Amerikan Board'un Eğitim Faaliyetleri*. Yüksek Lisans Tezi. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.

Gülbadı Alan, *Merzifon Amerikan Koleji ve Anadolu'daki Etkileri*. Doktora Tezi. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002.

İdris Yücel, *Anadolu'daki Amerikan Hastaneleri ve Tıbbi Misyonerlik (1880-1930)* Doktora Tezi. Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2011.

Cenk Demir, *Amerikan Board'un İzmir'deki Faaliyetleri ve İzmir Uluslararası Koleji* Doktora Tezi. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.

Üsküdar Amerikan Kız Koleji ile ilgili hazırlanmış bir tez çalışması olmamasına karşın, Fay Linder'in kaleme aldığı Üsküdar Amerikan Kız Koleji isimli bir çalışma

mevcuttur. Söz konusu çalışma genel itibariyle kronolojik bilgi veren analiz ve yorum içermeyen muhtasar rapor/kitaptır. Bu çalışmada Linder, Kolej'in kuruluşunu ve faaliyetlerini ortaya koymuş ve ağırlıklı olarak Amerikan Board belgelerinden faydalanmıştır. Linder'in çalışması Osmanlı ve Türkiye arşiv kaynaklarını kullanmaması bağlamında eksiktir. Bu tez çalışmasında ise Başbakanlık Osmanlı Arşivi ve Cumhuriyet Arşivi'nde bulunan belgelerden yararlanılmıştır. Ek olarak, Talim Terbiye Kurulu Kararları ile Tebliğler Dergisi'ndeki veriler incelenmiştir. Bu tez çalışması önceki çalışmalardan farklı olarak, misyonerlerin kendi deneyimlerini kendi ağızlarından aktararak oluşturdukları Amerikan belgelerindeki bilgilerin ayrıntılı olarak ele alınması olanağını da sunmaktadır. Yine bu çalışmanın temel kaynaklarından hareketle tez konusu karşılaştırmalı bir perspektiften ele alınmış bu şekilde oluşturulan temel üzerine inşa edilen araştırma orijinal bir çalışma olmuştur.

Bu araştırmanın öncesindeki çalışmalarda görülen bazı hatalı bilgiler ortaya konulmuştur. Bunlardan en çarpıcı olanı Kolej'in, Üsküdar'daki bir başka Amerikan okulu olan Home School ile karıştırılarak, Halide Edip (Adıvar)'ın Üsküdar Amerikan Koleji mezunu olarak sunulmasıdır. İlave olarak okulun tarihini ele alan bazı araştırmalarda Kolej'in faaliyette bulunduğu mekanlar sıralanırken, Adapazarı'nın ardından doğrudan İstanbul'a gidildiği şeklinde hatalı bir aktarım mevcuttur.

Yine bazı çalışmalarda okulun İzmit yılları üzerinde durulurken, burada geçirilen zaman dilimi hususundaki bilgiler oldukça kısıtlı verilmiştir. Bu çalışma kapsamında benzer araştırmalarda mevcut olan söz konusu eksiklik giderilmiştir.

1. MİSYONERLİK VE TARİHSEL GELİŞİMİ

1.1. Misyon, Misyoner ve Misyonerlik Kavramları

Latince kökenli bir sözcük olan ve göndermek anlamına gelen “mittere” fiilinden türetilen “misyon” kavramı, sözlük anlamıyla görev ve yetki¹ veya dini, siyasi ya da diplomatik alanda başarılması zor olan özel görev manasını taşımaktadır. Misyon terimi, genelde bir görevi yerine getirme işini üstlenen kuruluş olarak da kullanılmaktadır.² Misyon, bir diğer ifadeyle, Hristiyan inancına sahip olmayan ülke veya bölgedeki insanları Hristiyanlaştırma amacı güden kuruluş olarak tanımlanır.³

Misyoner terimi ise görevli olan kişi anlamına gelmektedir.⁴ Hristiyanlığın başlangıcından günümüze kadar uzanan sürecinde değişen şartlara, yaşanan olaylara ve etkin olan siyasi gücün konumuna göre farklı anlamlar içeren misyoner kavramı, ilk olarak teolojik bir mana içeriyordu. Hristiyanlığın ilk dönemlerinde bu dinsel anlam, Hristiyanlıktaki teslis inancını; baba tarafından oğulun, baba ve oğul tarafından Ruhü'l-Kudüs'ün gönderilişine ilişkin tanrısal iradeyi ifade etmekteydi. Bilahare, XVI. yüzyıldan itibaren Cizvitler⁵ misyon ve misyonerlik terimi için daha özel bir anlam kullanmışlardır. Nitekim İgnatius Loyala tarafından Hristiyan milletlerin kolonilerine kilise görevlilerinin gönderilmesi olarak tanımlanan misyon

---

¹ Yaşar Çağbayır, **Ötüken Türkçe Sözlük** c.3 (Ankara: Ötüken Neşriyat, 2006), 3241; Şinasi Gündüz, “Misyonerlik”, **İslam Ansiklopedisi**, c. 30, (İstanbul: TDV, 2005) : 193.

² Abdurrahman Küçük, “Misyonerlik Nedir? (Misyonerlik ile Tebliğ Arasındaki Fark)”, **Dinler Tarihçileri Gözüyle Türkiye’de Misyonerlik Sempozyumu, 1-2 Ekim 2005** (Ankara: TÜDTAD, 2005), 20.

³ E. W. Hopkins, G. F. Moore, M. Halidi, Ö. Ferruh, **Tarihte ve Günümüzde Misyonerlik**, (İstanbul: Örgün Yayınevi,2006),7.

⁴ Şinasi Gündüz, “Misyonerlik ve Hristiyan Misyonerler”, **Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, c. II, s. 1 (2002): 1.

⁵ Cizvitler: İspanyol subayı Ignacio de Loyala tarafından 27 Eylül 1540’da kurulan tarikatın Katolik Kilisesine bağlı olan üyeleridir. Reformistlere karşı tutum sergileyen Cizvit tarikatı, özellikle seçkinler arasında rağbet görmesinin ardından tepkiyle karşılanmış ve 1773’de Papa XIV. Clemens tarafından kapatılmıştır. Cizvitlerin yeniden eğitim ve buna paralel olarak misyonerlik alanındaki çalışmalarına başlamaları yönündeki isteklerin artması nedeniyle, tarikat 1814 yılında Papa VII. Pius tarafından tekrar açılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ali Murat Yel, “Geleceğin Bozulması Kurtuluş Teorisi ve Cizvitler”, **Divan**, s. 2 (1998): 33-55; Tuğba Ortaç, “Cizvit Tarikatı Neden ve Nasıl Yasaklandı”, **İgnatius Loyala ve Cizvit Okulları’nın Eğitim Anlayışı**, ed. Bahri Ata (Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2016), 25-34.

ve misyonerlik, bu noktadan hareketle, koloni bölgelerindeki halkın Hristiyanlaştırılması faaliyetini ifade ediyordu. XVII. yüzyıl ve sonrasında ise misyonerlik olgusu siyasi ve ticari gayelerle gönderilen, özel olarak yetiştirilmiş kişileri ve onların faaliyetlerini belirtmek için kullanıldı.⁶

Günümüz misyonerleri ise misyonerlik kavramının emperyalist faaliyetlerle birlikte düşünülmesinden dolayı insanların zihinlerinde oluşan olumsuz yargıları kırmak için, misyonerlik terimi yerine evangelizm ve evangelizasyon sözcüklerini kullanmaktadırlar.⁷

Misyonerlik terimi etimolojik açıdan ve tarihsel köken olarak nereye uzanırsa uzansın, fiili olarak bir dini yayma işini özelde ise Hristiyanlığın yayılması için yapılan faaliyetleri ifade etmektedir.⁸ Bu ifade biçimini de tarihsel olarak Hristiyanlık ile bulmuştur. Ortaya çıkış anlamıyla misyon Hristiyan inancına sahip olmayan bir ülke veya bölgedeki insanları Hristiyanlaştırma amacı güden kuruluş olarak tanımlanmaktadır.⁹

Burada göz ardı edilmemesi gereken önemli husus Hristiyan misyonerlerin, açıkça bir otorite (kilise, cemaat vs.) tarafından bu amaçla eğitilip görevlendirilmiş kişiler olduğudur.¹⁰ Hristiyanlıkta misyonerliği sistematik olarak yapan ilk kişi Pavlus olmuştur; kendisi bu amaçla Kudüs'e, Konya'ya, Efes'e, Makedonya'ya ve Selanik'e üç misyonerlik seyahati düzenlemiştir.¹¹

Kısaca, misyonerlik özelde Hristiyan yayılmacılığını işaret etmektedir. Hristiyan misyonerlerin temel referansı Yeni Ahit'de (İncil) yer alan ve Hz. İsa'nın talebelerini dünyanın çeşitli bölgelerine gönderirken onlara söylediği "gidin ve deyin ki" tabiri ile başlayan sözleridir. Söz konusu ayet şu şekildedir:

"Şimdi gidip bütün milletleri/halkları talebem edinin: onları Baba, Oğul ve Ruhu'l-Kudüs adıyla vaftiz edin. Size emrettiğim her şeyi tutmalarını onlara öğretin ve işte ben bütün günler

---

6 Uygur Kocabaşoğlu, **Anadolu'daki Amerika**, 3. bs. (İstanbul: İmge Kitabevi, 2000), 13; Gündüz, "Misyonerlik", 193.

7 Özgür Yıldız, **Anadolu'da Amerikan Misyonerleri**, (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2015), 21.

8 Şinasi Gündüz, **Din ve İnanç Sözlüğü**, (Ankara: Vadi Yayınları,1998), 264.

9 E. W. Hopkins, ve diğerleri **age**, 7.

10 Ali Erbaş, "Hristiyan Misyonerliğine Genel Bir Bakış", **Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, s. 7 (2003): 2.

11 **age** 3.

dünyanın sonuna kadar sizinle birlikteyim.”¹²

Bu referanstan hareketle Hristiyanlığı yaymayı temel hedefleri olarak gören misyonerlerin ve misyonerliğin günümüze kadar uzanan tarihi Hristiyanlığın doğuşu ile başlamaktadır.

1.2. Hristiyan Misyonerliğinin Tarihçesi

Semavi ve İbrahimi bir din olan Hristiyanlığı dünyaya yayma faaliyeti olarak adlandırılan misyonerliğin tarihsel serüveni yedi dönem içerisinde ele alınır:

- 33-100 arası, Havariler Dönemi
- 100-800 arası, Pavlus Dönemi ve Kiliselerin Kurulması,
- 800-1500 arası, Ortaçağ Dönemi,
- 1500-1650 arası, Reform Dönemi,
- 1650-1793 arası, Reform Sonrası Dönem,
- 1793-1965 arası, Modern Dönem,
- 1965’den sonrası, Diyalog Dönemi.¹³

1.2.1. Havariler Dönemi

“Havariler”,¹⁴ Hz. İsa’ya peygamberliği sırasında inanmış on iki kişidir. Hz. İsa’nın ölümünün ardından onun tebliğini Filistin çevresinde yaymışlardır. Bu nedenle, On iki Havari, misyonerlik faaliyetlerini başlatan ilk misyonerler olarak kabul edilirler.

---

¹² **Matta İncili**, (28: 18-20), Konuyla ilgili diğer ayetler için bkz. **Markos İncili**, (16: 15-16); **Luka İncili**, (24: 46-48); **Yuhanna İncili**, (17-48 ve 20-21).

¹³ Abdurrahman Küçük, “Misyonerlik ve Türkiye”, **Türkiye’de Misyonerlik Faaliyetleri**, (Ankara: TDV Yayınları, 1996), 37; Remzi Kılıç, “Misyonerlik ve Türkiye” **TÜBAR**, c. XIX, (2006 Bahar): 329; Bazı kaynaklarda Misyonerliğin dönemleri altıya ayrılarak 1793’ten bugüne kadar olan süre Modern Dönem olarak adlandırılmış, Diyalog Dönemine yer verilmemiştir. Bkz. Tahsin Fendoğlu, “Amerika Birleşik Devletlerinin Misyonerleri ve Osmanlı Devleti”, **Türkler**, c. XIV, (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002): 189.

¹⁴ On iki Havari şunlardır: Petrus adıyla bilinen Simun, onun kardeşi Andreas, Zebedi’nin oğulları Yakup ve Yuhanna, Filipus ve Bartalmay, Tomas, Matta, Alfay oğlu Yakup ve Taday, Yurtseven Simun ve Yahuda İskariot. **Matta**, 10/2-4.

1.2.2. Pavlus Dönemi ve Kiliselerin Kurulması

Tarsus'ta Yahudi bir ailenin oğlu olarak dünyaya gelen Pavlus, on iki Havariden biri olmamasına rağmen; Hristiyanlığın dünyanın pek çok bölgesine yayılmasında ve misyonerliğin sistemli bir hal almasında öncü rol oynayan kişidir.¹⁵

Pavlus, Helenistik İsa Cemaati tarafından kurgulanan ve kendisi tarafından geliştirilen "İlahi oğul, Rab İsa Mesih" inancından kaynaklanan öğretisini insanlara anlatmak ve öğretinin yayılmasını sağlamak amacıyla Anadolu, Yunanistan ve Makedonya'ya üç büyük seyahat yapmıştı.¹⁶ O'nun bu bölgelerde yaşayan insanlara göndermiş olduğu mektuplar, Yeni Ahit'te (İncil) geniş yer tutmaktadır. Bu mektuplarda ve anlatılarda Pavlus, Hristiyanlığı yaymak için izlediği yöntemi şöyle ifade etmiştir:

"Ben özgürüm, kimsenin kölesi değilim. Ama daha çok kişi kazanayım diye herkesin kölesi oldum. Yahudileri kazanmak için Yahudilere Yahudi gibi davrandım. Kendim Kutsal Yasa'nın (Musa Hukukunun) denetimi altında olmadığım halde, yasa altında olanları kazanmak için onlara yasa altındaymışım gibi davrandım. Güçsüzleri kazanmak için güçsüzlerle güçsüz oldum. Ne yapıp ne edip bazılarını kurtarmak için herkesle herkes, her şey ile her şey oldum."¹⁷

Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere Pavlus, misyon için Makyavelist bir yol izleyerek, Hristiyan inancını yerli kültüre uyarlama olanağının oluşması için ortam hazırlamıştır. Oluşan bu alt yapıda, ilerleyen dönemlerde, özellikle Protestan misyonerlerin amaçlarına ulaşmak için görev aldıkları yörenin koşullarını, kültürel yapılarını gözlemleyip, buna göre mesajlarını değerlendirip topluma yayma ve verme usullerini şekillendirmelerinde etkili olmuştur.¹⁸

---

¹⁵ Pavlus'un hayatı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Şinasi Gündüz, **Pavlus Hristiyanlığın Mimarı**, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2001); Ayrıca bkz. Süleyman Turan, **Misyonerliğin Kurucusu Pavlus**, (İstanbul: IQ Sanat Yayıncılık, 2006).

¹⁶ Tuncer Günay, **Misyoner Örgütleri ve Misyoner Faaliyetleri**, (Ankara: Ankara Ticaret Odası Yayınları, 2004), 145.

¹⁷ **I. Korintliler**, IX, 19-22.

¹⁸ Mehmet Aydın, "Hristiyan Misyonerliğinin Başlangıcı, Gelişimi ve Hedefleri", **Dinler Tarihçileri Gözüyle Türkiye'de Misyonerlik Sempozyumu, 1-2 Ekim 2005** (Ankara: TÜDTAD, 2005): 37.

Pavlus, Hristiyan misyonerliğinin metodolojisinin belirlenmesinde etkin rol oynamasının yanında Hristiyanların ibadet mahalleri olan kiliselerin¹⁹ kurulmasına da öncülük etti.

Pavlus'un ölümünün ardından yaşanan ve Patristik Dönem olarak adlandırılan süreçte Pavlus'un izinden giden papazları, onun öğretisini Roma İmparatorluğu'nda yaydılar. Bu dönemde misyonerler vasıtasıyla Suriye, Anadolu, Kuzey Afrika ve Avrupa'nın Akdeniz sahillerinin büyük bölümü Hristiyanlaştırıldı. Hristiyanlık için asıl dönüm noktası, İmparator Constantin'in 313'de Milano Fermanı²⁰ ile Hristiyanlığı Roma'nın serbest dini olarak tanınması oldu.²¹ Hristiyanlığın devlet dini haline gelmesi ise misyonerlik faaliyetlerinin ivme kazanmasını sağladı.

1.2.3. Ortaçağ Dönemi

Hristiyanlığın Roma İmparatorluğu'nun resmi dini haline gelmesinin akabinde, Roma'nın siyasi gücünün de etkisiyle Batı, Orta ve Güney Avrupa halkları Hristiyanlığı seçti. Böylelikle, Hristiyanlık Grekler'in, Franklar'ın, Cermenler'in, Anglo-Saksonlar'ın kabul ettiği bir din oldu.

Hristiyanlık zamanla Roma İmparatorluğu sınırları dışında hemen hemen tüm Avrupa'da ve KuzeyAfrika'da yayıldı.²²

IX. yüzyıl ile XVI yüzyıl arasını kapsayan bu dönemde misyonerler oldukça başarılı oldu. Bunda bazı etmenler önemli rol oynadı. Şöyle ki; Avrupa için "karanlık çağ" olarak da nitelendirilen Ortaçağ'da, Roma Katolik Kilisesi dini yetkilerinin ötesinde dünyevi ve siyasi erkler de elde etmiş ve Kralların Papa'nın elinden taç giymek suretiyle hükümdarlıklarının onaylandığı teokratik yönetim anlayışı Avrupa'da hakim olmuştu.

---

¹⁹ Kiliselerin kuruluşu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Turgay Üçal, Derek Malcolm, **Kilise Başlangıç Tarihine Giriş**, (İstanbul: Haberci Yayınları 2005).

²⁰ Milano Fermanı (313): Roma İmparatorluğu'nda yasal olmayan Hristiyanlığa meşruiyet kazandıran fermandır. Bu belge Roma İmparatorluğu'nun batı bölümünü idare eden Constantinus ile Roma'nın doğu kısmının hakimi Licinus arasında varılan görüş birliği neticesinde ortaya çıkmıştır. Bu ferman ile ülke genelinde Hristiyanlara tolerans politikası uygulanmaya başlamıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Turhan Kaçar, "1700. yılında Milano Fermanı, Roma İmparatorluğu ve Hristiyanlar", **Toplumsal Tarih**, (Şubat 2013): 46-50.

²¹ Mehmet Katar, "Tevhitten Teslise Geçiş Sürecinde Hristiyanlık (Bir Yahudi İhya Hareketi Olarak Başlayan Hristiyanlığın Evrensel Bir Din Haline Geliş Öyküsü)", **Journal of Islamic Research**, c. 3, s. 20 (2007): 335.

²² Nasuh Günay, **Günümüz Türkiye'sinde Misyonerlik Faaliyetleri**, (Isparta: Fakülte Kitabevi, 2005), 127.

Papa'nın gücünün Kralların da otoritesinin üstünde olduğu bu atmosferde misyonerler, Katolik mezhebinin yayılmasına çalıştı. Bazı toplulukları (Valdensesler ve Katharlar) sapkın (heretik) olarak görerek, Kilise'nin bu gruplara mensup kişiler üzerinde uyguladığı baskıya taraf olmuşlar ve bu noktada Papa'dan da büyük destek görmüşlerdi.²³ Misyonerlerin hedeflerini başarıyla gerçekleştirmelerine katkı sağlayan bir diğer etken ise manastırlar ve burada yaşayan keşişlerdi. Keşişler, görevli olarak gittikleri yörede yaşayan halkın kültürünü, yaşam tarzını, dilini ve inanç yapısını yakından tanımak amacıyla o bölgede bir manastır inşa ederek, burada yaşamaya başlardı. Böylelikle, hem yörenin halkı ile ilişki tesis etmiş olurlar hem de tarım, hayvancılık ve çiftçilik gibi alanlarda ortaya koydukları faaliyetleri birer araç olarak kullanıp; insanların zihninde kendilerinin gelişmiş, buldukları yörenin ise ilkel olduğu yönünde bir algı uyandırmaya çalışırlardı. Bundan sonra da bir bireyin uygar şartlar altında yaşam sürmesiyle Hristiyan olmasının özdeş olduğu mesajı verilir ve böylece bölge halkının Hristiyanlığı kabul etmesi sağlanırdı.²⁴

Ortaçağ'da gerçekleşen misyonerlik faaliyetlerinin başarıya ulaşmasının altında yatan bir diğer neden de şehitlik anlayışıydı.²⁵ Misyonerler amaçlarına ulaşmak için titizlikle çalışmış ve İnkültürasyon²⁶ yöntemini genellikle başarıyla uygulamışlardı. Ancak; çalışmaları sırasında yerleşik halkın mukavemetiyle karşılaşmışlar ve şiddete maruz kalarak yaşamlarını yitirmişlerdi. Bu durum, misyonerler nezdinde ve Hristiyan inancında kutsal bir görev uğruna şehit olmak şeklinde kabul görmüş ve onları başarılı olma yönünde motive eden bir öğe olmuştur.

Ortaçağ'da yaşamış olan misyonerlerin başarılı olmalarındaki, en güçlü faktör Katolik Kilisesi ve Papaydı. Kilise ve Papa hem dünya tarihi açısından hem de misyonerliğin tarihsel seyri bakımından yeni bir dönemin başlamasında birincil neden olmuştur. Söz konusu dönem Luther'in liderliğinde ortaya çıkan Reform Dönemi'dir.

---

²³ Şinasi Gündüz, **Misyonerlik**, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2005), 52.

²⁴ Şinasi Gündüz, "Misyonerlik", 195.

²⁵ Şinasi Gündüz, **age**, 55.

²⁶ İnkültürasyon: Mesajı, insanların yaşamlarını sürdürdükleri ve sıkı sıkıya bağlı oldukları çevrenin kültürüne uyarlayarak bireylere sunmak. Şinasi Gündüz, "Misyonerlerin Çalışma Yöntemleri", **Türkiye'de Misyonerlik Faaliyetleri**, 3. bs. ed. Ömer Faruk Harman, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005), 338.

1.2.4. Reformasyon Dönemi

XV. yüzyılın sonları ile XVI yüzyılın ilk çeyreğinde, Katolik Kilisesi'nin ruhani lideri olan Papa'nın dini görev ve sorumluluklarının dışına çıkması, otoritesinin giderek dünyevileşmesi ve özellikle endüljans²⁷ gibi yetkilerini kullanarak zenginleşip amacından sapması nedeniyle, Martin Luther önderliğinde kiliseye karşı başlatılan hareket reform olarak adlandırılmaktadır.

Reform hareketiyle başlayan süreçte, Hristiyanlığın mezhepsel bütünlüğü bozularak, Almanya'da Protestanlık,²⁸ İngiltere'de Anglikanizm,²⁹ Fransa'da Kalvenizm³⁰ gibi yeni mezhepler ortaya çıkmıştır. Bölünmeler Katolik Kilisesi'ni kendi içinde yeniden yapılanma ve nüfuzunu tekrar tesis etme gayretine yönlendirmiştir. Bu noktada da Katolik misyonerlerin faaliyetleri artmış ve Katolik eksenli yeni tarikatların kurulması suretiyle, misyonerlerin çalışmaları önceki dönemlere nazaran farklı bir boyut kazanmıştır.

Bu dönemde oluşturulan ve misyonerlik faaliyetlerinde en etkin rolü üstlenen tarikat Cizvitler oldu. Cizvitler Hristiyanlığı yayma alanı olarak, Coğrafi Keşifler neticesinde bulunan ve Yeni Dünya Karaları olarak adlandırılan bölgelere yöneldiler. Faaliyetlerinde en büyük desteği İspanya ve Portekiz'in kral ve kraliçelerinden aldılar. Bu zaman zarfında; Portekizliler Brezilya topraklarında, İspanyollar ise Amerika kıtasında Hristiyanlığı yaydılar.

---

²⁷ Endüljans: Katolik Hristiyanlar tarafından kabul edilen ve XI. ile XII. yüzyılda uygulanmaya başlanan, belirli şartlar altında dünyada işlenen bir günahın kilise tarafından affedileceğine ilişkin inanç. Ömer Faruk Harman, "Endüljans", **İslam Ansiklopedisi**, c. 11, (Ankara: TDV, 2005): 210.

²⁸ Protestanlık: XVI. yüzyılda Martin Luther önderliğinde Katolik Kilisesi'nin tekeli otoritesine ve teokratik düzene karşı başlatılan Reform hareketi sonucunda ortaya çıkan kiliseler ve cemaatler topluluğudur. H. Daniel Rops, **The Protestant Reformation**, çev. Audery Butler, (Londra: J. M. Dent Sons, 1961), 317-354.

²⁹ Anglikanizm: Anglikan terimi Latince Angles, Anglicus kelimelerinden türetilmiştir. Kelime anlamı olarak Episkopol İngiliz Kilisesine özgü ve ona ait anlamına gelmektedir. Reform hareketinin sonrasında İngiltere'de benimsenen ve Roma merkezli Katoliklik ile Kalvinist Protestanlık arasında kurulan bağ doğrultusunda oluşturulan inanç sistemidir. 1660'da II. Charles zamanında yapılan düzenlemeler sonucunda tamamen İngiltere'ye özgü bir kilise durumuna gelmiştir. Mehmet Şahin, "Anglikanizm Öncesi İngiltere ve Anglikanizmin Doğuşu", **Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, s.18 (2004): 137-154; Rops, **age**, 460-466.

³⁰ Kalvenizm: Reformasyon Dönemi'nde XVI. yüzyılda Jean Calvin tarafından temel ilkeleri belirlenen ve ilk olarak Cenevre'de ortaya çıkıp, daha sonra Hollanda ile İskoçya'ya yayılan Hristiyanlık mezhebidir. Kalvenist inancın ana dayanağı, "Hristiyanlığın başlangıcındaki özüne dönülmeli" ve "tembellikten kaçınılmalı" prensibi olmuştur. Bu prensibler Kalvenist ahlakı da şekillendirmiştir. M. Numan Malkoç, **Türkiye'de Protestanlık ve Protestan Kiliseleri**, (İstanbul: Yalın Yayıncılık, 2011), 9, 21.

Reformasyon Dönemi'ndeki misyonerlik faaliyetlerinde Katolik misyonerler başat konumda olmuş ve yeni keşfedilen bölgelerin halklarının Hristiyanlaştırılmalarını sağlamışlardı. Yeni keşfedilen yerler bir bakıma misyon bölgelerine dönüşmüş ve buraların sömürgeleştirilmeleri yolunda da ilk adım atılmıştır. Yüz elli yıllık bu zaman aralığında ortaya çıkmış olan yeni mezhebin Protestan misyonerleri ise Katoliklik doğrultusunda misyon üstlenen misyonerlerin karşısında önemli bir varlık gösterememişlerdi. Bu nedenle Protestan misyonerler öncelikle kendi öğretilerinin temellerini sağlamlaştırarak, Katoliklik karşısında güç kazanmayı hedeflemişlerdi.

1.2.5. Reform Sonrası Dönem

XVII. yüzyılın ikinci yarısı ile XVIII. yüzyılın son on yılını kapsayan bu dönemde misyonerlik faaliyetleri hızlanarak, daha örgütlü hale geldi. Bu bağlamda, 1662'de Vatikan'da Propaganda Merkezi kurulmuş, akabinde Paris'te Dış Misyonlar Papaz Okulu açılmıştır.³¹

Bu dönemde, misyoner teşkilatlarının sayısının yanı sıra çeşitliliği de artmış, özellikle Protestanlık mezhebiyle ilintili olan yapılar ön plana çıkmıştı. Nitekim; Society for Promoting Christian Knowledge (Hristiyanlık Bilgisini Geliştirme Cemiyeti) 1698'de ve The Baptist Missionary Society (Baptist Misyonerler Cemiyeti) 1792'de faaliyetlerine başlamışlardır.³²

1.2.6. Modern Dönem

Misyonerliğin tarihi serüveni çerçevesinde, 1793 yılı ile II. Vatikan Konsili'nin toplandığı 1965 yılı arasındaki zaman dilimi Modern Dönem olarak adlandırılır. Bu dönemde, Protestan ve Katolik misyonerler arasındaki rekabet şiddetlenmiş, misyoner grupların faaliyetleri bağlı oldukları devletlerin hegemonyasını misyon bölgelerinde kabul ettirme çabası biçimine dönüşerek çalışmaların dinden ziyade siyasi yönü daha ağırlık kazanmıştır.

---

³¹ İskender Oymak, **Metot ve Çalışma Alanları Açısından Türkiye'de Misyonerlik Faaliyetleri**, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2010), 56; Ayten Sezer, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e; Misyonerlerin Türkiye'deki Eğitim ve Öğretim Faaliyetleri", **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, c. 16 (1999): 170. Vatikan'da kurulan bu merkezi "Propaganda Kongregasyonu" olarak adlandıran çalışmalarda mevcuttur. Bkz. Oğuz Gül "Amerikan Board Misyonerliği ve 1892-1893 Merzifon Ermeni İsyanına Etkileri" (Yüksek Lisans Tezi, Batman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012).

³² Mustafa Numan Malkoç, "Türkiye'de Protestan Misyonerliği", **Türkiye'de Misyonerlik Faaliyetleri**, 156.

Bu dönemde, misyonerlerin fonksiyonlarının farklılık göstermesine ek olarak, dikkate değer bir nokta da misyonların çalışma yöntemlerinin değişmesidir. Şöyle ki; ilk dönemlerde faaliyet gösteren misyonerler, vatandaşı oldukları ülke tarafından desteklenirken, Modern Dönem misyonerleri görev yaptıkları bölgenin yerel kiliseleri tarafından da desteklenmişlerdir. Yine misyonerliğin tarihi silsilesi boyunca faaliyette bulunan misyonerlere kıyasla, Modern Dönem misyonerlerinin sistematik olarak daha çok bireye ulaşabilmesinin, küçük ölçekli yapılanmalardan giderek globalleşen bir organizasyon biçiminde faaliyetlerini sergileyebilmelerinin bir nedeni de, çağdaş yöntemler ile elde edilen kaynakların ve pek çok dilde tercüme edilmiş olan İncillerin matbaa aracılığıyla çoğaltılıp kolaylıkla insanlara ulaştırılabilmesidir. Bunlara ek olarak Modern Dönem misyonerliğinin, misyonerliğin diğer tarihi kesitlerinden farklı olan bir özelliği de, bu dönemde manastır yaşantısından ya da bireysel gayretler ile icra edilen tebliğ faaliyetlerinden ziyade ev kiliselerinin tercih edilmesidir. Misyonerler ev kiliseleri aracılığıyla, kendileri için belirledikleri faaliyet sahaları arasında örtük bir ağ kurarak hedef kitlelerine rahatlıkla ulaşabilmişlerdir.³³

Söz konusu yeni yöntemler, Hristiyanlığa Katoliklerden farklı bir perspektiften bakan Protestanlar tarafından geliştirilmiş ve nihayet XIX. asır sömürgecilik ile birlikte misyonerliğin de altın çağı olmuştur. Yanı sıra başlangıcı XIII. yüzyıla kadar götürülebilen oryantalist³⁴ bakış açısı misyonerlerin eylemlerine de tezahür etmiştir. Böylece, misyonerler gerek açtıkları enstitüler ve yazdıkları eserler aracılığıyla, İslam dinini doğrudan tenkit etmenin değil, bu dini tanıyıp, kendilerine göre açıklarını ortaya çıkarmanın, amaçlarına ulaşmak için daha etkin bir yöntem olduğu kanısına varmışlardır.³⁵

1.2.7. Diyalog Dönemi

Dinler ve kültürler arası diyalog dönemi olarak adlandırılan ve 1965'ten günümüze kadar uzanan bu sürecin temel ilkelerinin belirlenmesi II. Vatikan Konsili ile olmuştur. Bu konsil, 1962'de Papa XVIII. Jean tarafından toplanmış ve 1965'de Papa

---

³³ Oymak, **age**, 60-61; Şinasi Gündüz, "Misyonerlerin Çalışma Yöntemleri", 347-348.

³⁴ Oryantalizm hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Edward W. Said, **Şarkiyatçılık**, 6. bs. çev. Berna Ülner, (İstanbul: Metis Yayınları, 2012).

³⁵ Ahmet Yüksel Özemre, **Din ve Misyonerlik**, (İstanbul: Pınar Yayınları, 2004), 79.

VI. Paul'un ruhani liderliği döneminde sona ermiştir.³⁶

Katolik Kilisesi, özellikle II. Dünya Savaşı sonrasında değişen sınırlar ve ortaya çıkan bağımsız ulus devletlerin de etkisiyle, 1869 ve 1870 yılları arasında Vatikan'da toplanan I. Konsil'in geleneksel misyonerlik yöntemlerini benimseyen ve modernizmi reddeden anlayışını terk etmiştir. Bu bağlamda Kilise, mevcut olan diğer kimlikler, kültürler ve dinler ile diyalog halinde olunması gerektiğini, yürütülecek diyalog faaliyetleri sonucunda, Hristiyanlaştırılması planlanan toplumlar ile oluşturulacak ılımlı ortamın misyonerlik faaliyetlerinin sürdürülmesi için uygun zemini sağlayacağını kabul etmiştir.³⁷ Nitekim misyonerlik faaliyetinin İncil'i kabul etmeyenlerle saygılı bir diyalogu gerektirdiği prensibi Katolik Kilisesi tarafından vurgulanmıştır.³⁸

Kilise'nin bu prensip ile altını çizmek istediği husus, Hristiyan olmayanlar ile iyi ilişkiler tesis etmek, bu münasebetleri salt birbirini tanıma olarak algılamamak, hedef kitlenin kültürünü ve inancını tanıyarak onları din değiştirmeye ikna etmektir.

Yaklaşık iki bin yıllık bir tarihi olan misyonerler, dini referanslardan hareketle başlattıkları faaliyetlerini aralıksız sürdürmektedirler. Yöntemlerini günün şartlarına göre güncelleyerek, esnek bir tutum içinde olarak; dünyanın değişik bölgelerinde kendilerine yaşam alanları ve faaliyet sahaları bulmaktadırlar.

Tarihi serüvenleri içinde misyonerlerin, odaklandıkları ve yoğun faaliyet gösterdikleri yerlerden biri hem coğrafî konumu hem de çalışma sahası bakımından oldukça stratejik gördükleri Osmanlı coğrafyası olmuştur.

---

³⁶ Mehmet Aydın, "Türkiye'ye Yönelik Katolik Misyonerliği", **Türkiye'de Misyonerlik Faaliyetleri**, 3.bs. ed. Ömer Faruk Harman, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005), 117. II. Vatikan Konsili için bkz. Mustafa Yiğitoğlu, "Türkiye'de II. Vatikan Konsili Sonrası Müslüman Hristiyan İlişkileri" (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006).

³⁷ Şinasi Gündüz, "Misyonerlerin Çalışma Yöntemleri", 344; Ömer Faruk Harman, "Genel Olarak Misyonerlik", 34-35. Diyalog hakkında bilgi için bkz. Mahmut Aydın, **Monologdan Diyaloga**, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2001).

³⁸ Ömer Faruk Harman, "Genel Olarak Misyonerlik", **Türkiye'de Misyonerlik Faaliyetleri**, 3. bs. ed. Ömer Faruk Harman, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005), 35.

1.3. Osmanlı Devleti'nde Misyonerlik Faaliyetleri

1.3.1. Misyonerlerin Osmanlı Devleti'ni Tercih Etme Nedenleri

Misyonerler, Osmanlı Devleti'nin üç kıtada egemen olması ve jeopolitik konumu nedeniyle, bu topraklarda hamileri olan başta İngiltere, Fransa ve Amerika Birleşik Devletleri gibi bazı devletlerin siyasi ve ekonomik çıkarlarını gözetebilecek nüfuz alanları meydana getirme gayreti içinde olmuşlardır. Yine İmparatorluğun yeraltı kaynakları bakımından zengin olması ile iktisadi açıdan güçlü olmanın bir koşulunun da sanayileşmek olduğu ilkesinden hareket eden merkantalist devletler için yeni hammadde kaynakları ve bu devletlerin ürünlerinin satılabileceği pazar alanlarını da elinde bulundurması, Osmanlı coğrafyasına yönelik yoğun misyoner faaliyetlerine zemin hazırlamıştır.

Yanı sıra Osmanlı topraklarında olan kadim Mezopotamya coğrafyası ve özellikle kutsal Kudüs şehri misyonerlerin Osmanlı sınırlarındaki çalışma motivasyonlarına katalizör etkileri yapıyordu. Yine misyonerlere göre Kudüs ve çevresi, Hz. İsa'nın doğup, yaşadığı ve dinini yaydığı kutsal topraklardı ve buralar mutlaka yeniden Hristiyanların kontrolünde olmalıydı.³⁹ Ayrıca, Osmanlı Irak'ı ve Suriyesinde Keldaniler, Süryaniler, Yakubiler, Nasturiler ve Maruniler gibi kadim Hristiyan toplulukları yaşamaktaydı. Nitekim, Protestan ve Katolik misyonerler bu kadim Hristiyanları da kendi mezheplerine çekmeye çalışmışlardı.

Osmanlı Devleti'nin egemenliği altında bulunan bölgelerin misyonerlerin belleklerinde ihtiva ettiği önem açısından üzerinde durulması gereken bir diğer nokta, misyonerlik ilkeleri çerçevesinde kaleme alınmış olan eserlerde, Anadolu'nun "*Bible Land*" (İncil Ülkesi) olarak adlandırılmasıydı. Zira, Anadolu'da bulunan pek çok tarihi yer ismi İncil'de geçmektedir.⁴⁰ Anadolu ayrıca birçok Hristiyan topluluğu da (Ermeniler, Rumlar, Süryaniler vb.) barındırmaktaydı.

Keza, Osmanlı'nın çok uluslu, çok dinli ve çok etnili sosyal dokusu kapsamında yer alan gayrimüslim nüfus, misyonerler için hedef kitle ve onların çalışmaları için

---

³⁹ Hidayet Vahapoğlu, **Osmanlı'dan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okullar**, (İstanbul: MEB Yayınları, 1997), 34.

⁴⁰ İncil'de geçen Anadolu'daki tarihi yer adlarının bazıları şöyledir: Ephesus (Efes), Smyrna (İzmir), Pergamon (Bergama), Sardes (Salihli), Philadelphia (Alaşehir), Laodikeia (Denizli) ve Thyateira (Akhisar). Adnan Şişman, "Misyonerlik ve Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Kurulan Yabancı Sosyal ve Kültürel Müesseseler", **Türkler**, c. 14, (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002): 313.

uygun ortamı sağlayan yardımcılar oldu.

Misyonerler tüm bu koşullara ilaveten, Osmanlı Devleti'nin devlet geleneği haline gelmiş hoşgörü siyasetinin ve çok kültürlü toplumu rahatlıkla yönetebilme ihtiyacının sentezi olarak ortaya çıkan Osmanlı'ya özgü millet sisteminden de⁴¹ dolayı olarak yararlanmışlardır. Bu sistemin uzun vadede bir yansıması olan 1839 *Tanzimat* ve 1856 *Islahat* fermanlarının kendilerinin hedef kitleleri olan gayrimüslimlere sunduğu bazı ayrıcalıklardan ustaca faydalanmış ve böylece faaliyetlerinin meşruluğunu sağlamışlardır. Özellikle *Islahat Fermanı*'nda gayrimüslimlere geniş haklar tanınmış ve misyonerler bu özgürlük ortamını kendi lehlerine kullanmışlardır. Bu doğrultuda Osmanlı Devleti'nin zaafiyetlerinden azami derecede istifade eden misyonerler İngiltere, Fransa ve Amerika gibi bazı devletlerin Osmanlı yönetimi üzerinde siyasi baskı kurmalarına da zemin oluşturmuşlardır.

1.3.2. Osmanlı Devleti'nde Faaliyet Gösteren Misyoner Grupları

Faaliyet yöntemleri ve kendilerini ifade ediş biçimleri ilk başlarda ulvî bir çaba gibi görünen misyonerlerin çalışmalarının çoğu dolayı olarak Osmanlı Devleti'ni bir pazara dönüştürmeye yönelik faaliyetler olarak görülebilmekteydi.

Bu bağlamda. emperyal güçlerin temsilcileri dünya görüşlerini ülkelerinin çıkarları ekseninde oluşturmuşlardı. Hatta 1800'lerin ortalarında görev yapmış olan İngiliz Büyükelçisi Sir Stratford Canning Redcliffe'e (1825-1827) göre; ekonomik, askeri ve siyasi gelişme bir Hristiyan icadıydı ve bunun bir sonucuydu. Türkler eğer medenileşmek ve Avrupa'nın bir parçası olmak istiyorlarsa kesinlikle Müslümanlıktan vazgeçmeliydi.⁴²

Bu motivasyonlarla hareket eden misyonerler, bir yandan dini diğer yandan ekonomik ve siyasi amaçlarla faaliyet göstermekteydiler. Ancak bu durum misyonerleri bir bütün haline getirmediği gibi, hem mezhepsel hem de ulusal

---

⁴¹ Millet Sistemi: Osmanlı İmparatorluğu'nda II. Mehmet (Fatih) döneminde uygulanmaya başlayan sistemdir. Gayrimüslimler ülkede mevcut olan hukuki düzenin temelini oluşturan İslam Hukuku prensiplerine paralel olarak etnik kökenleri dikkate alınmadan sadece mensup oldukları din veya mezhebe göre gruplandırılmışlardır. Bu sistemin genel hatlarına göre; Ortodoks Rum, Yahudi ve Ermeni nüfusunun yönetim ve denetimi Ruhani önderleri tarafından yapılmıştır. Gülnihal Bozkurt, **Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu**, (Ankara: TTK, 1989), 17; Millet Sistemi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Bilal Eryılmaz, **Osmanlı Devleti'nde Millet Sistemi**, (İstanbul: Ağaç Yayıncılık, 1992).

⁴² Stanley Lane Poole, **Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları**, 3. bs. çev. Can Yücel, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999), 90.

anlamda farklı grupların ortaya çıkmasına ve farklı mezhepleri temsil eden hami devletlerin farklı kurumlar vasıtasıyla, Osmanlı toprakları üzerinde misyonerlik faaliyetlerinde bulunmalarına neden olacaktı. Söz konusu devletler de genel olarak iki ana mezhep çatısı altında çalışmalarını yürüteceklerdi.

1.3.2.1. Katolik Misyonerler

Katolik mezhebi, Protestanlığın ortaya çıkmasını takiben misyonerlik faaliyetlerini Cizvit, Dominiken,⁴³ Fransisken,⁴⁴ Kapucin ve Lazerist tarikatlarının üyeleriyle canlandırma gayreti içine girmiş ve faaliyet alanının ağırlık noktasını Doğu dünyasına kaydırmıştı. Bu yönelişin bir uzantısı olarak da ilk Katolik misyonerler XVI. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı coğrafyasına ayak basmışlardı.

Katolik misyonerler, Osmanlı Devleti sınırları içerisinde ilk olarak; Müslümanları Hristiyanlaştırmak, ikinci olarak da Katolik mezhebi dışında yer alan Hristiyanları Katolikleştirme amacı çerçevesinde çalışmışlardı.⁴⁵ Bu bağlamda, Müslümanlar arasında tanassur (Hristiyanlığa geçme) hadiselerinin yaşanması, hem dini itikadın kuvveti hem de İslam Hukuku kıstaslarının bağlayıcılığı nedeniyle görülmediğinden, misyonerler, Müslümanlar üzerinde etkin olamayacaklarını anlamışlardı. Bunun ardından da Rumlar, Ermeniler, Süryaniler ile Yezidiler üzerine odaklanmışlar ve bunda büyük ölçüde başarılı olmuşlardır. Katoliklerin bu başarısının altında yatan iki faktör vardı. Bunlar, Osmanlı ile Katolik misyonerlerinin hamisi rolünü üstlenen Fransa arasında tesis edilen iyi ilişkiler ve Osmanlı Devleti'nde görev yapan Fransız devlet adamlarının misyonerlere sağladıkları gönüllü destekti.⁴⁶

Katolik misyonerlerin çalışmalarının kolaylaşmasını ve ivme kazanmasını sağlayan siyasi gelişmeler Kanuni Sultan Süleyman'ın saltanatı sırasında yaşanmıştır. Kanuni, hükümdarlığı süresince uyguladığı baskül siyasetinin bir yansıması olarak, Osmanlı

---

⁴³ Dominikenler: 1215 yılında Aziz Domingo de Guzman tarafından kurulan Katolik manastır teşkilatlarından biridir. Kentlerin büyümekte olduğu ve bu yeni sosyal olgunun bir sonucu olarak kentli keşiş modelinin gerektiği görüşünden hareketle, kurulan tarikatın üyeleri "kentli keşişler" olarak da anılmaktadırlar. Olgunlaşmak için dilenme eğitimini şart koşan bu tarikat bünyesine sadece erkekleri kabul etmektedir. Ali Kahraman, **Dinler ve Misyonerler**, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2009), 207.

⁴⁴ Fransiskenler: XIII. yüzyılda Assisili Aziz Francesco tarafından kurulan Hristiyan tarikatıdır. Yoksul yaşam üzerine kurguladıkları öğretilerini başlangıçta Umbria'ya yaymış ve zamanla tüm İtalya'da etkin olmuşlardır. E.W. Hopkins ve diğerleri, **age**, 10-12.

⁴⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, c. 3, (Ankara: TTK, 1983), 117-119; Kocabaş, **age**, 78.

⁴⁶ İlknur Polat Haydaroglu, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar**, (Ankara: Ocak Yayınları, 1993), 14.

Devleti'nin karşısında, Kutsal-Roma Germen İmparatoru Şarlken liderliğinde bir Haçlı Birliği oluşturulmasını engellemek istemişti. Bu amaçla kendisinden yardım talebinde bulunan Fransa Kralı Fransuva'yı destekleyerek kendi yanına çekmişti.⁴⁷ Böylelikle, Kanuni Avrupa'daki güçler dengesinde Osmanlı lehine bir değişiklik sağlamış ve Şarlken'in nüfuzunu azaltmıştı. Fransa ile başlayan bu dostluk, 1535 yılında imzalanan Osmanlı-Fransız Ticaret Antlaşması (Kapitülasyon) ile olgunlaşmıştır. On yedi maddeden oluşan bu belgede, doğrudan doğruya misyonerler ile ilgili bir madde bulunmamasına rağmen, bu belgenin imzalanmasıyla Katolik misyonerlerin Osmanlı topraklarındaki çalışmaları için uygun zeminin temelleri atılmış ve 1551 yılında ilk Kapuçin (Capucin) misyonerler Osmanlı Devleti'ne gelmiştir. Spaniard Juan Zuaze of Medine ve Napolitan Giovanni of Troia adlarını taşıyan bu misyonerler Osmanlı sınırları dahilinde Müslümanları Hristiyanlaştırma yönünde faaliyet göstermeleri üzerine hükümet tarafından tutuklanmışlar bilahare kefalet ile serbest bırakılmışlardır.⁴⁸

Osmanlı Devleti ile Fransa arasında XVI. yüzyılda kurulan ilişkiler zamanla Fransa'nın Osmanlı coğrafyasındaki misyonerleri ve onların tesis ettiği kurumları himaye etmesi biçimine dönüştü. Fransa'nın korumacılığını sağlayan ayrıcalıklar 1604, 1673 ve 1740 tarihli antlaşmalar ile verildi. Örneğin 1604 tarihli anlaşmanın dördüncü maddesi şöyledir:

“Fransa Kralının muhibbi ve müttefiki olan sair hristiyan hükümdarların tebaaları Kudüs'teki mübarek makamları ziyaret etmek hususunda serbest bulunacaklar, kendilerine hiçbir müdahale ve müşkilat çıkarılmayacak ve kendilerine tecavüz edilmeyecektir...”⁴⁹

1789 Devriminden sonra Fransa'da yaşanan gelişmeler misyonerler için iyi olmadı. Nitekim 1790 yılında hazırlanan Fransız anayasası misyoner tarikatların imtiyazlarını kaldırdığı gibi, din adamları için seçim şartını getirdi. Bununla birlikte, XIX. yüzyıl başlarında Protestan misyonerlerin faaliyetlerini dünya genelinde arttırması Papalığı harekete geçirdi ve Papalığın insiyatifinde Katolik misyonerliğinde yeniden bir canlanma kendini gösterdi.⁵⁰

---

⁴⁷ Kanuni Sultan Süleyman'ın kendisinden yardım talebinde bulunan Fransa Kralı Françesko'ya göndermiş olduğu Name-i Hümayun Sureti için bkz. Ahmet Cevdet Paşa **Tarih-i Cevdet**, c. 1, Hazırlayan: Mehmet İpşirli, (Ankara: TTK, 2018), 374-375.

⁴⁸ Mehmet Aydın, **age**, 101.

⁴⁹ Reşat Ekrem Koçu, **Osmanlı Muahedeleri ve Kapitülasyonlar 1300-1920 ve Lozan Muahedesi 24 Temmuz 1923**, (İstanbul: 1934), 421.

⁵⁰ Mehmet Aydın, **age**, 105-106.

1.3.2.2. Protestan Misyonerler

Protestan misyonerlerin dünya genelinde faaliyetlerinin başlaması XVIII. yüzyıl sonları ile XIX yüzyıl başlarına rastlamaktadır. Bu amaçla İngiltere merkezli Society for Promoting Christian Knowledge (Hristiyanlık Bilgisini Geliştirme Cemiyeti), Society for Propagation of the Gospel in New England (New England'da İncil'i Yayma Topluluğu), Church Missionary Society (Kilise Misyonerlik Cemiyeti) ve ABD merkezli American Board Commissioners for Foreign Missions (Amerika Yabancı Misyon Temsilcileri Heyeti) kurulmuştur.⁵¹ Bunlar içinde Osmanlı coğrafyasında en etkili olanlar Amerikalı misyonerlerdi. Bunun bir nedeni bağımsızlığını geç kazanmış Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) güçlü bir devlet olma yolundaki çaba ve gayretiydi. Amerika Birleşik Devletleri kuruluşundan sonra hızlı bir ilerleme kaydetmiş, kapitalist yöndeki gelişimi için pazar ihtiyacı duymuştu. Bu nedenle de yeni pazarların oluşturulması ve bu pazarlarda kullanılacak nitelikli iş gücünün temini gibi hususlarda misyonerlere büyük roller düşecekti.

Osmanlı topraklarına gelen ilk Protestan misyonerler 1815 yılında Mısır'a ayak basan İngiliz Church of Missionary Society'ye bağlı misyonerlerdi.⁵² Amerikalı Protestan misyonerlerin Türkiye'ye gelişi ise 1820'de American Board Commissioners for Foreign Missions (ABCFM) vasıtası ile gerçekleşmiştir. Bu amaçla Türkiye'ye gelen Levi Parsons ve Pliny Fisk önce İzmir'de Müslümanları Hristiyanlaştırmaya çalışmışlar, başarılı olamayınca Filistin'e giderek Yahudilere yönelmişlerdir.⁵³ Beyrut'ta kurdukları Suriye Protestan Koleji, bugünkü adıyla Beyrut Amerikan Üniversitesi'nin önemli bir binası "Pliny Fisk Hall" adını taşımaktadır.⁵⁴ Board'un Osmanlı topraklarına gelen ikinci misyoner grubunu Beyrut'a gönderilen William Goodell, Isac Bird ve onların aileleri oluşturur. Bunlar Beyrut'a gelir gelmez Türkçe, Arapça ve Ermenice öğrenmeye başlamışlardır. Eşleri de boş durmayıp yoksullara yardım işlerinde bulunmuşlardır.⁵⁵ Goodell ve Bird'i ABCFM tarihine geçiren husus

---

⁵¹ Mustafa Numan Malkoç, "Türkiye'ye Protestan Misyonerliği", **Türkiye'de Misyonerlik Faaliyetleri**, 156.

⁵² Mustafa Erdem, "Türkiye'de Azınlıklara Yönelik Misyoner Faaliyetleri", **Türkiye'de Misyonerlik Faaliyetleri**, 260.

⁵³ Pliny Fisk ve Levi Parsons'ın Osmanlı topraklarına gelişleri ve mektuplarının tercümesi için bkz. Ayşe Aksu, **Osmanlı'da İki Amerikalı Misyoner**, (İstanbul: Dergah Yayınları, 2015).

⁵⁴ Cemal Yetkiner, "İstanbul'da Bir Cemaatin Doğuşu: William Goodell ve Amerikan Protestan Misyonu", **Akademik Orta Doğu**, c. 3, s. 1, (İstanbul: More Ajans, 2008):142.

⁵⁵ Erdem, **age**, 260-261.

ise Osmanlı topraklarında ilk Protestanlaştırma başarısını göstermeleridir. Çeviri ve lisan işleri için ortak çalıştıkları iki Ermeni din adamını, Diyonisos Karabet ve Krikor Vartabet'i kendi mezheplerine kazandırmışlardır. Keza bir diğer başarı olarak da ilk Protestan misyoner okulunu 1824 yılında yedi öğrenciyle birlikte öğrenime açmışlardır.⁵⁶ Okul beklenenin üzerinde ilgi görmüş ve öğrenci sayısı kısa sürede 90'a ulaşmıştır.⁵⁷

ABCFM, 1820-1840 arası Anadolu'da daha çok araştırma faaliyetlerinde bulunmuş ve Protestanlığa temel olabilecek unsurlar aramıştır. Araştırmalar sonucunda bu toprakların Protestanlaştırmaya elverişli olduğu sonucuna ulaşmışlardır.⁵⁸ Bu araştırmalarda Rumlar ve Ermeniler gibi İmparatorluk içindeki gayrimüslim toplumların dışında sosyal ve dini özellikleri nedeniyle Kürtler ve Aleviler de potansiyeli yüksek hedefler olarak görülmüştür.⁵⁹

Bu süreçte misyonerlerin çalışmaları sadece dini alanı kapsamamış, bir bütün olarak toplumun yaşamsal alışkanlıklarını ihtiva etmiştir. Araştırmaların yanı sıra ileride faaliyetlerinin merkezini oluşturacak olan eğitim alanında, deneysel girişimler olarak değerlendirilebilecek, irili ufaklı çok sayıda okul da açılmıştır. Bunlardan en önemlisi Cyrus Hamlin'in 1839-40 kışında kendi ifadesiyle “*zulüm altındaki Ermenilerin çağrısı üzerine açtığı*”⁶⁰ Bebek Seminary' (Bebek Din Okulu)⁶¹ dir.

XIX. yüzyılın ikinci yarısında Protestan misyonerlerin faaliyetlerini arttırması 1820-1840 arasındaki bu çalışmaların sağladığı temel üzerinde gerçekleşmiş, siyasi olaylarla da güç kazanmıştır.

1.3.2.2.1. Osmanlı Devleti'nde Protestan Misyoner Faaliyetlerinin Artması

1800'lü yılların ilk yarısı Osmanlı Devleti için sorunlarla dolu bir dönemi kapsar. Bu dönemde Devlet'in karşılaştığı hemen hemen her problem uluslararası bir nitelik kazanıyordu. İmparatorluğun sadece askeri değil, siyasi açıdan da güçsüzleştiğine işaret eden olaylara örnek olarak, 1798'de Napolyon'un Yunan Adaları'nı ve Mısır'ı

---

⁵⁶ Yetkiner, **age**, 144-145.

⁵⁷ Erdem, **age**, 261.

⁵⁸ Malkoç, **age**, 159.

⁵⁹ Hans-Lukas Kieser, **İskalanmış Barış**, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2013), 106-111.

⁶⁰ Cyrus Hamlin, **My Life And Times**, 5. bs. (Chicago: Boston The Pilgrim Press, 1893), 205.

⁶¹ Ayşe Aksu, **Robert Kolej'in İzinde Türkiye'de Amerikan Misyonerliğinin Eğitim Stratejisi**, (İstanbul: Dergah Yayınları, 2017).

işgal etmesi verilebilir. Nitekim Napolyon'a karşı Osmanlı Devleti, İngiltere ve Rus Çarlığı ile ittifak yapmak zorunda kaldı.⁶² Sonrasında yaşanan Sırp ve Yunan isyanları da yine uluslararası nitelik kazandı ve İmparatorluk büyük devletlerin oyun alanına döndü.1832 yılında Osmanlı ordusunun, isyancı Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın ordusuna yenilmesi sonucu Kavalalı'nın ordusu İstanbul'u tehdit altına aldı. Bu nedenle de, Rus Çarlığı'nın askeri yardım talebine olumlu yanıt verildi.⁶³ Bu durum Devlet'in askeri anlamda düşer olduğu yetersizliği iyice göstermekteydi. Kendi iç işlerinde bile dış desteğe ihtiyaç duyan Osmanlı Devleti büyük devletler ile iyi geçinmek zorunda kaldı. Özellikle ihtiyaç duyduğu reformları gerçekleştirmek için bu devletlerin rehberliğini kabul etme yolunu seçti. Nitekim 1839'da *Tanzimat Fermanı* ilan edilmişti.⁶⁴ Benzer gelişmelerden sonra, bu defa Rus Çarlığı ile 1853'te Kırım Savaşı'na giren Osmanlı Devleti, İngiltere ve Fransa ile ittifak kurarak savaşı kazanabilmişti. Bunun bedeli 1856'da ilan edilen *Islahat Fermanı*'na yansıtılacaktı.⁶⁵ Büyükelçi Stratford Canning, Sadrazam Fuat Paşa'ya bu bedelin aslında Avrupa'nın bir hakkı olduğunu söylemiş ve bunun nedeninin ise Osmanlı'ya yapılan askeri yardım olduğunu açıkça ifade etmiştir.⁶⁶

Bu dönemdeki misyoner faaliyetleri de hem bu olumsuz şartlardan faydalanarak gelişmiş, hem de sorunları daha da derinleştirmek gibi işlevler görmüştür. Öncelikle *Tanzimat ve Islahat Fermanı*'nın gayrimüslimlere önemli haklar sağlaması mali konulara Müslümanlara oranla daha hakim ve büyük devletlerin himayesine açık gayrimüslimlere çeşitli avantajlar sağlamıştı. *Islahat Fermanı* misyonerlere yeni hareket alanları vermiş ve çalışmalarını yaygınlaştırmalarına imkan sağlamıştır. Burada da fermanın 15 ve 16. maddelerinde ifade edilen ibadet özgürlüğünden yararlanmışlardır.⁶⁷

---

⁶² Kamil Çolak, "Mısır'ın Fransızlar Tarafından İşgali ve Tahliyesi (1798-1801)", SAÜ Fen Edebiyat Dergisi, s. II (Sakarya: Sakarya Üniversitesi Yayınları, 2008):146.

⁶³ Mustafa Aydın, "Rus Filosu İstanbul'da", **Osmanlı Araştırmaları**, c. XXXII, (İstanbul: İsam Yayınları, 2008): 330.

⁶⁴ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, c. 5 (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2011), 170.

⁶⁵ Musa Gümüş, "Anayasal Meşrûti Yönetime Medhal: 1856 Islahat Fermanı'nın Tam Metin İncelemesi", **Bilig**, s. 47 (Ankara: Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınları, Güz 2008): 218.

⁶⁶ Stanley Lane Poole, **The Life of the Right Hanourable Stratford Canning**, Vol. 2 (London: Longmaens, Green and co., 1888), 113-114.

⁶⁷ Gümüş, **age**, 223.

İngiliz Büyükelçisi Sir Stratford Canning, İngiliz ve Amerikalı Protestan misyonerlerin elini güçlendirecek önemli başarılarla imza atmıştı. Cyrus Hamlin'e göre o *“işini gerçek bir tutkuyla yapan, yüksek bir kavrayış gücüne ve zekaya sahip büyük bir devlet adamı ve diplomattı.”* Siyasi üstünlüğünü ve İmparatorluğun güçsüzlüğünü sonuna kadar kullanan bu cüretkar diplomat, devletin iç işlerine de doğrudan müdahalelerde bulunmuştu. Hamlin'in aktardığı bir hadiseye göre Canning, Hristiyan olan bir Müslüman'ın yasal mevzuata göre idam edilmesini, baskı yaparak engellemiştir.⁶⁸

Amerikalı misyonerler ilk başta yönelim olarak tek bir nüfus grubunu hedef almamış, Müslümanlar dışında Rumlara, Ermenilere, Musevilere ve Bulgarlara yönelik bir çalışma metodu uygulamışlardı. Ancak Müslüman, Rum ve Musevilerden istedikleri verimi alamamışlar ve 1844 yılında misyoner Rufus Anderson'nun da önerisiyle Türkiye Misyonununun resmi adını “Ermeni Misyonu”olarak değiştirerek Ermeniler üzerine yoğunlaşmışlardır.⁶⁹ Yine de Protestan misyonerlerin faaliyetleri Osmanlı içindeki Ortodoks ve Katolikleri rahatsız etmiş ve sürtüşmeler olmuştur. Tanzimat'ın ilanından sonra özellikle Ermenilerin Protestanlığa yönelmesi 1844 yılında patrik olan Mateos'u bazı önlemler alarak cemaatinin bütünlüğünü koruma gayretine sevk etmiştir. Kitaplar bastırıp, halk içinde vaazlar vererek Protestanlığa geçmiş Ermenilerin büyük çoğunluğunu geri kazanmaya çalışmıştır. Bununla birlikte mezhep değiştiren Ermeniler birçok yerde yazılı olmayan kararlarla dışlanmış ve eski cemaatleri tarafından baskı ve kötü muameleye maruz bırakılmıştır.⁷⁰

Devlet, mezhep değiştirme konusunda Patrikliğin tutumuna ilk başta destek verse de Canning'in dolaylı yollarla Protestan Ermenilerin hamiliğini İngiltere'ye yüklemesi bu durumun da değişmesine neden olmuştur. 1846'da ilk Protestan Kilisesi kurulmuş,⁷¹ 1849 yılında Osmanlı Devleti, Osmanlı tabiiyetinde olup Protestan

---

⁶⁸ Stanley Lane Poole, **Canning'in Türkiye Anıları**, 95; Mevzuatta idam cezası yer alsa da, aslında devlet idam cezasını genellikle bu durumlarda uygulamıyor ve kişiyi bir başka yere sürgün ediyordu. Bkz. İlber Ortaylı, “Tanzimat Döneminde Tanassur ve Din Değiştirme Olayları”, **Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Sempozyumu'ndan Ayır Basım**, (Ankara: TTK, 1994).

⁶⁹ Erdem, **age**, 261.

⁷⁰ Gülden Sarıyıldız, “Osmanlı Devleti'nde Protestan Ermeni Milleti ve Kilisesinin Tanınması”, **İ.Ü. İnkılap Tarihi Enstitüsü Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi**, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 2002): 258-259; Mehmet Alparslan Küçük, “Anadolu'da Protestan Ermeni Milleti'nin Oluşumu”. **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, s. 50:2 (2009): 153-186;

⁷¹ Sarıyıldız, **age**, 264.

mezhebine girenlerin içlerinden bir vekil tayin etmesine karar vermiştir.⁷² Ardından 1850'de Potestanlar “Millet” olarak tanınmıştır.⁷³

Tanzimat ve Islahat'ın yarattığı nisbi özgür ortam ve Canning gibi işinin ehli diplomatların yardımıyla özellikle Amerika Birleşik Devletleri'nin etkin olduğu Protestan misyoner faaliyetleri artarak, Osmanlı coğrafyasında yayıldı. 1839'da beş olan misyoner sayısı 1870'de on yediye, 1895 yılına kadar da 427'si Anadolu'da olmakla birlikte 540'a ulaştı. Bir başka kaynakta misyon faaliyetleri ile ilgili olarak, 1880'lerde ABD elçiliği yapmış Samuel Sullixon Cox'tan 1900 yılına ait şu veriler aktarılmaktadır:⁷⁴

Tablo 1: 1900'de Amerikan Misyonerlerinin Osmanlı Coğrafyasındaki Faaliyetlerinin Durumu

Veri Konusu	Sayı / Değer
Meşgul olunan şehir, kasaba köy	394
Bu faaliyet için yararlanan Amerikan Vatandaşı	254
Türk tebaasından olan yardımcılar	1.049
Lise ve Kolej adedi	35
Yatılı kız mektepleri	27
Umumi mektepler	508
Tedris altındaki talebe sayısı	25.171
Mabed adedi (takriben)	400
Her Pazar ayinine ortalama toplam katılım	50.000
Teşkilatlı kiliseler	138
Senede satılan kitab-ı mukaddes vs. dini kitaplar	50.000
Senede satılan risale adedi	100.000
Gazete	13
Kitap, baskı makineleri, emlak vs. kıymeti	1.000.000Dolar
Senede Türkiye'ye gönderilen ve dağıtılan vasati para	700.000 Dolar

⁷² Konstantia P. Kiskira, “19. Yüzyılın Çokuluslu İstanbul'unda Amerikan Misyonerleri”, **19. Yüzyılın Çokuluslu İstanbul'unda Gayrimüslimler**, ed. Pınelopi Stathis, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999), 66.

⁷³ Protestan Milleti Nizamnamesi için bkz. **BOA**, Buyruldu Defteri, Nr. 5, 119-121. Ermeni Milleti içerisindeki ilk bölünme Katolik Ermeni Milleti'nin tanınmasıyla olmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Kemal Beydilli **II. Mahmud Devrinde Katolik Ermeni Cemaati ve Kilisenin Tanınması (1830)**, (Cambridge: 1995); Saro Dadyan, “The Establishment of the Armenian Protestant Community”, <http://turksandarmenians.marmara.edu.tr/en/the-establishment-of-the-armenian-protestant-community/> ve aynı yazar, “The Process of Armenians Becoming Catholic”, <http://turksandarmenians.marmara.edu.tr/en/the-process-of-armenians-becoming-catholic/> [Erişim Tarihleri 07.06.2018]

⁷⁴ S. Cox, **Bir Amerikan Diplomatın İstanbul Anıları (1885-1887)**, 1. bs. çev. Gül Çağalı Güven (İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2010), 299.

Görüldüğü gibi, etki alanı en geniş kitlesel faaliyet sahasını eğitim oluşturmaktadır. Bu durum II. Abdülhamit'in saltanat yıllarına kadar etkisiz sayılabilecek tedbirlerle geçirilmiştir. Bu bağlamda, Osmanlı Hükümeti yabancı okullardan gelebilecek zararlara karşı 1869 tarihli *Maarif-i Umumiye Nizamnamesi*'nin⁷⁵ 129. maddesini yabancı okullara ayırmıştır. Buna göre, bu okullarda Osmanlı Devleti aleyhine kitaplar okutulmayacak, buralar Maarif Nezareti tarafından denetlenecekti. Daha sonra; 6 Mayıs 1886'da Maarif Nezareti bünyesinde *Mekâtib-i Ecnebiye ve Gayrimüslime Müfettişliği* kurulmuştur.⁷⁶ Özellikle 1880'li yıllarda Abdülhamit politikası kendini hissettirmiş⁷⁷ ve bu misyonerler üzerinde bir rahatsızlık yaratmıştır: “*Türk Hükümeti, faaliyetlerimize giderek artan bir husumetle yaklaşıyor*”⁷⁸ şeklindeki beyanları kendi raporlarına da yansıyan Amerikalı misyonerler üzerlerindeki baskıya rağmen; yoksul Gregoryen Ermenilere nakdi yardımlarda da bulunarak onları Protestanlaştırmaya devam etmişlerdir.⁷⁹ Misyonerler için İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin modernist eğilimleri nispeten bir rahatlama olanağı sunsa da Birinci. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla Abdülhamit'in kaygılarını İttihatçılar da taşımaya başlamış ve öncelikle 8 Eylül 1914 tarihinde kapitülasyonlar lağvedilmiş, sonrasında İtilaf Devletleri'nin misyonerleri sınır dışı edilmiştir.⁸⁰ Buna rağmen; bazı Amerikalı misyonerler, buldukları yerlerde kalarak faaliyetlerini sürdürmüşlerdir.

Bu faaliyetler sonucunda misyonerler tarafından vücuda getirilen kurumlar ABD'nin kültürel nüfuzunun toplum üzerinde tesis edilmesi hususunda kritik roller üstlenmişti. Hiç şüphesizki; misyonerlerin hayata geçirdiği kuruluşların söz konusu olumsuz tesirleri kurulan yeni Türkiye'den ziyade, Osmanlı İmparatorluğu'nun en uzun yüzyılında etkin olmuştu. Bu etkinliğin kilometre taşlarını ise Amerikan Okulları döşemişti. Okulların misyonerler nezdindeki önemi ise XIX. yüzyılda

---

⁷⁵ Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin tam metni için bkz. **BOA**, Y.E.E, 112/6.

⁷⁶ Bayram Kodaman, **Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi**, (Ankara: TTK, 1991), 35.

⁷⁷ II. Abdülhamit döneminde izlenen denetime örnek olarak; Aydın Vilayeti dahilinde resmi ruhsat alınmaksızın yabancı okulların açılması ve buralarda Müslüman çocuklarının öğrenim görmesinin yasaklanması verilebilir. **BOA**, Y.EE.KP, 8/798. Yine Abdülhamit döneminde artan misyoner faaliyetlerinin nedenlerinden biri olarak Osmanlı vilayetlerinde ulema sayısının azalması görülmüş ve ulema sayısının artırılması amaçlanmıştır. **BOA**, Y.PRK.MŞ, 7/23.

⁷⁸ Kieser, **age**, 211.

⁷⁹ **BOA**, DH.TMK.M, 13/22.

⁸⁰ Kieser, **age**, 406.

kapitalizmin emperyalizme doğru evrilmesinden ileri gelmekteydi. Güçlü devletlerin emperyalist girişimleri dini yönden misyonerlikle iktisadi açıdan da ticaretle birlikte yürümüştür. Bu bağlamda, Osmanlı coğrafyasında kurulan Amerikan okulları da uzun vadede dolaylı olarak ABD'nin ticari kaygılarına hizmet etmişti. Bu hususu Amerikan Board Dış İlişkiler Sekreteri James L. Barton şöyle ifade etmiştir.

“Türkiye’deki bu modern eğitim kurumları bu ülkenin insanların yaşam, düşünce, adet ve alışkanlıklarını yeniden biçimlendirmede önemli bir güçtür. Bu okullardan çıkan erkek ve kadınlar bilgi isteyen mesleklerde olduğu gibi iş ve ticaretle de ön sıralarda yer almaktadırlar. Misyoner okullarının mezunlarının büyük bir kısmı şimdi Avrupa ve Amerika’nın varlıklı tüccar ve iş adamlarıdır. Modern düşünceli bu adamlar aracılığıyla fabrikalarımızın ürünleri ve Batı’nın makineleri Doğu’nun bu bölümüne artan oranlarda girebiliyor, bunun karşılığında Türkiye’nin ürünleri de bize ulaşıyor. Sık sık ifade edilmiş olduğu gibi, Türkiye’deki Amerikan kolejlerini kurmak ve desteklemek için Amerika’dan gönderilen paranın, bu ülkeyle artan ticaret sayesinde yüklü faiziyle birlikte fazlasıyla geri ödendiğini söylemek doğru olacaktır.”⁸¹

Barton’un yukarıdaki ifadeleri esasında, ABD ile Osmanlı Devleti arasındaki ilişkiler bağlamında da karşılığını bulmuş ve misyonerlerin Osmanlı topraklarında fizibilite çalışmaları yaptıkları dönemde iki devlet arasında ticaret ekseninden başlayan temaslar siyasi platforma taşınmıştır. Bu noktada, öncelikle misyoner örgütlerinin içinde dünya ölçeğinde başarıları olan ve Osmanlı sınırları içerisinde de kalıcı izler bırakan misyonerlik teşkilatı olan Amerikan Board ya da ABCFM olarak adlandırılan, American Board of Commissioners for Foreign Missions’ı incelemek, sonrasında da iki ülke arasında tesis edilen münasebetlerin genel seyrini irdelemek yerinde olacaktır.

1.4. American Board of Commissioners for Foreign Missions’ın Kuruluşu ve Osmanlı İmparatorluğu’ndaki Teşkilatlanması

1.4.1. American Board of Commissioners for Foreign Missions’ın Kuruluşu

ABCFM, Kalvinci geleneğin devamcısı niteliğindeki Puritan akımın temsilcilerinden biri olan ve Cemaatçi Kilise olarak da bilinen Congregationalistler⁸² tarafından 1810

---

⁸¹ James L. Barton, **Daybreak in Turkey**, 2. bs. (Boston: Pilgrim Press, 1908), 192-193. Bu kitabın Türkçe tercümesi için bkz. James L. Barton **Amerikan Misyonerler Heyeti Sekreterinin Anıları Türkiye’de Gündoğumu**, çev. Zekeriya Başkal, (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2010).

⁸² Congregationalistler: XVI. Yüzyılda İngiltere’de Kraliçe I. Elizabeth Dönemi’nde Robert Browne’un liderliğinde ve İngiliz Kilisesinin Püriten Reformasyonu sürecinde ortaya çıkan ayrılıkçı dini bir harekettir. Özel anlamı ile de; kendisini müstakil özerk bir kilise olarak tanımlayan, yerel topluluklardan teşkil edilen üyelere sahip olan ve bu üyelerin kutsal kitaba uygun şekilde seçtikleri bir kilise sorumlusu altında organize olmuş din kardeşleri birliğidir. Bkz Hüseyin Erdem, “Hıristiyanlıkta Kongregasyonist Akımın Ortaya Çıkışı ve Görüşleri” (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2009), 26-27.

yılında Boston'da kurulmuştur.⁸³ Söz konusu örgütlenmeye giden süreci başlatan girişim ise William Carey'in⁸⁴ 1792 yılında Hristiyan olmayan dünyaya misyonerler göndermek için Londra'ya taşınması ve bu yönde bir çağrı yapmasıydı. Bu çağrı üzerine, ABCFM'nin kurucusu Samuel J. Mills'in ifadesiyle ilk modern misyoner topluluğu olan Baptist Missionary Society; Andrew Fuller, Samuel Pearce, Joh Ryland ve birçok gönüllünün katılımıyla Kattering'de kurulmuştur.⁸⁵ William Carey bu tarihe kadar kendisini kütüphanelerde araştırmalara vermiş ve Türkiye başta olmak üzere Arabistan, Orta Asya, Afrika ve ABD dışındaki ülkeleri inceleyip, kendi ifadesiyle toplayabildiği kadar bilgi toplamıştır.⁸⁶ 1793'te ise Hindistan'da bir misyon kurmuş ve yeni dönem misyoner hareketinin başlatıcısı olmuştur. 1795'te Londra Misyoner Cemiyeti'nin kurulmasının ardından hareket, hızlıca ABD'ye sıçramış; 1796'da The New York Missionary Society, Northern New York Missionary Society (1797), Missionary Society of Connecticut (1798), Massachusetts Missionary Society (1799), Standing Committee on Missions of the Presbyterian Church (1802), Missionary Society of Rhode Island (1803), Western Missionary Society (1803), Standing Committee on Missions of Dutch Reformed Church (1806) ve birçok diğer topluluk ortaya çıkmıştır. Bu misyoner örgütleri kendilerine görev olarak dört hedef kitleyi Hristiyanlaştırmayı belirlemişler ve bu bağlamda sınırlarda yaşayan yerleşimciler, Amerikan yerlileri, Afrika kökenliler ile deniz aşırı topraklarda yaşayanlara yönelik misyonerlik faaliyetlerini

---

⁸³ E. William Strong, **The Story of the American Board: An Account of the First Hundreded Years of the American Board of Commissioners for Foreign Missions**, (Boston: Pilgrim Press, 1910), 3.

⁸⁴ William Carey (1761-1834): 17 Ağustos 1761 tarihinde Northamptonshire Paulerspury'de bir kilise katibinin oğlu olarak dünyaya gelmiştir. 1779'da ayakkabıcı çırağı olan bir arkadaşının etkisiyle rahipliğe kadar uzanacak olan bir eğitim almaya başlamıştır. Bir süre bulunduğu çevrede Hristiyanlığı yaymaya çalışan Carey, önce Moulton (1786) daha sonra da Leicester, Harvey Lane'deki Vaftizci Kilisesine rahip olmuştur. Teolojik açıdan Jonathan Edwards'dan etkilenen Carey, 1792'de Hristiyanların İmanlı Olmayanları İsa Mesih'e Döndürme Sorumluluğunun Araştırılması adlı eserini yayınladı. Yine aynı yıl Nottingham'da düzenlenen bir ayın esnasında Hristiyanların tanrıdan büyük şeyler istemeleri ve büyük hizmetler yapmaları gerektiğini dile getirdi. Bu görüşünün bir yansıması olarak Vaftizci Müjdeleme Cemiyeti kuruldu. 1793'de ailesiyle birlikte Hindistan'a gitti ve Bengal'de bir çivit fabrikasında ustabaşı oldu. Burada kendisine katılan Marsham ve Ward isimli kişilerle birlikte Kalküta, Bengal ve Serampore'yi kapsayan bir misyonerlik ağı kurdu. 1824 yılına kadar geçen süre zarfında İncil'in altı tam ve yirmi dört kısmi tercümesini yayınladı. Çeviriler dışında okullaşma konusunda da hizmetleri bulunan Carey, Serampore Enstitüsü'nün kurulması fikrini ortaya atmış ve Hindistan Ziraat Cemiyeti'ni kurmuştur. D. W. Bebbington, "William Carey", **Hristiyanlık Tarihi**, çev. Sibel Sel, Levent Kınran (İstanbul: Yeni Yaşam Yayınları, 2004), 574.

⁸⁵ Gardiner Spring, **Memoir of the Rev. Samuel J. Mills**, (New York: J. Seymour, 1820), 20.

⁸⁶ George Smith, **The Life of William Carey**, (Londra: John Murray, 1885), 33.

gerçekleştirmişlerdir. Dini alanda yaşanan bu canlanma II. Büyük Uyanış'ın⁸⁷ etkisiyle meydana gelmiş ve ABCFM'nin kuruluşu bu hareketlilik üzerinde gerçekleşmiştir.

Amerikan Board'un temellerini atan kişi Samuel J. Mills'tir.⁸⁸ Babası Congregational Kilisesi Papazlarından olan Mills, 1806 yılında Massachusetts'teki Williams Koleji'nde eğitime başlar.⁸⁹ Kısa sürede yabancı misyonlara ilgisi artar. Bu ilginin filizlenmeye başladığı dönemde Mills ve arkadaşları söylenceye göre olağandışı bir olay yaşarlar. Söz konusu hikaye şöyledir:

“Mills ve beraberindeki dört arkadaşı 1806 yılının Ağustos ayında kırlara çıkarlar ve burada Tanrı'ya yönelerek tüm vakitlerini oruç tutup dua ederek geçirirler. Bu esnada aniden bastıran sağanak yağmurun altında bir samanlığa sığınır ve orada konuşmaya başlarlar. Sohbetin konusu Asya'daki ahlaki çöküntüdür. Yapılan bu konuşmanın ardından deniz aşırı ülkelerde Hristiyanlığı yaymayı ve bu bağlamda Asya paganları ile Müslümanlar arasına misyonerler göndermeyi kararlaştırırlar.”⁹⁰

Bu kararın ardından 1808 yılında Mills, kolejde tanıştığı James Richards ve birkaç kişi ile birlikte gizli Society of Brethren örgütünü kurar.⁹¹ Bundan bir yıl sonra ise New Haven Yale Koleji'nde teoloji eğitimi alır ve 1810 yılı baharında Williams'dan arkadaşları Gordon Hall ve Luther Rice ile birlikte James Richards'a katılmak için

---

⁸⁷ II. Büyük Uyanış (1790-1830): Amerika tarihinde uyanış olarak nitelendirilen iki büyük sosyal hareket yer almaktadır. Birincisi, İngiltere'de başlayan ve insanların maddi refah düzeylerinin artmasının ardından dini duygularının zayıfladığı düşüncesinden hareket eden bazı kilise mensuplarının yaptığı geziler ve vaazlar ile gelişmiştir. Bu vaazlar insanların dine yönelmelerini sağladığı gibi pek çok misyoner cemiyetinin kurulmasına da zemin hazırlamıştır. İkinci Büyük Uyanış ise daha çok sosyal içerikli bir harekettir. Bu uyanış binlerce kişinin bir araya geldiği “kamp toplantıları” ile özdeşleşmiştir. Dindarların dinden uzaklaştığını düşündükleri kişilerden gizlice yürüttükleri bu toplantılar bir nevi onların protestoları olmuştur. Bu uyanışın kapsamında sosyal platformda eşitlik, demokrasi gibi kavramlar dile getirilirken, Hristiyanlığın deniz aşırı ülkelere yayılması hususu üzerinde durulmuştur. Din alanında ise Sebt gününün ihyası ve Roma Katolikliğine karşı olma gibi noktalar önem kazanmıştır. A. Skevington Wood, “Uyanış”, **Hristiyanlık Tarihi**, 438-463.

⁸⁸ Samuel J. Mills (1783-1818): 21 Nisan 1783 tarihinde Tarringford'da dünyaya gelmiştir. Amerika'da yabancı misyonların kuruluşu fikrini ortaya atan kişidir. Amerikan menşeli Misyoner Örgütleri içerisinde etkin bir rol üstlenen ABCFM'nin kuruluş aşamasında ciddi bir pay sahibi olmuştur. Buna rağmen; Board'un yurt dışına göndereceği misyonerler arasında yer almamıştır. Mississippi Vadisi'ndeki misyon çalışmalarını organize etmiş ve New York'taki yoksullar arasında faaliyetlerini sürdürmüştür. 1818 yılında Batı Afrika'da serbest bırakılmış kölelere yerleşebilecekleri yaşam alanları bulmak için çalışırken ölmüştür. Ayrıntılı bilgi için bkz. Thomas C. Richards, **Samuel J. Mills Missionary Pathfinder Pronter and Promoter**, (Boston: Pilgrim Press, 1906).

⁸⁹ George Smith, **age**, 12.

⁹⁰ Frank Andrew Stone, **Academias for Anatolia**, (California: Published by Caddo Gap Press, 2006), 4; George E. White, **Anadolu Koleji**, çev. Cem Tarık Yüksel (İstanbul: Enderun Kitabevi, 1995), 116; George E. White, **Bir Amerikan Misyonerinin Merzifon Amerikan Koleji Hatıraları**, çev. Cem Tarık Yüksel, (İstanbul: Enderun Kitabevi, 1995), 116-117.

⁹¹ George Smith, **age**, 23.

Andover Teoloji Semineri üyesi olur.⁹² Brethren Cemiyeti'nin kuruluşundan sonra geçen süre zarfında ABCFM'nin çekirdek kadrosunu oluşturacak olan Edwin W. Dwight, Henry Obookiah, Adoniram Judson, Samuel Newell ve Samuel Nott gibi isimler gizli cemiyetin üyeleri yapılmıştır. Topluluk üyeleri bir dizi temas ve toplantının ardından 27 Haziran 1810'da Amerikan Board'u kurmuşlardır.⁹³

5 Eylül 1810 tarihinde Farmington'da ilk toplantısını gerçekleştiren teşkilat burada Üst Yönetim Kurulu'nu (Prudential Committee) ve diğer üyeleri seçmiştir. Buna göre, Board'un ilk üyelerinin isimleri şöyledir: Başkan John Treadwell, Başkan Yardımcısı Rev. Dr. Spring, Üst Yönetim Kurulu; William Bartlet, Rev. Dr Spring, Rev. Samuel Worcester, Sekreter Rev. Calvin Chapin, Sayman Samuel H. Walley, Denetçi Mr. Joshua Goodale.⁹⁴

Resmi kuruluşun gerçekleştirildiği bu toplantıda idari kadronun oluşturulması yönünde atılan ilk adımın yanı sıra, önemli bir karar daha alınmıştır. Söz konusu karar, Board'un çalışmalarının sağlıklı bir biçimde yürütülebilmesi için, misyoner Adoniram Judson'ın Londra Misyonerlik Cemiyeti (London Missionary Society)⁹⁵ sekreteri George Burder ile bir görüşme yapması şeklindedir. Judson, bu ikili görüşme sırasında, eğer koşullar uygun olursa Londra'dan maddi destek talebinde bulunacak ve Amerikalı misyonerlerin yetiştirilmesi hususunda İngilizlerin tecrübelerinden yararlanabilme isteğini dile getirecekti.⁹⁶ 1811'in Mayıs ayında Londra'ya ulaşan Judson'ın yaptığı görüşmeler umut edilen yönde sonuçlanmamış ve Londra, Amerikan Board'un isteklerini geri çevirmiştir. İngilizler Board misyonerlerini himaye etmekten ziyade kendi çatıları altına alma ve birlikte çalışma önerisinde bulunmuşlardı. ABCFM söz konusu teklifi 18 Eylül 1811 tarihinde

---

⁹² age, 27.

⁹³ Strong, age,8.

⁹⁴ **First Ten Annual Reports of The American Board of Commissioners for Foreign Missions**, (Boston: Printed by Crocker and Brewster, 1834), 9.

⁹⁵ London Missionary Society: 1795 yılında Birleşik İncil'i Yayma Teşkilatı ve William Carey'in liderliğinde; Çin, Afrika, Madagaskar, Türkiye, Tahiti gibi ülkelerde Hristiyanlığı yaymak amacıyla kurulmuş bir misyoner teşkilatıdır. Resul Çatalbaş, "Anglikan (İngiliz) Misyoner Teşkilatlar", **Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, c. 2, s. 2 (2012): 126; Londra Misyonerlik Cemiyeti hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Richard Lovett, **The History of the London Missionary Society 1795-1895**, (Londra: Oxford University Press Warehouse, 1899).

⁹⁶ Strong, age, 7-10.

düzenlediği ikinci yıllık toplantısında⁹⁷ geri çekerek bağımsız olarak faaliyetlerini sürdürme kararı almıştır. Bununla birlikte bahsi geçen iki cemiyetin temasları kesilmemiş ve ilerleyen süreçte Londra Misyonerlik Cemiyeti ABCFM’yi çeşitli boyutlarda desteklemiştir.

Özetle; Board Teşkilatı sistemli bir şekilde işleyen İngiliz misyonerlik mekanizmasını kendine model olarak aldı. Cemiyet staj dönemi olarak da adlandırılabilen zaman dilimini İngiliz misyonerlerinin himayesi altında geçirdikten sonra kendi nüfuz alanlarını tesis etti. Örneğin; Suriye ve Filistin topraklarının kuzeyi ABCFM’nin misyon sahası haline gelirken bu bölgenin güneyi İngiliz misyonerlerinin faaliyet alanı oldu.⁹⁸ Böylelikle; zamanla İngilizler ile ABCFM’nin iş birliği sona ermiş olmasına rağmen; ABCFM İngiliz misyonerlerin kılavuzluğunda edindiği deneyimlerin de birikimiyle pragmatik ve demokratik usullere dayalı bir yapısal sistem meydana getirdi.

1.4.2. American Board of Commissioners for Foreign Missions’ın Örgütsel Yapısı ve Çalışma Sistemi

Amerikan Board Teşkilatı, yönetim ve organizasyon şemasını özellikle kuruluşunu takip eden ilk üç toplantıda çizmişti. Bahsi geçen bu örgütsel yapı, sürekliliğini korumuş olmakla birlikte zamanla teşkilatın yaygınlığının ve etkinliğinin artışına paralel olarak üye sayısı da çoğalmıştır. Örneğin; ilk teşkilatlandığında Board’un; 9 üyesi, 1 veznedarı ve 3 kişiden oluşan Üst Yönetim Kurulu veya Danışma Kurulu olarak da adlandırılan Prudential Committee organı mevcuttu. 1812 yılına gelindiğinde ise 13 kişilik bu yönetim kadrosu 24 üyeden oluşmaktaydı. Yine üye sayısındaki artışı gösteren bir tablo da aşağıda verilmiştir.⁹⁹

---

⁹⁷ ABCFM’nin ikinci yıllık toplantısında yer alan üyeler; John Treadwell, Samuel Spring, Jedidiah Huntington, Joseph Lyman, Jedidiah Morse, Samuel Worcester ve Calvin Chapin dir. Ayrıca; ABCFM’nin ikinci yıllık toplantısında alınan kararlar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. **First Ten Annual Reports of The American Board of Commissioners for Foreign Missions**, 15-25.

⁹⁸ Ş. Tufan Buzpınar, “Suriye ve Filistin’de Avrupa Nüfuz Mücadelesinde Yeni Bir Unsur: İngiliz Misyonerleri (19. Yüzyıl)”, **İslam Araştırmaları Dergisi**, s.10 (2003): 11; Suriye’deki Protestan Misyoner faaliyetleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Celal Öney, “19.Yüzyılın İkinci Yarısından Günümüze Suriye, Lübnan ve Filistin Üçgeninde Protestan Misyonerlerin Nüfuz Mücadelesi” (Doktora Tezi, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016).

⁹⁹ Dilşen İnce Erdoğan, **Amerikan Misyonerlerinin Faaliyetleri ve Van Ermeni İsyanı (1896)**, (İstanbul: IQ Sanat Yayıncılık, 2008), 54-55.

Tablo 2: Amerikan Board Teşkilatı'nın Yıllara Göre Üye Sayıları

Yıl	Üye Sayısı
1812	24
1822	33
1832	75
1842	171
1852	192
1862	208
1872	201
1882	227
1892	251
1902	348
1912	388
1922	662
1932	876
1942	1067
1952	1377

Görüldüğü gibi; Amerikan Board'un idari kadrosunun tespitinden itibaren geçen yüz kırk yıllık zaman dilimi on yıllık periyodlar şeklinde incelendiğinde, üye sayısı sadece 1862'den 1872'ye kadar uzanan on yıllık süre zarfında oldukça az miktarda düşmüştür. Bu durumun nedeni; muhtemelen ABD'nin yaşadığı iç savaş sebebiyle ülkede yaşanan siyasi ve sosyal gelişmelerin yarattığı belirsizliktir. Söz konusu istisnanın haricinde üye sayısı devamlı olarak artmış, özellikle XX. yüzyılın ilk çeyreğinde üye sayılarındaki artış miktarı diğer yıllara nazaran daha fazla olmuştur. Bu durumun gerçekleşmesinde, ABCFM'nin dünya çapında kurmuş olduğu misyon bölgelerinin bir ağ gibi tüm kıtaları sarıyor olmasının ve sahadaki misyonerlerin özverili faaliyetlerinin meyvelerini vermesinin payı olmuştur. Bunun yanında, misyonerlerin çalışmalarının kuruluşun yayın organı olan Missionary Herald aracılığıyla halka duyurulup, cemiyetin lehine bir kamuoyu oluşturulması da Amerikan Board'a katılımları arttırmıştır.

Amerikan Board'un yönetim ve organizasyon sistemi ile ilgili olarak üzerinde durulması gereken bir nokta da teşkilatın 1810'dan 1830'a kadar yönetim kurulu tarafından idare edilip, 1830 yılı itibarıyla idari mekanizmada üç değişiklik yapılmasıdır. Söz konusu değişikliklerle; Yürütme Kurulu Yardımcı Başkanı seçilmiş, Dış İlişkiler Bölümü, Bütçe Bölümü ve Yazı Bölümü olmak üzere üç yeni bölüm oluşturulmuş ve son olarak da yerel örgütler ile sorumluluk paylaşımına

gidilmiştir.¹⁰⁰ Örgüt yapısı içinde yapılan bu değişiklikler ve oluşturulan yeni birimler, ABCFM'nin yetki paylaşımı, uzmanlaşmaya dayalı iş bölümü ve iş birliği ilkeleri doğrultusunda yeniden yapılandırıldığına kanıttır. Bu bağlamda; yine Board Teşkilatı'nın nüfuz alanları genişledikçe, kurumun fonksiyonunu hedeflenen boyutta yerine getirebilmesi için, sistemin işleyişi ile ilgili kararlar alınması hususunda esnek davranıldığı görülmektedir.

ABCFM'nin örgüt yapısı içerisinde yer alan bir organ da Üst Yönetim Kurulu ya da Danışma Kurulu olarak adlandırılan birimdir. Bu kurul ilkin, 1810 yılında üç üyeden oluşan küçük bir komite olarak faaliyete başlamış, ardından 1832'de üye sayısı on ikiye çıkarılmıştır. Söz konusu üyeler yılda bir kez yapılan seçim ile belirlenmişler ve ABCFM'nin işlerini yürütmek ile görevlendirilmişlerdir.¹⁰¹ Amerikan Board Örgütü'nün bel kemiği olarak nitelendirilen söz konusu kurulun üyelerinin seçim ile göreve getirilmeleri de göz ardı edilmemesi gereken bir noktadır. Bu husus kurumun yönetiminin bir kişinin iradesine ve insiyatifine bırakılmadığının tam aksine demokratik usuller ile idarenin gerçekleştirildiğinin bir göstergesidir.

Yine bu idari sistemin altında teşkilatlanmış misyonların¹⁰² meşruiyeti ve disiplini, yasa işlevi gören bir tüzük metni ile sağlanmaktaydı.¹⁰³ Ağırlıklı olarak, misyon içerisindeki görev ve sorumlulukları belirleyip yazılı hale getiren bu tüzüğün ilk

---

¹⁰⁰ **age**, 55.

¹⁰¹ Fred Field Goodsell, **You Shall My Witness**, (Boston: ABCFM, 1959), 203.

¹⁰² Misyon (Bölge): ABCFM'nin çalışma sahasını kolay yönetebilmek ve merkezden en uç noktaya kadar disiplini sağlayabilmek amacıyla, oluşturduğu temel birimdir. Amerikan Board'un sağlık, yardım, basın-yayın ve eğitim alanındaki bütün faaliyetlerinin ortaya koyulduğu bölgedir. Örneğin; Hindistan'da Ceylon Misyonu, Madura Misyonu ve Marathi Misyonu gibi.

ABCFM'nin Yerleşim Literatüründe yer alan diğer birimler şöyledir: İstasyon: Misyonların bir alt birimi olan İstasyonlar genellikle şehirlerde kurulmuşlardır. Örneğin; İstanbul Batı Türkiye Misyonu'nun bir istasyonudur.

Dış İstasyon: İstasyonların alt birimi olan dış istasyonlar köy ya da kasabalarda oluşturulan ve yörenin yerli Hristiyan cemaatinden seçilen bir yardımcının sorumluluğunda olan idari birimlerdir.

Tarla: Misyonerlerin henüz faaliyet sahası haline gelmemiş fakat çalışma alanı haline getirilmek istenen yerdir. Aksu, **age**, 22-24; Misyon ve İstasyonların kuruluş yerlerinin tercih edilme sebepleriyle ilgili örnek olarak bkz. Emrah Şahin, "Errand into The East: A History of Evangelical American Protestant Missionaries and Their Missions to Ottoman İstanbul During the Nineteenth Century", (Yüksek Lisans Tezi, Bilkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004). Gülbadi Alan, "Amerikan Board'un Anadolu'daki Teşkilatlanması Çerçevesinde Kayseri İstasyonu ve Uç İstasyonların Kuruluşu ve Gelişimi ", **IV. Kayseri ve Yöresi ve Tarihi Sempozyumu Bildirileri, 10-11 Nisan 2003** (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, 2003): 41-58.

¹⁰³ ABCFM'nin tüzük ve yönetmelikleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. **Constitution, laws and regulations of the American Board of Commissioners for Foreign Mission 1839**, (Boston: Printed by Crocker&Brewster)

bölümünde bir misyon dahilinde yer alması gereken görevliler şu şekilde belirlenmişti: Bir başkan, bir sekreter, iki muhasebeci, iki denetçi, bir kütüphaneci, bir yayın komitesi, eğitim kurumları mütevellileri ve geçici komite.

İkinci bölümde ise misyon görevlilerinin sorumlulukları ifade edilmişti. Bu bağlamda; başkan belirli kurallar çerçevesinde oturumları yönetmek ile yükümlüydü. Sekreterin sorumluluğu ise yıllık toplantı sırasında ele alınan konuları kaydetmek, misyonun resmi yazışmalarını yürütmek, misyona ait mektupların saklanması ve tasnifini sağlayarak, misyona ait verileri özetler nitelikteki tabloları hazırlayıp bir yıl sonra değerlendirilmek üzere muhafaza etmektir. Muhasiplerin görevi de, ABCFM'ye ait fonların ve Board'a destek olan diğer kuruluşların bütçelerini Boston'da bulunan merkeze rapor etmek üzere kaydetmektir. Yayın Komitesinin yükümlülüklerine gelince, tüzüklerle belirlenmiş olan basın-yayın işlerini düzenlemenin yanı sıra istasyonların önerdiği basın-yayın malzemesinin kontrolünü sağlamak ve bir materyalin basımı hususunda çelişkiye düşüldüğünde son kararı vermek için misyona danışmaktır. Amerikan Board'un faaliyet sahaları arasında öncelikli olan eğitim alanı ile ilintili bir birim olan eğitim kurumları mütevellilerinin görevleri ise şöyleydi; okulların mevcut olduğu istasyonlarda bulunan misyonerler aynı zamanda bu birimin üyeleri idi. Söz konusu mütevelliler bu okulların bütçelerinin oluşturulması, disiplinin sağlanması gibi temel hususların yerine getirilmesinde söz sahibiydiler. Bu duruma ek olarak okulların yöneticileri de okulun yönetimi ile ilgili konularda mütevellilere danışmak ve onlar vasıtasıyla Boston'a yıllık rapor sunmakla yükümlüydüler. Kütüphaneci ise misyonlarda kurulmuş olan kütüphanelerde bulunan kitaplara ilişkin detaylı bir katalog hazırlayıp, ihtiyaç duyulan kitapları belirleyerek misyon sekreterine kapsamlı bir rapor hazırlamalıydı. Geçici komitenin görevi de her yıl periyodik olarak düzenlenen yıllık toplantıya kadar geçen süre zarfında misyon adına karar verme yetkisine sahip olmanın yanında, görevlendirildiği sene boyunca yapılanları rapor edip, bunu sene sonunda yapılan toplantıya sunmaktır.

Misyonların bir alt birimi olan istasyonların sorumlulukları ise kısaca şöyleydi: Her istasyonun diğer istasyonlar ve misyon ile iletişim ağını kuracak ve yönlendirecek bir sekreteri olmalı ve bu sekreter kendi istasyonunun çözülmesi gereken problemlerini ve karşılanması gereken ihtiyaçlarını misyon sekreterine bildirmeliydi. İstasyonlar her yıl kendi sorumluluk alanlarında meydana gelen olumlu veya olumsuz her siyasi

ve sosyal olayı rapor etmeliydi.¹⁰⁴

Bu şekilde yazılı hale getirilmiş olan tüzük aracılığıyla hem organizasyonun çalışma prensipleri belirlenmiş hem de işleyiş ile ilgili bir fren mekanizması oluşturulmuştur. Bahsi geçen denetim sisteminin bir unsuru misyon ve istasyonlarda titizlikle tutulan kayıtlar ve raporlarken, bir diğer ögesi de düzenli olarak yapılan toplantılardı.

Raporların hazırlanması ve toplantıların düzenlenmesi de bir takım ilkeler doğrultusunda gerçekleştirilmekteydi Raporlar hazırlanırken göz önünde bulundurulması gereken noktalar kısaca şöyle özetlenebilir; raporlar istasyon adlarına göre alfabetik sırayla istasyon sekreteri tarafından hazırlanacak ve Boston'da bulunan misyon sekreterine gönderilecektir. İstasyonun nüfusu yaklaşık olarak verilebilir. Ödemeler başlığı altındaki bölümde vaizlerin maaşları değil, oda kiralari ve masrafları belirtilmelidir. Buna ek olarak; misyon için Board'un ödediği meblağada burada yer verilmelidir.¹⁰⁵

Toplantıların düzenlenmesi sırasında takip edilmesi gereken usulü belirleyen kurallar ise sırasıyla şöyleydi; istasyon sekreteri toplantı için çağrıda bulunacak. Dua ile toplantı açılacak. Son toplantıya ait tutanaklar okunacak. Raporlar ve tablolar okunup değerlendirilecek.¹⁰⁶ Bahsi geçen prensiplerden de anlaşıldığı üzere, Board Teşkilatı sunulan raporlara ve yapılan toplantılara oldukça önem vermiş, raporlardan edinilen bilgiler ışığında istasyonların çalışmalarını değerlendirmiştir. Böylelikle; yeni istasyonlar açmaya karar vermiş veya bazılarında istenilen düzeyde başarı elde edilemediği sonucuna vararak strateji değişikliğine gitmiş ve amaca ulaşmak için şartlara göre yeni yol haritaları oluşturmuştur.

ABCFM'nin sözü edilen idari kadrolarının belirlediği ilkeler çerçevesinde oluşturulan bu çalışma sisteminin teoriden pratiğe geçişinde en büyük paya sahip olanlar ise sahada görev alan misyonerlerdi. Board misyonerleri genellikle; Amerikalı, maddi olanakları yetersiz, kalabalık nüfusa sahip çiftçi ailelere mensup

---

¹⁰⁴ İdris Yücel, "Kendi Belgeleri Işığında Amerikan Board'un Osmanlı Ülkesindeki Teşkilatlanması" (Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005), 26-28; Ayrıca; ABCFM'nin istasyon örgütlenişine ve gelişimine örnek olarak bkz. Rufus Anderson, **Memorial Volume of the First Fifty Years of the American Board of Commissioners for Foreign Missions**, (Boston: Published by the Board,1863), 244-273.

¹⁰⁵ P.A.B.C.F.M., Reel: 607, Belge No: 174.

¹⁰⁶ Yücel, "Kendi Belgeleri" 30-31.

kişilerdi. Gönüllülük esasına¹⁰⁷ göre Board Teşkilatına katılan bu misyonerler Yale ve Princeton gibi seçkin üniversitelerden mezun olduktan sonra, Andover ve New Haven gibi ilahiyat okullarında teoloji eğitimi alırlardı. Bu eğitimin ardından da görevlendirilecekleri ülkeyi genel hatları ile tanımak amacıyla ön bilgiler edinirlerdi.¹⁰⁸ Misyonerlerin bu bilgiler için başvurdukları kaynaklar ise genellikle kendilerinden önce görev yapmış misyonerlerin hatıralarıydı. Misyonerler aldıkları dini eğitim ve yazılı kaynaklardan öğrendikleri bilgilere ek olarak faaliyet gösterecekleri bölgelerde yaşamlarını kolaylaştıracak pratik bilgileri de öğrenerek misyonerlik eğitimini tamamlarlardı.

Böylelikle; misyonerlik adına alınan iyi bir eğitimin ardından genellikle ticaret şirketi sahipleri ve onların gemilerinin kaptanlarının yardımıyla yapılan uzun yolculukların akabinde görev bölgelerine ulaşan misyonerler öncelikle bölgenin dilini öğrenmeye başlarlar ve keşif gezileri yaparlardı. Bu seyahatler sırasında gezi güzergahları üzerinde bulunan yerleri dikkatlice gözlemleyen misyonerler gördükleri yerlerin koordinatları, coğrafi özellikleri, iklimi, yetişen ürünleri, nüfusu, kültürü, mimari eserleri hakkında verdikleri ayrıntılı bilgilerin eşliğinde yaptıkları tasvirleri rapor ederek merkeze gönderirlerdi. Ortaya çıkartılan bu etnografik ve beşeri haritalar öncü misyonerlerin ardından bölgeye gelip, görevi devralacak olan misyonerlere rehberlik etmekteydi. Yine misyonerlerin raporlarından özellikle bölgenin demografik yapısı ve halkın misyonerlere yaklaşımı ile Protestanlığa yönelik bakış açıları hakkında fikir sahibi olunarak, misyon ve istasyon merkezlerinin kurulacağı noktalar tespit edilirdi.

Misyonerlerin çalışma sistematüğinde yer alan önemli bir husus da faaliyet sahalarına aileleri ile birlikte gitmeleriydi. Misyonerlerin eşleri, özellikle Osmanlı İmparatorluğu gibi sosyal dokusu dışı kapalı ailelerden oluşan coğrafyalarda bayan olmalarının sağladığı avantajla ev ziyaretleri düzenlerlerdi. Misyoner faaliyetlerinin başlangıç evresinde sadece misyoner yardımcısı olarak görülen hanımlar, evlerde yüz

---

¹⁰⁷ Gönüllülük esası 1843 yılına kadar takip edilmiştir. 1843 yılı itibarıyla Board, misyonerlerine maaş vermeye başlamış, öncesinde ise sadece misyonerlerin masraflarını karşılamıştır. White, **age**, 32; Ayrıca; Amerikan Board'un misyonerlerin masrafları için ayırdığı bütçenin yetersizliğine dair örnek mektuplar için bkz. "Extracts from the Letter of Mr. Fisk and Mr. Parsons (12 Eylül 1820)", **the Missionary Herald**, Nisan 1821, Vol. XVII, 102-103; "Letter from Mr. Parsons and Mr. Fisk to The ABCFM (İzmir, 31 Ekim 1820)", **the Missionary Herald**, Nisan 1821, Vol. XVII, 104.

¹⁰⁸ Kocabaşoğlu, **age**, 39-40; Misyoner adayı olmak için gerekli şartlar için bkz. **Manual for Missionary Candidates and for Appointed Missionaries Before Entering Their Fields**, (Boston: The Board, 1853).

yüze yapılan sohbetlerde dini telkinlerde bulunma ve büyük oranda sonuca ulaşma başarısını göstermekteydiler. Ayrıca; kadın misyonerler ilerleyen dönemde Board bünyesinde sadece yardımcı misyoner olma statüsünden çıkarak okul kurup, yönetme ve öğretmen olma gibi rolleri de üstlenmişlerdi. Örneğin; William Goodel'in eşi Abigail Goodel ve Isiac Bird'ün eşi Ann Bird 28 Temmuz 1824 tarihinde Beyrut'ta ilk Protestan misyoner okulunu açmışlardı.¹⁰⁹

Misyonerlerin aileleri ile birlikte misyonlara yerleşmeleri toplum içerisinde kabul görmelerini kolaylaştırıyordu. Onların görev yaptıkları yörelerde kabul görmelerini sağlayan diğer bir faktör de topluma uyum sağlama çabalarıydı. Öyleki; misyonerler dışlanmamak için yeme-içme alışkanlıklarını ve hatta giyim-kuşamlarını buldukları bölgenin kültürel yapısına uygun biçimde şekillendirmekteydi. Örneğin; 1829-1830 yılları arasında Anadolu'da keşif gezisi yapan iki misyoner Henry Otis Dwight ve Eli Smith halkın tepkisini çekmemek için İstanbul'da kıyafetlerini değiştirerek başlarına sarık sarıp, sakal bırakmışlar ve araştırma gezilerini böyle sürdürmüşlerdi.¹¹⁰

Board misyonerleri, yukarıda özetlenen çalışma metotlarıyla oldukça uzun vadede sabırla ve adım adım ilerleyerek amaçlarını gerçekleştirmek istiyorlardı. Bunun için yönetimi kolay olacak yerleşim birimleri oluşturmuşlardı. Bu bağlamda; ABCFM misyonerlerinin dünya çapında kurdukları misyonları genel hatlarıyla incelemek yerinde olacaktır.

1.4.3. American Board of Commissioners for Foreign Missions'ın Osmanlı Ülkesi Dışındaki Faaliyet Alanları

Amerikan Board'un yabancı misyonlar kurma yönündeki ilk girişimi Hindistan coğrafyasında olmuştur. ABCFM'nin belirlediği ilk durak olan Hindistan'a varmak

---

¹⁰⁹ Kocabaşoğlu, **age**, 35; Ayrıca; bu okulun açılış tarihi 1863'de Beyrut'ta açılan Suriye Protestan Koleji'nin açılış tarihi olarak da verilmektedir. Bkz. İlber Ortaylı "Osmanlı İmparatorluğu'nda Amerikan Okulları Üzerine Bazı Gözlemler" **Amme İdaresi Dergisi**, c. 14, s. 3 (1982): 87; ABCFM, kadın misyonerlerin çalışmalarının daha verimli ve sistemli olması için, kendisine bağlı kadın misyoner örgütleri de kurmuştur. Bu örgütler; Kadın Misyon Cemiyeti, Dahili Kadınlar Cemiyeti ve Pasifik Kadınlar Misyon Cemiyeti'dir. **P.A.B.C.F.M.**, Reel, 505, No: 512, 730-731; ABCFM'nin kadın misyonerleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Murat Gökhan Dalyan, "Amerikan Misyonerliğinde Kadın ve Kadının Rolü (Ortadoğu Örneği)", **Turkish Studies**, Volume 6/2, Bahar (2011): 341-358.

¹¹⁰ Esra Danacıoğlu, "Anadolu'da Birkaç Amerikalı Misyoner (1820-1850)", **Toplumsal Tarih**, s. 120 (2003): 77.

için, 19 Şubat 1812 tarihinde misyonerler Judson ve Newel eşleriyle birlikte Caravan adlı gemi ile Salem'den yola çıkmışlardı. Bunu takiben, 24 Şubat 1812'de Hall ve Rice ile birlikte Bay ve Bayan Nott Harmony isimli gemi ile Delaware Cape'den ayrılmışlardı.¹¹¹ Misyonerlerin Hindistan'da başlayan serüvenleri 1813 yılında Marathi Misyonu, 1816'da Ceylon Misyonu ve 1834'de Madura Misyonlarının kurulması ile nihayete ermişti.

ABCFM'nin Hindistan ile başlayan misyonları birbiri sıra çoğalmış ve dalga dalga dünyayı sarmıştır. Nitekim, Amerikan Board'un Osmanlı coğrafyası dışındaki misyonlarının adları ve kuruluş tarihleri şöyledir:

1835: Güney Afrika Zulu Misyonu,¹¹² 1847: Foochow Misyonu,¹¹³ 1852: Micronesia Misyonu,¹¹⁴ 1854: Kuzey Çin Misyonu¹¹⁵ 1869: Japon Misyonu,¹¹⁶ 1872: İspanya Misyonu,¹¹⁷ Avusturya Misyonu, Meksika Misyonu, 1880: Orta Batı Afrika

---

¹¹¹ Strong, **age**, 16; ABCFM'nin Hindistan'daki faaliyetleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Samuel C. Barlett, **Sketch of the Missions of the American Board (India and Ceylon)**, (Boston: 1880); Rufus Anderson, **History of the American Board of Commissioners for Foreign Missions in India 1796-1880**, (Boston: Congregational Published Society, 1874); "Letter from Mrs Newl's Journal" **the Missionary Herald** Nisan 1812, Vol. IV, 519; "Letter from Rev. Gordon Hall to the Corrophonding Secretary Bombay 1819", **the Missionary Herald** Ocak 1821, Vol. XVII, 13-14; "Mission in Ceylon Extracts from Mr Poor's Journal at Tullipally" Ocak 1821, Vol. XVII, 15-17.

¹¹² ABCFM'nin Güney Afrika Misyonu Zulu'daki Faaliyetleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. **the Missionary Herald** "Survey of the Missions of the Board", Ocak 1843, Vol. XXXIX, 4-5; **the Missionary Herald** "Survey of the Missions of the Board", Ocak 1857, Vol. LIII, 2.

¹¹³ ABCFM'nin Foochow Misyonu'ndaki faaliyetleri hakkında bilgi için bkz. **the Missionary Herald** "Survey of the Missions of the Board", Ocak 1861, Vol. LVII, 10; **the Missionary Herald** "Survey of the Missions of the Board", Ocak 1857, Vol. LIII, 10.

¹¹⁴ ABCFM'nin Micronesia Misyonu'ndaki faaliyetleri hakkında bilgi için bkz. **the Missionary Herald** "Survey of the Missions of the Board", Ocak 1857, Vol. LIII, 11; **the Missionary Herald** "Annual Survey of the Missions of the Board", 1873, Vol. LXIX, 30.

¹¹⁵ ABCFM'nin Kuzey Çin Misyonundaki faaliyetleri hakkında bilgi için bkz. Samuel C. Bartlett, **Historical Sketch of the Missions of the American Board in China**, (Boston: Published by the Board, 1880).

¹¹⁶ ABCFM'nin Japon Misyonu'ndaki faaliyetleri hakkında bilgi için bkz. **the Missionary Herald** "Annual Survey of the Missions of the Board", 1873, Vol. LXIX, 27- 30.

¹¹⁷ ABCFM'nin İspanya Misyonu'ndaki faaliyetleri hakkında bilgi için bkz. **the Missionary Herald** "Survey of the Missions of the Board", Ocak 1857, Vol. LIII, 11; **the Missionary Herald** "Annual Survey of the Missions of the Board", 1873, Vol. LXIX, 18.

Misyonu,¹¹⁸1882: Shansi Misyonu, 1883: Güney Çin Misyonu, 1893: Rhodesian Misyonu, 1903: Filipinler Misyonu.¹¹⁹

Görüldüğü gibi, Amerikan Board Teşkilatı zamanla dünya çapında pek çok ülke ve coğrafyada misyonlar kurmuş ve temellerinin atıldığı 1810 yılından 1910 yılına kadar geçen yüz yıllık zaman diliminde toplam 102 istasyon ile 1329 dış istasyon tesis ederek önemli bir başarı elde etmiştir.¹²⁰ Osmanlı toprakları ise Board'un perspektifine 1819'da girmiş ve ilk Board misyonerlerinin 1820'de Osmanlı Devleti'ne giriş yapmaları ile İmparatorluk coğrafyası ABCFM'nin çalışma alanı haline gelmiştir.

1.4.4. American Board of Commissioners for Foreign Missions'ın Osmanlı Coğrafyası'nda Teşkilatlanması

Amerikan Board Teşkilatı'nın, Hristiyan inancına göre; Hristiyanlığı yaymak, kutsal sayılan toprakları ele geçirmek ve henüz yeni kurulmuş olan Amerika'nın kapitalist düzene eklenenebilmesi için gerekli olan pazar ihtiyacını karşılamak maksadıyla yöneldiği yerlerden birisi de Osmanlı coğrafyası oldu.

Hem dini hem de dünyevi eksenden hareketle şekillenen misyoner faaliyetlerini, 1820 ile 1860 arasını birinci dönem ve 1860'dan sonrasını ikinci dönem olarak incelemek mümkündür.¹²¹ Bu bağlamda; ABCFM'nin öncü misyonerleri olarak da nitelendirilen ilk misyonerler Levi Parsons¹²² ve Pliny Fisk¹²³ 1819 yılında

---

¹¹⁸ ABCFM'nin Afrika Misyonu'ndaki faaliyetleri hakkında bilgi için bkz. Samuel C. Bartlett, **Historical Sketch of the Missions of the American Board in Africa**, (Boston: Published by the Board, 1880).

¹¹⁹ Strong, **age**, 496-497.

¹²⁰ Ayhan Öztürk, "Amerikan Board'un Kuruluşu, Teşkilatlanması ve Osmanlı Devleti'nde Kurduğu Misyonlar", **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, s. 23 (2007): 66.

¹²¹ White, **age**, 30-38; Amerikan Board'un Osmanlı coğrafyasındaki faaliyetlerini üç periyoda ayıran çalışmalarda mevcuttur. 1. Dönem: 1831-1846, 2. Dönem: 1846-1866, 3. Dönem: 1866-1896. Bkz. Muhsin Önal, "Amerikan Board Kayıtlarına Göre Protestan Misyonerlerin Bursa ve Çevresindeki Faaliyetleri (1833-1883)" (Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012), 35-38.

¹²² Levi Parsons (1792-1822): 1792 yılında Massachusetts'de dünyaya gelen Parsons, 1814'de Middelburg Koleji'nden mezun olmuştur. Ardından Andover Teoloji Okulu'nu bitirmiştir. ABCFM'nin Osmanlı İmparatorluğu topraklarına gönderdiği ilk iki misyonerden biri olan Parsons; Malta, İzmir, Kudüs gibi önemli merkezlerde Osmanlı coğrafyasını tanımayaya yönelik seyahatler yapmıştır. Öncü misyonerlerden olan Parsons 10 Şubat 1822 tarihinde İskenderiye'de hayatını kaybetmiştir. Bilgi için bkz. Daniel O. Morton, **Memoir of Rev. Levi Parsons First Missionary to Palestine from the United States**, 2. bs. (Hortford: By Cooke and Packard Butler, 1830); Ayrıca; Levi Parsons'ın ölümü hakkında bkz. **the Missionary Herald**, 1825 Vol. XXI, 265-268.

Boston'dan ayrılarak, Kudüs'ü merkez alan Filistin Misyonu'nu kurma gayesiyle Osmanlı topraklarına doğru yola çıkmışlardı. Misyonerleri Kudüs istikametine yönlendiren neden; kentin üç semavi din açısından taşıdığı önemin yanı sıra Hristiyanlığın burada doğmuş olması ile kentin bünyesinde barındırdığı “sözde Hristiyan” ve Müslüman halkın yanında burada yaşayan Yahudilerdi. Parsons ve Fisk'in, “Yahudilerin Sahipsizliği ve Geri Dönüşleri”¹²⁴ düşüncesinden aldıkları referans üzerine temellendirerek, meşruluğunu sağladıkları ilk hedefleri de, buradaki Yahudileri Hristiyanlaştırmaktı. Buna rağmen; iki misyoner yolculukları esnasında misyon bölgelerini genişletmeleri gerektiğine dair aldıkları talimatlar doğrultusunda Osmanlı topraklarında ayak basacakları ilk yer olarak İzmir'i seçtiler. Kuşkusuz, misyonerlerin bu tercihi yapmalarında İzmir'in bir liman ve ticaret şehri olmasının yanı sıra İmparatorluğun kozmopolit yapısını yansıtan bir kent olmasının da etkisi olmuştu. 1820 yılının Ocak ayında İzmir'e ulaşan Parsons ve Fisk burada geçici bir misyon kurarak, yerel dilleri öğrenmeye ve keşif gezileri yapmaya başladılar.¹²⁵ Bir yıla yakın bir süre İzmir'de kaldıktan sonra Parsons'ın ölümünün ardından Fisk'e

---

¹²³ Pliny Fisk (1792-1825): 24 Haziran 1792 tarihinde Shellburne'de Ebenezer Fisk ve Sarah Barnard'ın dört çocuğundan biri olarak dünyaya gelmiştir. Middelburg Koleji'nden 1814 yılında mezun olduktan sonra, 1818'de Andover Teoloji Okulu'nu bitirmiştir. Parsons'ın ölümünün ardından Jonas King ile Mısır, Kudüs ve Beyrut'ta bulunmuştur. 23 Ekim 1825'te Beyrut'ta hayatını kaybetmiştir. Pliny Fisk'in hayatı hakkında bilgi için bkz. Alvan Bond, **Memoir of the Rev. Pliny Fisk Late Missionary to Palestine**, (Boston: Crocker and Brewster, 1828).

¹²⁴ Yahudilerin Sahipsizliği ve Geri Dönüşleri (Jewish Restoration): Protestanlığın ortaya çıktığı XVI. Yüzyılda, İngilizler'in Tevrat ve İncil'deki bazı ifadelerden yola çıkarak oluşturdukları ve daha sonra Amerikalı misyonerler tarafından da benimsenen düşüncedir. Bu prensibe göre; Yahudiler bir gün mutlaka Filistin'e geri döneceklerdir. Bu geri dönüşün yaşanması da beklenen Milenyumun gelişinin bir şartıdır. Söz konusu düşüncenin dini alt yapısının dışında stratejik bir boyutu da mevcuttur. Protestan mezhebine mensup Hristiyanlar, Yahudileri kendi saflarına çekerek, Osmanlı-Yahudi yakınlaşmasının önüne geçmek istemişlerdir. Keza Papa'ya karşı denge unsuru olabilecek bir müttefik kazanmayı da amaçlamışlardır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Albert M. Hyamson, **British Projects for the Restoration of the Jews**, (Toronto: Leeds Printed by Petty, 1917) ve David Brown, **The Restoration of the Jews the History, Principles and Bearings of the Question**,(London: 1861).

¹²⁵ ABCFM'nin İzmir İstasyonundaki faaliyetleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Dilşen İnce Erdoğan, “Amerikalı Protestan Misyonerlerinin Raporlarında İzmir İstasyonunun Kuruluşu ve Faaliyetleri (1820-1900)”, **Karadeniz Araştırmaları**, s. 33 (Bahar/2012): 97-108.

yardımcı olması için kısa bir süreliğine Daniel Temple¹²⁶ görevlendirilmiş, sonrasında ise yerini Jonas King¹²⁷ almıştır. King ile Fisk 3 Ocak 1823'te başlayan ve Malta, Kahire, İskenderiye hattında geçen bir seyahatin ardından üç ay kadar Mısır'da kalmışlar ve buradan Kudüs'e ulaşmışlardır. Burada araştırma gezilerini sürdürüp, bir nevi sondaj çalışmalarında bulunarak bölgede bir misyonun tesisi için gereken zemini oluşturmaya gayret etmişlerdir. 1825 yılına gelindiğinde King'in görev süresi dolmuş ve Fisk yaşamını yitirmiştir. Aynı yıl yaşanan siyasi gerilimlerin de etkisiyle ABCFM misyonerleri Kudüs'ten Beyrut'a çekilmişlerdir. Yapılan bu merkez değişikliğinin iki yıl öncesinde Board Teşkilatı Beyrut'a William Goodel¹²⁸ ile Isaac Bird¹²⁹ ve eşlerini göndermişti. Böylelikle; Sidon, Tripoli gibi şehirleri faaliyet alanı olarak belirleyen Filistin ya da diğer adıyla Suriye Misyonu resmen kurulmuştu. Filistin Misyonu'nun odak noktasının Kudüs'ten Beyrut'a

---

¹²⁶ Daniel Temple (1789-1851): Daniel ve Sarah Temple'in on üç çocuğundan biri olarak dünyaya gelen Daniel Temple Andover'da bulunan Philips Akademisi'nde dersler almış ve 1813 yılında Dartmouth Kolejine girmiştir. Kolejde aldığı eğitimin ardından üç sene boyunca teoloji öğrenimi gören Temple, ABCFM tarafından 1821 yılında Malta'ya gönderilmiştir. Burada İtalyanca öğrenen ve ABCFM'nin matbaasında çalışan Daniel Temple ve eşi 1823 yılında Beyrut'a ulaşmışlar ve burada Goodell ve Bird aileleri ile birlikte yaşamışlardır. Templelar'dan Mrs. Rachel Temple 1827'de yaşamını yitirmiştir. 1828 yılında Beyrut'tan ayrılan Bay Temple Malta'ya geri dönmüş, 1833'te ise İzmir İstasyonu'nda faaliyet göstermeye başlamıştır. İzmir'de misyonerlerin hedef kitlesi Rumlardır. ABCFM'nin 1844'de Rumlar arasındaki çalışmalarına son vermesinin ardından Daniel Temple, İzmir'den ayrılarak, ABD'ye geri dönmüş ve 1851'de hayatını kaybetmiştir. Daniel Temple, **Life and Letter of Rev. Daniel Temple for Twenty-Three Years a Missionary of the ABCFM in Western Asia**, (Boston: Congregational Board of Publication, 1855) 1-300.

¹²⁷ Jonas King (1792-1869): Hawley'de doğan King 1816 yılında Williams Kolej'den mezun olduktan sonra, Andover Teoloji Okulu'nu bitirmiştir. 1821'de Amherst Kolej'de Doğu Dilleri ve Edebiyatı Profesörü olarak göreve başlamıştır. Ders vereceği alanda daha yetkin olmak amacıyla, Paris'te şarkiyatçı Sylvestre de Sacy'den Arapça dersleri almıştır. Bilahare Levi Parsons'ın hayatını kaybetmesi üzerine ABCFM tarafından Fisk'in yanına gönderilmiş, 1829'da Yunanistan'a atanmıştır. 1869 yılında Yunanistan'da yaşamını yitirmiştir. Jonas King, **Jonas King: Missionary to Syria and Greece**, (Newyork: American Tract Society, 1879), 1-65.

¹²⁸ William Goodell (1792-1867): 14 Şubat 1792 tarihinde Templeton şehrinde on iki çocuklu fakir bir ailenin oğlu olarak dünyaya gelmiştir. Philips Akademisi'nde dersler alan William Goodel, 1813 yılında Dartmouth Koleji'ne girmiş, buradaki tahsilini tamamladıktan sonra dönemin önemli ilahiyat okullarından biri olan Andover Teoloji Okulu'na başlamıştır. 1822 yılında Amerikan Board Heyeti'nin seçtiği yeni misyoner olarak Osmanlı Filistini'ne atanmıştır. Buradaki başarılı çalışmalarının ardından, 1831'de İstanbul Misyonu'nu kurmak ile görevlendirilmiştir. William Goodel'in hayatı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. William Goodel, **Forty Years in the Turkish Empire or Memoirs of Rev. William Goodel D. D. Late Missionary of the ABCFM at Constantinople**, (Newyork: Robert Carter and Brothers, 1876).

¹²⁹ Isaac Bird (1793-1873): Yale Koleji'ni bitirdikten sonra, Andover Teoloji Okulu'ndan mezun olmuştur. 1822 yılında ABCFM tarafından Osmanlı topraklarında misyonerlikle görevlendirilmiştir. 1835'e kadar Malta, Beyrut ve Anadolu'da bulunduktan sonra 1835'te ABD'ye geri dönmüş ve ilahiyat okullarında dersler vermiştir. Isaac Bird'ün misyonerlik faaliyetleri ve Osmanlı İmparatorluğu'ndaki gözlemleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Isaac Bird, **Bible Work in Bible Lands or Events in the History of the Syria Mission**, (Philadelphia: Presbyterian Board of Publication, 1872).

kaymasında, Beyrut'ta o dönemde aktif olan bir İngiliz Konsolosluğu'nun mevcut olması ve Amerikan Board için hayati öneme sahip olan iletişim ağının burada kolaylıkla kurulabilecek olmasının da etkisi olmuştur.¹³⁰

Amerikan Board'un ikinci grup öncü misyonerleri olan Goodell ve Bird, Beyrut'ta oldukça önemli başarılarla imza atmışlardır. Örneğin; Ermeniler arasında yürüttükleri misyonerlik faaliyetleri neticesinde ilk kez Osmanlı tebaasından Kirkor Vardabet ve Diyonisos Karabet isimli iki Ermeni genci Protestan olmuşlardır. Yine Filistin Misyonu'nda İmparatorluktaki ilk Protestan Misyoner Okulu'nun açılmasını takiben geçen bir senelik zaman zarfında misyonda kurulan okul sayısı beşe yükselmişti.¹³¹

1828-1829 yılında yaşanan ve Edirne Antlaşması ile nihayete eren Osmanlı-Rus Savaşı'nın neden olduğu sorunların yanı sıra Beyrut'taki İngiliz Konsolosu'nun şehri terk etmiş olmasının yarattığı olumsuz atmosfer nedeniyle, Filistin Misyonu buradaki çalışmalarını askıya almıştı.¹³² Verilen bir yıllık aranın ardından Malta'da yapılan toplantı sonrasında Beyrut'ta tekrar çalışma kararı alınmıştır. 1840'ların ortalarına kadar önemini koruyan Filistin Misyonu, ABCFM'nin çalışmalarının ağırlık merkezinin Anadolu'ya kayması ile Amerikan Board yönetimi nezdinde önceliğini yitirmiştir. Misyon 1870 yılında The Presbyterian Board of Foreign Missions¹³³ adlı misyoner teşkilatına devredilmiştir.

Yaklaşık elli yıl boyunca, Filistin (Suriye) Misyonu, ABCFM'nin Doğu Akdeniz'e yönelik amaçlarının ve bu doğrultuda sergilediği faaliyetlerinin merkezi oldu. Anadolu toprakları 1820'lerin sonlarına doğru Board Teşkilatı'nın ilgisini çekmiş ve misyonerler burada araştırma gezilerine başlamışlardır. Bu bağlamda; 1826'da Josiah

---

¹³⁰ Strong, **age**, 83; Aksu, **İki Misyoner**, 470; Filistin'deki misyonerlik faaliyetleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Celal Öney, "Misyoner Örgütlerinin Rekabet Sahnesi Filistin", **Tarih Okulu Dergisi**, s. XV (Eylül 2013): 331-354; Amerikan Board'un Suriye Misyonu'ndaki faaliyetleri hakkında bilgi için bkz. **Historical Sketch of the Anglo American Protestant Congregation Beyrut, Syria**, (Beyrut: Printed at the American Mission Press, 1877).

¹³¹ Ellen Fleischman, "Evangelization or Education: American Protestant Missionaries, the American Board, and the Girls and Women of Syria (1830-1910)", **Studies in Christian Missions**, Volume 36 (2006): 262-280.

¹³² Strong, **age**, 82.

¹³³ The Presbyterian Board of Foreign Missions (PBFM): Newyork'da kurulan örgütün Osmanlı coğrafyasındaki sorumluluk alanı Suriye-Filistin topraklarıdır. 1870 yılına kadar ABCFM'nin faaliyet alanı olan bu bölge iki teşkilat arasında 1870'de yapılan özel bir anlaşma ile PBFM'ye devredilmiştir. PBFM, özellikle eğitim ve tıp alanındaki çalışmalara ağırlık vermiştir. 1915 yılına kadar bölgede yaptığı toplam harcama 3.437.442 dolara ulaşmıştır. Aynı yıl bölgede mevcut olan dört istasyonda görev yapan misyoner sayısı ise kırktır. Bkz. Gülbadi Alan, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Amerikan Protestan Okulları**, (Ankara: TTK, 2015), 24.

Brewer Anadolu Yahudileri, Elthan Gridley de Anadolu Rumları ile ilgili bilgi toplamaları amacıyla Anadolu'ya gönderilmişlerdi.¹³⁴ Brewer, İstanbul ile İzmir'de Yahudilerin dini tutumlarını ve sosyo-kültürel yapılarını araştırırken, Gridley de Rumlar'ın benzer konulardaki durumlarını ve yönelimlerini incelemek için İzmir'de kalmıştır. 1827 yılında Rumca öğretmeni Abraham ile İzmir'den ayrılan Gridley çalışmalarına, Kayseri ve çevresinde devam etti. Gridley'i yöreye yönlendiren neden, buradaki Rum nüfusunun yoğunluğu. Gridley araştırmalarını nihayete erdiremeden, Erciyes Dağı'na yaptığı bir tırmanış denemesi sırasında yaralandı ve sonrasında hayatını kaybetti.¹³⁵ Bu olayın ardından Amerikan Board Teşkilatı, 24 Kasım 1828 tarihinde Rufus Anderson'u¹³⁶ görevlendirdi. 1 Ocak 1829'da Malta'ya ulaşan Anderson, Anadolu'nun misyonerlik faaliyetleri için uygun bir konumda olduğunu ve burada kendileri için zemin oluşturma çalışmalarının titizlikle yapılması gerektiğini Boston'a bildirmiştir. Rufus Anderson'un önerilerini kabul eden Üst Yönetim Kurulu Anadolu'ya yapılan tetkik gezilerini sıklaştırma kararı almıştır. Akabinde de; Elia Smith¹³⁷ ve Harrison Gray Otis Dwight¹³⁸ özellikle Ermenilerin

---

¹³⁴ **Eighteenth Annual Meeting Report of American Board of Commissioners for Foreign Missions**, (Boston: The Board by Crocker and Brewster, 1827), 67.

¹³⁵ **The Missionary Herald**, 1828, Vol. XXIV, 109.

¹³⁶ Rufus Anderson (1796-1880): 17 Ağustos 1796'da Kuzey Yarmouth'da Rufus Anderson ve Hannah Parsons'ın oğlu olarak dünyaya gelmiştir. 1818'de Bowdoin Kolej'den mezun olduktan sonra 1822'de de Andover Teoloji Okulu'nu bitirmiştir. 1832-1866 yılları arasında ABCFM'nin Genel Sekreterliğini yapan kişidir. Amerikan Board'un politikasında köklü değişiklikler yapan Anderson, misyonerlerin amaçlarını belirlerken insanları Hristiyanlaştırmak ile medenileştirmenin eş anlamlı olarak görülemeyeceğinin altını çizmiş ve Board misyonerlerinin tek amacının ruhları kazanmak olduğunu belirterek, Teşkilatın amacında bir dönüşüm sağlamıştır. Belirlenen yeni hedefe ulaşmak için izlenmesi gereken yolu da "three self formula" olarak adlandırmıştır. Bu metot; "kendini yönet, kendini destekle, kendi propagandayı yap" ilkelerinden oluşmuştur. 1866'da Genel Sekreterlikten ayrıldıktan sonra 1875 yılına kadar Amerikan Board'un Üst Yönetim Kurulu'nda görev yapmıştır. Paul William Harris, **Nothing But Christ: Rufus Anderson and the Ideology of Protestant Foreign Missions**, (New York: 1999), 75.

¹³⁷ Eli Smith (1801-1857): 1801 yılında Northford'da doğan Eli Smith, Yale Üniversitesi'nden 1821'de mezun olmasının ardından beş yıl boyunca Andover Teoloji Okulu'nda eğitim görmüştür. 1829'a kadar Malta'da görev yapan Smith Otis Dwight ile birlikte Ermenistan bölgesine yaptığı seyahati kitaplaştırarak 1833 yılında *Missionary Researchs in Armenia* adıyla yayımlamıştır. 1857'de Beyrut'ta yaşamını yitirmiştir. "Eli Smith" <http://dlir.org/about-arit-i-digital-library.html> [14.07.2018].

yaşadıkları Doğu Anadolu Bölgesi'nde on altı ay süren bir araştırma gezisi gerçekleştirmişlerdir.¹³⁹ Smith ve Dwight, Doğu Anadolu ile Batı İran'ı kapsayan seyahatlerine dair gözlemlerini, bölge hakkındaki analizlerini içeren ve Ermeniler'in hedef kitle olarak seçilmesini öneren raporlarını Board'a sunmuşlardır.

Bu dönemde Ermeniler'in yanı sıra Rumlar da Protestanlaştırılmaya müsait bir topluluk olarak görülmüştür. Bunun nedeni, Yunanlılar'ın Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılarak bağımsız bir devlet kurmalarının misyonerlerce sempatiyle karşılanmasıdır. Diğer bir neden ise hem Yunanistan topraklarına yönelik hem de Rumlar'ın hedef olarak alındığı misyonerlik faaliyetlerinden olumlu sonuçlar alınacağına düşünülmesidir.

Ermeniler'in ve Rumlar'ın hedef kitle olarak belirlendiği bu süreçte, ABD ile Osmanlı Devleti arasındaki ilişkiler de siyasi arenada resmiyet kazanmış ve ABD Osmanlı Devleti sınırları içerisinde konsolosluk düzeyinde temsil edilmeye başlamıştır. Bu durumda Board misyonerlerinin çalışmalarını kolaylaştırmıştır.¹⁴⁰

---

¹³⁸ Harrison Gray Otis Dwight (1803-1862): 1803 yılında Massachusetts'te Seth Dwight ve Hannah Strong'un oğlu olarak dünyaya gelmiştir. 1825'de Hamilton Kolej'den mezun olduktan sonra Andover Teoloji Okulu'nda üç yıl boyunca din eğitimi almıştır. Otuz yıldan fazla süre ABCFM'nin misyoneri olarak görev yapmıştır. Onun ardından gelen aile üyeleri de ABCFM'ye hizmet etmiştir. Söz konusu aile üyelerinin isimleri şöyledir: Harrison Gray Otis Dwight'ın oğlu; Henry Otis Dwight, kızı; Sarah H. Dwight (Riggs), erkek torunu; Charles A.S. Dwight, kız torunu; Adelaide Susan Dwight. Ayrıca; Harrison Gray Otis Dwight'ın Türkiye'deki faaliyetlerini konu alan, *Christianity in Turkey: a Narrative of the Protestant Reformation in the Armenian Church ve Christianity revived in the East or A Narrative of Work of God Among the Armenians of Turkey* isimli kitapları da mevcuttur. Fred Field Goodsell, "The Dwight Family", **They Lived Their Faith**, (Boston: ABCFM; 1961), 170-172.

¹³⁹ Eli Smith ve Harrison Gray Otis Dwight'ın gezileri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Eli Smith, **Researches of the Armenia: Including a Journey through Asia Minor and into Georgia and Persia with a visit to the Nestorian and Chaldean Christians of Oormiah and Salms**, Vol. I-II, (Boston: Crocker and Brewster, 1833); **The Twenty-First Annual Meeting Reports of the American Board of Commissioners for Foreign Missions**, (Boston: Printed by Crocker And Brewster, 1830), 45-46. "Eli Smith", <http://dlir.org/about-arit-i-digital-library.html> [20.09.2018].

¹⁴⁰ ABD İzmir ve İstanbul gibi kentlerin yanı sıra Sivas, Erzurum, Harput, Diyarbakır ve Van gibi Anadolu'nun iç kesimlerdeki şehirlerde de konsolosluklar açmıştır. Bu konsoloslukların birincil görevi ABCFM misyonerlerine maddi ve siyasi destek sağlamaktır. ABD merkezden uzak olan bu konsoloslukları kurarken stratejik noktaları seçmiş ve Ermeni nüfusunun yoğun olduğu yerleri kendine bir üs olarak tayin etmişti. Esasında; ABD'nin uzun vadede gerçekleştirmek istediği hedef ABD koruması altında Protestan bir Ermeni Cemaati oluşturarak Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışabilmek için bir araç yaratmaktır. Bkz. Mehmet Alparslan Küçük, "Anadolu'da Protestan Ermeni Milleti'nin Oluşumu", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, s. 50:2 (2009): 167; Ayrıca; ABD'nin Osmanlı İmparatorluğu'nda açtığı konsoloslukların kuruluş süreci ve faaliyetlerine örnek olarak bkz. Onur Kınalı, "19. Yüzyılda Amerika Birleşik Devletleri'nin İzmir'deki Konsolosluk Faaliyetleri" (Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009), 115-158.

Söz konusu dönemde, William Goodell İstanbul merkezli Türkiye Misyonu'nu kurmakla görevlendirilmiştir. 26 Nisan 1831'de Malta'dan ayrıлып İstanbul'a doğru yola çıkan ve 9 Haziran 1831 tarihinde eşi ile birlikte İstanbul'a ulaşan Goodell'ın faaliyetlerine başlamasıyla ABCFM tarafından Filistin (Suriye) Misyonu olarak adlandırılan Osmanlı toprakları ve bu coğrafyaya yönelik hedefler artık Türkiye Misyonu olarak ifade edilmeye başlamıştır. Bu değişiklik Amerikan Board'un hedef ve strateji değiştirdiğinin bir göstergesiydi. Öyleki; ana hedef olarak seçilen Ortadoğu toprakları Board tarafından ikinci plana itilirken, Osmanlı'nın payitahtı olan İstanbul ve Anadolu toprakları odak noktası haline getiriliyordu. Böylelikle, buralardaki Ermeni, Rum ve Yahudi nüfusa ulaşmak amaçlanırken, İstanbul'un jeopolitik konumundan da yararlanılacaktı.¹⁴¹

Goodell'ı takiben, Dwight ailesi ve William Schaffler¹⁴² İstanbul'a geldiler. Goodell Ermeniler'e ve Rumlar'a, Dwight Ermeniler'e, Sechaufler ise Sefarad Yahudileri üzerine çalışmakla görevlendirilmişlerdi.¹⁴³

Goodell, çalışmalarına öncelikle Ermeni erkek çocuklara İncil'i okuyabilecek kadar okuma ve yazma öğretmekle başlamak istiyordu. Ancak; İstanbul'a gelişinden kısa bir süre sonra Pera'da meydana gelen yangın esnasında evini ve eşyalarını kaybetti.¹⁴⁴ Bu olayın ardından da Ermeniler'in yoğun olarak yaşadığı Pera'dan ayrılarak, Rum nüfusunun ağırlıklı olduğu Büyükdere'ye taşındı. Bu zorunlu ikamet değişikliği nedeniyle, William Goodell ve eşinin İstanbul'daki faaliyetlerinin ilk aşaması Rum Cemaati içerisinde gerçekleşti. Bu doğrultuda, Goodell, İstanbul'da Rum ailelerin erkek çocuklarının temel eğitimini gerçekleştirmek üzere dört okul kurdu.

---

¹⁴¹ ABCFM'nin İstanbul'daki faaliyetleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Emrah Şahin, "Errand into the East: A History of Evangelical American Protestant Missionaries and Their Missions to Ottoman İstanbul during the Nineteenth Century" (Yüksek Lisans Tezi, Bilkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi, 2004); Ayten Sezer Arıç, "Dünden Bugüne İstanbul'daki Misyonerlik Faaliyetleri", **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, s. 15 (2012): 105-119.

¹⁴² William Schaffler (1798-1883): 22 Ağustos 1798'de Stuttgart'ta dünyaya gelen Schaffler, Philip Frederick Schaffler ve Caroline Henrietta Schaffler'in beş çocuğundan dördüncüsüdür. 1832 yılında Goodell'in yanına İstanbul'a gelmiştir. 49 yıl boyunca aktif olarak misyonerlik yapan Schaffler İngilizce, Almanca, Fransızca, Latince, Grekçe ve Türkçe gibi pek çok dile vâkıftı. ABD'ye döndükten sonra İlahiyat ve Hukuk doktoru olmuştur. William Gottlie Schaffler, **Autobiography of William G. Schaffler: for Forty-nine years a missionary in the Orient**, (Newyork: Anson D. F. Randolph Company, 1887), 2-18.

¹⁴³ H. Esra Danacıoğlu, "Osmanlı Anadolu'sunda Anglo-Sakson (Protestan) Misyoner Faaliyetleri (1816-1856)" (Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 1993), 83.

¹⁴⁴ Strong, **age**, 90.

Alilodidaktik ya da Lancaster (Lancastrian) sistem¹⁴⁵ olarak adlandırılan tarzda eğitim veren okullar Büyükdere, Galata, Suriçi ve Yeniköy’de hayata geçirildi. Zamanla Lencester tarzı okulların sayısı hızla artarak otuza, öğrenci mevcudu da 100’ü kız olmak üzere 1000’e ulaştı.

İstanbul’da olduğu gibi Bursa ve Trabzon’da da Rumlar’a yönelik çalışılsa da girişimler olgunlaşmamış ve çalışmalar zayıf kalmıştır.¹⁴⁶ Rumlar üzerindeki çalışmaların hedeflendiği ölçüde başarıya ulaşamamasının çeşitli nedenleri vardı. Bunlar; Rumlar’ın bağımsızlığını yeni kazanan Yunanistan’ı hami devlet olarak görmeleri, Yunanistan’a duyulan hayranlık, Rumlar’ın Yunanistan’ı vatan olarak algılamaları, Ortodoks Rum Patrikhanesi’ni vatanseverlik ve milliyetçilik ekseninde faaliyet gösteren ve ulus kimliğinin koruyucusu kurum olarak kabul etmeleri ve Patrikhane’nin misyonerlik faaliyetlerine karşı gösterdiği mukavemetin Rum Cemaati arasında da kabul görmesidir.

Bahsi geçen sebeplerin ortaya çıkardığı başarısızlığı 1843 yılında Bursa, İzmir ve Trabzon’a yaptığı geziler sonucunda net olarak tespit eden Rufus Anderson, Amerikan Board yönetimine Rumlar’a yönelik çalışmaların durdurulmasını önermiş, Anderson’un teklifini kabul eden ABCFM de söz konusu çalışmalarına son vermiştir. Bunun ardından, Ermeniler üzerindeki faaliyetlere odaklanılmış ve 1844 yılı itibariyle, Türkiye Misyonu, Ermeni Misyonu olarak adlandırılmıştır.

---

¹⁴⁵ Lancaster Sistem: İngiltere’de Sanayi Devrimi sırasında, ABD’de ise 1810 ile 1840 yılları arasında kullanılmış olan bir öğretim sistemidir. Bu sistemde esas hedef, kısa zaman zarfında geniş öğrenci kitlelerine temel düzeyde okuma-yazma ve aritmetik öğretmektir. Bu metot Joseph Lancaster tarafından geliştirilmiştir. Sistemin uygulanışı şöyledir; öğretmen sınıf içerisinde başarılı, kabiliyetli ve diğer öğrencilere göre kavrama becerileri daha ileri seviyede olan on öğrenciyi seçer. Bu öğrencilerin her birine derste anlatılması gereken bir konu verir. Monitör öğrenci olarak da adlandırılan bu öğrenciler sırasıyla arkadaşlarına kendilerine verilen konuları anlatırlar. Dersin işlenişi esnasında öğretmen yine sınıfta disiplini sağlamaktadır. Bu yöntem ile yeterli sayıda yetişmiş öğretmenin olmadığı dönemlerde öğrencilere hiç değilse giriş düzeyinde bir eğitim verilmesi amaçlanmıştır. Bu yöntem öğretmenin eğitim-öğretim döngüsü içindeki rolünü zayıflatırken, monitör öğrenci pozisyonundaki talebelerin de öğrenimlerine sekte vurmuştur. Buna rağmen; genellikle sanayi toplumlarında toplum içerisinde büyük ölçekte yeri olan işçi sınıfının eğitim almasına da imkan sağlamıştır. Aksu, “Lancaster Sistemi”, 33-36; Arzu Hancı Karademirci, “Öğretim Teknolojileri: Tanımı ve Tarihsel Gelişimine Yeniden Bakmak”, **XII. Akademik Bilişim Konferansı Bildirileri 10-12 Şubat 2010**, (Muğla: Muğla Üniversitesi, 2010): 399; Lancaster Sistemi’ni geliştiren Joseph Lancaster ve sisteme katkıları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Kevin John Mc Garry “Joseph Lancaster and the British and Foreign School Society: The Evolution of an Educational Organization From 1798 to 1846” (Doctoral Thesis, The University of Wales, 1985).

¹⁴⁶ Gülbadı Alan, “Protestan Amerikan Misyonerleri, Anadolu’daki Rumlar ve Pontus Meselesi” **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, s. 10 (2001): 183-208.

Nitekim; Goodell henüz 1833'de Boston'a yazmış olduğu mektupta Ermeniler'in yoğun olduğu İstanbul, İzmir, Trabzon, Tokat ve Kayseri gibi şehirlerde istasyonlar kurulmasını önermiş ve bu şehirlerde misyonerler aracılığıyla okullaşmaya gidilmesi gerektiğinin altını çizmişti.¹⁴⁷

Goodell'ı bu tespiti yapmaya iten faktörlerden birincisi; Ermeni Milleti içinde ruhban sınıfı, amiralar¹⁴⁸ ve esnaflar arasında cereyan eden çatışmaların doğurduğu iç huzursuzluk nedeniyle Ermeniler'in eğitim problemini kendi aralarında çözememiş olmalarıydı.¹⁴⁹ İkinci etken ise bazı Ermenilerin Kilise'nin güdümünde olan ve dogmatik bir çerçeve ile sınırları çizilen eğitim anlayışından kurtulup, dünyevi ve laik bir eğitim modelini kurma isteğiydi.

Bu bağlamda; Goodell 1834'de Pera'da ABCFM'nin Ermeniler için açtığı ilk liseyi hayata geçirmiştir.¹⁵⁰ Nitekim onun bu çalışmasına karşı muhalefet eden ilk kurum Ermeni Patrikhanesi oldu. Mukavemetini 1837'de de gösteren patrikhane Beyoğlu'ndaki okulu kapattı. Ardından da Protestan fikirlerine eğilim duyanları veya Protestanlar ile temas edenleri aforoz etme kararı aldı. Patrikhane'nin gösterdiği bu ciddi tepki nedeniyle ABCFM misyonerleri için başkentte zorlu bir çalışma alanı ortaya çıkmış oldu. Bu sıkıntılı süreçte İstanbul'da bulunan üç misyonere destek

---

¹⁴⁷ **The Missionary Herald**, 1833, 18.

¹⁴⁸ Amiralar: Osmanlı toplumu içerisinde XVIII. yüzyıla kadar hoca ve çelebi adlarıyla da anılan ve Ermeni Milleti içerisinde daha çok sarraflık, ticaret, kuyumculuk gibi meslekler ile meşgul oldukları için, sermaye birikime sahip olan kesimdir. Günay Göksu Özdoğan, vd, **Türkiye'de Ermeniler Cemaat-Birey-Yurttaş**, (İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009), 118; Levon Panos Dabağyan, **Türkiye Ermenileri Tarihi**, (İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2006), 405.

¹⁴⁹ Söz konusu çatışmanın açıkça görüldüğü husus Cemaran Akademi'nin kuruluşudur. 1834'de misyonerlerin Beyoğlu'nda tesis ettikleri okulu örnek alan orta sınıf Ermenilerce 1838 yılında Üsküdar'da açılan bu okulun masrafları Kudüs'teki Katolik Ermeni Kilisesi tarafından karşılanıyordu. Amira sınıfının okulun bütçesine herhangi bir katkıda bulunmayı reddetmesi üzerine, amiralar ile esnaf sınıfının arasındaki gerginlik artmıştır. Okul yaşadığı maddi sıkıntılar dolayısıyla Yedikule'deki Surp Pırgiç Ermeni Kilisesi ile birleşmiştir. Selçuk Akşin Somel, **Gayrimüslim Okulları Nasıl Azınlık Okullarına Dönüştü**, (İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 2013), 83.

¹⁵⁰ Leon Arpee, **The Armenian Awakening: A History of the Armenian Church, 1820-1860**, (Chicago: University of Chicago Press, 1909), 97.

olması için Cyrus Hamlin¹⁵¹ de görevlendirildi. 1839'da Hamlin'in gelişiyle İstanbul'daki misyoner sayısı dörde ulaştı.

Cyrus Hamlin, Protestan inancına sahip din adamları yetiştirerek misyonun genişlemesini sağlamak amacıyla bir İlahiyat Okulu kurmakla görevlendirildi. Bu çerçevede 1840 yılında Bebek Din Okulu'nu (Bebek Seminary)¹⁵² hayata geçiren Hamlin, 1860 da Amerikan Board'dan istifa ederek Robert Kolej'i kurdu.¹⁵³ Yine Hamlin'in Bebek'te Ermeni erkek çocukları için açmış olduğu bu okuldan beş yıl sonra, Ermeni kız çocuklarını gelecekte kurulması planlanan Protestan Ermeni Okullarına öğretmen olarak yetiştirmek amacıyla Pera'da bir Kız Öğretmen Okulu (Female Seminary) faaliyete geçirildi.¹⁵⁴

---

¹⁵¹ Cyrus Hamlin (1811-1900): 5 Ağustos 1811'de Waterford'da Susan ve Hannibal Hamlin'in oğlu olarak dünyaya geldi. Yedi aylıkken babasını kaybeden Hamlin altı yaşına geldiğinde bölge okulunda eğitim hayatına başladı. On altı yaşına geldiğinde ise geçimini sağlayabilmek için iki yıl süre ile bir kuyumcunun yanında çıraklık yaptı. Ardından misyoner olmaya karar vererek, misyonerlik eğitimi almak için Bridgton Akademisi'ne girdi. Buradaki eğitimini takiben Bowdoin Kolejinde dört yıllık öğrenim gördükten sonra din dersleri almak için Bangor Teoloji Okuluna başladı. Misyoner olmak için ABCFM'ye başvuran Hamlin, yirmi sekiz yaşında İstanbul'a atandı. Otuz beş sene boyunca İstanbul'da misyonerlik yapan Hamlin, ABCFM ile anlaşmazlığa düşünce, 1860 yılında istifa etti ve Robert Koleji hayata geçirmek için faaliyete başladı. 1863 ile 1873 yılları arasında okulun yöneticiliğini ve öğretmenliğini yapan Hamlin, okulun ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla fon oluşturma gayesiyle ülkesine gittiğinde görevinden alındı. Bu olayın ardından Bangor İlahiyat Okulu ve Middlebury Koleji'nde dersler veren Hamlin, yaşının ilerlemiş olmasından dolayı söz konusu okullardaki görevinden istifa etti. Sonrasında ABCFM'ye misyonerlik yapmaya geri dönmek istediğini belirten Hamlin'in isteği kabul edildi. 7 Ağustos 1900'de hayatını kaybeden Hamlin yaşamı boyunca aktif misyonerlik hayatını sürdürdü. Uygur Kocabaşoğlu, "Cyrus Hamlin: Misyoner, Eğitimci, Müteşebbis", **Kebikeç**, s. 36 (2013): 83-104; Ayrıca bkz. Cyrus Hamlin, **My Life and Times**.

¹⁵² Bebek İlahiyat Okulu (Bebek Seminary):1840 yılında Hamlin tarafından kurulan okul 12 öğrenci ile eğitime başlamıştır. Okulun müfredatında fen bilimleri ve aritmetiğin dışında üretim odaklı pratiğe dayalı atölye dersleri de bulunmaktaydı. Bu nedenle, okulun eğitim felsefesi ABCFM'nin öğrencilere daha çok dini içerikli teoloji dersleri verilmesi gerektiği görüşü ile çelişmiş ve okul 1864 yılında Merzifon'a taşınmıştır. Söz konusu zıtlık ilerleyen dönemde Hamlin'in ABCFM'den ayrılıp, bireysel olarak kendi eğitim-öğretim anlayışı çizgisine uygun okullar kurmasının zeminini de hazırlamıştır. Cyrus Hamlin, **My Life and Times**, 208-209; **The Thirty-fifth Annual Meeting Reports of the American Board of Commissioners for Foreign Missions**, (Boston: Printed by Crocker And Brewster, 1844), 106; Nazan Maksudyan, "Amerikan Kaynaklarında Merzifon Anadolu Koleji'nin Kısa Tarihçesi", **Kebikeç**, s. 36 (2013): 133.

¹⁵³ Robert Kolej: 1863 yılında Rumeli Hisarı'nda İptidai, Rüşdi, İdadi ve Âli seviyelerinde erkek öğrencilere eğitim vermek için açılmıştır. Alan, **Protestan Okulları**, 153; Mustafa Gündüz, "Robert Koleji (Boğaziçi Üniversitesi'nin Kuruluş Hikayesi)", **Eğitime Bakış Eğitim-Öğretim ve Bilim Araştırma Dergisi**, s. 27 (2013): 83-88; Robert Kolej hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Cyrus Hamlin, **Robert Kolej Üçünde Bir Ömür**, çev. Ayşe Aksu, (İstanbul: Dergah Yayınları, 2012) ve aynı yazar, **Robert Kolej'in İzinde Türkiye'de Amerikan Misyonerliğinin Eğitim Stratejisi**, (İstanbul: Dergah Yayınları, 2017).

¹⁵⁴ "Letter from Mr. Goodell: Female Seminary-Need of Divine Influence", **the Missionary Herald**, 1846, Vol. 42, 74.

Bu çalışmalar neticesinde, Protestanlaştırılan Ermeniler Patrikhane'nin baskısından çekindikleri için 1835'de Hohannes Der Sahakian önderliğinde 22 kişiden oluşan ve fiilen kilise gibi çalışan Gizli Evanjelik Birliği'ni (Evangelican Union) kurdular. Ermeni Cemaati arasındaki ikinci bölünmenin organize hale getirilerek somutlaştırılmış ilk basamağı olarak da değerlendirilebilen bu birliğin, adında doğrudan Protestan kelimesi kullanılmamıştı. Söz konusu topluluk, Evangel olarak da isimlendirilen İncil'e atıfta bulunma yöntemi ile Patrikhane'ye karşı muhalif bir hareket içerisinde olmadığı izlenimini de vermek istiyordu.

İstanbul'da Protestan Ermeniler'in sayısının artışı ile doğru orantılı olarak ABCFM misyonerlerinin de sayısı artmaktaydı. Şöyle ki; 1842'de başkentteki dört misyonere Henry A. Holmes ve eşi katıldı. Bunlara altı yerli yardımcı da destek vermekteydi.¹⁵⁵ Takip eden yıllarda misyon büyümeye devam etti. 1846 yılına gelindiğinde İstanbul'da yedi erkek misyoner ve eşi ile iki kadın misyoner ve sekiz yerli yardımcı görev yapmaktaydı.¹⁵⁶

Bu genişlemeye paralel olarak Ermeni Milleti içerisindeki bölünme de açıklık kazandı. Patrik Madteos Evangelik Birliği'ni aforoz etti. Bunun üzerine birliğin üyeleri misyoner Dwight'ın evinde resmen Protestanlığı kabul ederek, İstanbul'da ki ilk Evangelist Ermeni Kilisesi'ni kurdular. Osmanlı başkentinde tesis edilen bu kilisenin benzerleri zamanla İzmit, Adapazarı ve Trabzon'da kuruldu.

ABCFM misyonerlerinin okul ve kilise ekseninde başlattıkları değişim süreci Osmanlı Devleti'nde Tebaa-i Sadıka olarak nitelendirilen Ermeni Cemaati içerisinde Protestan Ermeni kimliğinin olgunlaşmasına neden oldu. Bunun ardından gelen dönüm noktası ise 27 Kasım 1850'de Osmanlı Devleti tarafından resmen Protestan Ermeni Cemaati'nin varlığının tanınması ve millet statüsünün verilmesi oldu.¹⁵⁷

---

¹⁵⁵ **Thirty Third Annual Reports of the American Board of Commisioners for Foreign Missions**, (Boston: Printed by Crocker And Brewster, 1842), 102.

¹⁵⁶ Esra Danacıoğlu, *age*, 99.

¹⁵⁷ Mehmet Alparslan Küçük, "Ermeniler Arasında Protestanlığın Yayılışı ve Protestan Ermeniler (Türkiye Örneği)" (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005), 94-111.

Nitekim bu motivasyonla ABCFM Anadolu'nun içlerinde bir biri ardına İstasyonlar kurdu. Diyarbakır (1851),¹⁵⁸ Arabgir (1853), Kayseri (1854), Harput (1855), Maraş (1855), Sivas (1855), Urfa (1856) bu istasyonların bazılarıydı. Böylelikle; Amerikan Board Ermeni Misyonu'nun sınırlarını kademe kademe genişletmiş ve misyon yönetiminin kolaylıkla etkin bir şekilde sağlanabilmesi için, 1856 yılı itibariyle, Toros Dağlarını sınır kabul ederek Ermeni Misyonu'nu Kuzey ve Güney Ermeni Misyonu olarak ikiye ayırmıştır.¹⁵⁹

Kuzey Ermeni Misyonu; İstanbul, İzmir, Trabzon, Erzurum, Tokat, Sivas, Kayseri,¹⁶⁰ Arabgir, Harput ve Bahçecik istasyonları ile bu istasyonlara bağlı yaklaşık otuz dış istasyondan oluşurken; Güney Ermeni Misyonu Antep, Urfa, Maraş, Antakya ve Halep istasyonlarından müteşekkildi.¹⁶¹

Kısaca ABCFM misyonerlerinin Osmanlı coğrafyasında ulaştığı bölgeler arttıkça karşılaştıkları ve temas ettikleri kültürler ile etnisiteler de farklılık göstermişti. Böylelikle, büyümenin ivme kazanması misyon sınırlarının yeniden belirlenerek bölünmeye gidilmesini zorunlu hale getirmişti.

Bu nedenlerden dolayı; Ermeni Misyonu'nun ikiye bölünmesinden dört yıl sonra 1860'da Harput'ta yapılan yıllık toplantıda Osmanlı topraklarının Batı, Doğu ve Merkezi Türkiye Misyonu olarak yeniden teşkiline karar verilmiştir.¹⁶²

---

¹⁵⁸ ABCFM misyonerlerinin Diyarbakır'daki faaliyetleri hakkında bilgi için bkz. Oktay Bozan, "Amerikan Misyonerlerinin Diyarbakır Vilayetine Gelişi ve Faaliyetleri", **Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, s.13 (2015): 333-361; Esra Danacıoğlu, "Diyarbakır'da Amerikan Misyonerleri", **Diyarbakır Müze Şehir**, Yay. Haz. M. S. Koz, E. N. İşli, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1999), 165-175.

¹⁵⁹ Devrim Ümit, "The American Protestant Missionary Network in Ottoman Turkey, 1876-1914 Political and Cultural Reflections of the Encounter" (Doctorial Thesis, University of Colombia (2008), 35; **the Missionary Herald**, "Survey of the Missions of the Board" 1861, Vol. LVII, 4.

¹⁶⁰ Amerikalı misyonerlerin Kayseri ve Kapadokya civarındaki faaliyetleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Wilson Amos Farnsworth, **Kapadokya'daki Amerikalı Misyonerlerin Bilinmeyen Tarihi (1853-1903)**, çev. Mehmet Şahin, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2017).

¹⁶¹ Faruk Taşkın, "Amerikan Misyoner Okullarından Merkezi Türkiye Koleji (1876-1924)" (Yüksek Lisans Tezi, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007), 55; Yücel, Kendi Belgeleri Işığında, 54-55.

¹⁶² Batı, Doğu ve Merkezi Türkiye Misyonu Haritası için bkz. Ek. 1.

Bu bağlamda; Batı Türkiye Misyonu; İstanbul, İzmir, Tokat, Kayseri,¹⁶³ Bursa,¹⁶⁴ Sivas,¹⁶⁵ Yozgat, Bahçecik (İzmit), Edirne istasyonlarını içeren oldukça geniş bir alanı kapsamaktaydı.¹⁶⁶ Merkezi İstanbul olan Batı Türkiye Misyonu başkent İstanbul'u ve matbaanın yer aldığı İzmir'i sınırları dahilinde bulundurduğu için, Doğu ve Merkezi Türkiye Misyonlarına nazaran daha önemli bir konuma sahipti.

Merkezi Türkiye Misyonu'nun istasyonları ise şöyleydi; Antakya, Adana, Antep,¹⁶⁷ Maraş,¹⁶⁸ Urfa, Halep ve Tarsus.¹⁶⁹ Görüldüğü gibi; hemen hemen 1860 öncesinde Güney Ermeni Misyonu olarak adlandırılan kesim ile aynı sınırlara sahip olan Merkezi Türkiye Misyonu dahilinde ABCFM'nin çalışmalarının odağında Ermeniler yer almış ve burada tesis ettikleri yüksekokul seviyesindeki kolejlerle eğitim alanında başarılı olup, Ermeni milliyetçiliği fikrinin de beslenmesine görece katkı sağlamışlardır.¹⁷⁰

---

¹⁶³ ABCFM'nin Kayseri'deki faaliyetleri hakkında bilgi için bkz. Cenk Demir, "Kayseri, Niğde, Nevşehir Üçgeninde Amerikan Board'un Eğitim Faaliyetleri" (Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008); Hasan Özsoy, "Kayseri'de Misyoner Faaliyetleri ve Talas Amerikan Koleji" (Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1995).

¹⁶⁴ ABCFM'nin Bursa'daki faaliyetleri hakkında bilgi için bkz. Muhsin Önal, "Amerikan Board Kayıtlarına Göre Protestan Misyonerlerin Bursa ve Çevresindeki Faaliyetleri (1833-1883)" (Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012).

¹⁶⁵ ABCFM'nin Sivas'taki faaliyetleri hakkında bilgi için bkz. Neşe Tozkoparan, "19. yy. Sonunda Sivas'ta Amerikan Protestan Misyoner Faaliyetleri" (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014).

¹⁶⁶ White, *age*, 46-48.

¹⁶⁷ ABCFM'nin Antep'teki faaliyetleri hakkında bilgi için bkz. Ramazan Erhan Güllü, "Amerikan Board Misyonerlerinin Antep'teki Faaliyetleri ve Antep Amerikan Koleji", *Güney Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, s. 16 (2009): 129-147.

¹⁶⁸ ABCFM'nin Maraş'taki faaliyetleri hakkında bilgi için bkz. Mustafa Çabuk, "Kahramanmaraş'ta Faaliyet Göstermiş Olan Misyoner Okulları" (Yüksek Lisans Tezi, Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008).

¹⁶⁹ White, *age*, 49-50.

¹⁷⁰ ABCFM misyonerlerinin Ermeni Milliyetçiliğine etkileri hakkında bilgi için bkz. Mithat Aydın, "Amerikan Protestan Misyonerlerinin Ermeniler Arasındaki Faaliyetleri ve Bunun Osmanlı-Amerikan İlişkilerine Etkisi", *XV. Türk Tarih Kongresi Bildirileri 11-15 Eylül 2006* (Ankara: TTK, 2006): 88-92; Remzi Kılıç, "Osmanlı Devleti'nde Amerikan Misyonerlerinin Ermeni Okullarında Ermeni Milliyetçiliğine Etkileri", *Hoşgöründen Yol Ayrımına Ermeniler*, c.4 ed. Metin Hülagü vd (Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, 2009): 61-80; Celal Öney, "Anadolu'da Ermeni Milliyetçiliğinin Ortaya Çıkmasında Amerikan Misyonerlerinin Rolü", *Yeni Türkiye*, s. 60 (2014): 1-26.

Doğu Türkiye Misyonu¹⁷¹ çatısı altında bulunan istasyonlar ise Ermeni Misyonu'nun kuzey kısmında yer alan Erzurum, Harput,¹⁷² Van,¹⁷³ Mardin¹⁷⁴ ve Bitlis'ti. Bu misyonun ayırıcı özelliği de ilkokul düzeyinde Board okulu sayısının en fazla olduğu misyon olmasıydı. Misyonerlerin Ermeniler'in yoğun yaşadığı bu bölgelerde daha çok ilkokul açma nedenleri arasında öncelikle; yaşı küçük olan çocukların eğitim vasıtasıyla temelden etki altına alınarak, Amerikan kültürüne duyulan öykünmenin kalıcı biçimde zihinlerine zerk edilebilecek olması yer almaktaydı. İkinci olarak ise misyonerlerin bu coğrafyanın merkezi otoriteden oldukça uzakta olması sebebiyle katı bir denetime tabi tutulamayacağını öngörmeleri idi.

Amerikan Board Teşkilatı, sözü edilen üç misyon ile Osmanlı Devleti'nin Anadolu topraklarında yaygın olarak faaliyet göstermiş olmasının yanında kısmen Osmanlı'nın sınırları içinde kalan Nasturi Misyonu¹⁷⁵ ve Avrupa Misyonu¹⁷⁶ olarak da adlandırılan Bulgar Misyonu'nu¹⁷⁷ da kurmuştu.

---

¹⁷¹ Doğu Türkiye Misyonu hakkında bilgi için bkz. Catherine Murphy, "Application of Protestant Missionary Theology: The American Board's Mission to Eastern Turkey 1839-1870" (Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002).

¹⁷² ABCFM'nin Harput'taki faaliyetleri hakkında bilgi için bkz. Orhan Kılıç, "Kendi Yazdıkları Işığında Amerikan Misyonerlerin Harput'taki Faaliyetleri", **Journal of Islamic Research**, c. 4, s. 20 (2007): 476-491; Erdal Açıkse, **Amerikalılar'ın Harput'taki Misyonerlik Faaliyetleri**, (Ankara: TTK, 2003).

¹⁷³ ABCFM'nin Van'daki faaliyetleri hakkında bilgi için bkz. Erkan Cevizliler, Nilüfer Cevizliler, "Van Vilayetinde Amerikan Misyonerlerine Ait Kurumlar", **Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi**, s. 9 (2004): 168-180.

¹⁷⁴ ABCFM misyonerlerinin Mardin'deki faaliyetleri hakkında bilgi için bkz. İbrahim Özcoşar, "19. Yüzyılda ABD Misyonerlerinin Mardin Süryanilerine Yönelik Faaliyetleri", **Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, c. 5, s. 18 (2006): 142-154.

¹⁷⁵ Nasturi Misyonu: XIX. yüzyılda Nasturiler Kuzeybatı İran ile Güneydoğu Türkiye'yi kapsayan çetin fiziki şartlara ve zorlu iklim koşullarına sahip bir coğrafyada yaşamaktaydılar. ABCFM Justin Perkins'i 1834 yılında Urumiye'ye göndererek misyonun zeminini oluşturacak olan araştırma gezilerini başlatmıştır. Perkins'ten bir yıl sonra da doktor Asahel Grant bölgeye gönderildi ve o burada birbirini izleyen beş gezi yaptı. Grant'ın gezilerine paralel olarak Urumiye'de Nasturiler'in konuşma dili olan Aramca lisanında dini kitaplar ve risaleler basmak amacıyla bir matbaa kurulmuştur. Grant'ın gezileri sonucunda Board'a ulaştırdığı raporların değerlendirilmesi neticesinde, 1841'de Hakkari çevresinde Nasturi Misyonu kurulmuştur. Amerikalıların misyonerlik faaliyetlerini şekillendirmeye başladığı dönemlerde yörede yaşamakta olan Kürt aşiretleri ile Nasuriler arasındaki gerilim, inşa edilmekte olan bir okul ve meskenlerin Kürtler arasında tedirginlik yaratması nedeniyle şiddetlenmiştir. Söz konusu atmosferde Kürt aşiret reisleri Nasturiler üzerine yürümüş, yaşanan olaylar sırasında Nasturi nüfusu büyük oranda azalmış ve hayatta kalanlar Musul'a sığınmıştır. Çatışmalardan kaçan Nasturiler arasında baş gösteren tifo salgını nedeniyle Grant da burada yaşamını yitirmiştir. Nasturi Misyonu Batı bölgelerde gösterilen başarı ile kıyaslanamayacak kadar cılız bir hareket olarak kalmıştır. Esra Danacıoğlu Tamur, "Asahel Grant ve Nasturi Misyonu", **Toplumsal Tarih**, s. 226 (2012): 56-64; Nasturiler arasında ABCFM'nin faaliyetleri hakkında bilgi için bkz. Murat Gökhan Dalyan, "19. yüzyılda Nasturiler (İdari- Sosyal Yapı ve Siyasi İlişkiler)", (Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009), 103-105, 116-120.

Daha önce de belirtildiği gibi, Amerikan Board misyonerleri İncil Ülkesi olarak nitelendirdikleri Osmanlı topraklarına ilk kez 1820 yılında ayak basmışlardır. Kendi perspektiflerinden bakıldığında Hristiyanlığı gereği gibi yaşamayan Doğu Hristiyanlarına, Yahudilere ve hatta Müslümanlara Protestanlığı anlatmak ve onları Protestanlık Mezhebine kazandırmak gibi dini bir gaye ile başlattıkları serüvenlerinin 1860'a kadar olan bölümü daha çok İmparatorluk coğrafyasına giriş, tanıma ve tanıtmaya biçiminde formüle edilebilecek başlangıç safhasını oluşturmuştur. Bu dönemde misyonerler batıdan doğuya ve kıyı kesimlerden iç kısımlara doğru adım adım yayılmışlardır. Bu süreçte misyonların isimleri, sınırları ve istasyonların sayılarında değişiklikler olmuş, zamanla teşkilatlanmaları oturmuştur. 1860'dan sonraki zaman zarfı ise amaçların ve teşkilatlanmanın netlik ve kesinlik kazandığı periyoddur. Bu aşamada misyonerler genellikle, merkezden uzak olma koşulu ile devletin sağladığı imkanlardan yoksun kalma sonucunu ilintili görmüşler ve bu doğrultuda toplumun gereksinimleri noktasında akılcı tespitler yaparak basın-yayın, yardım ile sağlık ve özellikle eğitim alanlarında faaliyetlere odaklanmışlardır. Misyonerlerin bu çalışmalarının ve inşa ettikleri müesseselerin iki farklı işlevi vardı. Nitekim, söz konusu kurumları ve faaliyetleri hedef kitleleri olan gayrimüslimlerin ihtiyaçlarını karşılayacak birer hizmet aracı ve onlara ulaşabilmelerine imkan

---

¹⁷⁶ ABCFM'nin Avrupa Türkiye Misyonu'ndaki faaliyetleri hakkında bilgi için bkz. Mehmet Ali Doğan, "American Board of Commissioners for Foreign Missions (ABCFM) and Nominal Christians: Elias Riggs (1810-1901) and American Missionary Activities in the Ottoman Empire", (Doctoral Thesis, The University of Utah, 2013), 138-158.

¹⁷⁷ Bulgar Misyonu: ABCFM Osmanlı Devleti'nin Avrupa topraklarının stratejik bir parçasını oluşturan Balkanlar'da; Yunanistan, Arnavutluk ve özellikle Bulgaristan'da etkin faaliyetlerde bulunmuştur. Bulgarlar'ın Amerikan Board nezdinde Protestanlaştırılmaya uygun bir topluluk olarak dikkate değer görülmesi, 1834 yılında H. G. Otis Dwight ve W. G. Shauffler tarafından bölgeye yapılan keşif gezileri neticesinde olmuştur. Bu bölgedeki çalışmaların yoğunlaşmasını sağlayan kritik gelişme ise 1857'de Cyrus Hamlin'in Bulgaristan'a yaptığı gezidir. Hamlin'in fizibilite çalışmasını içeren raporu ve önerileriyle Bulgarlar'a yönelik misyon faaliyetleri artırılmış ve özellikle okullaşmaya ağırlık verilmiştir. ABCFM'nin Bulgarlar'ın sorunlarını çözme gayreti görüntüsü altında onlarla temas kurup, kendilerini kabul ettirmeleri ve dil, kültür ve eğitim sahasında ortaya koydukları çalışmalarıyla, Bulgarlar arasında Osmanlı tebaası olma şuurundansa, Bulgar olma bilincini aşlamışlardır. Sonuç olarak, misyonerler 1860'ların sonlarında Protestan Bulgar Cemaati'nin ortaya çıkmasında etkin bir unsur olmuşlardır. Mithat Aydın, **Bulgarlar ve Ermeniler Arasında Amerikan Misyonerleri**, (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2008), 36-44; Ayrıca; ABCFM'nin Bulgarlar üzerindeki faaliyetleri hakkında bilgi için bkz. Ömer Turan, "Amerikan Protestan Misyonerlerinin Bulgar Milliyetçiliğine Katkıları", **XII. Türk Tarih Kongresi 12-16 Eylül 1994**, c. 3 (Ankara: 1999): 1097-1109; Ümit Akça, "Protestan Misyonerler ve Milli Devletlerin Doğuşu: Robert Kolej ve Bulgar Milliyetçiliği Örneği", **Sosyoloji Konferansları**, s.53 (2016): 275-301.

sağlayacak vasıtalar olarak hayata geçireceklerdi.¹⁷⁸

1.4.4.1. American Board of Commissioners for Foreign Missions'ın Osmanlı Coğrafyası'nda Yürüttüğü Faaliyetler

1.4.1.1.1. Basın-Yayın Alanındaki Faaliyetler

Amerikan Board misyonerlerinin faaliyetlerindeki başarıyı artırma konusunda kilit noktada yer alan hususlardan biri de basın-yayın ve bu alanın en önemli aracı matbaa olmuştur. Misyonerlerin öncelikli hedefi Hristiyanlaştırma için gereken risale, kutsal kitap bölümleri ve Hristiyanlığı anlatan kitaplar gibi görsel malzemeler matbaa aracılığıyla çoğaltılmıştır. Bu yayınlar başlangıçta misyonerlerin bireysel çabasıyla ardından örgütlenme sistemleştikçe yerli yardımcılarının da katkılarıyla kitlelere ulaştırılmıştır. Böylelikle; Protestan anlayışa göre tanrı ile kul arasına hiç kimsenin giremeyeceği ve herkesin İncil'i kendi başına okuyabilmesi gerektiği şiarından hareketle dağıtılan İnciller bireylerin zihinlerinde okuyabilme isteğini canlandırmıştı. Bunamukabil hedef kitlelerin yerel dillerine tercüme edilmiş İncilleri okuyabilecek topluluklar oluşturma kaygısı, okullaşma zorunluluğunu doğuran etkenlerden biri olarak ortaya çıkmıştı.

ABCFM okullarının sayıları çoğaldıkça, hem verilen eğitimin niceliksel değerini arttırmak hem de öğrencilerin öğreniminin kalıcı olmasını sağlamak istenmişti. Bunun için gerekli olan ders kitapları ve materyaller matbaalar aracılığıyla basılarak okulların ders kitabı ihtiyacı karşılanmıştı.

ABCFM misyonerleri sözü geçen fonksiyonları nedeniyle, kendilerinin Osmanlı topraklarındaki faaliyetlerini kolaylaştıracak ilk matbaayı Temmuz 1822'de Malta'da faaliyete geçirdiler. Ada'ya gönderilen ilk Board misyoneri de Daniel Temple oldu.¹⁷⁹ Basit bir matbaa makinesi ile buraya gelen Temple, ABCFM'nin destekçisi olan

---

¹⁷⁸ Amerikan Board Misyonerlerinin Osmanlı Coğrafyası'nda hayata geçirdiği kurumların yer aldığı harita için bkz. Ek. 2.

¹⁷⁹ "Instruction to Mr. Temple", *The Missionary Herald*, 1822, Vol.18, 335.

İngiliz Misyoner Cemiyeti Church Missionary Society (CMS)'in¹⁸⁰ binasında çalışmaya başladı. 1824 ve 1827 yıllarında iki yeni makineyi daha bünyesine katan matbaa, 1826'ya kadar; yaklaşık 8 milyon sayfa,¹⁸¹ 1831'e kadar; 12 milyon sayfa,¹⁸² İzmir'e taşındığı Aralık 1833'e kadar ise toplamda 21 milyon sayfa basım işi yaptı.¹⁸³

1830 yılında ABD ile Osmanlı Devleti arasında imzalanan Ticaret Antlaşması ile iki ülke arasındaki ilişkiler resmîyet kazanmış olduğundan, misyonerler faaliyetlerini daha açık bir şekilde icra edebilecekleri düşüncesiyle hareket ederek matbaanın misyonlara daha yakın ve Anadolu'ya rahatlıkla destek verebilecek bir noktada olması gerektiğine karar verdiler. Bunun akabinde ilk etapta matbaa İzmir'e taşındı.¹⁸⁴ Esasında, matbaanın işleyişi hususunda 1830'dan itibaren söz sahibi olanlar William Goodel ve Harisson Otis Dwight'tı. Goodel 1831'de İstanbul misyonunu kurmak ile görevlendirilmiş, ardından Goodel'ı takiben Dwight'da başkentte varmıştı. Her iki misyonerin de Osmanlı başkentinde faaliyete başlamış olmalarına rağmen; matbaanın ilk nakledildiği kentin İzmir oluşu stratejik bir karardır. Misyonerler, Osmanlı coğrafyasında henüz araştırma gezileri yaptıkları bir dönemde, çalışmalarının aksayacağından endişe ederek doğrudan padişahın denetiminde olmak istememişlerdir. Bu nedenle, faaliyetlerinin temel taşı olan matbaayı merkezi otoriteden görece uzak olan İzmir'e taşımışlardır.

---

¹⁸⁰ Church Missionary Society (Kilise Misyoner Cemiyeti):12 Nisan 1799 tarihinde Londra'da yer alan Aldersgate Caddesindeki Castle Falcon Inn adlı binada "the Society for the Missions to Africa and the East" adıyla kendilerini Evanjelistler olarak adlandıran bir grup tarafından kurulmuştur. Church Missionary Society'nin kuruluşu ve faaliyetleri hakkında bilgi için bkz. Arzu M. Nurdoğan, "Anglikan Kilisesi'nin Osmanlı'daki Sancaktarı: Church Missionary Society: Kuruluşu, Yapısı ve Yayınları", **Dini Araştırmalar**, c. 16, s. 43 (Temmuz-Aralık 2013): 11-46; CMS'nin İstanbuldaki faaliyetleri hakkında bilgi için bkz. Azmi Özcan, Tufan Buzpınar, "Church Missionary Society İstanbul'da: Tanzimat-İslahat ve Misyonerlik 1858-1880" **İstanbul Araştırmaları** 1, (Bahar: 1997): 63-79; CMS'nin Musul Vilayeti'ndeki faaliyetleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Davut Hut, "İrak'ın Kuzeyinde Katolik ve Protestan Misyonerlik Faaliyetleri", **Türklük Araştırmaları Dergisi**, s. 20 (2008): 445-470.

¹⁸¹ Uygur Kocabaşoğlu, "Osmanlı İmparatorluğu'nda XIX. Yüzyılda Amerikan Matbaaları ve Yayımcılığı", Murat Sarıca Armağanı, (İstanbul: Aybay Yayınları, 1988), 270.

¹⁸² **Twenty-First Annual Meeting Reports of the American Board of Commisioners for Foreign Missions**, (Boston: Printed by Crocker And Brewster, 1830), 36.

¹⁸³ Ahmet Uçar, "Amerikan Misyonerlerinin Türkiye'deki Faaliyetleri (1818-1930)" (Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1988), 141.

¹⁸⁴ Edwin E. Bliss, "The Missions of the American Board in Asiatic Turkey (1887)", **The Missionary Herald**, 1888, Vol. 84, 296.

İzmir istasyonu 1833'den İstanbul'a taşındığı 1853 yılına kadar olan 20 yıllık süre zarfında Ermenice, Ermeni harfli Türkçe ve az miktarda da Rumca eser basmıştır.¹⁸⁵ İzmir istasyonunun matbaacılık işlevini üstlenerek Board'a sağladığı destek, 1844'de aldıkları karar nedeniyle Rumlar'a yönelik faaliyetlerinin durdurulmasıyla yoğunlaşmıştı. Matbaanın İzmir'de bulunduğu süreçte, ABCFM'nin Üst Yönetim Kurulu tarafından 1839 ve 1841 yıllarında basın-yayın faaliyetlerinin nasıl yürütüleceği hususu karara bağlanmış ve bu çerçevede ilkeler tespit edilmişti. Bu doğrultuda, 1839'da alınan kararlardan biri, basılacak kitapların neler olacağına dair yerli yardımcılardan da fikrinin sorulacağıydı. İkinci karar farklı matbaalara da yayın bastırılabilirdi. 1841'de kabul edilen bir diğer hüküm ise basılacak kitaplar üzerinde son kararı verme yetkisinin istasyonlara bırakılmasıydı.

ABCFM'nin basın ve yayın alanında aldığı kararlar hususunda göz ardı edilmemesi gereken bir nokta, söz konusu hükümlerin karara bağlanmış olduğu yılların Osmanlı Devleti açısından olduğu kadar Amerikan Board için de önemli özelliklere sahip olmasıdır. 1839'da *Tanzimat Fermanı* yayımlanmış ve tüm tebaaya verilen haklar ile kanunun üstünlüğü İmparatorluk sınırları içerisinde ilk kez kabul edilmişti. Misyonerler, *Tanzimat Fermanı*'nin sağlayacağı özgür ortamda faaliyetlerini nispeten daha rahat sürdürebileceklerini tasarlamışlardı. Buna ek olarak, Board Teşkilatı'nın Osmanlı topraklarındaki fizibilite çalışmalarının nüveleri olgunlaşmaya başlamış ve artık ABCFM Osmanlı topraklarında bir hazırlık döneminden ziyade bir yerleşme ve kök salma dönemine geçmiştir. Bunun doğal sonucu olarak da, anavatanlarından Osmanlı'ya gelen misyonerler dışında onlara yardımcı olan yerli Hristiyan unsurlarda gün geçtikçe artan oranda Board bünyesine dahil edilmekteydi. Yayınlar konusunda yardımcılardan da fikirlerinin alınması onların ABCFM'nin karar alma aşamasında söz sahibi olmalarını sağlamaktaydı. Bu uygulamanın yardımcılardan kendilerini tam anlamıyla teşkilatın bir parçası olarak görmelerine ve bunun sağladığı moralle görevlerini daha iyi şekilde yapabilme gayreti içine girmelerine etken olduğu düşünülebilir. Ayrıca; içinde buldukları cemaatlerin ihtiyaçlarını bizzat kendileri yaşayarak net biçimde tespit edebilmeleri ABCFM'nin amacına uygun niteliklere sahip yayınlar yapabilmesini de kolaylaştırıyordu. Yine misyonerlerin gerektiğinde İzmir dışında başka bir matbaada basım yapılabileceğini ama bunun da istasyonlara

---

¹⁸⁵ Cenk Demir, "Amerikan Board'un İzmir'deki Faaliyetleri ve İzmir Uluslararası Kolej" (Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014), 70-72.

danışılarak karara bağlanacağını kabul etmesi, Anadolu içlerine yayılan istasyonların basılı materyal ihtiyacının büyük çoğunluğunun İzmir'den karşılanmasına rağmen; söz konusu malzemelerin günün ulaşım ağı ile Anadolu'daki misyon ve istasyonlara ulaştırılmasının oldukça zor ve maliyetli bir iş olmasından ileri gelmişti.

İlerleyen dönemde ABCFM'nin merkezinin İstanbul olmasına karşın, matbaasının İzmir'de bulunması merkez ile matbaanın koordineli olarak çalışmasını aksatmaya başlattı. Ayrıca, yayınların Anadolu'nun içlerine ulaştırılabilme olanaklarının İstanbul'da mevcut olduğu ve artık faaliyetleri zora sokacak siyasi bir direnç ile de karşılaşılacağı düşüncesinden hareketle, Amerikan Board'un 1852'de düzenlediği yıllık toplantıda matbaanın İstanbul'a taşınması yönünde karar alındı. Bunun ardından da, faaliyette bulunduğu 20 yıllık süre zarfında yaklaşık 20 milyon sayfalık basım işi yapan İzmir matbaası payitahta nakledildi.

1853'te İstanbul'a taşınan matbaa oldukça yoğun bir şekilde Türkçe, Ermeni harfli Türkçe, Bulgarca ve Ladino (Sefarad Yahudilerinin dili) dilinde yayın yapmaktaydı. Basın-yayın alanında yapılan işler büyük oranda artış göstermişti.¹⁸⁶ Bu artışın bir nedeni; 1850 yılında Osmanlı Devleti tarafından Protestan Ermeni Cemaati'nin tanınmış olması ile misyoner yayınlarına rağbet eden kemikleşmiş okuyucu kitlesinin ortaya çıkmış olmasıydı. Bir diğer sebep ise bahsi geçen kitlelerin Protestanlık dinine bağlılıklarının perçinlenmesi için misyonerlerin onlar ile çift yönlü ve etkin bir iletişim kurmaya ihtiyaç duymalarıydı.

ABCFM misyonerlerinin bahsi geçen gereksinimleri onları basın-yayın yelpazelerini çeşitlendirmeye yönlendirmiş ve bu bağlamda; 1855 yılında *Avadaper* adlı haftalık Ermenice dini derginin ilk sayısı basılmıştır.¹⁸⁷

XIX. yüzyılın son çeyreğine gelindiğinde basın-yayın alanında misyonerlerin en önemli yardımcısı olan matbaanın yükünün oldukça artmış olması, Anadolu içlerindeki istasyonların yazılı materyal ihtiyacının giderilmesi hususunda zafiyet yaşanabileceği ihtimalini doğurdu. Buna mukabil Board'un Osmanlı topraklarındaki güçlü kalelerinden biri olan Antep Merkezi Türkiye Koleji'nin müdürünün evinde 1880'de kurulan matbaa ile Merkezi Türkiye Misyonu yazılı materyal ihtiyacını

---

¹⁸⁶ **Amerikan Board Archives (ABA) 001701368**, Report Publishing Committee Armenian Mission, by Elias Riggs and Nathan Benjamin, Yer: Salt Research Tarih: 30 Mayıs 1853; **ABA 001801391**, Report Publishing Committee Mission in Turkey, Yer: Salt Research, Tarih: 1854.

¹⁸⁷ **P.A.B.C.F.M., Reel: 588** Belge No: 231.

kendi başına karşılamaya başladı.¹⁸⁸ Kuşkusuz misyonerleri Antep'te yeni bir matbaa kurmaya iten nedenler arasında II. Abdülhamit Dönemi'nde uygulanan sansürün ve baskının doğrudan muhatabı olmama düşüncesi de vardı. Antep'te kurulan bu matbaa Ermenice, Kürtçe ve İngilizce yayınlar yapıyordu.

ABCFM yayıncılık alanında genellikle dini içerikli yayınlar üretmiş olsa da Türk Dili'ne de önemli katkıları olmuştur. Bu katkılardan birisi, günümüzde de kullanılmaya devam eden Redhouse Osmanlıca-İngilizce ve İngilizce-Osmanlıca sözlüğüdür. Bu lügat ilk defa 1861 yılında James W. Redhouse¹⁸⁹ tarafından hazırlanmıştır. Basımı üstlenmiş olan ABCFM, 1938'de Türk ve Amerikalı uzmanlardan teşkil ettiği bir heyeti sözlüğü revize etmek ile görevlendirmiştir. Sözlüğün planında yapılan değişiklikler ile oluşturulan yeni formatta basımı yapılmıştır. Günümüzde de sözlüğün basımını ABCFM yapmaktadır.¹⁹⁰

Bunların yanı sıra, basın-yayın sahasında misyonerlerin faaliyetleri hususunda dikkate değer iki nokta daha mevcuttur ki; bunlardan ilki, misyonerlerin yayımladıkları eserlerin çoğunun Ermenice olmasıdır. Bu durum da misyonerlerin öncelikle, hedef kitle olarak belirledikleri gayrimüslimlerin yerel dillerinde yayınlar yapmış olduklarını göstermektedir. Yerel dillerde İncil tercümeleri ve bunların matbaada basılarak çoğaltılması yoluyla misyonerler özellikle Ermeniler'in İncil'e kolaylıkla ulaşım ve kendileri ile kuracakları iletişimin de bir

---

¹⁸⁸ İdris Yücel, "Kendi Belgeleri Işığında", 178.

¹⁸⁹ James W. Redhouse (1811-1892): 1811 yılında Londra yakınlarında dünyaya gelen Redhouse'un İstanbul'a nasıl geldiği tam olarak bilinmese de, genellikle Akdeniz'e açılan bir gemi ile İstanbul'a vardığı yönünde bir kanaat vardır. Henüz 15 yaşındayken İstanbul'a gelen Redhouse 1826 ile 1853 yılları arasındaki dönemi İstanbul'da geçirdi. Burada çeşitli memurluk görevlerini ifa eden Redhouse Tercüme Odası'nda çalıştıktan sonra Koca Hüseyin Paşa'nın tercümanı oldu. 1830'da Rusça öğrenmek amacıyla Çarlık Rusya'ya gitti. Üç yıl burada kaldıktan sonra İstanbul'a döndü. 1834'te dört yıllık İngiltere'ye giden Redhouse burada öğretmenlik yaparak geçimini sağladı. Ayrıca; İngiltere'de bulunduğu süre zarfında Osmanlı elçisi Reşit Paşa ve ardından gelen Sârim Paşa ile tanıştı. İstanbul'a döndüğünde de Reşit Paşa'nın desteğiyle önce Bâb-ı Âli Tercüme Kalemî'nde görev aldı. Bu vazifeyi takiben Divan-ı Hümayun Tercümanlığına getirildi. Daha sonra vazife yeri değiştirilerek Bahriye Tercümanlığı'na atandı. 1841'de Firari (Hain) Ahmet Fevzi Paşa'nın Mısır valisi Mehmet Ali Paşa'ya teslim ettiği Osmanlı donanmasını geri almak için İskenderiye'ye gitti. Bu hizmetinden ötürü "Nişan-ı İftihari" ile ödüllendirilen Redhouse, 1850'de Encümen-i Daniş üyesi oldu. Üç yıl kadar bu görevini sürdürdükten sonra sağlık problemleri dolayısıyla 1853'te İngiltere'ye geri döndü. 1853-1892 yılları arası Redhouse'un yaşamındaki İngiltere dönemidir. Bu dönemde de dil alanındaki çalışmalarını sürdüren Redhouse, Kırım Savaşı sırasında İngiliz askerlerinin Türkçe öğrenmesi için bir cep kitapçığı da hazırlamıştır. Ali İhsan Gencer, "Redhouse'ın Türkçe Lügati Hakkında Mektubu", **İlmi Araştırmalar Dergisi**, s. 6 (1998): 331-341; Redhouse'un yaşamı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Carter V. Findley, "Sir James W. Redhouse 1811-1892: The Making of a Perfect Orientalist", **Journal of the American Oriental Society**, c. XCIX /4, (Ekm-Aralık, 1979): 573-600.

¹⁹⁰ Özgür Yıldız, **Anadolu'da Amerikan Misyonerleri**, (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2015), 80.

basamağını hayata geçirmiş olmayı amaçlamışlardı. Basın-yayın faaliyetleri ile ilgili olarak vurgulanması gereken bir diğer nokta da, Türkçe metinlerin oldukça az miktarda basılmış olmasına karşın, basılan toplam sayfa sayısının 600 milyon civarında olduğudur. Hiç şüphesiz, resmi devlet matbaası ile 1727 yılında tanışan Osmanlı İmparatorluğu basın-yayın hayatı açısından bu miktar azımsanmayacak bir boyuttadır.¹⁹¹

1.4.4.1.2. Sağlık Alanındaki Faaliyetler

Amerikan Board misyonerleri Osmanlı topraklarında kurumsallaşma çerçevesinde matbaa ile attıkları temeli sağlık alanında ortaya koyacakları kurumlar ile geliştirmeyi hedeflemişlerdir. ABCFM'nin perspektifinde hedef kitleleri Hristiyanlaştırmak için bir tür araç olarak değerlendirilen misyoner hekimlerin, Osmanlı coğrafyasındaki çalışmalarının dini referans noktası, Hz. İsa'nın yaşamında ortaya koyduğu mucizeleri ve bu olağanüstü olaylara Havarilerin yüklediği anlam olmuştur. Şöyle ki; Hz. İsa, Filistin çevresinde yaygın olan ve günün koşullarında tıbbi yöntemler ile tedavi edilemeyen cüzzam hastalarını mucizevi bir şekilde iyileştirmişti.

“İsa, bütün Celile'yi gezdi; buralardaki sinagoglarda ilahi krallığını müjdeledi ve insanlar arasındaki her türlü hastalığı, salgını iyileştirdi. İsmi, bütün Suriye'de duyuldu. Hastalığa tutulmuş bütün insanları; acı çekenleri, çıldıranları, saralıları, felçlileri O'na getirdiler ve O hepsini iyileştirdi. O'nu takip edenler arasında Galile'den, Decapolis'ten Kudüs'ten, Yahuda'dan ve Ürdün'ün ötesine kadar çok sayıda insan oldu.”¹⁹²

Hz. İsa sergilediği bu olağanüstü davranış ile insanların kendisinin peygamber olduğuna inanmalarını salık vermişti. Hristiyan inancı açısından ilk misyonerler olarak kabul edilen Havariler de Hz. İsa'nın kendilerine hastalıkları tedavi etme hususunda yetki ve güç verdiğine inanarak, iyileştirme ve şifa dağıtma görevlerini ifa etmişlerdi. Üstlendikleri bu görevle de insanları Hristiyanlığa davet etmişlerdi.¹⁹³ XIX. yüzyılda Amerikan Board bünyesinde yer alan misyonerler de Hz. İsa ile başlayan ve Havariler ile devam eden bu yöntemi savaşlar, salgın hastalıklar ve yoksulluk ile boğuşan Osmanlı tebaası üzerinde uygulamak istemişlerdir.

---

¹⁹¹ Kocabaşoğlu, **Anadolu'daki Amerika**, 167; Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, 7. bs. (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2005), 61; Ayrıca; bkz. Serpil Altuntek, “İlk Türk Matbaasının Kuruluşu ve İbrahim Müteferrika”, **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, c. 10, s. 1 (1993): 191-204.

¹⁹² John Lowe, **Medical Missions Their Place and Power**, Fleming Rewel, (New York: 1886), 12.

¹⁹³ Küçük, **age**, 166.

Osmanlı topraklarında sıkça salgın hastalıklar görülmekteydi. Bu hastalıkların başında veba, tifüs, sıtma, tifo, verem, kolera ve dizanteri gelmekteydi.¹⁹⁴ Bu hastalıkların görülmesinin en önemli nedeni; Osmanlı coğrafyasında yaşanan savaşlar ve yoksulluk olmakla birlikte; diğer bir neden dedevletin sivil halkı kucaklayan, korumacı ve önleyici sağlık hizmetleri sunabilen donanımlı bir sağlık teşkilatlanmasının olmayışındır.

Sağlık alanında yaşanan zafiyetler konuya yaklaşımı belirtilen misyonerler için bir fırsat oldu.¹⁹⁵ Misyonerlik faaliyetlerinin farkında olan merkezi makamlar çeşitli önlemler almaya çalışmışlardır. Ancak bu önlemler önemli bir açığın misyonerlerce kapatılıyor olması nedeniyle, Osmanlı yerel yetkililerince misyoner sağlık faaliyetlerine oldukça hoşgörüle yaklaşılmasını da engelleyememiştir.¹⁹⁶ Cyrus Hamlin, “o zamanlar hemen her Frenk az çok doktor zannedilirdi ve fakir insanlar dertlerine çare bulmam için bana gelmeye başladılar”¹⁹⁷ derken bu konudaki toplumsal algı ve bu atmosferin misyonerlere sunduğu imkanları gözler önüne seriyordu.

Misyonerlerin faaliyetlerini rahatlıkla yürütebildikleri bu ortamda merkezi otorite tarafından bir takım tedbirler alınmıştır. Örneğin; İmparatorluk sınırlarında yabancıların, hekimlik faaliyeti yürütebilmesi için *Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane*'den, tıp yeterliliğini ölçen bir sınava girerek icazet alması kuralı getirilmişti.¹⁹⁸ Bu sınav önceleri Fransızca ve Türkçe yapılmış; ancak, daha sonra yalnızca Türkçe yapılmasına karar verilmiştir.¹⁹⁹ Bunun dışında yabancı okul mezunu tabiblerin belediye kurumlarına hekim olarak tayini yasaklanmış,²⁰⁰ devlet sınırları içinde hekimlik yapabilmek ve hastane kurabilmek için Osmanlı tebaasından olma

---

¹⁹⁴ Ramazan Çalık-Muzaffer Tepekaya, “Birinci Dünya Savaşı Esnasında Anadolu’daki Salgın Hastalıklar ve Ermeniler”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* s. 16, (2006): 205.

¹⁹⁵ Ahmet Uçar, *İslam Dünyasında Misyoner Orduları*, (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2013), 113.

¹⁹⁶ Abidin Temizer, “Van’da Amerikan Board Misyonerlerinin Faaliyetleri ve Van Amerikan Hastanesi”, *Avrasya İncelemeleri Dergisi (AVİD)*, II/2 (2013): 192.

¹⁹⁷ Hamlin, *Robert Kolej*, 67.

¹⁹⁸ Ercan Haytoğlu, “Amerikan Misyonerlerinin Anadolu Topraklarındaki Sağlık Faaliyetleri ve Ermeniler” *Yeni Türkiye Dergisi*, s. 60, (2014): 13.

¹⁹⁹ İdris Yücel, “Anadolu’daki Amerikan Hastaneleri ve Tıbbi Misyonerlik (1880-1930)” (Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2011), 162.

²⁰⁰ BOA, DH.MUİ. 64/ 45.

zorunluluğu getirilmiştir.²⁰¹ Bu önlemlere rağmen; misyonerlerin gayretiyle bir yandan diplomatik baskılar sağlanmış²⁰² diğer yandan yerel yöneticilerle kurulan dostluklar sayesinde dispanserlerden hastanelerin kuruluşuna giden bir süreç işletilmiştir.

Misyonerlerin faaliyetlerine bakıldığında hedef kitle olarak daha çok Ermeni, Rum ve Bulgarlara yöneldikleri görülse de sağlık çalışmalarında temas ettikleri yüzey, buldukları şehirlerin kozmopolit yapısıyla orantılı olarak farklılık göstermektedir. Merzifon örneğinde hizmetlerden yararlananların Ermeni ve Türk ağırlıklı olduğu görülmekteyken; Konya örneğinde temas edilen kesimin yüzde 60 kadarını Türk ve Müslümanlar oluşturmaktadır.²⁰³

Sağlık çalışmaları bölge misyon merkezlerine bağlı olarak yürütülmüş ve ilk etapta amaç bu misyonlarda görev yapan misyonerlerin ve ailelerinin ihtiyaçlarını karşılamak olmuştur. Sonraki aşamada ise bölge halkına yönelik çalışmalar ortaya çıkmıştır. Çalışmaların merkezinde insanlara İncil'in tanıtılması yer almaktadır. Her fırsatta hastalar ve hasta yakınları İncil'i vaaz eden doktorlar, hemşireler ve din adamlarıyla baş başa kalmışlardır. Doktorlar ve hemşireler yatılı tedavi gören kimselerle, hastane bahçesinde hastasını bekleyen hasta yakınları ile sıkça sohbet imkanları bulmuştur.²⁰⁴ Hastane sorumluları karşılaştıkları tepkileri de raporlar halinde merkezleriyle paylaşmışlardır.

Hastanelerin işleyişleri açısından farklılıklar olsa da kurumların tamamında misyonerlerden oluşan bir yönetim kurulu, gelir-gider bütçesi takibi ve uzmanlık dallarına göre bir personel düzeni bulunmaktadır.²⁰⁵ Burada en ilgi çekici unsur ise gelirlerin düzenlenmesindeki husustur. Hastanelerin hem kuruluş hem de işleyiş dönemlerinde ABCFM tarafından sağlanan merkezi bir finansal destek

---

²⁰¹ Temizer, **age**, 196. Bu kanun Osmanlı Devleti sonrası Türkiye Anayasası'nda da yer almıştır. Bkz. Tababet ve Şuabat-ı San'at icrasına dair 1219 No'lu Kanun. **Düstur**, Tertip 3, c. 9, 126.

²⁰² Osmanlı Hükümeti tarafından alınan önlemler sadece Amerikalı misyonerleri rahatsız etmemiş, diğer ülke misyonerleri de alınan tedbirler dolayısıyla vatandaşı oldukları ülke elçilerinin de yardımıyla söz konusu yasakları delmeyi amaçlamışlar ve başarılı da olmuşlardır. Örneğin; İngiliz Sefareti'nin talebi üzerine, Basra'ya gidecek olan İngiliz doktor Simondes ile Suriye'ye gidecek olan doktor Peterson Osmanlıca ve Fransızca yapılacak sınavdan muaf tutulmuşlardır. **BOA**, MV. 75/51.

²⁰³ Emin Özdemir, "Osmanlı Devleti'nde Sağlık Alanında Yapılan Misyonerlik Faaliyetlerine Bir Örnek: Amerikan Board'un Konya Tıbbi Misyonu", **History Studies**, Vol. 5, s. 1 (2013): 319.

²⁰⁴ İdris Yücel, "Hastaneler", 141.

²⁰⁵ **age**, 114-115.

bulunmamaktadır. Kurumu kuran ya da yöneten misyonerler kaynakları bağışlardan sağlamaktadır. Burada kişisel ilişkilerden başlayarak, uluslararası ölçekte kiliselerce düzenlenen bağış kampanyaları gibi daha kolektif nitelikli çalışmalara uzanan bir yelpaze bulunmaktadır.²⁰⁶ Hastane yetkililerinin yıllık bültenlerde sundukları icraat raporlarının bir niteliği de bu bağışçılara bir hesap vermek olarak da düşünülebilir. Bunun dışında hastanelerin hizmet verirken herhangi bir etnik ya da dini ayrım gözetmemesi nedeniyle hem yerel yetkililerce hem de halk tarafından takdir ve ilgi görmeleri yerel bir bağış kaynağı da oluşturmuştur. Örnek olarak, 1887'de Antep'li'lerin buradaki misyoner hastanesine 53 lira bağışta bulunmaları verilebilir. Bu paranın Ermeni ve Müslümanlardan sağlandığı ve Antep'li üç paşanın da üçer lira bağışta bulunduğu belirtilmektedir.²⁰⁷ Yoksul hastalardan ya hiçbir ücret alınmamış ya da cüzzî bir bedel alınmıştır.

ABC FM'nin Osmanlı topraklarında kurmuş olduğu ve genel hatlarıyla işleyiş ilkeleri özetlenen sağlık misyonunun Osmanlı Devleti'nde görevlendirilen ilk doktor misyoneri ise Dr. Asa Dodge olmuştur. 1833'te Beyrut'a gelen Dr. Asa Dodge 1834'de Kudüs'e gitmiş, burada tifüse yakalanarak yaşamını yitirmiştir. Sonraki yıllarda Dodge'yi, Cornelius Van Dayke, Azariah Smith, Ashael Grant ve Dr. Henry Lobdell gibi hekimler izlemiştir.²⁰⁸

Osmanlı ülkesinde faaliyette bulunan hekimler ilkin gezici hekimlik yapmışlardı. 1835 yılı ise sağlık misyonu için bir dönüm noktası olmuştu. Nasturi Misyonu'nda çalışmak üzere görevlendirilen Ashael Grant²⁰⁹ her misyonda tıbbî araç gerece sahip hastanelerin kurulması gerektiğini Board'un merkezi Boston'a bildirmişti. Bunu takiben; Grant'ın önerileri çerçevesinde özellikle İmparatorluğun ücra noktası olarak adlandırılan ve merkezi otoritenin sağlık hizmetlerini yeterince yaygınlaştıramamış olduğu yerlerde hastaneler, dispanserler ve klinikler inşa edilmeye başlanmıştır. İnatçı bir karakteri olan Grant, 1846 yılında yaşanan Kürt-Nasturi çatışmasında diğer misyonerlerin bölgeden ayrılmalarına rağmen ayrılmamış; kendisi de salgın bir

---

²⁰⁶ age, 131.

²⁰⁷ Ahmet Uçar, **İslam Dünyasında Misyoner Orduları**, 102.

²⁰⁸ James L. Barton, **Amerikan Misyonerler Heyeti Sekreterinin Anıları**, 100-110; Yücel, "Hastaneler", 26.

²⁰⁹ Murat Gökhan Dalyan, **XIX. Yüzyılda Amerikalı Misyonerlerin Hakkari Günlüğü**, (Ankara: Öncü Kitap, 2012), 56-91.

hastalıktan ölene kadar burada kalmıştır.²¹⁰ Bu azimli ve kararlı çalışmaları misyoner doktorların yerli halk tarafından takdir edilmesine sebep olmuştur. Örneğin; halk arasında “Dr. Şepirt” veya “Dağdaki Hekim” olarak bilinen ve 1882-1915 yılları arasında Antep’te çalışmalar yapan Dr. Fred D. Shepard bir izin dönüşünde aralarında yetkililerin de bulunduğu bini aşkın kişi tarafından karşılanmıştı.²¹¹

Osmanlı topraklarında ABCFM tarafından kurulan ilk hastane 1879 yılında Antep’te hayata geçirilen hastane olmuştur. Ardından bir tıp fakültesi ile de genişletilen Antep’teki Board hastanesini Anadolu’nun pek çok noktasında kurulan hastaneler takip etmiştir. Osmanlı topraklarında kurulan hastaneler ve kuruluş tarihleri aşağıdaki tablodan izlenebilir.²¹²

Tablo 3: Amerikan Board Teşkilatı’nın Osmanlı Coğrafyasında Kurduğu Hastaneler

Hastane	Kuruluş Tarihi
Antep	1879
Mardin	1885
Kayseri ²¹³	1887
Merzifon ²¹⁴	1897
Van	1899
Harput	1903
Sivas ²¹⁵	1903
Adana	1904
Erzurum	1904
İstanbul	1906
Diyarbakır	1908
Konya	1911

²¹⁰ Ahmet Uçar, “American Board ve Osmanlı Ülkesindeki Tıbbi Faaliyetleri”, **Osmanlı’da Salgın Hastalıklarla Mücadele**, 166.

²¹¹ Faruk Taşkın, “Antep’te Bir Misyoner Hekim: Dr. Fred D. Shepard (1855-1915)”, **Lokman Hekim Journal**, Vol. 1 s. 3 (2011): 27.

²¹² Emin Özdemir, “Osmanlı Devleti’nde Sağlık Alanında Yapılan Misyonerlik Faaliyetlerine Bir Örnek: Amerikan Board’un Konya Tıbbi Misyonu”, **History Studies**, Vol. 5 s.1 (2013): 316.

²¹³ Kayseri Talas’ta kurulan Amerikan Hastanesinin faaliyetleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. **ABA001000857**, Reports Talas Hospital 1908-1909 by William S. Dodd Yer: SALT Resarch Tarih: 1909; **ABAASR0002166**, Near East Mission Turkey Annual Station Reports 1931-1937: Annual Report of the Talas Cilinic.

²¹⁴ **ABAASR0002051**, Near East Mission in Turkey Annual Reports 1931-1937: The Merzifon Medical Report, Yer: SALT Research; **ABAASR0002083002**, Near East Mission in Turkey Annual Station Reports 1931-1937: The Merzifon Medical Work, Yer: SALT Research.

²¹⁵ **ABA000100028**, Report Sivas Medical Dispensary 1862-1863 by Henry S. West, Yer: SALT Research, Tarih: 1863.

Board misyonerlerinin Anadolu’da hayata geçirdiği ilk hastane olması nedeniyle ayrı bir öneme haiz olan Antep Hastanesi’nin²¹⁶ kuruluş serüveni kısaca şöyle özetlenebilir: 1848’de²¹⁷ açılan bu hastanenin kuruluş aşamasında istasyona gelmiş olan ilk misyoner Dr. Thomas P. Johnson’dur. Johnson’u takiben Dr. Azariah Smith bölgede bir hastane kurmak ile görevlendirilmiştir. Öksürük deliği mevki olarak adlandırılan yüksek bir tepede inşaatına başlanan hastanenin yapımı sırasında Dr. Smith hayatını kaybetmiş ve hastanenin inşaatının bitirilmesi ancak; doktorun Yale Üniversitesi’nden sınıf arkadaşlarının katkıları ile olmuştur. Antep’in sağlık misyonu kapsamındaki çalışmalar açısından ayırıcı bir özelliği de Amerikalı misyonerlerin kurmuş olduğu hastane, klinik ve dispanserlerde çalışmak üzere doktor ve hemşirelerin yetiştirilmesi için bir tıp fakültesinin de burada kurulmuş olmasıdır. Bu fakülte Türkiye topraklarındaki ilk diplomalı dış hekimleri ve hemşireleri yetiştirmiştir.

Misyonerlerin sağlık çerçevesindeki faaliyetleri I. Dünya Savaşı’na kadar artarak sürmüştü ve bu tarihlere gelindiğinde hasta profilinde Osmanlı topraklarında yaşayan gayrimüslimlerin oranı oldukça artmıştır. Savaşın çıkması ile birlikte birçok hastane ya bombardıman sonucu zarar görmüş ya da bu hastanelere devlet tarafından el konulmuştur.

Cumhuriyet sonrası misyonerler için tamamen farklı bir tablo ortaya çıkmıştı. Bu yeni duruma ayak uydurmaya çalışan Board yetkilileri önce Batı Türkiye Misyonu’nun adını Türkiye Misyonu olarak değiştirmişlerdir. Yeni sınırlar dahilinde müslümanları hedef alan çalışmalar sonucunda başlı başına bir Müslüman Misyonu oluşturulması hedeflenmiş ancak 1924 yılında yürürlüğe giren ve öğrenciler üzerinde dini propagandayı yasaklayan *Tevhid-i Tedrisat Kanunu* misyonerlerdeki motivasyonu kırmıştır.²¹⁸ 1930’ların ortasına kadar sağlık alanında faaliyetlerine

---

²¹⁶ Antep’te kurulan Dr. Azariah Smith Hastanesi’nin faaliyetleri hakkında bilgi için bkz. **ABAASR 0001074**, Near East Mission in Turkey Annual Station Reports 1914-1921 to 1925-1926 Report of the Azariah Smith Memorial Hospital, Yer: SALT Research; **ABAASR0002080**, Near East Mission in Turkey Annual Station Reports 1931-1937: Azariah Smith Memorial Hospital, Tarih: 1937 Yer: SALT Research; **ABAASR0002164**, Near East Mission Turkey Annual Station Reports 1931-1937: Annual Narrative Report of the Azariah Smith Memorial Hospital, Yer: SALT Research.

²¹⁷ Kaynaklar arasında hastanenin kuruluş tarihi açısından farklılıklar mevcuttur. 1848 Ahmet Uçar, **İslam Dünyasında Misyoner Orduları**, (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2013), 91; Ercan Haytoğlu, “Amerikan Misyonerlerinin Anadolu Topraklarındaki Sağlık Faaliyetleri ve Ermeniler”, **Yeni Türkiye Dergisi**, s. 60, (2014): 10.

²¹⁸ İdris Yücel, “Hastaneler”, 297.

hızla devam etmelerine rağmen; devletin sıkı takip ve denetimi üzerine bu alandaki faaliyetlerini sınırlandırmışlardır.²¹⁹

1.4.4.1.3. Eğitim Alanındaki Faaliyetler

Eğitim, her toplumun kültürüyle ilişkili olarak gelişen bir durumdur. Toplumların yaşamlarını etkileyen büyük tarihsel olaylar, eğitim sistemlerini de doğrudan etkilemektedir. Çünkü kültür yapısı içerisinde toplumun sürekliliğini sağlayabilecek en önemli husus olarak eğitim, bireylerin büyük toplumsal gelişmelere de ayak uydurabilmesi hususunda topluma en önemli katkıyı sağlar. Bu perspektiften bakıldığında uzun çalkantılı yıllar yaşamış ve Fransız İhtilaliyle Sanayi Devrimi gibi devrimlere imza atmış Batılı ulusların modern eğitim sistemlerini geliştirerek geleneksel eğitim biçimlerini terk etmelerinin temel nedenlerinden birini görmek mümkündür.

Oysa bu tip gelişmeleri takip etmekte gecikmiş olan Osmanlı gibi devletlerde durağanlık hüküm sürmüştür, geleneksel eğitim metotları takip edilmiştir. Gerçekten de Osmanlı Devleti'nde, kurulduğu 1300'lü yılların başlarından XIX. yüzyıla kadar çok az değişikliklerle, dönemine göre oldukça güçlü olan Selçuklu eğitim mirası üzerine kurulu, geleneksel eğitim sistemi uygulanmıştır.²²⁰ Aslında burada bir sistemden bahsedebilmek için oldukça dağınık, parçalı bir tablo ortaya çıkmaktadır. Şöyle ki; Selçuklular'ın da dahil olduğu İlk Türk İslam Devletleri'nde Beytü'l Hikmeler, camiler, zaviyeler, mescitler, vs oldukça yaygın eğitim kurumları olarak varlıklarını sürdürme gelmiştir. Bu kurumların tek işlevi eğitim hizmeti vermek olmamak ile birlikte; söz konusu yapıları bir çatı altında birleştiren, çeşitli kurallar dahilinde yöneten, oturmuş bir mekanizma da mevcut değildir. Bu nedenle bir sistemden ziyade bir eğitim kültürü söz konusudur.

Bununla birlikte Türk eğitim tarihinin “klasik dönemi” olarak adlandırılan, imparatorluğa geçiş ile ilk modernleşme çalışmalarının başladığı XIX. yüzyılın başlangıç yıllarını kapsayan dönemde en önemli eğitim kurumları; pozitif bilimler ile dini bilgilerden oluşan bir eğitim veren ve genellikle vakıflar tarafından finanse edilen medreseler, ilköğretim düzeyinde eğitim veren Sıbyan Mektepleri ve gayrimüslim tebaadan devşirme yoluyla öğrenci alarak onları devlet kademelerinde

---

²¹⁹ age, 300.

²²⁰ Halit Ertuğrul, **Azınlık ve Yabancı Okulları: Türk Toplumuna Etkisi**, (İstanbul: Nesil Basım, 1998), 92.

görev almak üzere hazırlayan Enderun Mektebi olmuştur.²²¹

Bahsi geçen zaman diliminde askeri amaçlar çerçevesinde kurulan Askeri Deniz Okulu (Mühendishane-i Bahr-i Hümayun), Askeri Kara Okulu (Mühendishane-i Berr-i Hümayun) ve Mekteb-i Harbiye (Harp Okulu) gibi okullar ya da devlete yönetici yetiştiren okullar dışında topluma yönelik yaygın eğitim veren kurumlar ders programlarını oluştururken dini nitelikli bilgilere ağırlık vermekteydi. Aynı durum gayrimüslim tebaanın açtığı okullarda da geçerliydi. Bu okullar da kilise ya da hahamhanelerin yanında açılır ve ilgili cemaatin ruhani liderlerince idare edilirdi.²²²

Burada özellikle vurgulanmalıdır ki, gayrimüslim tebaa ile yabancıların açtıkları okullar aynı nitelikte değildir. Yabancı okulların açılması, başka ülkelerden ticaret ya da görevlendirme nedeniyle Osmanlı topraklarına gelenlere tanınan birtakım imtiyaz ya da izinlerin ürünüdür. Ancak bu izin ve imtiyazlar yabancı devletler tarafından zamanla farklı şekillerde yorumlanıp, fiili anlamda bir hak statüsüne yükseltilmiştir.²²³ Yabancı okulların XIX. yüzyılın ikinci yarısında hızla sayılarının artması bu uygulamalardaki esneklik ve boşlukların suistimal edilmesinden kaynaklanıyordu.

Osmanlı eğitim sisteminde iyileştirme ve denetimi sağlama girişimleri de yine XIX. yüzyılda *Tanzimat Fermanı'nı* izleyen dönemde kendini göstermektedir. Bu konuda çok etkili olamasa da bürokratik bazı düzenlemeler yapılmış; 1845'te Meclis-i Muvakkat-i Maârif, sonraki yıl da Meclis-i Maârif-i Umûmiye kurulmuştur. Modern kurumların ilk örnekleri de bu dönemde hayata geçirilmiştir: 1842'de Ebe Mektebi, 1845'te Mekteb-i Fünûn-ı İdâdi, 1847'de Baytar Mektebi ve Ziraat Mektebi, 1848'de açılan Darülmuallimîn isimli Erkek Öğretmen Okulu, 1859'da Mekteb-i Mülkiye 1869'da açılan Darü'l Muallimat adlı Kız Öğretmen Okulu ve son olarak askeri okullara öğretmen yetiştirmek gayesiyle 1875'te açılan Menşe-i Muallimin bu tarzdaki kurumlara ilk örnekler olarak verilebilir.²²⁴

Eğitim alanındaki en köklü değişim ise *Islahat Fermanı'ndan* on üç yıl sonra 1869'da

---

²²¹ Mustafa Gündüz, **Osmanlı Eğitim Mirası: Klasik ve Modern Dönem Üzerine Makaleler**, (Ankara: Doğu- Batı Yayınları, 2013), 45.

²²² Halit Ertuğrul, **age**, 98.

²²³ İlknur Polat Haydaroğlu, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar**, (Ankara: Ocak Yayınları, 2003), 9-10.

²²⁴ Mustafa Gündüz, **Osmanlı Eğitim Mirası**, 66.

yürürlüğe giren Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi ile olmuştur. Bu nizamnâmenin önemi bugünkü Türkiye eğitim teşkilatının da temellerini atması nedeniyledir. Eğitim ilk, orta ve lise olarak üç kademeye ayrılmış ve dağınık yapı terkedilerek bütün ülkedeki eğitim sistemi tanımlanmaya çalışılmıştır.²²⁵ Nizamnâmenin hedefleri özetle, öğretimin zorunlu hale getirilmesi; okulların derecelendirilmesi; öğretimin düzenlenmesi; öğretim kadrosunun bilgisinin, saygınlığının artırılması ve hayat şartlarının iyileştirilmesi; vilayetlerde maarif meclislerinin oluşturulması; öğrenciye yönelik teşvik edici sınav ve diploma usullerinin kabul edilmesi; ilmi kuruluşların tamamlanması ve yaygınlaştırılması; üç kısma ayrılan okulların nerelerde ve ne şartlarda açılacağına belirtilmesini kapsamaktaydı.²²⁶ Ancak merkezden uzak taşrada bu hedeflere yönelik uygulamaların başlaması çok daha sonraki tarihlerde olacaktır.

Osmanlı Devleti'ndeki eğitim anlayışının sistematik bir yapıya evrilişinin aşamaları ana hatlarıyla bu şekilde yaşanırken, Osmanlı coğrafyasında misyonerlerce ilk eğitim kurumunun açılması, İstanbul'un fethinden sonra gayrimüslimlere tanınan hoşgörü politikasının imkanları dahilinde rahipler tarafından gerçekleştirilmiştir. 1583'te biri İtalyan, biri Raguzalı, biri Yunan ve ikisi Marsilyalı beş Cizvit rahip, Saint-Benoit okulunu açmıştır. Bu okulu kilise okullarından ayıran özellik, Hristiyan çocuklarına dinlerini ve okuma-yazmayı öğretmekle yetinmeyip, Katolik mezhebini de yaymayı amaçlaması; bununla birlikte modern anlamda bir eğitim içeriğine de sahip olmasıydı. Bu nedenle, bu okul Osmanlı topraklarında açılan hem misyonerlik anlamını hem de modern eğitim içeriğini taşıyan ilk okul olarak kabul edilmektedir.²²⁷ Osmanlı toplum yaşantısına etkileri azımsanamayacak oranda olan Fransızlar, günümüze kadar varlığını sürdüren okullar açmışlardır. Bu okulların çoğu İstanbul'da açılmış ve 1800'lerin ortalarına kadar öğrencilerini gayrimüslimler teşkil etmiştir. Aynı durum İtalyan okulları için de söz konusudur.²²⁸

Bu alanda sistematik bir denetimsizlikte yoğunluğu ve sayıları diğerleriyle kıyaslanamayacak boyutlara ulaşan; misyoner okulları içerisinde asıl öne çıkan

---

²²⁵ age, 72.

²²⁶ İlknur Polat Haydaroğlu, **Yabancı Okullar**, 23-24.

²²⁷ Ekrem Atasoy, "Başlangıcından Günümüze Türkiye'de Fransız Okulları" **Synergies Turquie**, no: 8, (2015): 31. Saint Benoit okulunun açılış yılı 1609'dur. Osman Ergin, **Türkiye Maarif Tarihi**, c.2, (İstanbul: Osmanbey Matbaası, 1940), 637.

²²⁸ age, 43.

okullar Amerikalılar tarafından açılan okullar oldu.

Amerikan misyonerlerinin Osmanlı topraklarında eğitim çalışmalarına başlamalarının görünür nedeni, Rum ve Ermeni cemaatinin mevcut okullarında düzenlemeler yapma isteğiydi. Bu bağlamda; misyonerlik için zemin araştırmaları yapan ve 1831 yılında Beyrut'taki görevinden İstanbul'a alınan Dr. Goodell, ilk önce maliyeti düşük ve yoksul öğrencileri kapsayabilecek nitelikteki bir model olan Lancaster eğitim sistemini Ermeni okullarında uygulamayı düşündü. Bunun için öncelikle Ermeni Patriği ile görüştü. Goodell'in fikri başlangıçta olumlu karşılanmasına rağmen; somutlaştırılmadı. Bunun üzerine, Goodell yönünü Rum cemaatine çevirmiştir.²²⁹ Goodell'in girişimleri bu modele yabancı olmayan Rumlar tarafından olumlu karşılanmış, bunun üzerine Goodell, Yeniköy, Suriçi, Kurtuluş ve Büyükdere'de olmak üzere dört adet Lancaster okul kurmuştur. Amerikan Board'un da Yeniköy ve İstanbul'daki okullara küçük de olsa maddi katkıda bulunduğu kaynaklarda belirtilmektedir. Goodell'a 1834 yılında H. A. Homes ve 1839 yılında, sonraki yıllarda Robert Kolej'inin kurucusu olacak olan Cyrus Hamlin katılmış ve misyonerlik çalışmaları hız kazanmıştır.

Amerikan misyonerleri tarafından Anadolu topraklarında açılan ilk eğitim kurumu, 1859 yılında faaliyete geçen Harput Amerikan Koleji'dir. Okul kısa zamanda gelişmiş ve bünyesinde ilkokul, ortaokul ve bir ilahiyat okulu olan önemli bir eğitim merkezi haline gelmiştir.²³⁰ Kolejin diğer bir özelliği ise misyonerler ile yabancı devlet konsoloslarının ilişki biçimini iyi bir şekilde ortaya koymasındır. Öyle ki; Harput Amerikan Konsoloslugu, koleje her türlü yardımı sunmaktadır. Nitekim okulun diploma törenleri konsolosluk binasında yapılmaktaydı.²³¹

Misyonerlerce yapılan eğitim faaliyetleri, genel misyonerlik çalışmasının bir parçası olarak ele alınmalıdır. Board misyonerleri ilk hedef olarak kendilerine okul açma hususunu değil, bir cemaat oluşturmayı belirlemişlerdi. Bu cemaatin çocukları için ilkokullar kurmuşlar, çevrenin genişlemesiyle hedeflerini genişletmişlerdir. Önce kiliselere din adamı yetiştirmek için din okulları, okullara öğretmen yetiştirmek için de orta öğretim kurumlarına ihtiyaç duymuşlar ve Mahalle Okulu'ndan İlahiyat

---

²²⁹ Ayşe Aksu, "İngiltere-Amerika- Osmanlı Hattında Lancaster Öğretim Sistemi", 41-42.

²³⁰ Halit Ertuğrul, **Yabancı Okullar**, 164.

²³¹ İlknur Polat Haydaroğlu, **Yabancı Okullar**, 122.

Fakültesi'ne uzanan bir çeşitliliğe sahip okulları Osmanlı topraklarında hayata geçirmişlerdir.²³²

1869 yılında çıkarılan Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi, okulların açılmasını sıkı bir denetime bağlamış ve ruhsat alınmasını zorunlu kılmıştı.²³³ Bununla birlikte şartları yerine getirmemiş olsa dahi birçok okula ruhsat verildiği görülmektedir. Nizamname çıkarılmadan önce de Osmanlı devlet adamlarının insiyatifi ile misyonerlere bazı güçlükler çıkarıldığını görmekteyiz. Robert Koleji'nin banisi Cyrus Hamlin anılarında, izin almak için başvurduğu Maarif Nâzırı Sami Paşa'nın İmparatorluk sınırları içinde zaten Hristiyan toplumların Müslüman sakinlerden daha fazla okulları, kitapları, eğitimleri olduğunu ve işinin Müslüman okullarını Hristiyan okullarının seviyesine yükseltmek olduğunu ifade ettiğinden bahsetmektedir. İzni ancak nazır değiştikten sonra alabildiğini de eklemektedir. Devletin tüm kontrol altına alma çabalarına rağmen; ruhsatlı ya da ruhsatsız bir şekilde faaliyet göstermekte olan söz konusu okulun öğrenci ve öğretmenleri toplum içerisinde giderek artan oranda kabul görmekte misyonerlerin kültürel etki alanlarını genişletmekteydiler. Örneğin; Talas Kız Koleji'nde okuyan öğrenciler ders dışı zamanlarında, kadınlar için yapılan dua toplantılarına katılmakta, düzenli olarak incil eğitimi almakta ve ev ziyaretleri yoluyla İncil'i insanlara tanıtmaya işlerini

---

²³² Halit Ertuğrul, **Yabancı Okullar**, 163. ABCFM'nin Osmanlı coğrafyasında faaliyete geçirdiği eğitim dizgesine ait literatürün belli başlı terimleri şöyle tanımlanabilir:

Common School (Mahalle Okulu): ABCFM misyonerlerinin görevli oldukları bölgelerde, kendilerine cemaat oluşturmak kaygısıyla kurdukları ve sadece İncil'i okuyabilecek düzeyde okuma-yazma eğitimi verdikleri okuldur.

High School (Yüksek Okul): Misyonerlerin Mahalle Okulu ile Kolej arasındaki kademe olarak teşkil ettikleri ve pozitif bilimlerde eğitim veren okul türüdür. Günümüzde Yüksek Okul tabiri, lise son sınıftan sonra gidilen iki yıllık okullar için kullanılıyor olsa da, misyonerlerin literatüründe High Scholl ortaokul seviyesine tekabül etmektedir.

Seminary (İlahiyat Okulu): Board misyonerlerince yerli din adamı yetiştirmek amacıyla kurulan okullardır. Kızlar ile erkeklerin ayrı ayrı eğitim aldığı bu okullardan mezun olanlar kendi Kiliselerinde pastörlük, vaizlik gibi görevlere getirilmişlerdir.

College (Kolej): Misyonerler tarafından Yüksek Okullardan (ortaokul) sonraki kademe olarak kurulan ve ağırlıklı olarak pozitif bilimlerden oluşan bir müfredata sahip okullardır.

Theological Seminary (Teoloji Fakültesi): İlahiyat Okullarının ardından gelen ve buradaki teoloji eğitiminden çok daha kapsamlı bir dini eğitim verilen, yüksek kademedeki din adamlarının yetiştirildiği okuldur. Frank A. Stone, **Sömürgeciliğin Hasat Mevsimi Anadolu'da Amerikan Misyoner Okulları**, çev. Ayşe Aksu, (İstanbul: Dergah Yayınları, 2011), 24-25.

²³³ İlknur Polat Haydaroğlu, **Yabancı Okullar**, 41.

gerçekleştirmektedir.²³⁴

Bu şekilde, eğitim-öğretim faaliyetleriyle sarmal biçimde yürütülen misyonerlik çalışmaları amacına ulaşmıştır. Öyle ki; okulların kuruluş aşamalarında özellikle kiliselerden sağlanan bağış mekanizması ve ABCFM'nin sağladığı küçük ölçekli yardımlar kullanılırken, sonraki süreçlerde temel gelir kalemi öğrencilerden alınan okul taksitleri ve yerel cemaatten sağlanan bağışlardan oluşmuştur. Bu hususa bir örnek şöyledir: Talas Amerikan Erkek Koleji yıllık olarak öğrenci başına 10 Osmanlı lirası harcama yaparken, öğrencilerden 6 Osmanlı lirası alındığını rapor etmiş ve mali açıdan sıkıntı yaşandığını belirtmiştir. 1906-1907 yılında bu sorunu çözmek için, taksitlerde artışa gidilmiş ve öğrenci velilerinin okul bütçesindeki payları zamanla arttırılmıştır. İmparatorluk topraklarında faaliyet yürüten misyonerlerin temas ettikleri öğrenci sayısının 1890'lı yıllarda hızlı artması II. Abdülhamit'i tedirgin etmiş, bu konuda Maarif Nâzırı Zühtü Paşa'dan yabancı okullar hakkında bir rapor hazırlamasını istemiştir. 20 Temmuz 1893 tarihinde hazırlanan rapordan elde edilen verilere göre; ülke genelinde toplam 392 Protestan Okulu bulunduğu ve bunlardan 284 tanesinin Sultan Abdülhamit'in tahtta çıkışından önce açıldığı, 108 adedinin ise padişahın saltanat yıllarında hayata geçirildiği tespit edilmiştir.²³⁵

Osmanlı yönetimi bu dönemlerde bir yandan ülke genelindeki işlerle uğraşırken diğer yandan ABD elçisi ve konsoloslarının itirazlarıyla karşılaştıkları bir kıssaça kalmışlardır.²³⁶ Misyonerler, faaliyetlerinin sürekliliğinin olup olmayacağı hususunun belirsizleştiği bu dönemlerde dahi işlerine devam etmenin bir yolunu mutlaka bulmuşlar ve 1900 yılına gelindiğinde yalnızca ABCFM bünyesinde 36 kurum ve yüksekokulda 2700 öğrenci; 398 ilkokulda 15000 öğrenciye ulaşmışlardır. 1914'e gelindiğinde ise 426 okulda 25000'e yakın öğrenciye ulaştıkları görünmektedir.²³⁷

---

²³⁴ Cenk Demir, "Amerikan Board Belgelerine Göre Talas Amerikan Kız ve Erkek Kolejleri", *Turkish Studies*, Volume 7/4, Sonbahar (2012): 1405-1420.

²³⁵ Yahya Akyüz, "Abdülhamit Devrinde Protestan Okulları ile İlgili Orjinal İki Belge", *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, c. 3 (1970): 121-130; Atilla Çetin "Maarif Nazırı Ahmet Zühtü Paşa'nın Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Yabancı Okullar Hakkında Raporu", *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, s. 10-11 (1983): 189-211. II. Abdülhamit Dönemi'nde ülke genelinde inşa ettirilen okul sayıları ise şöyledir: Yüksek Okullar: 4, Rüştiyeler: 160, İdadiler: 55, Sıbyan ve İptidai Okulları: 9649. Mehmet Ö. Alkan, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri 1839-1924*, (Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, 2000), 49.

²³⁶ İlber Ortaylı, "Osmanlı İmparatorluğunda Amerikan Okulları Üzerine Bazı Gözlemler", 88.

²³⁷ Ayten Sezer, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e; Misyonerlerin Türkiye'deki Eğitim ve Öğretim Faaliyetleri", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, c. 16, (1999): 175-176.

Bütün bunlara karşılık bu dönemde Osmanlı Devleti'nde idadi ve sultanilerin toplam sayısı ise 69 dur.²³⁸

Cumhuriyet dönemine gelindiğinde ise misyonerler için eski toplumsal ve hukuki yapı artık yoktu. Nitekim, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin karakteristik özellikleri tam bağımsızlık, laiklik ve millilikdi. Bu özellikler yeni eğitim sisteminde de karşılığını bulmuş ve Atatürk Türkiye'si'nin Eğitim Sistemi milli ve laik bir temel üzerine inşa edilmiştir. 24 Temmuz 1923 tarihli Lozan Antlaşması ile kapitülasyonlar kaldırılmıştı. Genç Cumhuriyet, 1924 yılında Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile öğretimi birleştirmiş ve bütün okulları Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlamıştı. Medreseler kapatılarak eğitim laik ve milli temeller üzerine planlandı. Okullarda dini propaganda yapılmasını önlemek için katı kurallar getirildi. Sayıları oldukça azalmış olan mevcut yabancı okullardan da bu kurallara uymaları istendi. Yabancı okullara yönelik ayrıca; binalarını onarmamaları, genişletmemeleri ve yeniden okul açamamaları gibi kısıtlamalar; bütün işleyiş ve kullanılan araçların MEB tarafından denetlenmesini öngören ve ders programlarının milli bir içeriğe sahip olmasını gerektiren düzenlemeler getirilmiştir. Hiç şüphesiz Yabancı Okullar hususunda bu tarz denetleyici kuralların getirilmesinde Osmanlı düzeninde Yabancı Okulların ayrılıkçı faaliyetlere giriştiğine dair oldukça bol örneğin bulunmasının etkisi büyüktü.²³⁹

1924 yılında kurallara uymayan 40 kadar İtalyan ve Fransız Okulu kapatılmıştır. 1928 yılında da dini propaganda yapıldığı gerekçesiyle Bursa Amerikan Kız Koleji kapatılmıştır.²⁴⁰ Devletin kapattıkları dışında misyonerlerin öğretim programında dini içerik bulunduramamaları ve bu yönde bir çalışma yapamamaları, bu okullara yönelik uluslararası Hristiyan desteğinin azalmasına neden olmuştur. Okulların eğitim içeriği laikleştirilince yardımlar da zamanla kesilmiştir.²⁴¹

---

²³⁸ Meral Halifeoğlu, Zafer Tangülü, "19. Yüzyılın Sonu 20. Yüzyılın Başlarında Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Eğitim Anlayışına Amerikalı Misyonerlerin Yaklaşımı", **Asia Minor Studies (AMS)**, c. 1 s. 1 (Ocak 2013): 143.

²³⁹ Bu konuda Merzifon Koleji'nin Pontusçu Rumlar ve Maraş ile Antep Koleji'nin Ermeniler lehine faaliyet göstermesi örnek olarak verilebilir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Gülbadi Alan "Merzifon Amerikan Koleji ve Anadolu'daki Etkileri" (Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002).

²⁴⁰ Ayten Sezer, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e", 178; Ayrıca bkz. Hayri Yıldırım, **Bursa Amerikan Kız Kolejinin Misyonerlik Davası**, (İstanbul: Kum Saati Yayınları, 2011); İdris Yücel, "Yabancı Okullar ve Kültürel Milliyetçilik Bursa Amerikan Kız Koleji Tanassur Hadisesi (1928)", **Belleten**, c. LXXX, s. 287, (Nisan 2016): 308-328.

²⁴¹ Necmettin Tozlu, **Yabancı Okullar**, 327.

Erken Cumhuriyet Dönemi'nde belirlenen Milli Eğitim Politikasının esasları çerçevesinde, yabancı okulların Türk Eğitim Sistemi için zararlı olabilecek uygulamalarının önüne bir set çekilmiştir. Böylelikle; esas gayesi yetkin, donanımlı, akıllı ve bilimi hayatının her alanında kendine kılavuz edinen, demokratik değerlere bağlı, kendi kendine yetebilen bireyler yetiştirmeyi misyon edinen köklü eğitim kurumları Osmanlı'dan Cumhuriyet'e uzanarak günümüze ulaşmışlardır. Bu kurumlardan biri de asıl konumuz olan Üsküdar Amerikan Kız Koleji'dir. Bu okulun kuruluş sürecini incelemeye başlamadan, daha önce de belirtildiği gibi Osmanlı ve Amerika Birleşik Devletleri arasındaki ilişkilerin tarihi seyri üzerinde durulacaktır.

2. OSMANLI DEVLETİ İLE AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİLERİN TARİHSEL GELİŞİMİ

2.1. 1830 Tarihli Ticaret Antlaşması'na Kadar Osmanlı Devleti ile Amerika Birleşik Devletleri Arasındaki İlişkiler

Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) kuruluşunu hazırlayan olaylar zincirinin ilk halkasını Yedi Yıl Savaşları oluşturmaktadır. Kuzey Amerika kolonileri üzerinde güçlü bir denetim sağlama kaygısıyla, İngiltere ve Fransa arasında 1756 ile 1763 yılları arasında yaşanan harp sonrasında, İngiltere on üç koloni²⁴² üzerinde hakimiyetini sağlamıştı. İngiltere, kazandığı başarıya rağmen; bu mücadelenin kendisine yüklediği mali yükü hafifletmek amacıyla, söz konusu on üç koloniden ağır vergiler almaya karar verdi. Bunun üzerine Amerikan kolonileri bağımsızlık yolunda harekete geçtiler.

George Washington²⁴³ liderliğinde 1774'de başlayan özgürlük mücadelesi, 1776 yılında bağımsızlık ilanı ile son buldu. Nitekim İngiltere, 1783'de imzaladığı Versailles Antlaşması ile Amerikan kolonilerinin bağımsızlığını tanıdı.²⁴⁴

Böylelikle, XVIII. yüzyılın en güçlü devletine karşı verdiği mücadelenin ardından kuruluşunu tamamlayan Amerika, kısa süre içerisinde kendine özgü bir yönetim yapısı oluşturdu. Sahip olduğu doğal kaynakların sağladığı avantajla hızla gelişti. Bu gelişme evresinde ise özellikle uluslararası ticarete önem verdi.

Bu bağlamda; Amerika'nın hedeflerinden biri Akdeniz ticaretinde söz sahibi olup, bölgedeki ithalat ve ihracat hacmini kendi lehine genişletmek oldu. Ancak bu hedef

---

²⁴² On üç koloni: New Hampshire, Massachusetts, Rhode Island, Connecticut, New York ve New Jersey (Hollandalıların Neaderlend ismiyle kurdukları bu iki koloni 1644'te İngilizlerin eline geçmişti). Delaware (Hollandalılar ve İsveçliler tarafından kurulan bu koloni 1644'te İngiltere'nin eline geçmişti) Pennsylvania, Maryland, Virginia, North Carolina, South Carolina ve Georgia kolonileridir. Allan Nevins, Henry Steele Commager, **ABD Tarihi**, 5. bs. çev. Halil İnalçık (Ankara: Doğu-Batı Yayınları, 2015), 40-50.

²⁴³ George Washington (22 Şubat 1732-17 Aralık 1799): Amerikan Bağımsızlık Savaşı'nda Kıta Ordusu'nun başkomutanı ve ABD'nin ilk başkanı. George Washington hakkında bilgi için bkz. Nichard M. Ketchum, **The World of George Washington**, (America: American Heritage Publishing Company, 1974).

²⁴⁴ Fahir Armaoğlu, **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)**, 4. bs. (İstanbul: Alkım Yayınevi, 2006), 8.

iki nedenden dolayı kolaylıkla gerçekleşmedi. İlk neden, İngiltere ve Fransa'nın Akdeniz ticaretini kendi ellerinde tutma çabalarıydı. Amerika'nın Akdeniz'e girmesini güçleştiren diğer bir neden ise Batılıların Berberi halkından esinlenerek "Barbary Corsairs" dedikleri Afrikalı denizcilerin bir nevi korsanlık faaliyetleriydi. Ancak bu eylemler açık denizlerde görülen yasa dışı korsanlık faaliyetlerinden farklıydı.²⁴⁵ Çünkü, söz konusu faaliyetler Afrika'nın kuzeyinde bulunan devletler tarafından bir hak olarak görülmüş ve Avrupalı devletlerce de antlaşmalar yoluyla tanınmıştır. Buna göre, gemilerinin ticari geçişlerinde saldırı yaşanmasını istemeyen devletler Afrika'nın kuzeyindeki Fas Devleti'ne, Cezayir, Trablusgarp ve Tunus'a vergi vermekteydi. Fransa, Cezayir ile yaptığı elli yıllık antlaşmaya göre yıllık 200.000 İspanyol Doları ödemeyi kabul etmişti. İngiltere için ise bu miktar yıllık 280.000 İspanyol Doları olarak belirlenmişti.²⁴⁶ Bu büyük devletlerin yağma faaliyetleri yapan ülkelerle savaşmak yerine antlaşma yolunu seçmiş olmalarının nedeni, onları rakip gördükleri ülkelerin ticari faaliyetlerini sabote edebilmek için kullanabilme olasılıklarıydı. Bu nedenle, ABD'nin bu devletlerle, tıpkı diğerleri gibi doğrudan antlaşma yapma girişimlerini sonuçlandırması da kolay olmayacaktı. Hatta 1801 ile 1824 yılları arasında, tarihe "Berberi Savaşları" olarak geçecek olan bir dizi askeri çatışma dahi yaşanacaktı.²⁴⁷

Afrika'nın kuzeyindeki bu devletlerden Fas dışında kalanlar; Trablusgarp, Cezayir ve Tunus, aslında Osmanlı Devleti'ne bağlı eyaletlerdi. Ancak merkezi otoriteden uzak olmaları nedeniyle hükümet ile gelişen zayıf ilişkiler sonucu ortaya özerk yapılar çıkmıştı. Osmanlı tarafından "Garb Ocakları" denen bu bölgelere atanan paşalar sembolik bir şekilde İmparatorluğu temsil ediyordu. Ancak gerçek yönetim yeniçeriler tarafından seçilen ve "dayı" adıyla anılan askerlerdeydi. Bu durumun, Osmanlı donanmasının güç kaybetmeye başlamasıyla hidivlik şeklini aldığı dahi görülecektir.²⁴⁸ İşte bu durum nedeniyle, Amerika zorlu süreçlerden geçerek bu devletlerle antlaşma yoluna gitmiş ancak ne Osmanlı Devleti ile bir ilişki kurmuş ne de Osmanlı bu durumdan rahatsız olmuştu. Sonuç olarak, Amerika-Osmanlı

---

²⁴⁵ Alan G. Jamieson, **Lords of the Sea-A History of the Barbary Corsairs**, (London: Reaction Books, 2012), 12.

²⁴⁶ Çağrı Erhan, **Türk-Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri**, 2. bs. (Ankara: İmge Kitabevi, 2015), 43.

²⁴⁷ **age**, 59.

²⁴⁸ **age**, 39.

ilişkilerinin başlamasında bu sebep de bir başka gecikme kaynağını teşkil etmişti. Ancak, yine de ilk doğrudan temaslar siyasi alandan ziyade ekonomik sahada yaşanacaktır.

Bu durum Osmanlı-ABD arasındaki ilişkilerin gelişmesinde de etkili olmuştur. İki ülke arasındaki ilişkilerde gayri resmi münasebetler 1797’de Amerikan bayrağı taşıyan iki geminin İzmir limanına gelmesiyle başlamıştı.²⁴⁹ Bu gemilerin gelişinden iki yıl sonra ABD’nin Londra elçisi Rufus King Londra’daki Osmanlı büyükelçisi İsmail Ferruh Bey’i ziyaret ederek, Amerikan hükümetinin Osmanlı Devleti ile dostluk ilişkileri kurma isteğini dile getirmiştir.²⁵⁰ Amerika’nın bu girişimi olumlu bir sonuç vermemiştir. Çünkü; 1798’de Fransa’nın Mısır’a asker çıkarması sebebiyle Osmanlı İngiltere ile 5 Ocak 1799’da İttifak Antlaşması yapmıştır.²⁵¹ Bir bakıma Osmanlı Devleti, Amerika ile yakınlaşarak İngiltere’nin tepkisini çekmek istememiştir.

ABD-Osmanlı ilişkilerini geciktiren nedenlere değindikten sonra üzerinde durulması gereken bir husus da iki ülke arasındaki ilişkilerin zemininin oluşturulmasında, bu ülkelerin birbirlerine karşı sergiledikleri genel tutumlarıdır. İnişli-çıkışlı bir rota izleyen ve Osmanlı Devleti için hemen hiçbir zaman Avrupa Devletleri ile kurulan ilişkilerle aynı düzeyde önem arz etmeyen bu münasebetlerin genel seyrinde Osmanlı Devleti’nin çekingen bir politika izlemesine karşın, ABD’nin daha istekli bir siyaset izlediği görülmektedir. İki devletin ortaya koyduğu bu zıt tutumun nedenleri, XIX. yüzyılın konjonktürü içinde ve Osmanlı Devleti’nin Avrupa ile ilişkilerinin paralelinde irdelenmelidir. Şöyle ki; ABD’nin kuruluşunun ve gelişmesinin gerçekleştiği yıllar Osmanlı Devleti’nin “En Uzun Yüzyılı”dır.²⁵² ABD hızla büyük bir güç olma yolunda ilerlerken, Osmanlı Dağılma Dönemi’ni yaşamaktadır. Bu kaotik süreçte sadece kendi iradesiyle toprak bütünlüğünü koruyamayacağıının

---

²⁴⁹ Ercüment Kuran, “XIX. Yüzyılda Osmanlı Türklerinin Amerika’yı Tanıması”, **500. Yılında Amerika**, Yayına Hazırlayanlar: Recep Ertürk, Hayati Tüfekçioğlu, (İstanbul: Bağlam Yayınları, 1992), 39; Bazı kaynaklarda İngiliz bandıralı Amerikan ticaret gemilerinin Osmanlı limanlarına geliş tarihi 1782 olarak verilmektedir: Orhan F. Köprülü, “Tarihte Türk Amerikan Münasebetleri”, **Belleten**, c. LI, s. 200 (Ağustos 1987): 930.

²⁵⁰ Erhan, **age**, 118.

²⁵¹ Joseph Von Hammer Purgstall, **Büyük Osmanlı Tarihi**, Yayına Hazırlayan: Mümin Çevik, (İstanbul: Milliyet Yayınları), 2492-2494; Halil İbrahim İnal, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, (İstanbul: Nokta Kitap, 2007), 381.

²⁵² İlber Ortaylı, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, 30. bs. (İstanbul: Timaş Yayınları, 2010).

farkında olan Osmanlı yönetimi, “Denge Siyaseti”²⁵³ uygulayarak, hem sınırlarını koruma hem de devletin ömrünü uzatma çabası içinde olmuştur.

Bütün bu olumsuz koşullarla birlikte Osmanlı Devleti’ndeki Amerikalı tüccarlar da büyük zorluklar yaşamaktaydı. Bunun en büyük nedeni ise Amerikan ticaretinin, bütün dünyada İngiltere’nin temsil gücüne ve kurumsal ağına ihtiyaç duymasıydı. Osmanlı sınırları içinde de durum farklı değildi. Bağımsızlık ilanından önce, İngiltere ile Osmanlı Devleti arasındaki antlaşma uyarınca, bu devlete tanınan ayrıcalıklar gereği %3 gümrük vergisi ödeyen tüccarlar; Amerikan bayrakları ile giriş yaptıkları limanlarda %6 vergi ile karşılaşmışlardı. Bu nedenle tüccarlar, kârlılıklarını yükseltebilmek için İngiltere kontrolündeki Levant Kumpanyası’nın²⁵⁴ himayesine girmişler ve ona himaye ücreti ödemişlerdi. Buna rağmen; 1811 yılında ülkeleri ile İngiltere arasındaki ilişkilerin bozulması sonucu, Kumpanya istemeyerek de olsa bu himayeyi kaldırmıştır. Böylece; ABD ile Osmanlı arasındaki ilişkilerin resmiyet kazanma zorunluluğu, Amerikan Akdeniz ticareti için hayati bir önem kazanmıştı.

Amerika hükûmeti 9 Kasım 1800’de George Washington adlı bir fırkateyn ile İstanbul’a ilk resmi ziyaretini gerçekleştirmiş, ancak bir sonuç alamamıştı.²⁵⁵ Sonrasında; 1820, 1823 ve 1828 yıllarında gerçekleştirilmek istenen ziyaretler de teşebbüs aşamasında kalmış, olumlu olarak neticelendirilememiştir.²⁵⁶

2.2. 1830 Tarihli Ticaret Antlaşması’ndan I. Dünya Savaşı’na Kadar Osmanlı Devleti ile Amerika Birleşik Devletleri Arasındaki İlişkiler

Osmanlı İmparatorluğu’nun sahip olduğu pazar niteliği, jeopolitik konumu ile yer altı ve yer üstü zenginlikleri Amerika’nın girişimlerinde ısrarcı olmasına neden olmuş ve

---

²⁵³ Denge Siyaseti: Osmanlı Devleti’nin 1798’de Napolyon’un Mısır Seferi’nden başlayarak tüm XIX. yüzyıl boyunca izlediği dış politika siyasetidir. Devletin zayıflamasından ötürü uygulanmaya başlayan siyasette devletin varlığını sürdürebilmek için Avrupalı büyük güçler arasındaki çıkar çatışmalarından faydalanarak dış politikada ağırlığı şartlara göre farklı devletlere vermektir. Oral Sander, **Siyasi Tarih İlk Çağlardan 1918’e Kadar**, 15. bs. (İstanbul: İmge Kitabevi, 2006), 295.

²⁵⁴ Levant Company: İngiltere’nin Osmanlı’nın hakim olduğu bölgede kendi tüccarlarını korumak ve bu ticareti biçimlendirmek için 1581’de kurduğu ticaret şirkettir. Ayrıntılı bilgi için bkz. M. Epstein, **The Early History of The Levant Company** (Londra: George Routledge & Sons Limited, 1908), 22.

²⁵⁵ Uygur Kocabaşoğlu, “Doğu Sorunu Çerçevesinde Amerikan Misyoner Faaliyetleri” **Tarihi Gelişmeler İçinde Türkiye’nin Sorunları Sempozyumu Dün-Bugün-Yarın**, (Ankara: 1990): 66.

²⁵⁶ Erhan, **age**, 120-122.

Amerika'nın 1823 yılında kabul etmiş olduğu Monroe Doktrini'ne²⁵⁷ rağmen; 7 Mayıs 1830 tarihinde iki ülke arasında Ticaret Antlaşması imzalanmıştır.²⁵⁸ Buna ek olarak, antlaşmanın imzalanmasının sebebi salt olarak ABD'nin tavrı olarak görülmemelidir. Zira; 1827 yılında Fransa, İngiltere ve Rus Çarlığı kuvvetlerinden oluşan ortak donanma Navarin'de Osmanlı Devleti'ne ait donanmayı yakmış ve Osmanlı İmparatorluğu bu ani baskında 52 gemi ile 6000 denizcisini kaybetmişti.²⁵⁹ Osmanlı Devleti yaşadığı bu felaketin ardından, kaybettiği deniz gücünü telafi edebilmek amacıyla ve kendine Avrupa dışından bir müttefik bulabilme arzusuyla ABD ile yakınlaşmaya başlamıştır. Osmanlı Devleti pragmatik bir tavır izleyerek dönemin koşullarına uygun olarak kendi çıkarlarını ABD'nin çıkarlarıyla örtüştürmüştür

1830 tarihli bu antlaşmanın iki ülke arasında imzalanması için yapılan resmi müzakerelerin seyri ise şu şekildedir: 1829 yılında ABD Başkanı Andrew Jackson, Charles Rhind, David Offely ve James Biddle'dan oluşan bir heyeti görevlendirmiştir. Heyette yer alan ve Levant'ta ticari münasebetler tesis etmiş olan Amerikalı tacir Rhind, Offely ve Biddle'ı İzmir'de bırakarak 8 Şubat 1830'da İstanbul'a gelmiştir. Rhind, Osmanlı başkentine gelişinden birkaç gün sonra Reis-ül Küttab Muhammed Hamid Efendi başkanlığındaki heyet ile görüşmelere başlamış ve Rhind ile Muhammed Hamid Efendi'nin üzerinde görüş birliğine vardığı antlaşma metni imzalanmıştır.²⁶⁰

Söz konusu antlaşma, bir dibace ve hatime bölümü ile dokuz maddeden oluşmaktaydı.²⁶¹ Dibace bölümünde; antlaşmanın yapılış amacı belirtilmiş ve daha

---

²⁵⁷ Monroe Doktrini: 2 Aralık 1823 tarihinde ABD Başkanı James Monroe tarafından Kongreye sunulan bildiriyle açıklanan doktrindir. ABD'nin "Yalnızlık Politikası" olarak da tanımlanan bu doktrin ile Yeni Dünya karası olarak adlandırılan Amerika Kıtası'nın tüm dünyadan izole edilmesi ve özellikle Avrupa'dan uzak tutulması böylelikle de sömürgeci Avrupa'nın Amerika üzerindeki nüfuzunun kırılması hedeflenmiştir. Gültekin Sümer, "Amerikan Dış Politik Kültürü", **Uluslararası İlişkiler**, c. 15, s. 19, (Güz 2008): 123; Ayrıca, Monroe Doktrini hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Maxime Lefebvre, **Amerikan Dış Politikası**, çev. İsmail Yerguz, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2004).

²⁵⁸ Fahir Armaoğlu, **Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri**, (Ankara: TTK, 1991), 3.

²⁵⁹ Ali Fuat Öreñç, "1827 Navarin Deniz Savaşı ve Osmanlı Donanması", **Tarih Dergisi**, s. 46 (2007): 59.

²⁶⁰ Çağrı Erhan, "1830 Osmanlı-Amerikan Antlaşması'nın Gizli Maddesi ve Sonuçları", **Belleten**, c. LXII, s. 232 (1999): 458.

²⁶¹ Antlaşmanın tam metni için bkz. Nuri Doğan, **Cumhuriyet Öncesi Türk-Amerikan Ticaret Antlaşmaları**, (İstanbul: Turan Yayıncılık, 1996), 67-75; Ayrıca; antlaşmanın İngilizce metni için bkz. Fahir Armaoğlu, **Türk-Amerikan**, 2-3.

önce taraflar arasında böyle bir belge imzalanmamış olmasından kaynaklanan boşluğun doldurulmasının hedeflendiği ifade edilmiştir.

Antlaşma'nın içeriği özetle şöyledir:

1. madde ile ABD'ye "En Ziyade Müsaadeye Mazhar Millet" statüsü verilmiş ve diğer ülkelerin vatandaşları olan tacirlere verilen ayrıcalıklardan Amerikalı tacirlerin de yararlanması sağlanmıştır.

2. madde ile tarafların birbirlerinin ülkelerine atayacakları temsilci, konsolos vs. ile ilgili ilişkiler resmileştirilmiştir.

3. madde ile Amerikan tacirlerinin Osmanlı Devleti sınırları içinde rahat hareket etmelerini sağlayan tek taraflı bir imtiyaz verilmiştir.

4. maddeyle²⁶² iki ülke vatandaşları arasındaki hukuki davaların ne şekilde yürütüleceği belirlenmiştir. Bu madde ilerleyen dönemde Osmanlı Devleti için oldukça çetrefilli bir hal almış ve söz konusu noktanın İngilizce tercümesi ile Türkçe tercümesi arasındaki fark problem oluşturmuş, bundan ötürü de Osmanlı Devleti dördüncü maddenin değiştirilmesi talebinde de bulunmuştur.²⁶³ Tercüme arasındaki ayrılıktan doğan sorun şu şekildeydi: Türkçe çeviriye göre, Osmanlı tebaası ve reayası ile Amerikan tebaası arasında meydana gelebilecek davalar mahkemede bir tercümanın bulunması şartıyla görülebilecektir. Yükümlülüğü 500 kuruşu aşan davalar Osmanlı başkenti İstanbul'da görülecek, herhangi bir suçlamaya maruz kalmayan Amerikalılar keyfi olarak Osmanlılarca tutuklanamayacaklardı. Amerikan vatandaşları bir suç işledikleri takdirde ise Osmanlı hakimleri ve zabıtları tarafından tutuklanamayacaklar, cezaları kendi elçi ve konsolosları aracılığıyla verilecekti. Antlaşmanın Türkçe metninde ise ilgili madde yargılamanın değil, sadece verilen cezaların infazının Amerikalı yetkililer gözetiminde yapılacağı şeklindeydi. Söz konusu tercüme farklılığı yoluyla da olsa; hukuki açıdan Amerikalıların da diğer yabancıların sahip olduğu hakları ellerinde bulundurmaları, Osmanlı Devleti'nin yargı erkinin bağımsızlığını koruyamadığını ve ülkede hukuksal alanda birlik olmadığını gözler önüne sermekteydi.

---

²⁶² Armaoğlu, **Türk-Amerikan**, 5.

²⁶³ Osmanlı Devleti ile Amerika arasında yapılmış olan 1830 Muahedesi'nin değiştirilmesi hakkında bkz. **BOA**, DH.TMK.M., 64/35.

Hatime bölümünde, antlaşmanın imzalandığı günden itibaren on ay içerisinde tarafların yetkili mercilerince onaylanması ve metinlerin teati edilmesiyle yürürlük kazanacağı hükme bağlanıyordu.

Bu antlaşmanın sonucunda; Amerika'ya ayrıcalıklar tek taraflı olarak verildiğinden, Osmanlı Devleti'nin XVII. yüzyıldan itibaren bozulmaya başlayan ekonomisi daha da çıkmaza girdi. Bunun yanında 1838'de İngilizler ile imzalanan Balta Limanı Antlaşması'nın²⁶⁴ hükümlerinin bütün Osmanlı limanlarında olmasa bile bazı limanlarda Amerikalı tacirler için de geçerli olması nedeniyle, 1830 tarihli antlaşma İmparatorluğun iktisadi açıdan yarı sömürge konumuna gelişinde etkili olmuştur. ABD antlaşmanın sağladığı imkanla Osmanlı Devleti'nin pek çok kentinde konsolosluk açmıştır. Gayri resmi olarak, ilk defa İzmir'de açılan konsoloslugu Beyrut ve İstanbul konsoloslukları izlemiştir. 2 Mart 1831'de David Porter resmen İstanbul maslahatgüzarı olarak atanmıştır.²⁶⁵ 1845 yılında da Osmanlı Devleti, ABD ile ticareti düzenlemesi için Boston kentinde yaşayan Zapçioğlu Abraham'ı ABD elçisi (şehbender) olarak görevlendirmiştir.²⁶⁶ İlk daimi elçi ataması ise daha geç bir tarihte gerçekleşmiştir. 2 Nisan 1867 tarihinde, Amerikalı bir doktorun damadı olan Bulak Bey, orta elçi ünvanıyla bu göreve getirilmiştir.²⁶⁷ Osmanlı'nın ABD'ye kıyasla daha geç bir tarihte konsolosluk açması ve elçi göndermesini, Osmanlı'nın devlet geleneği ve zihniyetiyle açıklamak mümkündür. Şöyle ki; Osmanlı Devleti'nde dünyanın çeşitli yerlerinde elçilik açma prensibi XVIII. yüzyıldan itibaren kabul edilmiş ve reformist bir padişah olan III. Selim'in saltanatı sırasında Avrupa başkentlerinde elçilikler tesis edilmiştir. Bunun öncesinde Osmanlı'nın gücünün zirvesinde olduğu dönemlerde devlet adamları dünya devletlerini yakından tanıma ihtiyacı duymamış, dış siyaseti diplomasi ilkeleri doğrultusunda takip etme

---

²⁶⁴ Balta Limanı Antlaşması (16 Ağustos 1838): Sadrazam Reşit Paşa ile İngiliz elçisi Ponsonby arasında imzalanan ticaret antlaşması. Antlaşmanın getirdiği şartlarla Osmanlı Devleti Yed-i Vahit (tekeli) düzenini kaldırmış, olağanüstü vergiler koyma ve sınırlamalar getirme hakkından vazgeçmiştir. Ayrıca; Osmanlı'nın 1838'den önce hem ithalat hem de ihracattan aldığı %3 oranındaki gümrük vergisi ve tüccarların verdiği %8'lik iç gümrük vergisi antlaşma ile kaldırılmış, ihracata uygulanan vergi %12'ye çıkarılmış, İthalattan alınan vergi ise % 5 olarak saptanmıştır. Şevket Pamuk, **Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914**, 9. bs. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2014), 205-206.

²⁶⁵ Tahsin Fendoğlu, **Modernleşme Bağlamında Osmanlı-Amerika İlişkileri**, (İstanbul: Beyan Yayıncılık, 2002), 202; Ayrıca; İstanbul'da görev yapan ABD elçilerinin tam listesi için bkz. Erhan, **age**, 423.

²⁶⁶ Fendoğlu, **age**, 203; Çağrı Erhan'ın kitabında atanan elçinin soyadı Tibgeoğlu olarak verilmiştir. bkz. Erhan, **age**, 156.

²⁶⁷ Erhan, **age**, 162.

gereksiniminde olmamışlardı. Ancak; XVIII. yüzyılda Batı'nın üstünlüğü kabul edildikten sonra elçilikler açılmıştır. ABD'nin coğrafi olarak Osmanlı Devleti'ne olan uzaklığı ve Osmanlı'nın ABD ticaretinin kendisine getireceği kazancı önemsememiş olması da elçiliklerin geç açılmasının bir nedeni olmuştur. Bununla birlikte elçilik sayısı, 1886 yılında bile yalnızca altısı büyükelçilik olmak üzere on beşi geçmemiştir.²⁶⁸

Osmanlı Devleti'nin ABD ile yaptığı ikinci Ticaret Antlaşması, Hariciye Nazırı Mehmet Emin Âli Paşa ve Amerikan elçisi Morris arasında 13 Şubat 1862'de imzalanmıştır. İki ülke arasındaki ticareti ayrıntılı bir şekilde düzenleyen antlaşma bir başlangıç ve bir hatime bölümü ile 23 maddeden oluşmaktadır.²⁶⁹

Söz konusu antlaşmanın önemli bazı maddeleri şöyledir:

1. madde ile, 1862 antlaşmasında ele alınmamış konularda ya da üzerinde değişiklik yapılmamış hükümlerde 1830 antlaşmasının şartları geçerliliğini koruyacaktı. 1862 tarihli antlaşmayla getirilen en büyük değişiklik budur.

2. madde ile, ABD vatandaşlarının Osmanlı Devleti sınırları içerisinde her yerde alım-satım yapabilecekleri kabul edilmiştir.

3. madde ile, ABD tacirlerinin ve onların vekillerinin Osmanlı coğrafyası dahilinde kullanmak üzere sanayi ve ticaret malı satın almaları durumunda en ziyade müsaadeye mazhar milletlerin vatandaşlarından daha fazla vergi ödememeleri hususu karara bağlanmıştır.

4. ve 5. maddelerle ise ihracat rejimi düzenlenmiş ve tarafların ihraç edecekleri mallar için sadece bir kez vergi ödemeleri kararlaştırılmıştır.

Osmanlı yönetimi antlaşmanın kapitülasyonlara özgü olan tek taraflılık ilkesinin bu antlaşmada yer almaması için, 19. maddeyle karşılıklılık prensibini hükme bağlamıştır.

20. madde de antlaşmanın yürürlüğe giriş sürecinin aşamaları belirtilmiş ve antlaşmanın onay belgelerinin teati edilmesinin ardından 28 yıl yürürlükte kalacağı

---

²⁶⁸ Büyükelçilikler: Berlin, Paris, Petersburg, Roma, Londra, Viyana. Orta Elçilikler: Atina, Brüksel, Bükreş, Belgrad, Çetine (Karadağ), Madrid, Washington, Lahey, Stockholm. Kemal Girgin, **Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemleri Hariciye Tarihimiz**,(Ankara: TTK, 1992), 46.

²⁶⁹ Antlaşmanın tam metni için bkz. Armaoğlu, **Türk-Amerikan**, 7-13.

belirtilmiştir.²⁷⁰

1830 antlaşmasına nazaran oldukça kapsamlı maddeler içeren 1862 antlaşmasının bir özelliği de Amerika'da yaşanan iç savaş²⁷¹ esnasında imzalanmış olmasıydı. İç savaşın bitişini takip eden süreçte iki ülke arasındaki ticaret hacmi giderek artmıştır.²⁷²

Amerika ile Osmanlı arasındaki ticaretin mihenk noktası ise silah ticareti olmuştur. Devlet adamlarının askeri alanda yapılan ıslahatlara ağırlık vermesi sebebiyle oluşan silah ihtiyacı Osmanlı Devleti'ni ABD'ye karşı ılımlı bir siyaset izleme yoluna itmiştir. Bu noktada da iki ülke arasındaki silah ticareti; deniz silahları ve kara silahları olmak üzere iki ayrı koldan yürütülmüştür.

Bunlardan ilki deniz silahları ticaretidir. Osmanlı Devleti ABD'den savaş gemisi alma konusunda ısrarlı taleplerde bulundu. 1857, 1864 ve 1882 yıllarında ikili görüşmeler yapılmış olmasına rağmen; özellikle İngiltere'nin sergilediği tavır nedeniyle ancak 1900 yılında ABD'den bir savaş gemisi satın alınabilmiş ve bu gemi Mecidiye olarak adlandırılmıştı.²⁷³

Taraflar arasında deniz silahı ticaretinde aksaklıklar yaşanmasına karşın, kara silahı ticareti daha istikrarlı gelişmiştir. Amerikan iç savaşının sona ermesinin akabinde, doğrudan doğruya Amerika'dan silah satın alınmıştır. Bu alım iki aşamalı olarak gerçekleşmişti. İlk evrede, iç savaştan geriye kalan kullanılmış silahlar satın alınırken, 1872'den itibaren kullanılmamış ve modern silahların satın alınması yolu tercih edilmiştir.²⁷⁴

---

²⁷⁰ BOA, ADVN NMH 13/15.

²⁷¹ ABD İç Savaşı (1861-1865): Abraham Lincoln'un başkanlığı döneminde ABD'nin kuzey ve güney eyaletleri arasında yaşanan iç savaştır. Ekonomisi özellikle pamuk tarımına dayanan güney eyaletlerinde zorla çalıştırılan Afrikalıların serbest bırakılmasını ve köleliğin yasaklanmasını isteyen kuzey eyaletleri ile köleliğin yasaklanmasındansa birlikten ayrılmayı tercih eden güney eyaletlerinin savaşı dört yıl sürmüştür. Savaşı Kuzey Eyaletleri kazanmış, kölelik yasaklanmış ve ABD ikiye bölünmekten kurtulmuştur. Sander, *age*, 159.

²⁷² Osmanlı Devleti'nin ABD ile olan ticaret hacmini gösteren tablo için bkz. Erhan, *age*, 420-423.

²⁷³ Oral Sander, Kurthan Fişek, **ABD Dışişleri Belgeleriyle Türk-ABD Silah Ticaretinin İlk Yüzyılı 1829-1929**, (İstanbul: Çağdaş Yayınları, 1977), 84; Erhan, *age*, 240; Ayrıca; Osmanlı- ABD Silah Ticareti hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ali İhsan Gencer, Ali Fuat Örenç, Metin Ünver, **Türk-Amerikan Silah Ticareti Tarihi**, (İstanbul: Doğu Kütüphanesi Yayınları, 2008).

²⁷⁴ Erhan, *age*, 180-181; Ayrıca; Osmanlı- ABD arasındaki kara silahları ticareti hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Öznur Feyzioğlu, "Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Sultan Abdülaziz Dönemi Osmanlı Amerika İlişkileri (1861-1876)" (Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009), 140-170.

1880'lerden itibaren ise Osmanlı'nın özellikle Alman etkisinde kalarak siyasi ve askeri açıdan Almanya'ya yönelmesiyle²⁷⁵ ABD ve Osmanlı arasındaki silah ticareti zayıflamıştır. Buna rağmen; ilişkiler sonlanmamış Amerikan elçilerinin kişisel gayretleriyle sürmüştür. Özellikle elçi Samuel Sullivan Cox,²⁷⁶ görev yaptığı dönemde II. Abdülhamit ile yakın ilişkiler geliştirmiş ve kendisine, isteği üzerine Amerikan ateşli silahlarını gösteren bir albüm temin etmiştir.²⁷⁷

Osmanlı Devleti ile ABD arasındaki ilişkiler ağırlıklı olarak ekonomik alanda gerçekleşmiş ve ikili antlaşmalar da bu çerçevede imzalanmış olsa da münasebetlerin ve yapılan antlaşmaların farklı boyutları da mevcuttur. Bu duruma, 11 Ağustos 1874 tarihli Suçluların İadesine Dair Anlaşma ve yine aynı tarihte imzalanan Tabiiyet Anlaşması örnek olarak verilebilir.²⁷⁸

Söz konusu anlaşmaların imzalanma ihtiyacını doğuran nedenler ve anlaşmaların yürürlüğe giriş süreci şu şekilde özetlenebilir; XIX. yüzyılda ABD'nin Osmanlı coğrafyasında yaşayan gayrimüslimlerin bir kısmını kendi vatandaşlığına alması her iki ülke açısından sorun teşkil etmeye başlamış ve bu durum özellikle 1868'den itibaren Amerika için çözümlenmesi elzem hale gelmişti. Gayrimüslimlerin vatandaşlığı hususunda önem arz eden nokta, onların ABD iç savaşında ABD saflarında yer almamaları ve Amerika Hükümetine vergi ödememeleriydi. Bu şartlar altında, Amerika gerekli düzenlemelerin hukuki platformda yapılabilmesi için, Osmanlı Devleti ile masaya oturma kararı aldı ve müzakerelerin yürütülmesi için de ABD

---

²⁷⁵ Osmanlı Devleti ile Almanya arasındaki yakınlaşma hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. İlber Ortaylı, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu**, 6. bs. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2004); Ali Serdar Mete, "Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyetine Türk Ordusunda Mavzer Tüfekleri" (Yüksek Lisans Tezi, Yeditepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2012), 43-73; Edward Mead Earle, **Bağdat Demiryolu Savaşı**, çev. Kasım Yargıcı (İstanbul: Milliyet Yayınları, 1972); Murat Özyüksel, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Nüfuz Mücadelesi: Anadolu ve Bağdat Demiryolları**, (İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2013).

²⁷⁶ Samuel Sullivan Cox (30 Eylül 1824-10 Eylül 1889): ABD'li kongre üyesi ve diplomat. İstanbul'a ilk kez 1851 yılında gelen Cox, Kongre'deki Demokrat Parti temsilciliğinden istifa ederek, 1885 yılında diplomatik temsilci sıfatıyla İstanbul'a tekrar gelir ve iki yıl süre ile burada görev yapar. Samuel S. Cox'un elçilik yılları ve Osmanlı Devleti ile ilgili kapsamlı gözlemleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Samuel S. Cox, **Bir Amerikan Diplomatın İstanbul Anıları** çev. Gül Çağalı Güven, (İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2013); Aynı yazar, **Prinkopo'da Tath Yaşam ve Prens Adaları**, çev. Baki Çokneşeli (İstanbul: Adalı Yayınları, 2013).

²⁷⁷ Orhan Köprülü, **age**, 940.

²⁷⁸ Anlaşmaların tam metinleri için bkz. Armaoğlu, **Türk-Amerikan**, 14-18; Anlaşmalar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Haluk Selvi, Kurtuluş Demirkol, "Osmanlı Devleti'nde Amerika Birleşik Devletleri Vatandaşlarının Hukuku ve Karşılaşılan Problemler", **History Studies International Journal of History**, Enver Konukçu Armağanı (2012): 332-340.

elçisi Edward Joy Morris²⁷⁹ görevlendirildi.

Osmanlı Hükümeti'ni temsilen Sadrazam Âli Paşa²⁸⁰ ve ABD adına elçi Morris arasında 1868 yılının Eylül ayında yapılan müzakerelerde Morris, Hükümeti'nin, her iki tarafında tabiiyet konusundaki gereksinimlerini karşılayacak bir Tabiiyet Anlaşması imzalanması hususundaki talebini Âli Paşa'ya ilettili. Bu talebe mukabil Sadrazam Âli Paşa ABD elçisine verdiği cevapta; “*Tabiiyet-i Osmaniye Kanunu*”²⁸¹ son şeklini almadan söz konusu minvalde bir anlaşma üzerinde görüş birliğine varılmayacağını, olumlu bir neticeye ulaşılabilmesi için bir süre daha beklenilmesi gerektiğini ifade etmiştir.

Âli Paşa ile Morris arasında yapılan görüşmelerin sona ermesinden kısa bir müddet sonra 28 Ocak 1869 tarihinde Osmanlı Devleti'nin ilk ve tek Vatandaşlık Kanunu olan “*Tabiiyet-i Osmaniye Kanunu*” yürürlüğe girmiş, bu gelişmeye rağmen; ABD ve Osmanlı arasındaki müzakereler hemen başlamamıştır. Görüşmelerin başlamasını

---

²⁷⁹ Edward Joy Morris (1815-1881): 16 Temmuz 1815 tarihinde Philadelphia'da doğan Morris, hukuk eğitimi aldığı Harvard Üniversitesi'nden 1836 yılında mezun olmuştur. 1842'de Philadelphia Barosu'na kabul edilen Morris, 1841 ile 1843 yılları arasında Temsilciler Meclisi üyeliğini yürütmüştür. Cumhuriyetçi Parti'nin 35, 36 ve 37. Hükümetlerinde senatör olarak görev yapan Edward Joy Morris, Abraham Lincoln'ün başkanlığı döneminde Osmanlı Devleti'ne elçi olarak atanmış ve 1861-1870 yılları arasında bu görevi yürütmüştür. 31 Ekim 1881'de hayatını kaybetmiştir. American Council of Learned Societies, **Dictionary of American Biography**, (New York: Scribner, 1928-1954), XIII. Part, 206.

²⁸⁰ Mehmed Emin Âli Paşa (1814-1871): İstanbul'un Mercan semtinde, Mısır Çarşısı'nda aktar aynı zamanda çarşının kapıcısı olan Ali Rıza Efendi'nin oğlu olarak dünyaya gelmiştir. İlk öğrenimini Mahalle Mektebi'nde tamamladıktan sonra, babasının vefatının ardından tahsil hayatını yarıda bırakmıştır. 1830 yılında Divan-ı Hümayun Kalemi'nde göreve başlamış ve burada kendisine Âli mahlası verilmiştir. 1833'de Tercüme Odasına giren Âli Paşa, kabiliyeti ve çalışkanlığı ile devlet kademesinde hızla yükselmiştir. 1838 yılında dönemin Londra elçisi olan Mustafa Reşit Paşa ile Londra'ya gitmiştir. Abdülmecit'in tahta çıkışıyla İstanbul'a geri dönmüş ve Divan-ı Hümayun Tercümanı olarak görevlendirilmiştir. Ardından 1841'de Londra elçiliğine getirilen Âli Paşa, 1852'de sadrazam olmuştur. Bu şekilde, Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Dönemi boyunca Hariciye Nazırlığından, Sadrazamlığa kadar pek çok kritik görev üstlenen Âli Paşa, 1856'da Paris Barış Antlaşmasını imzalayan kişi olmuştur. Girit İsyanı hususundaki tavizkar politikası nedeniyle kendisine muhalif olan Yeni Osmanlılar'ın eleştirilerine maruz kalmıştır. Yakın mesai arkadaşı Fuat Paşa'nın ölümünün akabinde Hariciye Nezaretini de eline alan Âli Paşa Devletin yönetiminde söz sahibi olmuş ve 7 Eylül 1871 tarihinde ölmüştür. Kemal Beydilli, “Âli Paşa, Mehmed Emin”, **İslam Ansiklopedisi**, (Ankara: TDV, 1989): 425-426.

²⁸¹ Tabiiyet-i Osmaniye Kanunu (28 Ocak 1869): Osmanlı coğrafyasında yaşayan gayrimüslimlerin pasaport alarak yabancı statüsüne geçmek istemeleri ve yabancı ülkelerin konsoloslarının gayrimüslimlere yönelik uygulamalarından ötürü ortaya çıkan suistimalleri önlemek amacıyla kabul edilen kanundur. 1851 tarihli Fransız Vatandaşlık Kanunu örnek alınarak hazırlanan yasa dokuz maddeden oluşmuştur. Bu yasanın ilk maddesi şu şekildedir: Babası Osmanlı tebaası olan kişi Osmanlı tabiiyetinde sayılır. Ebeveyni yabancı olan birey ise reşit olduktan sonra üç yıl içinde Osmanlı tebaasına geçme isteğinde bulunabilir. İbrahim Serbestoğlu, “Zorunlu Bir Modernleşme Örneği Olarak Osmanlı Tabiiyet Kanunu”, **OTAM**, 29/Bahar, (2011): 205; Tabiiyet hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mahmud Fuat, **Tabiiyet**, (İstanbul: Derin Yayınları, 2006); Kanunun tam metni için bkz. **Düster**, 1. Tertip, c. 1, 16-18.

geciktiren neden; Osmanlı Devleti'nin kabul etmiş olduğu Tabiiyet Kanunu'nun 5. maddesiyle²⁸² ABD hükümetiyle imzalanması öngörülen anlaşmanın içeriğinin örtüşmemesiydi.

Bu bağlamda; karşılıklı olarak bir kez daha anlaşma taslakları hazırlanmış ve 1873 yılında ABD'yi temsilen elçi George Boker²⁸³ ile Hariciye Nazırı Saffet Paşa²⁸⁴ arasında görüşmelere başlanmıştır. Yapılan müzakereler neticesinde, 11 Ağustos 1874 tarihinde Tabiiyet Anlaşması imzalanmış, yine aynı gün Suçluların İadesi Anlaşması ve yabancıların Osmanlı topraklarında gayrimenkul edinebilmeleri hususunu içeren Gayrimenkul Sözleşmesi hakkında da ortak karar alınmıştır.²⁸⁵

ABD ile Osmanlı Devleti arasında birinin tebaası olup diğerinin tabiiyetine geçmek isteyenlerin ve diğer tarafa vatandaşlık bağı ile bağlanmış olanların yasal statülerini ve haklarını hükme bağlayan Tabiiyet Anlaşması beş maddeden oluşmaktaydı.²⁸⁶ Birinci madde ile, kanunlar çerçevesinde tabiiyet değiştirenlerin yeni tabiiyetlerinin her iki ülke tarafından da tanınacağı karara bağlanmıştı. İkinci madde ile, tabiiyet değiştiren bir kişinin daha önce ikamet ettiği ülkede oturmaya devam edemeyeceği ifade edilmiştir. Üçüncü maddede tabiiyet değiştiren bir şahsın ilk tabiiyetine geri dönmek istemesi durumunda hukuki açıdan yabancı statüsüne gireceği ve mevcut durum itibarıyla ilk tabiiyetine dönebilmek için, yabancıların uygulaması gereken prosedürleri yerine getirmek zorunda olacağı dile getirilmiştir. Dördüncü madde ile, anlaşmanın on yıl süreyle geçerli olacağı belirtilmiş, son maddede ise anlaşmanın

---

²⁸² Osmanlı Tabiiyet Antlaşması'nın 5. maddesine göre; Osmanlı tabiiyetine mensup bir kişi Osmanlı vatandaşlığından ayrılrsa dahi padişahın berat almadığı sürece başka bir devletin vatandaşlığına geçemez. Belkıs Konan, "Osmanlı Devleti'nde Protege (Koruma) Sistemi", **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, c. 58, s. 1 (2009): 185.

²⁸³ BOA, HR.TO, 512/42.

²⁸⁴ Mehmed Esad Saffet Paşa (1815-1883): 1815 yılının Haziran ayında İstanbul Fatih'te dünyaya gelen Saffet Paşa'nın asıl adı Mehmed Esad'dır. 1831 yılında Divan-ı Hümayun Kalemine girmiş ve burada kendisine "Saffet" mahlası verilmiştir. Tercüme Odası'ndaki görevinin ardından Takvim-i Vekayi'nin Fransızca basımının yapılması amacıyla kurulan nezaretin başına getirilen Saffet Paşa Tanzimat Dönemi'nin iyi yetişmiş bürokratlarından biri olarak Hariciye Nezareti Müsteşarlığı'ndan, Ticaret Nazırlığı ve Maarif Nazırlığına kadar pek çok görev ifa etmiştir. 1873 yılına gelindiğinde ise altıncı kez Hariciye Nazırı olan Mehmed Esad Saffet Paşa 18 Temmuz 1877'de Nafia Nazırlığına getirilmiş ve Hariciye vekaletini halefi Arifi Paşa'ya bırakmıştır. 16 Kasım 1883'de vefat etmiştir. Azmi Özcan, "Mehmed Esad Saffet Paşa", **İslam Ansiklopedisi**, c. 35, (Ankara: TDV, 2008): 467-469; Saffet Paşa'nın müzakereler için görevlendirilmesi hakkında bkz. BOA, A. DVN. NMH, 21/13.

²⁸⁵ BOA, İ. HR, 266/15987.

²⁸⁶ BOA, İ. HR, 264/15815; BOA, İ. HR, 266/15987.

yürürlüğe girmesi ile ilgili esaslar karara bağlanmıştır.²⁸⁷

Bu beş maddeyi içeren Tabiiyet Anlaşması'na Amerikalıların Osmanlı topraklarında emlak sahibi olabilmelerini hükme bağlayan kısa bir bölüm daha ilave edilerek Gayrimenkul Sözleşmesi oluşturulmuş ve Tabiiyet Anlaşması ile birlikte imzalanmıştır.²⁸⁸

11 Ağustos 1874 tarihinde imzalanan bir diğer anlaşma olan Suçluların İadesi Anlaşması ise Hariciye Nazırı Arifi Paşa²⁸⁹ ile Amerika elçisi Boker arasında imzalanan ve sekiz maddeden müteşekkil olan bir belgedir.²⁹⁰ Bu belgenin içeriği kısaca şöyle özetlenebilir;

Birinci maddeye göre; ikinci maddede belirtilen suçlardan birini işlemek ile suçlanan veya mahkum edilen kişi diğer ülkeye iltica ederse, firari duruma düşen bu kişinin bulunduğu ülke yasaları uyarınca, işlendiği varsayılan suçu kanıtlayan deliller orada meydana gelmiş gibi kişinin tutuklanmasını ya da yargılanmasını gerektirecek nitelikte olmadığı sürece, diğer ülkeye iade edilmeyecekti. İkinci madde de diğer ülkeye iade edilmesi gereken şahısların hangi suçlardan ötürü mahkum edilmesi gerektiği karara bağlanmıştır. Üçüncü madde de ise siyasi suçların bu anlaşma şartı kapsamında tutulmayacağı ifade edilmiştir. Dördüncü madde de, hangi koşullar altında firarının teslim edileceği hususu karara bağlanmıştır. Beşinci madde de, firari kişilerin teslimi için talebin elçilikler tarafından, elçilerin mevcut olmadığı yerlerde isteğin konsoloslar tarafından yapılması gerektiği hükme bağlanıyordu. Altıncı ve yedinci maddelerde, teslimi ve iadesi istenen kişilerin nakil masraflarının talepte bulunan devlet tarafından ödeneceği, sekizinci maddede ise, anlaşmanın beş yıl

---

²⁸⁷ BOA, YA. RES, 55/53.

²⁸⁸ BOA, İ. HR, 264/15815.

²⁸⁹ Ahmed Arifi Paşa (1830-1895): 1830 yılında İstanbul'da eski Hariciye Nazırı Mehmed Şekib Paşa'nın oğlu olarak dünyaya gelmiştir. 1845'de Divan-ı Hümayun Kalemî'nde göreve başlayan Arifi Paşa, Kırım Savaşı'nı sona erdiren Paris Konferansı'nda bulunmuş ve 1874 yılında da vezaret rütbesi ile Hariciye Nazırlığı'na getirilmiştir. Kendisine muhalif olan Sadrazam Hüseyin Avni Paşa ve Rus elçisi İgnatıyef'in uğraşları neticesinde Hariciye Nezareti'nden alınarak Maarif Nazırlığına tayin edilen Arifi Paşa bu görevinin sona ermesinin akabinde, kısa bir süreliğine Adliye Nazırlığı görevini yürütmüştür. Buradan azledildikten sonra Viyana elçiliğine tayin edilmiş, II. Abdülhamit Dönemi'nde ise sadrazamlığa getirilmiştir. 1879 yılında getirildiği görevinden, Mahmud Nedim Paşa'nın Dahiliye Nezareti'ne getirilmesine karşı çıktığı ileri sürülerek alınmış ve yerine Küçük Said Paşa getirilmiştir. 1895'de görüşlerinden yararlanılması amacıyla Meclis-i Vükela üyeliğine getirilmiş, bu azalığa getirilişinden kısa bir süre sonra vefat etmiştir. Cevdet Küçük, "Arifi Ahmed Paşa", **İslam Ansiklopedisi**, c. 3, (Ankara: TDV, 1991): 370-371.

²⁹⁰ BOA, İ. HR, 264/15815.

boyunca yürürlükte kalacağı taraflardan biri altı ay önceden fesih isteminde bulunmadıkça her defasında yürürlük süresinin beş yıl daha uzayacağı belirtilmekteydi.²⁹¹

Suçluların İadesi Anlaşması ve Tabiiyet Anlaşması Amerikan Hükümeti tarafından 26 Mart 1875'te yürürlüğe koyuldu. Ancak, ABD Senatosu Tabiiyet Anlaşması'nın ikinci ve üçüncü maddeleri üzerinde küçük değişiklikler yaptı. Bunlar Osmanlı Hükümeti tarafından kabul edilmeyince taraflar arasındaki ihtilaflar 1889'a kadar devam etti.²⁹² On yıl sonra 1899'da II. Abdülhamit de Anlaşmayı yürürlüğe koymadı. Böylece; Tabiiyet Anlaşması'nın netameli serüveni noktalanmış oldu.

İki ülke arasındaki vatandaşlık bağı problemi hukuki zemine oturtulamayınca özellikle Ermeni olaylarının yaşandığı dönemlerde tabiiyet meselesi taraflar arasında ilişkilerin gerginleşmesine neden olmuştur.

Sözü edilen tüm bu antlaşmalar ve taraflar arasında yapılan ticaret ABD ve Osmanlı Devleti arasındaki ilişkilerin temel hatlarını çizmiş olsa da iki ülke arasındaki münasebetlerin en sıkıntılı noktasını Protestan misyonerlik faaliyetleri oluşturmaktaydı. 1860'lara kadar devletin müdahale etmediği bu faaliyetlerin başında da eğitim ile basın ve yayıncılık bulunmaktaydı. II. Abdülhamit bu faaliyetlerin İmparatorluğun bütünlüğünü tehlikeye düşürebilecek sonuçları olabileceğini düşünmüş ve bu dönemde önlemler almaya çalışmıştır. Nitekim, Abdülhamit'in saltanatı öncesinde de 1863 yılı başından itibaren Amerikan misyonerlerin yayınları toplatılmaya başlanmış ve 1864 yılında "*Matbuat Nizamnamesi*"²⁹³ çıkartılarak bu alana dair katı kurallar getirilmiştir.

Söz konusu Nizamname, 1852 tarihli Fransız Yasası'ndan tercüme edilerek Hariciye Nezareti tarafından oluşturulan komisyonun çalışmaları ile otuz beş maddelik bir belge haline getirilmiştir. *Meclis-i Valai Kavanin Dairesi* tarafından son düzenlemeleri yapılan ve "*Dersaadet ve Memalik-i Şahane'de Tab' ve Neşr Olunan Her Nev' Gazete ve Evrak-ı Havadis-i Mülkiye ve Politika Tab' ve Neşri Hakkında Nizamname*" olarak da isimlendirilen Nizamname 31 Aralık 1864 tarihinde kabul

---

²⁹¹ BOA, İ. HR, 264/15815.

²⁹² BOA, Y. PRK. HR, 20/7.

²⁹³ Matbuat Nizamnamesi'nin tam metni için bkz. **Düştur**, 1. Tertip, c. 2, 220-226.

edilmiştir.²⁹⁴ Yayınlanacak olan metinlere ön sansür getirmeyen kanunun içeriğine göre; süreli veya süresiz gazete ve benzeri tüm yayınlar hangi dilde neşir edilirlerse edilsinler basılmaları için mutlaka ruhsat alınması gerekiyordu. Bu ruhsat alma isteği Osmanlı tebaası olan bir kişiden geldiğinde başvurulacak merci Maarif Nezaretiydi. Eğer, ruhsat almak isteyen birey yabancı statüsünde bulunuyorsa ruhsat almak için başvurulacak organ Hariciye Nezareti olmaktadır. Yine Osmanlı Devleti aleyhinde fikirler içeren ve yabancı bir ülkenin sınırları içinde basılmış her türlü yayının da Osmanlı coğrafyasına girişi yasaklanmıştı.²⁹⁵

Bu dönemde ABD Elçisi olan Edward Joy Morris misyoner yayınlarının serbestisi için girişimlerde bulunduysa da başarılı olamamış, ilerleyen yıllarda bu durum devam etmiştir. 1883 yılında Elçi olan Lewis Wallace,²⁹⁶ mevcudu tükenen İncil'in tekrar basılması için izin istemiş, ancak kendisine bu izin için ilk sayfaya "Protestanlar'ın Kullanımı İçindir" ibaresi kullanılması şartı sunulmuştur.²⁹⁷ Bu durum II. Meşrutiyet'e kadar sürmüş, ancak diplomatik bir krize yol açmamıştır. Ayrıca; misyonerlerin özellikle Ermeni Cemaatine yönelmesi ve ayrılıkçı Ermeni faaliyetlerinin artması bu dönemlerde birbirleriyle ilintili görülmüş ve ilişkilerde soğumaya neden olmuştur.

1885 sonrası dönemde iki ülkenin diplomatik ilişkileri adına önem taşıyan en dikkate değer gelişme Ocak 1909'a kadar orta elçilikler düzeyinde temsil edilen iki devletin elçilerinin bu tarihten sonra büyükelçi statüsüyle görev yapması olmuştur. Özellikle 1913-1917 yılları arası elçilik görevi yapan; genellikle Ermeni yanlısı tavırları ile

---

²⁹⁴ Ayhan Ceylan, "Tanzimat Dönemi Osmanlı Basım ve Yayımında Hukuki Düzen (1839-1876)", **Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları**, s. 1, (2006/Bahar): 151.

²⁹⁵ İlber Ortaylı, "Tanzimat Devri Basını Üzerine Notlar", **Batılılaşma Yolunda**, (İstanbul: Merkez Kitapları, 2007): 43; Orhan Koloğlu, "Osmanlı Basını: İçeriği ve Rejimi", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Ansiklopedisi**, c. 1, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1985): 79; aynı yazar, "Osmanlılarda Basın ve Kamuoyu", **Osmanlı Ansiklopedisi**, c. 6, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1994), 185.

²⁹⁶ Lewis Wallece (10 Nisan 1827-15 Şubat 1905): 1827 yılında ABD'nin Indiana eyaletinde dünyaya gelmiştir. Amerikan İç Savaşı'nda Kuzey Orduları generali olan Wallece 1882-1885 yılları arasında ABD'nin İstanbul'daki elçiliği görevini yürütmüştür. Yazarlık da yapan Wallece filme çekildikten sonra on dalda Oscar ödülü kazanan ünlü Benhur romanının yazarıdır. II. Abdülhamit ile iyi ilişkiler tesis etmiş olan Wallece, 1885 yılında görevinden istifa ettiğinde II. Abdülhamit kendisine bir öneride bulunmuş ve Londra ya da Paris'te Osmanlı elçisi olmasını teklif etmiştir. Lewis Wallece, bu teklifi nazik bir şekilde geri çevirerek, ülkesine geri dönmüştür. Lewis Wallace'nin hayatı hakkında bkz. Lewis Wallace, **Lewis Wallace an Autobiography**, (New York and London: Harper&Brothers Publishers, 1906).

²⁹⁷ Erhan, **age**, 206-208.

Türk ve Alman karşıtı görüşleriyle tanınan Henry Morgenthau²⁹⁸ döneminde ilişkiler iyice kötüleşmiştir. ABD'nin 1917 Nisan'ında Almanya'ya savaş açmasıyla münasebetler Osmanlı Devleti tarafından sona erdirilmiştir. Bu durum üzerine Osmanlı Devleti'ndeki ABD vatandaşlarının hakları İsveç Elçiliği tarafından korunmaya başlanmıştır.²⁹⁹

2.3. I. Dünya Savaşı'ndan Lozan Antlaşması'na Kadar Osmanlı Devleti ile Amerika Birleşik Devletleri Arasındaki İlişkiler

Dünya Savaşı sona erdiğinde Osmanlı Devleti yenik devletlerden biri olmuş ve parçalanması kaçınılmaz hale gelmiştir. İmparatorluğun kaderine etki edecek önemli gelişmelerden biri, 18 Ocak 1919'da gerçekleşen Paris Barış Konferansı'ndan bir yıl önce; 8 Ocak 1918'de ABD Kongresi'ne konuşan Woodrow Wilson tarafından okunan 14 maddelik bildiridir. Tarihe Wilson İlkeleri³⁰⁰ olarak geçen bu ilkelerden 5. madde dolaylı olarak, 12. madde doğrudan Osmanlı Devleti'ni konu almaktaydı.

5. madde şu şekildedir:

“Sömürgelere ait bütün isteklerin, hakimiyet meselesinin hallinde ilgili ahalinin çıkarlarını da burayı sömürge olarak yönetecek devletin hakkaniyete uygun istekleri derecesinde dikkate almak suretiyle meselenin geniş ve tamamıyla tarafsız bir yoldan açıkça, serbestçe tartışma sonunda halli ve ayarlanması;”³⁰¹

12. madde şu şekildedir:

“Bugünkü Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Türk kesimlerine güvenli bir egemenlik tanınmalı, Türk yönetimindeki öbür uluslara da her türlü kuşkudan uzak yaşam güvenliğiyle özerk gelişmeleri için tam bir özgürlük sağlanmalıdır. Ayrıca; Çanakkale Boğazı uluslararası güvencelerle gemilerin özgürce geçişine ve uluslararası ticarete sürekli açık tutulmalıdır”.³⁰²

²⁹⁸ Henry Morgenthau (26 Nisan 1856-25 Kasım 1946): Bavyeralı Yahudi bir ailenin oğlu olan Morgenthau dokuz yaşındayken ailesi ile birlikte ABD'ye göç etmiştir Burada hukuk eğitimi almıştır. 1912 seçimlerinde Demokrat Parti'nin Mali Komite Başkanı olarak görev yapmıştır. Wilson'un ABD Başkanı seçilmesinin ardından, 27 Kasım 1913'de ABD'nin İstanbul büyükelçisi olarak atanmış ve 26 ay boyunca yürüttüğü bu görevin sona ermesinin ardından Şubat 1916'da ABD'ye geri dönmüştür. 1918 yılında yayımlanmış olduğu “Ambassador Morgenthau's Story” adlı kitabı, Ermeni Meselesi hakkında dünya kamuoyunda Osmanlı Devleti aleyhinde bir atmosfer yaratılmasında oldukça etkili olmuştur. İsmail Köse, “Amerika'nın İstanbul Büyükelçisi H. Morgenthau'nun Türk Algısı”, **Tarih Dergisi**, s. 56, (2013): 56-57; Morgenthau'nun kitabı ve tutarsızlıkları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Heath W. Lowry, **Türkiye Büyükelçisi Morgenthau'nun Öyküsünün Perde Arkası**, çev. Belkis Torfilli (İstanbul: İsis Yayınları, 1991).

²⁹⁹ Köprülü, **age**, 941.

³⁰⁰ Wilson İlkeleri için bkz. Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995**, 15. bs. (İstanbul: Alkim Yayınevi, 2005), 138-139; Fethi Tevetoğlu, **Milli Mücadele Yıllarında Kuruluşlar**, (Ankara: TTK Yayınları, 1988), 151-153.

³⁰¹ Tevetoğlu, **age**, 152.

³⁰² **age**, 152.

Osmanlı Devleti, söz konusu bu iki maddenin analizini olumlu bir perspektiften değerlendirerek; Türklerin çoğunlukta olduğu yerlerde Türk egemenliğinin tanınacağı, diğer milletlere kendi geleceklerini belirleme hakkı verileceği ve Boğazların uluslararası garanti altına alınacağı prensibinin realitesinin olabileceği sonucunu çıkarmıştır. Yine I. Dünya Savaşı esnasında ABD'nin İtilaf Cephesi'nde yer almasına karşın, Osmanlı topraklarına yönelik her hangi bir işgal girişiminde bulunmamış olması Osmanlı Hükümeti'nin Amerika'ya duyduğu güveni kuvvetlendirmiş ve bu önerilerin İtilaf Devletleri nezdinde de bağlayıcılığı olacağı fikri Osmanlı Hükümeti'nin karar vericileri arasında kabul görmüştür. Hiç kuşkusuz ki; Wilson'un yarattığı umut verici iklimin yanı sıra Osmanlı'nın savaş alanında aldığı yenilgilere ek olarak, Bulgarlar'ın savaştan çekilmesi sonucunda Almanya ile aradaki kara bağlantısının kesilmesi ve Almanya'dan gelecek lojistik desteğin cepheye ulaşamayacak olması da Osmanlı Devleti'ni Mondros Mütarekesi'ni imzalamaya iten nedenler arasında yer almaktadır.

İtilaf Devletleri ile Osmanlı Devleti adına, Bahriye Nazırı Hüseyin Rauf, Hariciye Müsteşarı Reşat Hikmet ve Kurmay Albay Sadullah Bey tarafından 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan ve 25 maddeden³⁰³ oluşan bu Mütareke, Osmanlı Devleti açısından bir ateşkes antlaşmasından ziyade bir teslimiyet belgesi niteliğini taşımaktaydı. Mütareke'nin özellikle 7. ve 24. maddeleri Antlaşma'nın bu özelliğini yansıtmaktaydı. 7. madde şöyledir: “*Müttefiklerin, kendi güvenliklerini tehdit edecek herhangi bir durum ortaya çıkarsa, herhangi bir stratejik noktayı işgal etme hakkı bulunmaktadır.*”³⁰⁴

24. madde şöyledir: “*Vilayet-i Sitte'de karışıklık çıkarsa, Müttefikler bu illerin herhangi bir bölümünü işgal etme hakkını ellerinde tutarlar.*”³⁰⁵

Yedinci madde ile, İtilaf Devletleri'nin Birinci Dünya Harbi sırasında kendi aralarında yaptıkları gizli antlaşmalar doğrultusunda, Anadolu'yu parçalamaları ve işgallere hukuki geçerlilik sağlanması amaçlanmıştı. Yirmi dördüncü madde ile de altı vilayet olarak adlandırılan Bitlis, Diyarbakır, Erzurum, Harput (Elazığ), Sivas ve Van'da bir Ermeni Devleti kurulması hedeflenmişti.

---

³⁰³ Mondros Mütarekesi'nin tam metni için bkz. Sabahattin Selek, **Anadolu İhtilali**, c. 1, (İstanbul: Kastaş Yayınları, 2004), 45-47.

³⁰⁴ Turgut Özbay, **Lozan'dan Sevr'e Türkiye**, (Ankara: Anı Yayınları, 2004), 352.

³⁰⁵ **age**, 354.

İmzalanan Mütarekeyi, Mustafa Kemal ülkenin kayıtsız şartsız işgaline neden olacak, çok ağır şartlar içeren bir belge olarak nitelendirmiş ve Mondros hakkında şunları söylemiştir:

“30 (Teşrinevvel) Ekim 1918 Mondros Mütarekenamesi maddeleri ve bilhassa bu maddeler arasında yedincisi, beyni yakan ateşten bir zehirdi. Yalnız bu madde, vatanın kalan kısımlarını düşmanların işgal ve istilasına hazır bulundurmaya kafi idi!”³⁰⁶

Nitekim Mütareke'nin imzalanmasının akabinde, ilk işgaller başlamış ve 3 Kasım 1918'de İngiliz ordusu Musul'a girmiş, daha sonra Urfa Antep ve Maraş'ı, Doğu'da Vilayet-i Selase'yi (Kars, Ardahan, Batum) işgal etmiştir. Fransızlar ise Dörtüyl, Adana ve Pozanti'ya el koymuş, 13 Kasım 1918'de İtilaf Devletleri'nin ortak donanması Osmanlı başkenti İstanbul'u fiilen işgal etmiştir.

Yaşanan bu işgaller, doğrudan doğruya Wilson İlkeleri'nin 12. maddesi ile çelişmiş ve Mondros Mütarekesi ile bir bakıma fiilen sona eren Osmanlı Devleti topraklarında kurulacak olan bağımsız bir Türk Devleti'nin hayata geçirilebilmesi için kurtuluş çareleri aranmaya başlanmıştır. Bu süreçte, Wilson İlkeleri daha sonra Milli Mücadele'nin de önemli simaları arasında yer alacak olan aydın kesimde heyecan yaratmış ve çıkış yolu olarak görülen ABD Mandası fikrinin düşünsel zemininin oluşmasında etkin rol oynamıştır. Söz konusu aydınlar arasında önemli bir isim olarak Halide Edip (Adıvar)³⁰⁷ gösterebilir. Halide Edip, Wilson Prensipleri Cemiyeti'ne girmiş, Milli Mücadele'nin hazırlık döneminde de Amerikan mandasına

---

³⁰⁶ Mustafa Kemal Atatürk, Nutuk, **Atatürk'ün Bütün Eserleri**, c. 19, (İstanbul: Kaynak Yayınları, 2006), 267.

³⁰⁷ Halide Edip Adıvar (1884-1964): 1884 yılında Beşiktaş'ta, Ceyb-i Hümayun katiplerinden Selanikli Mehmet Edip Bey ve Bedrifam Hanım'ın kızı olarak dünyaya gelmiştir. Yaşadığı dönemin şartlarına nazaran oldukça iyi bir eğitim alan Halide Edip, Home School Amerikan Koleji'nde okumuş ve özel olarak Şükrü Efendi'den Arapça, Salih Zeki'den Matematik dersi ile Rıza Tevfik'ten Türk Edebiyatı dersleri almıştır. Okuldan mezun olduktan sonra Salih Zeki Bey ile evlenen Halide Edip 1910 yılında sonlandığı bu evlilikten Ayetullah ve Zeki adında iki erkek çocuk sahibi olmuştur. 31 Mart Ayaklanması'nın yaşandığı günlerde önce Mısır'a, ardından İngiltere'ye giden Halide Hanım, olaylar sona erdiğinde ülkeye dönmüş ve Darrümuallimat'ta pedagoji dersi vermiştir. Kadınların eğitim alması ve toplumsal hayata dahil olması gerektiği görüşünü benimseyen Halide Edip, bu düşünceden hareketle, Teali Nisvan Cemiyeti'ni kurmuştur. Ardından Cemal Paşa'nın daveti üzerine gittiği Suriye'de öğretmenlik ve müfettişlik mesleğini icra eden, Halide Edip burada Adnan Adıvar'la evlenmiştir. 1920 yılında eşi ile birlikte Anadolu'ya geçmiş ve Kurtuluş Savaşı sırasındaki hizmetleri nedeniyle; onbaşı ve başçavuş rütbelerine sahip olmuştur. Çok partili hayata geçiş denemelerinin bir ürünü olan ve kurucuları arasında Adnan Adıvar'ın da yer aldığı Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılmasının akabinde yurt dışına çıkmıştır. Atatürk'ün ölümünün sonrasında Türkiye'ye gelerek, İstanbul Üniversitesi'nde İngiliz Dili ve Edebiyatı Kürsüsünü kurmuştur. 1950-1954 yılları arasında Demokrat Parti listesinden İzmir milletvekili olan Halide Edip 1964'te yaşamını yitirmiştir. İnci Engingün, “Adıvar Halide Edip”, **İslam Ansiklopedisi**, c. 1, (Ankara: TDV, 1988); 370-371.

tarafıtar olmuştur.³⁰⁸

Bu noktada, Manda ve Himaye kavramının anlamı, ortaya çıkışı ve ABD Mandası altına girme düşüncesinin ürünü olan Wilson Prensipleri Cemiyeti'nden söz etmek yerinde olacaktır.

Manda ve Himaye kavramları Milli Mücadele yıllarında bazı aydınlar tarafından birlikte ve aynı anlamı karşılar şekilde kullanılmış olsa da, esasında bu terimler birbirinden farklı manalar içermektedir. Şöyle ki; dünya siyasal literatürüne ilk kez Paris Barış Konferansı'nda Güney Afrikalı General Jean Christian Smuts tarafından dahil edilen Manda kelime anlamı olarak, "Vekalet" manasını taşımıştır. Manda sistemine göre; henüz bağımsız olma kabiliyetine haiz olmayan, kendilerini idare edebilecek yetkinliğe erişmemiş uluslar, bu kabiliyete ulaşınca kadar Milletler Cemiyeti tarafından eğitilecekti. Ancak; Cemiyet söz konusu eğitimi kendisi yapmayacak, bu görevi yerine getirmesi için büyük bir devleti seçecekti.³⁰⁹ Milletler Cemiyeti Misakı'nın 22. maddesi de Manda Sistemi ile ilgiliydi ve İtilaf Devletleri bu maddeye herhangi bir itirazda bulunmamışlardı. İtilaf Devletleri'nin sergilemiş oldukları bu tavrın nedeni, Wilson İlkeleri'nde yer alan ulusların kendi kaderlerini belirleme hakkı (self determination) prensibini kendi çıkarları doğrultusunda yorumlamaları ve Manda Sistemini sömürgeciliğin farklı bir boyutu olarak uygulayacak olmalarıdır.

Himaye Sistemi ise bir devletin yabancı ülkede yaşayan vatandaşlarının haklarını karşılıklı antlaşmalar yoluyla ya da konsolosları ve elçileri aracılığıyla korumasıdır. Burada himaye eden devlete hamî devlet, himaye edilen devlete ise mahmi devlet denir.³¹⁰

Görüldüğü üzere, Manda ve Himaye Sistemleri birbirinden farklı düzenlemelerdir. Buna rağmen; özellikle Mütareke Dönemi'nin başlangıç safhasında aydınlar arasında manda ve himaye fikirleri, İngiltere ve ABD gibi büyük bir devletin yardımı olarak değerlendirilmiş ve kabul görmüştür. Onları tam bağımsızlığa aykırı olan bu sistemi kabule yönelten nedenler; ordunun terhis edilmiş olması ve alınan ağır yenilgi

---

³⁰⁸ İnci Engingün, "Amerika ve Halide Edip Adıvar", **500. Yılında Amerika**, 45.

³⁰⁹ Metin Ayışığı, **Kurtuluş Savaşı Sırasında Türkiye'ye Gelen Amerikan Heyetleri**, (Ankara: TTK, 2004), 7; Oğuz Aytepe, "Milli Mücadele'de Manda Sorunu ve Mustafa Kemal'in Yaklaşımı", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, s. 24, (Kasım 2003): 475.

³¹⁰ Kadir Kasalak, **Milli Mücadele'de Manda ve Himaye Meselesi**, (Ankara: TTK,1993), 29.

nedeniyle ülkenin kendi başına toprak bütünlüğünü koruyamayacağına olan inançları ile en azından Anadolu’da Türklerin çoğunlukta olduğu kısımları büyük bir devletin desteği ile elde tutup, ayakta kalabilme düşüncesiydi. Bu temel düşünce üzerinde Wilson İlkeleri’nin de etkisiyle kurulan cemiyet Wilson Prensipleri Cemiyeti olmuştur.

Bazı kaynaklarda Türk Wilsoncular Birliği,³¹¹ Wilson Birliği³¹² veya Wilson Prensipleri Derneği³¹³ gibi adlarla da anılan cemiyetin resmi adı, kuruluş dilekçesinde yer alan biçimiyle, Wilson Prensipleri Cemiyeti’dir. Kurucuları ve İdare heyeti üyeleri arasında Halide Edip (Adıvar), Celalettin Muhtar Bey, Ali Kemal, Hüseyin Hulusi Bey ve Refik Halid (Karay) gibi isimlerin yer aldığı cemiyet, 14 Ocak 1919’da İstanbul Nuruosmaniye’de “Zaman Gazetesi” İdarehanesinde kurulmuştur.³¹⁴ Kurucularının çoğunun yazar olmasından ötürü, resmi bir yayın organı bulunmayan cemiyetin amacı Nizamnamesi’nde; “*Dışarıdan onurumuzu yaralayacak kontrol ve koruyuculuk teklifleri yapılmasına mahal bırakmadan sırf kendi ihtiyaçlarımız ve arzularımız açısından haysiyetimize uygun ve İtilaf Devletleri ile Amerika için kabule şayan bir program ortaya çıkarmak.*”³¹⁵ şeklinde ifade edilmişti.

Ülkede ABD güdümünü savunan bir cemiyetin kuruluşu bazı basın organları tarafından olumlu karşılanmış, Yenigün ve Vakit gibi gazeteler, ABD Mandası’nın Türkiye’nin gelişimine katkı sağlayacağını, kurulan cemiyetin amacının ülkenin hürriyet ve istiklalini sağlamak olduğunu savunmuşlardı.³¹⁶

Manda ve Himaye talepleri Kurtuluş Savaşı’nın Hazırlık Dönemi’nde toplanan Erzurum ve Sivas Kongrelerinde de dile getirilmiş ve hatta Amerika mandasının önemli savunucularından olan Halide Edip, Mustafa Kemal Atatürk’e yazdığı

---

³¹¹ Falih Rıfık Atay, **Çankaya**, (İstanbul: Pozitif Yayınları, 2013), 143.

³¹² Tevfik Bıyıklıoğlu, **Atatürk Anadolu’da (1919-1921)**, Hazırlayan: Nurer Uğurlu, c. 1, (İstanbul: Çağdaş Yayınları, 2000), 13.

³¹³ Salahi Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, c. 1, (Ankara: TTK, 2003), 100.

³¹⁴ Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye’de Siyasi Partiler**, c. 2, 4. bs. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2010), 254; Wilson Prensipleri Cemiyeti’nin Kuruluş tarihini ve yerini farklı veren kaynaklar da vardır: Tevetoğlu, **age**, 154, 4 Aralık 1918’de Vakit Gazetesi’nin üst katındaki Matbuat Cemiyetine ait odada kurulduğunu ifade etmektedir.

³¹⁵ Wilson Prensipleri Cemiyeti’nin Esas Nizamnamesi’nin tam metni için bkz. Tunaya, **age**, 256-257.

³¹⁶ Mustafa Özdemir, “Mütareke Dönemi’ndeki Siyasal Akımların Türk Basımına Yansımaları”, **ÇTTAD**, c. VII, s. 16-17 (2008): 210-211.

mektubunda “biz İstanbul’da kendimiz için bütün eski ve yeni Türkiye sınırlarını içine almak üzere geçici bir ABD mandasını ehven-i şer olarak görüyoruz”³¹⁷ demişti.

Manda ve Himaye fikri Sivas Kongresi’nde kesin olarak reddedilmiş ve kurtuluş için izlenecek yol haritasının “Ya İstiklal, Ya Ölüm” fikri ekseninde çizilmesi kararı alınmıştır. Süreç içerisinde cemiyetin önde gelen isimleri de Mustafa Kemal’in yanında Anadolu İhtilali’ne katılmış ve hatta, Halide Edip, İzmir’in işgalini protesto etmek için düzenlenen Sultanahmet, Fatih, Üsküdar, Haydarpaşa mitinglerinde yapmış olduğu konuşmalarla milli bilincin uyanmasında önemli bir rol oynamıştır. Zaman içerisinde cemiyet etkinliğini yitirmiştir.

Milli Mücadele’yi kapsayan zaman diliminde, Wilson İlkeleri ve manda isteğinin paralelinde Amerikalılar ile kurulmuş olan temasın önemli bir noktası da Türkiye’ye gelen Amerikan Heyetleri ve onların hazırladığı raporlar olmuştur. Bu heyetlerden biri Amiral Bristol önderliğinde oluşturulan, İngiliz, Fransız ve İtalyan temsilcilerinin de yer aldığı delegasyondur. Tuğamiral Mark Lambert Bristol, Mondros’un imzalanmasından kısa bir süre sonra, ABD’nin İstanbul’daki temsilinin yetersizliğinin giderilmesi için, İstanbul’a gönderilmiş ve 27 Ocak 1919 tarihinde Osmanlı başkentine varmıştır. Görevinin ilk günlerinde Kıdemli Deniz Subayı rütbesi taşıyan Bristol, 12 Ağustos 1919’da Yüksek Komiser ünvanını almıştır.³¹⁸ Ardından da İzmir’in Yunanlılar tarafından işgalinin dünya kamuoyunda yarattığı olumsuz havayı dağıtmak amacıyla; Batı Anadolu’da İzmir, Aydın, Nazilli Çine, Ödemiş, Manisa civarını kapsayan bir inceleme gezisi yapmıştır.

Bristol öncülüğündeki Tahkik Heyeti yapmış olduğu gözlemler neticesinde; Yunanlıların sergiledikleri davranışların burada yaşayan gayrimüslimlerin haklarını korumak için aldıkları önlemler olmadığı, doğrudan doğruya bölgeyi ilhaka yönelik işgal faaliyetleri olduğu, yörede nüfus çoğunluğunu Türklerin oluşturduğunu, Yunanlılar’ın taleplerinde haksız olduğu ve bölgede güvenliğin İtilaf Devletleri tarafından sağlanması gerektiği sonucunu çıkarmıştı.³¹⁹ Komisyon üyelerince tespit

---

³¹⁷ Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, (Ankara: Devlet Basımevi, 1938), 67-70.

³¹⁸ Hikmet Öksüz, İsmail Köse, **ABD Yüksek Komiseri Amiral Bristol’un Rapor ve Savaş Günlüklerinde Ermeni Meselesi (1919-1927)**, (Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları, 2015), 19-20.

³¹⁹ Amiral Bristol Başkanlığındaki Tahkik Komisyonu’nun vermiş olduğu raporun tam metni için bkz. Ayışığı, **age**, 197-212.

edilen bu noktalar bir rapor haline getirilerek Bristol tarafından 14 Ekim 1919'da Paris Barış Konferansı'na sunulmuştur.³²⁰

Bristol söz konusu raporu ile objektif bir biçimde Yunanlılar'ın haksızlığını ifade ederek, Milli Mücadele'nin haklılığını ilk kez dünya kamuoyuna duyuran uluslararası bir belge ortaya koymuştur.

Bristol'un izlenimlerini raporlaştırdığı süre zarfında, Avrupa'daki Amerikan kuvvetlerinin kurmay başkanı Tümgeneral Harbourd başkanlığındaki bir komisyon da İstanbul'a gönderiliyordu. Kırk altı kişiden oluşan bu heyetin Türk tercümanı Robert Kolej'in Türk müdürü Hüseyin (Pektaş) idi.³²¹ 2 Eylül 1919 günü İstanbul'a ulaşan heyetin amacı; Paris Konferansı'nda Amerika'ya teklif edilen Doğu Anadolu ve Transkafkasya'yı içeren mandaterliğin, ABD'ye getireceği maliyetin veya sağlayacağı faydanın neler olabileceğinin analizini yapmaktı.³²² Bu bağlamda; Doğu Anadolu ve Kafkasya'da araştırmalar yapan Harbourd, Ekim ayında ülkesine dönmüş ve izlenimlerini içeren raporunu Wilson'a sunmuştur. Raporda özetle; bölgede Türk nüfusunun çoğunlukta olduğu, yörenin yaşam biçimi, kültür ve mimarisi ile Türk kimliğini açıkça yansıttığı, Doğu Anadolu'da yüzyıllarca Ermeniler ile Türklerin birlikte barış içinde yaşadıkları ve burada Ermenilerin Türkler tarafından kötü muameleye uğratıldığına dair bir bulguya rastlanmadığı ifade edilmişti.³²³ Belgenin ABD açısından önem arz eden noktası, Harbourd'ın bölgede kurulacak bir ABD mandasının büyük maddi ve askeri olanaklar ile tesis edilebileceğini öne sürüyor olmasıydı. Başkan Wilson, bu raporu Nisan 1920'de ABD Senatosuna sunmuş ve Doğu Anadolu'da ABD mandasının oluşturulması önerisi reddedilmiştir.

Milli Mücadele'nin hazırlık aşamasında ülkeye gelen bu iki heyetin ortak paydası, hem Anadolu ile hem de İstanbul ile görüşmüş olmalarının yanı sıra yurt içinde yaptıkları seyahatler sırasında herhangi bir güçlük ile karşılaşmamış olmalarıdır. Öyle ki; Harbourd İstanbul'a geldiğinde Robert Kolej'de heyetinin şerefine bir resepsiyon dahi düzenlenmişti. Bu durum, ABD ile ilişkilerin sürdürülmek

---

³²⁰ **age**, 64.

³²¹ Seçil Akgün, **General Harbourd'un Anadolu Gezisi ve Ermeni Meselesine Dair Raporu**, (İstanbul: Kervan Kitapçılık, 1981), 66.

³²² **age**, 65.

³²³ Mim Kemal Öke, **Ermeni Sorunu 1914-1923**, 7. bs. (İstanbul: İrfan Yayıncılık, 2012), 223-224.

istendiğinin ve Amerika'nın yardım ve korumasının gerektiğine olan inancın izlerinin tamamıyla silinmediğinin bir kanıtıydı.

İlerleyen süreçte, Mustafa Kemal Paşa ile dava arkadaşlarının azmi ve kararlılığı neticesinde Milli Mücadele'nin silahlı bölümü Batı Cephesi'nde Yunanlılara karşı yapılan Büyük Taaruz ve ardından 11 Ekim 1922 tarihinde imzalanan Mudanya Mütarekesi ile sona ermişti.

Kurtuluş Savaşı'nda büyük bir askeri zafer kazandıktan sonra, I.Dünya Savaşı'ndan yenik çıkan Osmanlı İmparatorluğu'nun mirası üzerinde, fakat ondan farklı olarak inşa edilecek tam bağımsız Türkiye Cumhuriyeti'nin varlığını tüm dünyaya tanıttak olan Lozan Barış Antlaşması'nın görüşmelerine ABD de, gözlemci olarak katılmış, oy kullanmamış, Antlaşmayı ve eklerini de imzalamamıştı.³²⁴ Bu nedenle, 24 Temmuz 1923'de taraflar arasında imzalanan antlaşma ABD-Türk ilişkilerini kapsamıyordu. İlişkileri başlatmak için 6 Ağustos 1923'te ABD ile ayrı bir antlaşma imzalanmıştır. Ancak ABD Senatosu antlaşmayı yeterli bulmamış ve onaylamamıştır. Bunun arkasında çeşitli lobi faaliyetlerinin olduğu düşünülmüştür. Bu bağlamda; aşağıdaki alıntı dikkate değerdir:

“6 Ağustos'ta imzalanmış olan Lozan Antlaşması'nın Senato tarafından onaylanmasını engellemek yönünde çalışmaktı. Taşnak ve Hınçak Örgütlerinin kılıç artığı komitacıların Kongre'deki sözcülüğünü 1923 yılına kadar Türk karşıtı her önerge ve eylemin altında imzası bulunan Demokrat Partili Utah Senatörü William H. King yapmaktaydı. King, aynı zamanda Demokrat Parti'nin Antlaşmaya karşı raporlarını yazan kişiydi.³²⁵

İlişkilerin yeniden tesisi konusunda her iki tarafın gayretleriyle yürütülen faaliyetler 1927'de nihayete ulaşmış; her iki devlet karşılıklı ve eş zamanlı olarak birer büyükelçi tayin etmişlerdir. Böylece, iki devlet arasındaki resmi ilişkiler Osmanlı Devleti döneminde kesintiye uğradıktan on yıl sonra yeniden başlamıştır.³²⁶

Görüldüğü üzere; XVIII. yüzyıldan XX. yüzyılın ilk çeyreğine kadar uzanan zaman kesiti dahilinde incelenen Türk-Amerikan ilişkilerinin ağırlık noktası mevcut konjonktüre ve iki ülkenin hedeflerine göre dönemsel olarak farklılıklar göstermiştir. Söz konusu ilişkiler siyasi ve iktisadi alanlarda inşa edilirken, bu iki sahanın kesişiminde yer alan argüman misyonerlik faaliyetleri olmuştur. Diğer bir anlatımla,

---

³²⁴ Baskın Oran, **Türk Dış Politikası**, c. 1, 18. bs. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2013), 216-217.

³²⁵ İsmail Köse, “ABD’de Türk-Amerikan Lozan Antlaşması’nın (6 Ağustos 1923) Onay Tartışmaları ve Onay Taraftarlarının Yayınlanmış Olduğu Kitapçık”, **Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, s. 44, (2014): 132-133.

³²⁶ Erhan, **age**, 92.

politika, ticaret ve misyonerlik üçlü bir sacayağı oluşturmuş, iki ülke arasındaki münasebetlerde bu parametreler bağlamında sarmal bir durum almıştır.

Amerikalı misyonerler, ABD konsolosluklarında görev almış ya da çalışmalarını kolaylaştıracak desteği elçilerinden sağlamışlardır. Misyonerlerin doğrudan politik kimlik edinmeden dolayı olarak baskı grubu mahiyeti taşımaları olağandır. Buna karşılık dini ve uhrevi bir amaç için çalışan misyonerlerin, özellikle 1830'da imzalanan Ticaret Antlaşması'ndan sonra tüccarlar ile oldukça sıkı ilişkiler içerisinde olmaları ironik görülebilir.

Bu durumun nedeni; Amerikalı misyonerlerin sahip olduğu Protestan inanç kaideleri ile tüccarların taşıdıkları dünyaya yönelik kâr elde etme güdüsü, akılcı ve bireyci davranış ile disiplinli çalışma prensiplerinin örtüşüyor olmasıdır. Bu paralellik Weber'in "*Protestan Ahlak*"³²⁷ öğretisinden ileri gelmektedir. Söz konusu düşüncenin temelinde Kalvinci geleneğin temel şiarlarından olan ilahi takdir olgusu yatmaktadır. Buna göre; çalışmak fazilettir ve herkes kendi seçmiş olduğu meslek doğrultusunda tanrı tarafından seçilmiş bir birey olmak için, tanrı adına var gücüyle çalışmalıdır. Her şey tanrının takdirine bağlıdır. Protestanlıkta seçilmişliğin bir göstergesi de dünya hayatında başarılı olmaktır. Tanrı tarafından seçilip kurtuluşa ermek için yapılması gerekenin sürekli çalışmak olduğu vurgulanmaktadır. Burada bireyin lüks tüketim amacıyla para kazanmak haricinde, uzmanlaştığı mesleği ile kazanç elde edip bundan sağladığı birikim ile zenginleşmesi, tanrı için ortaya konmuş kutsal bir davranıştır.³²⁸

Bu nedenle de, tüccarlar Protestanlığın Kalvinist koluna mensup misyonerler açısından kâr elde etmek için yeri geldiğinde hileye başvurmadan çekinmeyen kişiler değil, mal ve kâr elde eden bunları tanrının isteği olduğu için yapan sistemli çalışan ve bu nedenle seçilmiş kişiler olmuşlardır.

Ticaret gibi dünyevi bir uğraş ile meşgul olan tüccarlar ile birincil motivasyon kaynağı uhrevi bir gaye olan misyonerler kurtuluşa ermek için, tanrı adına çalışmak ortak paydasından hareket ile temaslar kurmuşlardır. Misyoner mektuplarından ve anılarından tespit edilenlere göre; misyonerler Osmanlı topraklarına ayak

---

³²⁷ Protestan Ahlak kavramı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Max Weber, **Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhunu**, çev. Zeynep Gürata 2. bs. (Ankara: Ayraç Yayınevi, 1999).

³²⁸ İshak Torun, "Kapitalizmin Zorunlu Şartı Protestan Ahlak", **Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, c. 3, s. 2 (2002): 89-98.

basacakları vakit ya da deniz aşırı seyahat edecekleri zamanlarda tüccarların gemileri vasıtasıyla yolculuklarını gerçekleştirmişlerdi.

Bunun yanında misyoner mektuplarını Amerikan Board'un merkezi Boston'a taşıyarak, merkez ile olan haberleşme ağında kilit noktada yer alanlar yine tüccarlardı. Tüccarlar, misyonerlerin gereksinimlerinin karşılanması ve konaklama yerlerinin temini gibi hususlarda misyonerlere yardımcı olmuşlardı. Misyonerlerde, Osmanlı coğrafyasında ulaştıkları noktalarda kendileri için oluşturdukları hayat alanlarında ortaya koydukları yaşam biçimleri ile ABD uygarlığına öykünen ve misyonerleri örnek model olarak algılayan kullandıkları araç, gereçleri, giydikleri kıyafetleri satın almaya hevesli bir kitle yaratmışlardı. Söz konusu bu topluluk tüccarlar vasıtasıyla Osmanlı topraklarına getirilen ABD mallarının pazar ihtiyacını karşılamıştı.

Amerikalı tüccarların yardımlaşmaya dayalı bu ilişkileri tesis etmiş oldukları misyonerler, yukarıda sözü edilen ortak paydadan ötürü Kalvinci gelenekten gelen Protestan misyoner örgütlerine mensup misyonerlerdi. Osmanlı İmparatorluğu topraklarında da özellikle XIX. yüzyılda birçok Protestan misyoner teşkilatı faaliyette bulunmuştur.

Söz konusu teşkilatlar içerisinde Osmanlı topraklarında en etkin olan kuruluş bir önceki bölümde incelenen Amerikan Board Teşkilatı olmuştur. Board basın-yayın, sağlık ve eğitim alanlarında faaliyetlerde bulunmuş ve özellikle okullaşma hususuna ağırlık vermiştir. Amerikan board'un Osmanlı topraklarında hayata geçirdiği ve Türkiye Cumhuriyeti'ne miras kalan okullardan biri de asıl konumuz olan Üsküdar Amerikan Kız Koleji'dir.

3. ÜSKÜDAR AMERİKAN KIZ KOLEJİ'NİN KURULUŞ SÜRECİ (1873-1945)

3.1. Üsküdar Amerikan Kız Koleji'nin İzmit-Bahçecik Yılları

3.1.1. Amerikan Board Misyonerleri ve İzmit İstasyonu

3.1.1.1. Amerikan Board Misyonerlerinin İzmit'i Tercih Etme Nedenleri

Board Misyonerleri 1820 yılında ayak bastıkları Osmanlı topraklarında bir biri ardına istasyonlar kurmuşlar ve XIX. yüzyılın ikinci yarısında İzmit'e özellikle odaklanmışlardı. Misyonerlerin buraya yoğunlaşmasının bazı önemli nedenleri vardı. İzmit'in XIV. yüzyıldaki fethini takiben, aşamalı olarak değişen ve gelişen sosyo-ekonomik yapısı misyonerleri bu bölgeye itmişti. İzmit'te bulunan tersane XVIII. yüzyıldan itibaren daha aktif duruma gelmiş, korunaklı limanı ve karayollarının da kavşak noktasında olmasından dolayı kentteki ticaret hacmi büyümüş ve şehir zenginleşmişti. Şehir ticari hareketliliğin artmasıyla da farklı bölgelerden gelen tüccarların uğrak noktası haline geldi. Ayrıca, şehir başkent İstanbul'a yakındı. Yine XIX. yüzyılda kentin çevresinde modern ulaşım ve haberleşme ağı tesis edilmişti. Örneğin; 1833'te Üsküdar-İzmit posta yolu hizmete girmiş, 1873'te Haydarpaşa-İzmit ve 1890 da İzmit-Adapazarı demiryolu hatları açılmıştı.³²⁹ Bunların yanı sıra verimli tarım alanlarına sahipti ve ikliminin ılımanlığı dolayısıyla insan yaşamı için elverişliydi. Nitekim zamanla İzmit ve çevresi hem genişlemiş, hem de beşeri yapısındaki değişimler hızlanarak, bölgedeki Ermeniler'in sayısı artmaya başlamıştı. İzmit, Osmanlı hakimiyetine girdiğinde buradaki Rum nüfusun arasına Osmanlı'nın fethedilen bölgelerde izlediği İskan Politikası gereği; Türkler yerleştirilmiş, 1500'lü yıllarda bu iki halklı yaşam alanına Yahudiler de eklenmişti. XVI. yüzyılın

---

³²⁹ Ali Satan, "Türkiye'de Demiryolunun 150 Yıllık Yolculuğu Bir Kronoloji Çalışması", **Türklük Araştırmaları Dergisi**, c. 19, Özel Sayı Müctebe İlgürel'e Armağan, (İstanbul: Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, 2008): 388-393; Ayrıca; Osmanlı Devleti'nde Demiryolu Ulaşımı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Halil İnalcık, Donald Quatert, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi**, c. 2, 2. bs. (İstanbul: Eren Yayıncılık, 2006), 925-935; Donald Quatert, "19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Demiryolları", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, c. VI, 1630-1635.

sonlarında ise Ermeniler, İzmit ve çevresinde kendi yaşam alanlarını kurmuşlar, bölgenin sosyal, ekonomik ve kültürel dokusunun bir ögesi durumuna gelerek, Yahudiler ve Rumlar arasında yeni bir cemaat hüviyeti kazanmışlardı.

İzmit ve çevresindeki Ermenilerin bu yöreye ilk geliş tarihleri ve geldikleri yerler konusunda farklı görüşler mevcuttur.³³⁰ XVII. yüzyılda İzmit çevresinde Ermeni nüfusunun yoğunluk kazanmaya başladığı tahrir ve cizye defterlerinden görülmektedir. Örneğin; 1690-1691 yıllarına ait cizye defterinde vergiyle mükellef Ermeniler'in sayısı şöyle verilmişti: İznikmid [İzmit] 271, Bağçecik 110, Döngel 33, Arslanbeyli 25, Armaş 37, Dağ 9 ve Yuvacık 95. Buradan Kocaeli Sancağı'ndaki Ermeni köylerinde askerlik çağında olup da vergi vermekte olan toplam 580 Ermeni erkek tespit edilmektedir.³³¹ 1693 tarihli cizye defterinde sadece İzmit kazasında cizye vergisi vermekle mükellef olan 147 Ermeni ve 1696 yılında düzenlenen mufassal avarız defterinde ise 97 Ermeni yer almaktadır.³³²

XVII. yüzyılda bölgedeki Ermeni nüfusun coğrafi dağılımında değişiklikler olmuştur. Bu değişikliğin temel nedeni; Anadolu içlerinde yaşanan Celali İsyanları ve asayişsizlik nedeniyle Ermenilerin daha güvenli olan kıyı ve iç bölgelere göç etmiş olmalarıdır. Ayrıca; XVII. yüzyılda İzmit ve çevresinde Ermeni nüfusun artış göstermesinin bir diğer nedeni de Yavuz, Kanuni ve IV. Murat'ın İran Seferleri dönüşlerinde, İstanbul ve çevresinin zenginleşmesi ve Rumlara karşı bir denge unsuru olması için burada meskun olan zanaatkar ve ticaret erbabı Ermenileri bu topraklarda iskan etmiş olmasıdır.

---

³³⁰ Öztüre'ye göre; İzmit civarına Ermenilerin ilk gelişi 1375'de Kilikya Ermeni Krallığı'nın yıkılmasının ardından gerçekleşmiştir. Avni Öztüre, **Nicomedia Yöresindeki Yeni Bulgularla İzmit Tarihi**, (İstanbul: Çeltüt Matbaası, 1969), 132; Yüce'ye göre; Ermeniler İzmit'e 1579'da inşaatı tamamlanan Yeni Cuma Camii'nin (Pertev Paşa Camii) yapılışı sırasında duvar işçisi olarak Elazığ Palu'dan gelmişlerdir. Rifat Yüce, **Kocaeli Tarihi ve Rehberi**, Haz. Atilla Oral, (İstanbul: Demkar Yayınları, 2007), 210; Selvi'ye göre; İzmit çevresindeki Ermeniler Şah Abbas (1587-1629) ve Nadir Şah (1736-1747) Dönemlerinde İran'dan Anadolu'ya ardından da İzmit'e gelmişlerdir. Haluk Selvi, "Ermeşe (Akmeşe) Manastırı ve Ermeni Olaylarındaki Yeri", **ASAM Türkiye II. Kongresi**, (Ankara: ASAM Yayınları, 2007): 780, Oğuz Polatel'e göre; İzmit'teki Ermeni varlığına ilk kez 1644 yılında rastlanmaktadır. Oğuz Polatel "Osmanlı Dönemi İzmit'in Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Hayatında Ermeniler", **Uluslararası Gazi Akçakoca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu**, (2017): 891; Ayrıca İzmit'teki Ermeni Yerleşimleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Oğuz Polatel, "İzmit'te Ermeni Yerleşimlerinin Başlangıcı ve Ermeni Yerleşim Yerleri", **Tarihte Türkler ve Ermeniler**, c. 6 (Ankara: TTK, 2014): 27-51; Oğuz Polatel, "İzmit Kazası Ermenileri'nde Dinsel Yapı ve Eğitim Faaliyetleri (1839-1915)", (Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2010), 11-49.

³³¹ Oğuz Polatel, **age**, 40.

³³² **BOA**, CML, 765/31177, MAD 7895.

Bu noktada, Kocaeli ve çevresindeki Ermeni Cemaatinin varlığına ve nüfus miktarına ilişkin bilgi edinilebilen kaynaklardan biri de Polonyalı gezgin Simeon'un seyahatnamesidir. Simeon gözlemleri neticesinde, XVII. yüzyılda İzmit civarında 180 adet Ermeni hanesi olduğunu tespit etmiştir. Buradan hareketle; XVII. yüzyılda İzmit ve çevresindeki Ermeni nüfusunun yaklaşık olarak 900 kişi olduğu ileri sürülebilir.³³³

Ermenilerin nüfusu XIX. yüzyılda İzmit çevresinde Müslüman nüfusun ardından en kalabalık nüfusa ulaştı. Bu artış şer'iyye sicillerine ve tahrir defterlerine de yansiyordu. Örneğin; 1807'de Çarşı ve Şeyhler Mahallesi Ermeni ve Müslüman mahalleleri olarak ikiye ayrılmıştı.³³⁴ Keza; 1881-1883 yılları arasında yapılan İzmit Genel Nüfus Sayımına göre; İzmit'in yaklaşık 40.000 kişilik nüfusunun içinde Ermeniler 16.000 kişilik miktar ile %40'lık bir orana sahiplerdi.³³⁵

Yine bu yörede Yuvacık (Ovacık), Bahçecik (Bardizag), Döngel, Arslanbey, Akmeşe (Armaş)³³⁶ gibi yerleşim alanları Ermeni köyleri olarak kurulmuştu.³³⁷

İzmit'in yaşamaya elverişli fiziki koşulları, sosyo-ekonomik yapısı, jeopolitik konumu ve en önemlisi İzmit çevresindeki yoğun Ermeni nüfusunun varlığı Board misyonerlerinin buraya yönelmelerinin ve burada bir misyon istasyonu kurmalarının nedenini oluşturmuştu.

---

³³³ Hrand Der Andreasyan, **Polonyalı Simeon'un Seyahatnamesi (1608-1619)**, çev. Saro Dadyan, (İstanbul: Everest Yayınları, 2013) 34.

³³⁴ Meral Akşener, "İzmit Şer'iyye Sicili" (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 1992), 35.

³³⁵ Kemal Karpat, **Osmanlı Nüfusu (1830-1914)**, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2010), 168-169; Ayrıca; İzmit'in XIX. yüzyıldaki demografik yapısı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Kaya, "XIX. Yüzyılda İzmit (Kocaeli) Sancağı'nın Demografik Durumu ve İskan Siyaseti", **Tarih Araştırmaları Dergisi**, c. XXVI /41, (2007): 59-80.

³³⁶ Akmeşe–Ermeşe (Armaş) Köyü, İzmit'in 20 km kuzeydoğusunda yer alan Ermeni yerleşimidir. Ermeşe Ermenilere ait kutsal kaynaklarda "Şehitler Şehri" olarak anılan İzmit'te "İzmit Ruhani Çemberi" olarak tanımlanan [Sakarya Nehri'nin ağzından başlayarak; Darıca, Yalova, Bahçecik ve Arslanbey'i içine alıp, Sapanca Gölü ve Adapazarı İlini de kapsayan bölge] dahilinde bulunan bir köydür. Burada Armaş Manastırı olarak da bilinen Manastır yer almaktadır. Söz konusu Manastır hem bir dini okul vazifesini görmüş hem de hac görevini yerine getirmek isteyen Ermeniler'in ziyaret ettiği önemli bir ruhani merkez olmuştur. Misyonerler manastırı ziyaret eden Ermeniler ve manastır civarında yaşayan Katolik Ermeniler dolayısıyla Protestanlığı yayabilecekleri çok sayıda insana ulaşabileceklerini düşünmüşlerdir. Selvi, "Ermeşe (Akmeşe)", 781; Yüksel Güngör, "Osmanlı Döneminde "Nicomedia" İzmit'te Farklı Dinlerin Birlikte Hoşgörüsü İçinde Yaşam Kesitine Bir Örnek: Pantaleimon Manastırı", **Gazi Akçakoca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri** c. 2 , (2015): 930. Ermeşe Manastırı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Nurdan İpek, **Kutsanmış Topraklar Armaş ve Ermeniler**, (İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2006).

³³⁷ Polatel, *age*, 18-37.

3.1.1.2. İzmit İstasyonu'nun Kuruluşu ve Misyonerlerin Buradaki Faaliyetleri

Board misyonerleri İzmit istasyonunu kurmadan önce İzmit ve çevresine yönelik keşif gezileri yaptılar. Bu doğrultudaki ilk seyahat 22 Mayıs 1830'da Boston'daki Prudential Committee tarafından görevlendirilen Eli Smith ve Otis Dwight tarafından gerçekleştirilmişti. İki misyoner, Türkiye Misyonu olarak adlandıracakları Osmanlı toprakları üzerinde, kendilerine “*Türkiye'nin kapısını açacak unsur*”³³⁸ olarak gördükleri Ermeniler'in buldukları bölgeleri, yaşam biçimlerini ve dini durumlarını tespit etmek için yaptıkları uzun keşif gezisi sırasında bir süreliğine İzmit'e de uğramışlardı.

“İzmit, adını veren körfezin kuzeydoğu köşesine doğru eğimli bir tepenin kırılmalığı üzerinde güzel bir yerdedir. Birkaç brig [iki direkli gemi] ve tekne, Bithynia'nın başkentine ve İmparator Diocletian'ın en gözde konutuna layık görülen deniz ve kırsal sahnenin kombinasyonlarıyla, ormanlık dağlar, yemyeşil tepeler ve her taraftaki bereketli ovalar arasında yön buluyor. Evlerinin birçoğı, eski ihtişamını devam ettiriyor gibi yükseklik ve şekil gösteriyor, ancak onların zayıf yapısı ve çürümüş hali gerçek bozulmaya işaret ediyor. İzmit yaklaşık 25.000 sakin içerir ve bunların 4.000'i Türk, 500'ü Ermeni, diğeri 500'ü Yunan ve Yahudi evlerinden oluşur.”³³⁹

Eli Smith, bu gezi esnasında edindiğı izlenimleri, İzmit'in fiziki ve coğrafi özellikleri ile nüfusun etnik yapısı hakkında veriler içeren gözlemlerini bir rapor biçiminde Board yönetimine sunmuştur. Bu seyahatin ardından, William Goodell ve Komodor James Porter bölgedeki çalışmaları derinleştirmek için; Mayıs 1832'de Bursa'ya bir araştırma-inceleme gezisi yapmışlardır. Goodell, bu gezinin öncesinde İzmit'te birkaç saat geçirmiştir. 1838'de ise Goodell İzmit Ermenileri'nin Protestan inancı karşısındaki tutumlarını izlemek ve hedef kitle olan Ermeniler ile iletişim kurmak için Ermenice'ye çevrilen *Yeni Ahit* ile *Sütçünün Kızı* adlı kitabı burada

---

³³⁸ William Strong, **Asiatic Turkey a Sketch of the American Board**, (Boston: Pilgrim Press, 1910), 14, ABCFM'ye ait bir raporda da Ermeniler için “Ermeniler'in ve Rumlar'ın bir araya geldiğı her yerde Ermeniler her sınıfın anahtarıdır” ifadesi kullanılmaktadır. **ABA00020019100**, “Baghchejik Station Report of 1857-58”, Yer: SALT Research 1.

³³⁹ Eli Smith, **Researches of the Armenia: Including a Journey Through Asia Minor and into Georgia and Persia with a visit to the Nestorian and Chaldean Christians of Oormiah and Salms**, 25.

dağıtmıştır.³⁴⁰ Goodell'ın İzmit'i ziyaretini takiben bölgeye yönelik keşif faaliyetleri devam etmiş; 1840 yılında Hamlin ve Dwight, 1845'in sonbaharı ve 1846 da³⁴¹ Smith ve Dwight İzmit'i ziyaret etmiştir. Misyonerler bu seyahatler sonrasında sahaya giriş aşamasında ortaya koydukları faaliyetlerin sonuçlarını almaya başlamışlardı. Bu bağlamda; 1846'da İzmit'te Protestanlığı kabul eden Ermeniler için bir kilise inşa edilmiş, akabinde bir kilisede Adapazarı'nda açılmıştır.³⁴² Bir biri ardına İstanbul'a yakın noktalarda kiliselerin kuruluyor olması, Board misyonerlerinin İzmit ve çevresindeki faaliyetlerinin hazırlık aşamasından gelişme evresine geçtiğinin ve merkez istasyon olan İstanbul'dan çevreye doğru yayılmak suretiyle; Protestan Ermeni Cemaati'nin oluşturulduğunu gösteriyordu.³⁴³

Amerikan misyonerleri 1850'li yılların ortalarına kadar İzmit yöresine çeşitli geziler düzenlediler. Bölgedeki yerli yardımcılardan ve pastörlerin³⁴⁴ desteğiyle kutsal kitap ve dini risaleler dağıtıp, pazar ayinlerine katılmak suretiyle, Gregoryen ve Katolik Ermeniler arasında test etme mahiyetinde faaliyetlerde bulundular. Buradaki çalışmaların Board tarafından takdir edilmesiyle İzmit'in misyonerler nezdindeki

---

³⁴⁰ S.C. Bartlett D. D., **Historical Sketch of the American Board in Turkey**, (Boston: Published by the Board, 1878), 8. William Goodell İzmit (Nicomedia) ile ilgili izlenimlerini, anılarını kaleme aldığı kitapta da dile getirir. Goodell'ın İzmit hakkında üzerinde durduğu noktaların İzmit'in Osmanlı kenti kimliğinden ziyade, buranın antik dönemden Osmanlı hakimiyetine girene kadar geçirdiği süreç ve bir Hristiyan şehri olarak kurulup, geliştiği şekilde olması dikkate değerdir. bkz. William Goodell, **Forty Years in the Turkish Empire, or Memoirs of Rev. William Goodell, D.D.**, (New York: Robert Carter and Brothers, 1876), 140-142. Misyonerler İzmit'e vardıklarında, adı Mom Ju (Mumcu) Aghacy olan ve bir Ermeni tarafından işletilen Hana (Türk Oteli) uğramışlardır. Otelin sahibi Hohannes Nergararian ve Murad Varjhabed adlı iki arkadaşını misyonerlerle tanıştırmıştır. Yaşlı bir doktor olan Hohannes Ermeni cemaatinin önde gelenlerinden biriydi. Murad Varjhabed ise öğrenimi ve bilimsel araştırmalarıyla tanınan, Armaş Manastırında bilim profesörüydü. Ayrıca, Ermeni kilisesinin çok sayıda rahibine ve papazına eğitim vermiş biriydi. Onların çalışmalarıyla Protestanlığa geçenlerden bazıları şunlardır: Hacı Melkon Karajian, Kit Varjhabed, Bağdasar, Garabed Nergararian, Megerditch Zaparar, Harutiun Zaparar ve Baron (Bay) Avedes. Garabed Nergararian, **A Brief History of the Beginning of the Mission Work in Nicomedia**, (Boston: Gazette Steam Printing House, 1885), 11.

³⁴¹ **Report of the ABCFM Thirty-Seventh Annual Meeting**, (Boston: 8-11 September 1846): 104-105.

³⁴² William Strong, **Asiatic Turkey a Sketch of the American Board**, 16.

³⁴³ 1852 yılında İzmit'teki Protestan Ermeniler'in sayısı 28'di. **Report of the ABCFM Forty-Third Annual Meeting**, (Boston: 7-10 Eylül 1852): 72; 1855 yılında İzmit'teki Protestan Ermeniler'in sayısı 150 oldu. **Report of the ABCFM Forty-Fourth Annual Meeting**, (Boston: 4-7 Ekim 1853), 92.

³⁴⁴ Söz konusu yardımcılardan sayıları hakkında bilgi için bkz. **Report of the ABCFM Thirty-Seventh Annual Meeting**, (Boston: 8-11 Eylül 1846): 95; **Report of the ABCFM Forty-First Annual Meeting**, (Boston: Held in Oswego, 10-13 Eylül 1850): 100; **Report of the ABCFM Forty-Second Annual Meeting**, (Boston: 9-12 Eylül 1851): 67; **Report of the ABCFM Forty-Third Annual Meeting**, (Boston: 7-10 Eylül 1852): 61 ve **Report of the ABCFM Forty-Fourth Annual Meeting**, (Boston: 4-7 Ekim 1853): 86.

önemi arttı. Nitekim, 1842 ile 1855 yılları arasında İstanbul'un dış istasyonlarından biri olan İzmit'in, ABCFM misyon yapılanmasındaki statüsü değiştirildi ve 1856 yılında İzmit Kuzey Ermeni Misyonu'nun bir istasyonu haline getirildi.³⁴⁵

Misyonerler burada kiliseler açmışlar, yardım faaliyetleri kapsamında yetimhaneler kurmuşlar ve eğitim çalışmaları çerçevesinde okullaşmaya gitmişlerdi. Bu bağlamda özellikle; 1870'li yıllardan itibaren çalışmalarını hızlandırıp, nihai hedefleri doğrultusunda İzmit örneği özelinde önemli merhaleler kaydetmişlerdi.³⁴⁶

Amerikan Board'un İzmit İstasyonu'ndaki faaliyetlerinin ivmesi sürekli artmış ve Birinci Dünya Savaşı'nın arifesinde İzmit İstasyonu sınırları içinde 11 dış istasyon, 3 kilise, 10 pazar okulu, 2 lise, 13 adet farklı alanda okul ve 58 öğretmen ile yaygınlığa ulaşmıştı.³⁴⁷

---

³⁴⁵ **Report of the ABCFM Forty-First Annual Meeting**, (Boston: Held in Oswego, 10-13 Eylül 1850), 100; Esra Danacıoğlu, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Amerikan Board Okulları ve Ermeniler", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, c. III, s. 9-10 (1999-2000): 138. İzmit'in ABCFM misyonerleri tarafından çizilmiş haritası için bkz. Ek. 3.

³⁴⁶ Ayrıca bkz. **ABA000400358**, Report of Nicomedia Station 13.th, 1869-70 by W. Parsons, Yer: Salt Research; **ABA000500408**, Report of Nicomedia Station 16.th.1872-1873, by Justin W. Parsons, Yer: Salt Research; **ABA000500429**, Report of Nicomedia Station 1873 Haziran-Kasım by Justin W. Parsons, Yer: Salt Research; **ABA000700621**, Report Nicomedia Field 1881, by John E. Pierce, Yer: Salt Research; **ABA000700635**, Report of Nicomedia Station 1882, by John E. Pierce, Yer: Salt Research; **ABA000700660**, Report of Nicomedia Station 1883, John E. Pierce, Yer: Salt Research; **ABA000700680**, Report of Nicomedia Station 1884, John E. Pierce, Yer: Salt Research; **ABA000600511**, Report of Nicomedia Station 1887-1888 by John Pierce, Yer: Salt Research; **ABA000600573**, Report of Nicomedia Station 1890-1891, by Henry S. Barnum, Yer: Salt Research; **ABA001100896**, Report of Nicomedia Field 30 Nisan 1901 by Robert Chambers, Yer: Salt Research; **ABA001100903**, Report of Nicomedia Station 1902, by Robert Chambers, Yer: Salt Research; **ABA001100935**, Report Nicomedia Field, 1904-1905, by Robert Chambers, Yer: Salt Research; Özgür Yıldız, "İzmit'te (Nicomedia) Amerikan Misyoner Faaliyetleri", **Gazi Akademik Bakış**, c. 5, s. 10 (Yaz, 2012): 97-111; **The Missionary Herald**, "Nicomedia Western Turkey", Vol. LXXXIII, (1887, Haziran): 217-221.

³⁴⁷ **ABAASR0001004**, Near East Mission in Turkey Annual Station Reports, 1914-1921 to 1925-1926 Nicomedia Report for 1915-1921, Yer: Salt Research, 1; Ayrıca; I. Dünya Savaşı'nın başladığı 1914 senesinde bütün Anadolu coğrafyasında Amerikan Board bünyesinde çalışan 151 misyoner ve 1204 yerli yardımcı bulunuyordu. Aynı yıl Anadolu'da Board kontrolünde 137 kilise ve 423 okul bulunmaktaydı. **The One-Hundred and Fourth Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions**, (Boston: 1915): 107-108. I. Dünya Savaşı'nın yaşandığı dönemde Osmanlı topraklarında bulunan Amerikalı misyonerlerin bir bölümü de yabancı devletlerle iş birliği yapmaktaydı. Bu konuda bir örnek Gedikpaşa ve Arnavutköy Amerikan Kolejlere'nin öğretmenlerinin yabancı devletlerle iş birliği yapmalarıdır. Bkz. **BOA**, MF.HTF, 6/48.

Birinci Dünya Savaşı yıllarında Osmanlı topraklarındaki misyonerlik faaliyetleri, durağanlaşmış ve Board'a mensup pek çok misyoner Amerika'ya geri dönmüştür.³⁴⁸ Bu süreçte misyonerlerin Osmanlı coğrafyasındaki faaliyetlerini askıya almalarının ve hemen hemen tüm kurumlarını kapatmalarının birincil nedeni 30 Mayıs 1915 tarihli Tehcir Kanunu'nun uygulanmasıydı. Yaşanan bu gelişme İzmit ve çevresine de sirayet etmiş ve 9 Ağustos 1915 tarihinde İzmit Ermenilerinin yöreden sevkleri başlamıştı.³⁴⁹ Bunun üzerine hedef kitlelerini büyük oranda kaybetmiş olan misyonerler İzmit İstasyonu'nu terk etmeye başlamışlardır.

Birinci Dünya Savaşı'nın akabinde, 21 Ekim 1918'de Dahiliye Nezareti tehcir edilen Ermeniler'den isteyenlerin yerlerine geri dönebileceklerini ilan etmiştir. Ardından İzmit Ermenileri kabileler halinde yeniden sevk öncesindeki yerleşim alanlarına gelmişlerdir.³⁵⁰

Buna paralel olarak, Amerikan Board misyonerleri kademeli olarak Osmanlı topraklarındaki görev yerlerine geri dönmüşler ve çalışmalarına yeniden başlamışlardır.³⁵¹ Bu bağlamda; İzmit ve havalisindeki faaliyetler de tekrar başlamış ve Milli Mücadele Dönemi boyunca kesintisiz olarak devam etmiştir.

Dönemin şartlarına göre, biçimsel olarak farklılıklar taşıyan misyoner faaliyetleri, İzmit istasyonu kapsamında Ermeni nüfusunun yoğun olduğu ve Üsküdar Amerikan Kız Koleji'nin temellerinin atıldığı Bahçecik ile Adapazarı çevresinde

---

³⁴⁸ **The One-Hundred and Sixth Annual Report American Board of Commissioners for Foreign Missions**, (Boston: Board Congregational House, 24 Ekim 1916): 80; Ayrıca; I. Dünya Savaşı yıllarında Osmanlı coğrafyasındaki Amerikan misyoner teşkilatlarına ait kurumlar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Cemal Sezer, "Birinci Dünya Savaşı Başlarında Osmanlı Devleti'ndeki Amerikan Misyoner Teşkilatlarının Durumu", **AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, c. 12, 20. Yıl Özel Sayı, (2012): 281-293.

³⁴⁹ **BOA**, DH. ŞFR, 54/340; Selma Çetinkaya, Taner Bilgin, "Tehcir Kanunu ve İzmit Ermenileri", **Kocaeli Belediyesi Uluslararası Karamürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu**, (2015): 1315; Ayrıca; İzmit Ermenileri'nin Tehciri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Bayram Çakıcı, "İzmit Mutasarrıflığı'nda Ermeniler ve Tehcirleri (1888-1919)" (Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1998).

³⁵⁰ Çetinkaya, **age**, 1319.

³⁵¹ Örneğin; 1921 yılında İzmit'in de içinde bulunduğu Batı Türkiye Misyonu dahilinde 74 misyoner, 41 öğretmen, 52 yardımcı, 13 okul ve 9 kilise bulunmaktaydı. Doğu, Batı ve Merkezi Türkiye Misyonu kapsamında ise toplam; 154 misyoner, 15 istasyon ve 66 dış istasyon vardı. **The One-Hundred Twenty-two Annual Report American Board of Commissioners for Foreign Missions**, (Boston: Board Congregational House, 1922), 5, 29.

yoğunlaşmıştır.³⁵²

3.1.1.3. Bahçecik ve Amerikan Misyonerler

İzmit Körfezi'ne 4.8 km İstanbul'a 89.6 km uzakta olan Bahçecik,³⁵³ Ermeni tarihçilerin görüşüne göre; XVI. yüzyılın ortalarında Sivas'taki Bahçecik Köyünden buraya göç eden Ermeniler tarafından kurulmuştur.³⁵⁴ Ermeni kaynaklarında Bardizag (Küçük Bahçe) olarak geçen Bahçecik, Osmanlı belgelerinde, Bağçecik olarak yer almış, sonrasında Bahçecik'e dönüşmüştür.³⁵⁵

Dutluklar içerisinde konumlanmış olan Bahçecik'te halk geçimini genellikle İpek böcekçiliği,³⁵⁶ odun kömürü üretimi,³⁵⁷ sepetçilik, nalbantlık ve tütün ekimi gibi faaliyetlerle sağlamaktaydı. Özellikle İstanbul Ermenileri'nin yazlık alanı olan Bahçecik, Ermeniler arasında zamanla Küçük İstanbul olarak adlandırıldı.³⁵⁸ Burada şehirli halk ile kurulan temasın etkisiyle XIX. yüzyılda entelektüel bir ortam da

---

³⁵² İzmit İstasyonu'nda Adapazarı ve Bahçecik haricinde kalan dış istasyonlar şöyledir: Ovacık (Yuvacık), Arslanbey, Armaş (Akmeşe), Haskal, Tamluk (İhsaniye), Uncular, Kurtbelen, Kartsı, Çengiler, Yeniköy, Keremet, Ortaköy ve Sarıdoğan (Serdivan). Özgür Yıldız, "İzmit'te (Nicomedia) Amerikan Misyoner Faaliyetleri", 99.

³⁵³ Fay Linder, **The History of Üsküdar American Academy 1876-1996**, (İstanbul: SEV Yayıncılık, 2000), 2.

³⁵⁴ Polatel, **age**, 22.

³⁵⁵ Bahçecik ismine ilk kez 1644 tarihli tahrir defterinde rastlanmaktadır. Oğuz Polatel, "Osmanlı Dönemi İzmit'in Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Hayatında Ermeniler" **Uluslararası Gazi Akçakoca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri**, ed. Haluk Selvi, M. Bilal Çalık, (Kocaeli: Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2015), 894.

³⁵⁶ İzmit'in merkezinde olduğu gibi Bahçecik'te de halkın İpek böcekçiliği ile geçimini sağlıyor olması, bu bölgeye göçle gelen Ermeni nüfusun İran'dan gelmiş olmasıyla açıklanabilir. Şöyle ki; İran'ın İsfahan kentinde kurulan Yeni Culfa Mahallesi bir Ermeni yerleşimidir. Buranın sakinleri geçimini ipekböcekçiliği yaparak sağladılar. Yeni Culfa Ermeniler Şah Abbas Dönemi'nde Şah'dan izin alarak ipeklerini Osmanlı toprakları üzerinden Avrupa'ya ulaştırma hakkı elde ederler. Tüccar olan bu Ermeniler'in bir bölümü İzmit dolaylarına yerleşir. Onlar vasıtasıyla İpekböcekçiliği Bahçecik ve İzmit çevresinde öğrenilir. Yeni Culfa Ermenileri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Şenay Yanar, "Uluslararası İpek Ticaretinde İran'ın Avrupa Bağlantıları ve Culfa Ermenileri (Şah I. Abbas Dönemi 1587-1629)" (Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014).

³⁵⁷ Bahçecik'te sürdürülen ekonomik faaliyetlerden biri olan odun kömürü üretimi, devlet darphanesine gerekli olan çam kömürünün temini için yapılmaktaydı. Bahçecik Ermenileri darphanenin kömür ihtiyacını karşıladıkları için vergilerden muaf tutulmuşlardı. **BOA**, D. DRB HAT, 564/27675; 1830'lu yıllara gelindiğinde büyük olasılıkla Bahçecik çevresindeki ormanlık alanların cılızlaşması sonucu devlet tarafından bu yöreden odun kömürü alımı bırakılmıştır. **BOA**, C.AS, 976/42496. Ayrıca; Osmanlı Devleti'nde darbhane hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ömer Faruk Bölükbaşı, **XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Darbhane-i Amire**, (İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2013).

³⁵⁸ Ferda Balacar, **Sessizliğin Sesi IV: İzmitli Ermeniler Konuşuyor**, (İstanbul: Hrant Dink Vakfı Yayınları, 2015), 11.

oluşturdu.³⁵⁹ Bu bağlamda 1847 yılında Bahçecik Habercisi isimli haftalık bir dergi yayınlanmış ve tiyatro oyunları sergilenmiştir.³⁶⁰

Yaşam için oldukça elverişli şartlara sahip olan Bahçecik'in nüfusu XIX. yüzyıl boyunca artmış, ve Bahçecik, İzmit'in merkezinin ardından Ermeniler'in en yoğun olduğu köy olmuştur. Bunun üzerine, yörenin idari yapısında da değişikliğe gidilmiş ve Bahçecik bir nahiye merkezine dönüştürülmüştür. 14 Ekim 1894 de nahiye merkezi altı mahalleye bölünmüştür.³⁶¹

Misyoner faaliyetleri için oldukça uygun bir ortamı olan Bahçecik, 1850'li yılların başında misyonerlerin İzmit çevresindeki faaliyetlerinin odağında yer almıştı. Bahsi geçen zaman diliminde misyonerlerin Bahçecik'te, yöredeki halk ile birlikte ortaya koydukları çalışmalar hususundaki değerlendirmeleri ise şöyleydi:

"Kilisenin her üyesi ışığın yayılmasına yardımcı olmuş ve cemaatin her üyesi gerçeğin bilgisinin yayılması için bir şeyler yapmıştır. Bu emeklerin sonucunda eski kilisenin [Gregoryen] Ermenileri arasında İncil'in gerçeklerine dikkat edilmesi yönünde geniş kapsamlı bir aydınlanma yaşanmıştır."³⁶²

Yine aynı dönemde Board misyonerleri Bahçecik ile ilgili izlenimlerini şöyle dile getiriyorlardı: "*İzmit Körfezi'nin karşısında yer alan Bahçecik ve buraya komşu olan üç köyde aydınlanmış [Protestanlığı benimsemiş] pek çok insan bulunmaktadır.*"³⁶³

Misyonerlerinin Bahçecik'teki çalışmalarının başarılı olduğunun kanıtı niteliğindeki bu ifadelerin yer aldığı Board raporlarının³⁶⁴, yıllık toplantılarda değerlendirilmesi sonucunda; Bahçecik 1853'te İstanbul'a bağlı bir dış istasyon olarak teşkil edildi.³⁶⁵

Bu tarihten itibaren Bahçecik, ABCFM misyonerlerinin devamlı ikamet ettiği bir yerleşim yeri olana değin, Board adına faaliyetlerde bulunuldu. Protestanlaştırılmış

³⁵⁹ Bekir Günay, "Bizim Mahalle'nin Hikayesi İzmit: Birlikte Yaşama Örneği Ermeniler", **Uluslararası Gazi Akçakoca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildiriler**, (2014): 885.

³⁶⁰ Aynur Acaralıoğlu, "Kocaeli Bahçecik Amerikan Misyoner Okulu Chambers Hall Binası Koruma Projesi" (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü 2014), 8-9.

³⁶¹ BOA, BEO, 494/36938; Enis Şahin, Sinan Demirağ, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kocaeli ve Çevresindeki Mülki Yapılanma Çalışmalarına Genel Bir Bakış," **Uluslararası Karamürsel Alp Sempozyumu ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu II** (Kocaeli: 2016): 571.

³⁶² **Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions Presented at the Forty-Fourth Annual Meeting**, (Boston: Press of T.R. Marvin 42 Congress Street, Ekim 1853): 89.

³⁶³ **Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions Forty-Third Annual Meeting**, (Boston: 7-10 Eylül 1852): 72.

³⁶⁴ Misyonerlerin kendi el yazılarıyla yazdıkları raporlardan örnek bir bölüm için bkz. Ek. 4.

³⁶⁵ **Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions Presented at the Forty-Fourth Annual Meeting**, (Boston: Press of T.R. Marvin 42 Congress Street, Ekim 1853): 89.

bir cemaat meydana getirme yolunda önemli adımlar atıldı. Bu bağlamda; 1855 yılı itibariyle Bahçecik'te Protestan kişi sayısı 50'ye ulaşmıştı.³⁶⁶

Bahçecik'teki çalışmalardan oldukça memnun olan ABCFM yönetimi, Bahçecik'in statüsünü 1856 yılında değiştirdi ve Bahçecik, Board'un teşkilat yapısında Kuzey Ermeni Misyonu olarak adlandırılan Misyon'un bir istasyonu konumuna getirildi. Aynı yıl, Bahçecik'e gelerek yerleşen ilk Board misyonerleri de Justin W. Parsons³⁶⁷ eşi Catharine³⁶⁸ ile iki yardımcısı oldu.³⁶⁹

Parsonslar, Nisan 1856'da Bahçecik'e ulaşıp ulaşmaz, Ermeniler arasında İncil'den vaazlar vermeye başladılar. Hatta bunu gizli değil, kahvehaneler gibi halka açık alanlarda gerçekleştirdiler. İcra edilen sohbetlerin açık alanlarda çekinilmeksizin yapılması Ermeniler'in misyonerlere karşı ılımlı bir tutum içerisinde olduklarını gösteriyordu.³⁷⁰

Söz konusu sohbetler ile Bahçecik'te, sağlanan hızlı gelişme Board adına Bahçecik'i ziyaret eden misyoner Mr. Bliss'in de dikkatini çekmiş ve O, bu ilerlemeyi Amerika'daki İkinci Büyük Uyanış'a benzeterek şöyle dile getiriyordu:

“Vaazlar Bahçecik'te Amerika'daki uyanışın benzeri bir uyanışa neden olmuş ve artık Protestanlık, dinsizlik ve sadakatsizlik olarak görülmeyip, gerçek din olarak algılanmaya

---

³⁶⁶ age, 92.

³⁶⁷ Justin Wright Parsons (1824-1880): 26 Nisan 1824 tarihinde Westhampton'da doğdu. Williams Koleji'nden 1845'de mezun olmasının ardından, 3 yıllık bir eğitimin sonrasında Union Seminary'den diploma aldı. Eşi ile birlikte Amerikan Board'a bağlı olarak, 1850 ile 1853 yılları arasında Selanik ve İzmir istasyonlarında Yahudiler üzerinde çalışmalar yaptı. Görev yaptığı istasyonlarda birkaç ayda bir kısa geziler yapan Parsons, Sofya'ya kadar uzanan bir tura çıktı. Burada kızlar ve erkekler için bir okul açmayı planlarken, Board'un Yahudiler arasındaki çalışmaları sonlandırması üzerine Ermeni Misyonu'nda görevlendirildi. Ermeni Misyonu dahilinde ilk görev yeri olacak Bahçecik'e 1855'de geldi. Burada Ermenice öğrendi. Parsons 1880 yılında Bahçecik yakınlarında öldü. “Mr. Justin W. Parsons”, <http://dlir.org/about-arit-i-digital-library.html> [11.07.2018].

³⁶⁸ Cathrenie Jenings Parsons (1822-1914): 30 Ağustos 1822 tarihinde Ohio'da dünyaya geldi. Oberling Kolej'den mezun oldu. 1847'de Justin Parsons ile evlendi. Eşinin ölümünün ardından Bahçecikte kalmaya devam eden Bayan Parsons, 4 Haziran 1914 tarihinde Amerika'da hayatını kaybetti. “Mrs. Cathrenie Parsons”, <http://dlir.org/about-arit-i-digital-library.html> [11.07.2018].

³⁶⁹ **The Missionary Herald**, Vol. LIII, No: 1, (Ocak 1857): 3.

³⁷⁰ **The Missionary Herald**, Vol. LIII, No: 1, (Ocak 1857): 131; Misyonerler Ermeni Cemaati içinde büyük bir tepki ile karşılaşmalarına rağmen; Protestanlığa geçen Ermeniler dindaşlarının baskısına maruz kalmışlardır. Bu bağlamda; Bahçecikli Protestan Ermeniler'in kendilerini yöneten Gregoryen bir Ermeni olan Kocabaşı'nın baskısına maruz kalmaları ve kendilerine Protestan Kocabaşı tayin edilmesini talep etmeleri örnek olarak verilebilir. **BOA**, HR.SYS, 2821/11 ve **BOA**, HR.SYS 2821/14.

başlamıştır.”³⁷¹

Bu minvalde, Parsons da Bahçecik’teki faaliyetlerinin başarısının kanıtı olarak; kısa bir zaman zarfında Protestan Ermeni sayısının 75’e yükseldiğini, kız ve erkekler için açılmış olan okulun öğrenci sayısının da 60’dan 80’e çıktığını belirtiyordu.³⁷²

Bahsi geçen bu çalışmalar neticesinde; Bahçecik’te etkin bir Protestan topluluk oluşmuş ve cemaatin bir araya gelip ibadet edebilmesi için 1856 yılında kilise inşa edilmiştir.³⁷³ Yine J. Parsons’ın başka bir mektubuna göre, Protestan Ermenilerin hemen hemen hepsi yaklaşık olarak 300 kişilik tasarlanan kilisenin inşaatı için gönüllü yardımda bulunmuşlardı.³⁷⁴ Bu yardımlar cemaat üyelerinin de birer yerel yardımcı gibi misyonerlerle eşgüdüm halinde çalıştıklarının önemli bir göstergesiydi.

İlk Protestan Ermeni Kilisesi’nin inşa edilmesinden bir yıl sonra ABCFM, Bahçecik ve çevresini dört bölgeye ayırdı. Buna göre; 1. Bölge: Adapazarı ve çevresindeki 11 adet köyden oluşuyordu ve burada yaklaşık olarak 15.000 Ermeni yaşıyordu. 2. Bölge: Merkez olan bu bölge, Marmara Denizi’nden Sakarya Nehri’ne kadar olan alanı ve içindeki 18 köyü kapsıyordu. Burada ise yaklaşık olarak 40.000 Ermeni bulunuyordu. 3. Bölge: İznik Gölü’ne kadar uzanan alanı ve bu civardaki 14 köyü kapsamaktaydı. Burada 25.000 Ermeni mevcuttu. 4. Bölge: Bilecik ile Bilecik’in kuzey ve doğusundaki 6 köyü içeriyordu. Burada ise yaklaşık olarak 15.000 Ermeni yaşamaktaydı.³⁷⁵

Görüldüğü üzere; 1857 yılında Bahçecik ve çevresindeki Ermeni nüfusu yaklaşık olarak 95.000 idi. Board’un merkezi de Bahçecik ve çevresinde bu bölümlendirmeyi yaparken, Ermeni nüfusun dağılımını dikkate almış ve Ermenilerin en yoğun olduğu alanı istasyonun merkezi olarak adlandırmıştı.

Misyonerler yaptıkları değişikliğin ardından diğer istasyonlardaki faaliyet şablonunun aynısını burada da uygulamışlardı. Nitekim kilisenin inşasını, okul

---

³⁷¹ **The Missionary Herald**, Vol. LIII, No: 1, (Ocak 1857): 121; Parsonslar’ın Bahçecik’teki başarılarına dair bkz. **The Missionary Herald**, “Missions in Western Turkey Baghchejuck, Letter from Mr. Green” Vol. LVII, No: 1 (Ocak 1861): 15.

³⁷² **The Missionary Herald**, Vol. LIII, No: 1, (Ocak 1857): 285.

³⁷³ **BOA**, İ.H.R. 134/6938.

³⁷⁴ **The Missionary Herald**, Vol. LIII, No: 1, (Ocak 1857): 15.

³⁷⁵ **ABA000200191**, Report Baghchejuk Station 1857-1858, by Justin W. Parsons, Yer: Salt Research, 2.

açılması takip etti.³⁷⁶ Bu okuldaki öğrenci sayısı zamanla artmış ve bu başarı misyonerlerce memnuniyetle karşılanmıştı.³⁷⁷ Bahçecik'te 1850'li yılların ikinci yarısında yavaş yavaş kurumlarını hayata geçiren Board misyonerleri, kurumsallaşmanın yanında bireysel misyonerlik faaliyetlerini de aksatmadan sürdürmüşlerdir. Öyle ki; ABCFM'nin 1858-1859 yıllarına ait Bahçecik İstasyonu faaliyet raporunda misyonerler kış mevsiminin oldukça sert geçmesine rağmen; günlük toplantılarda yaklaşık olarak 100-150 kişilik bir gruba ulaştıklarını ifade etmekteydiler.³⁷⁸

Bahçecik örneğinde olduğu gibi, Osmanlı coğrafyasında görülen olgunlaşma ve yayılma Osmanlı topraklarının ücra noktalarına dahi uzanmış ve Board Teşkilatı 1860 yılına gelindiğinde, misyon haritasını güncellemişti. Bu bağlamda; Osmanlı toprakları Batı, Merkez ve Doğu Türkiye Misyonu şeklinde yeniden adlandırıldı. Bahçecik'in konumu da Batı Türkiye Misyonu'nun bir istasyonu olarak belirlendi ve bundan bir yıl sonra da Bahçecik İzmit merkez istasyonuna bağlandı.³⁷⁹

Bahçecik'in statüsünün değiştiği 1860 ve 1861 yıllarını takiben, özellikle Parsons'ın ön planda olduğu ve ağırlıklı olarak çevre köylere yapılan gezilerden oluşan faaliyetler artarak devam etti. Parsons bu köy çalışmalarını şöyle özetlemekteydi:

"Köy çalışmalarımız hiç olmadığı kadar iyi sonuçlar vermeye başladı; üç köyde ibadet yerleri olarak eski evleri elden geçiriyoruz ve diğer dört tanesini de ilk kez inşa ediyoruz. Yani kardeşlerimize bu konuda yardımcı oluyoruz. Öğretmen ve vaizler için öyle büyük bir talep var ki, bu konuda bize yardımcı olacak doğru adamı bulur bulmaz bir eğitim sınıfı açmaya karar verdik."³⁸⁰

Faaliyetler neticesinde; istasyon dahilindeki Protestan sayısı yavaş yavaş artıyordu.³⁸¹ Bu minvalde Bahçecik'te görev yapmakta olan misyonerlerin de sayısının artırılması ihtiyacı doğdu. Bu husus yine Parsons'un bir mektubunda şöyle ifade edilmekteydi:

---

³⁷⁶ 1857 yılında açılan bu okulda köklü Ermeni ailelerinin çocukları öğrenim görüyordu. **ABA000300219**, Report Baghchejuk Station 1858-1859, by W. Parsons, Joseph Greene, Yer: Salt Research, 1.

³⁷⁷ **ABA000300287**, Report Baghchejuk Station 1860-1861, by K. Greene, W. Parsons, Yer: Salt Research, 4.

³⁷⁸ **ABA000300219**, Report Baghchejuk Station 1858-1859, by W. Parsons, Joseph Greene, Yer: Salt Research, 4.

³⁷⁹ İdris Yücel, "Kendi Belgeleri Işığında", 115.

³⁸⁰ **The Missionary Herald**, Vol. LXVIII, (1872): 394.

³⁸¹ Parsons'ın yaptığı gezilere verilecek örneklerden ilki; 1873 yılında Bay Spaulding ile birlikte çevre köylere yaptığı gezidir. İkincisi ise 1877 yılında Bay Hitchcock ile birlikte Tamluk'un haricindeki dış istasyonlara yaptığı ziyarettir. **The Missionary Herald**, Vol. LXIX, (1873): 222.

“Bayan Farnham’e gönderdiğiniz son mektup, başka bir misyoner aile göndereceğinizi ümit etme konusunda bizi cesaretlendiriyor. Burada, 1.500 ailenin bulunduğu bir topluluktaki konumumuz, bunun gibi, bazıları daha büyük, bazıları ise daha küçük, ama tamamı önemli ölçüde İncil’in öğretileriyle yoğrulmuş ve yüzlerce Türk kasaba ve köyüyle önemli bağlantıları olan otuzun üzerindeki topluluğun durumu, tek bir ailenin yaşam ve sağlık koşullarına bağlı bırakılmamalıdır. Artık birçok göz Küçük Asya’nın üzerindedir. Misyonerlikle ilişkileri bakımından bu bölgeyi inceleyenler diğer geniş ve yerleşim bulunmayan alanlar içerisinde, İstanbul ve Marsovan [Merzifon] istasyonları ile, Sakarya ve Kızılırmak arasında bir alan olduğunu göreceklerdir. Yardım istememizin en önemli sebebi henüz neredeyse misyonerlik sahası olarak hiç keşfedilmemiş olan bu bölgedir. Bu savaş bittiğinde şu sorunun tek bir yanıtı olacağını düşünüyoruz: Gidip tüm ülkeye sahip olmalı mı?”³⁸²

Mektuba göre, bölgede yaşayan ve çoğunluğu Protestanlığı benimsemiş olmasına rağmen, bir bölümü Board nezdinde hala hedef kitle niteliğini taşıyan 1.500 aileden müteşekkil topluluk için sadece tek bir ailenin faaliyette bulunuyor olması, Bahçecik’in stratejik önemi ve etki altına alınabilecek köyler ile yakın olması dolayısıyla yetersiz görülmektedir. J. Parsons’a göre, çalışmalar için buradaki misyoner sayısı artırılmalı ve Parsonslar’ın sağlık problemi ile karşılaşma ihtimali düşünülerek bölgedeki misyonerlik çalışmalarının geleceği tehlikeye atılmamalıydı. Ayrıca; Parsons Osmanlı-Rus Savaşı’nı (93 Harbi) işaret ederek, savaşın sona erişinin ardından Osmanlı topraklarının misyoner faaliyetlerinin icra edilmesi için daha elverişli bir duruma geleceğini ve Osmanlı’nın Ruslar karşısında alacağı yenilginin, misyonerlerin bütün Osmanlı topraklarındaki nüfuzunu arttırıcı bir etkiye sebebiyet vereceğini öngörmektedir. Parsons’ın bu analizleri o yıllardaki Osmanlı Devleti’nin içinde bulunduğu zafiyeti açıkça ortaya koymaktaydı. Keza Parsons’ın savaş şartlarından yararlanılması gerektiğini vurgulaması, fırsatçı bir bakış açısıyla hareket ettiğini ve en önemlisi faaliyetlerindeki dini hareket noktasının gittikçe siyasallaşmaya başladığını göstermektedir.

---

³⁸² **The Missionary Herald**, Vol. LXXIII, (Ekim 1877): 315-316.

Parsons 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı'ndan iki yıl sonra yaşamını yitirmişti.³⁸³ Onun ölümü Amerikan Board'un Bahçecik'teki çalışmalarını kesintiye uğratmamış 1889 yılına gelindiğinde kilisenin 95 üyesi bulunuyorken, Bahçecik'teki toplam Protestan sayısı da 200 kişiye ulaşmıştı.³⁸⁴

Board'un Bahçecik'teki çalışmaları 1850'lerin ikinci yarısında sistemleşmiş ve yörede Protestan bir cemaat oluşturmak suretiyle de misyoner faaliyetlerinin Bahçecik'teki ilk nüveleri alınmaya başlanmıştır. Bahçecik'teki Protestan sayısının arttırılması gayreti aralıksız olarak sürerken, bir yandan da misyonerlik çalışmalarının ikinci aşamasına geçilmiş ve burada kurumsallaşmaya gidilmiştir. Bu doğrultuda, özellikle 1870'li yıllara gelindiğinde kiliselerin, yardım kuruluşlarının ve okulların varlığı azımsanmayacak boyutlara ulaşmıştı. Kurumlar arasında yer alan Bahçecik Erkek Okulu (Bithynia High School) ve Bahçecik Yetimhanesi ile Bahçecik Ermeni Kız Okulu Amerikan Board'un Bahçecik'te öne çıkan kurumlarıydı.

Bahçecik Erkek Okulu; 1879 yılında Erzurum'dan Bahçecik'e gönderilen John E.

---

³⁸³ Justin W. Parsons 1880 yılının Ağustos ayında Bahçecik'te soygun yapmak isteyen iki Çerkez tarafından öldürülmüştür. Oğuz Polatel, **age**, 93; Ayrıca; Bay Parsons'ın ölümü hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. **The Missionary Herald**, "The Trial of Dr. Parsons Murderers", Vol. LXXXVI, (Cambridge: Printed at the Giberside Press, 1880):504. XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Rus Çarlığı ile yaptığı savaşlar sonrasındaki özellikle, 1853 ile 1856 yılları arasında vuku bulan Kırım Savaşı'nın neticesinde; Kafkasya'dan Osmanlı topraklarına göçler yapılmıştır. Bu göç hareketleri ile Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğu ve Batı bölgelerine yoğun miktarda Çerkez gelmiş ve buralara iskan edilmişlerdir. Justin McCarthy, **Ölüm ve Sürgün Osmanlı Müslümanlarının Etnik Kıyımı (1821-1922)**, çev. Fatma Sarıkaya, 2. bs. (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014), 45-47; Ayrıca; Bay Parsons 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın yaşandığı günlerde yöreye yaptığı gezi esnasında gözlemlediği asayiş sorununu şöyle dile getirmekteydi: "Bu bölge sınırları içerisindeki binlerce Çerkez savaşa çağrıldı. Onlar arasında iş yapan bir kardeşimiz bana, on ev bulunan her köyden on beş kişinin ayrıldığını ya da ayrılmaya hazırlandığından emin olduğunu söyledi. Bu insanların yaptığı hazırlığın ve yanlarına aldıkları şeylerin vazgeçilmez bir unsuru ise bir attı ve devlet onlara at veremediğinden hırsızlık yapmalarına göz yummuştu. Binlerce at çalmıştı. İlk başta, ana yollarda seyahat edenler ve pazarlar arasında gidip gelen kişilerin atlarını almışlardı, sonrasında ise bu sebeple tüm seyahat ve ticaret faaliyetleri askıya alındığından köy ve kasabalara girmeye başlayarak insanların evlerinden diledikleri atları almaya başladılar. Seyahat edenler, tüccarlar ve evlerden paranın yanı sıra paraya çevirebilecekleri veya yiyecek ve giyecek olarak ihtiyaç duydukları her tür şeyi de, 'Biz sizin için savaşmaya gidiyoruz. Siz çalışabilir, ticaretle uğraşabilir ve bu şeyleri yeniden temin edebilirsiniz' diyerek aldılar. Geçinmek için atlarına fazlasıyla bağımlı olan bu insanlar için bu durumun sonuçlarının bir felaket olduğunu söylememe gerek yoktur. Bay Hitchcock ve benim dış istasyonlara ziyarette bulunmamız gereken bir zamandı. Hayvan bulabilmemizin tek yolu, hayvanlara değer biçtirerek çalınmaları durumunda onlar için belirlenmiş olan fiyatı ödeyeceğimize söz vermemizdi. Gittiğimiz her yerde insanlar nasıl olup da kaçabildiğimize hayret ediyordu. Yolda genellikle, yabancı olduğumuzu anlamasalar ve buradan hareketle bize karşı faydalı bir korku beslememiş olsalar, kuşkusuz sahip olduğumuz her şeyi alacak olan Çerkezlerle karşılaştık. Bay Hitchcock bir şapka giyiyordu. Çerkezlerin yanı sıra dağları istila etmiş olan kaçak askerler de korkulacak diğer kişilerdi. **The Missionary Herald**, Vol. LXXXIII, (Ekim 1877): 315.

³⁸⁴ **The Missionary Herald**, Vol. LXXXV No: II, (Şubat 1889): 68.

Pierce tarafından kuruldu. Pierce'ın 1880 yılında Amerika'ya dönmesinin ardından, Robert Chambers tarafından idare edildi. Okulun öğrencileri ağırlıklı olarak Ermenilerdi. Eğitim-öğretim müfredatında yer alan bilimsel dersler ve öğrencilerin meslek sahibi olmasının önünü açan uygulamalı eğitimin sağladığı avantaj ile okula kayıt yaptıran ve süresi içinde mezun olan öğrenci sayısı her yıl artış göstermiştir. Bu bağlamda, okulun ABCFM nazarındaki önemini verilen bazı derslerin içeriği ile amaçlarını net bir biçimde açıklayan şu ifadeler dikkate değerdir:

“Misyonerliğin gözetiminde bulunan Bardezag'da [Bahçecik] kilisenin seksen beş öğrencisi olup lise, Küçük Asya'nın bu bölgesinde genç erkekleri yüksekokula hazırlama açısından en önemli okuldur. Lisenin mezunları sınav olmaksızın Robert Kolej'e kabul edilirler. Bahçecik Erkek Okulu'nun, Board'un yönetim kurulu başkan yardımcısı tarafından çok cömert bir şekilde destek olunan endüstri bölümü, azımsanmayacak sayıda yoksul genç erkeğin iyi bir eğitim almasını sağlamaktadır. Öğrenci sayısı yaklaşık olarak 350 olup öğrenciler kırk farklı şehir ve köyden gelmektedirler. Toplam sayının yarısı ise Protestan olmayan ailelerden gelen öğrencilerden oluşmaktadır. Kırk üç mezunun yaklaşık yarısı öğretmenlik ve vaizlikle uğraşmaya başlamış, üstelik öğrencilerin çoğu toplam dört yıllık eğitim süresini tamamlamışlardır.

Okulun amacı, genç erkeklere iyi bir Hristiyan lise eğitimi vermektir. Gerçeği [Protestanlığı] öğrencilerin zihinlerine ve kalplerine nakşetmek için faydalanılan unsurlar şunlardır: (1) Dualar ile beraber Kutsal Metinler'in okunması ve her gece ve sabah şarkı söylenmesi; (2) Her gün bir İncil dersi; (3) Her Pazar sabahı neredeyse tüm öğrencilerin katıldığı bir dua toplantısı; (4) Her öğrencinin hazır bulunduğu bir Pazar okulu [Protestan Cemaate okuma-yazma öğretmek için kurulan okul]; (5) Her Sebt [Pazar günü] sabahında şapeldeki vaaza katılım ve her Sebt akşamında, okul odasında bir vaaz veya ders; (6) Öğrencilerle kişisel görüşmeler. misyonerliğin en büyük dileği öğrencilerin İsa'yı Kurtarıcıları olarak kabul etmelerini ve insanlar önünde onu ikrar etmelerini sağlamaktır.”³⁸⁵

Görüldüğü üzere, öğrencilerini dini ve dünyevi bilgileri harmanlayarak hem Ermeni milletinin ihtiyaçlarını karşılayacak, hem de misyonerlik çalışmaları dahilinde Board'a yardımcı olacak bireyler olarak yetiştiren okul, misyonerliğe önemli katkı sağlamaktaydı.

XIX. yüzyılın sonlarına gelindiğinde ise bağımsızlık isteyen Ermenilerin komiteler kurup, tedhiş faaliyetlerine başlamasıyla beraber misyonerler de adım adım komitacılarla birlikte hareket etmeye başlamışlardı. Okul idarecilerinin tedhiş yanlısı Ermenilerle ilişkileri Birinci Dünya Savaşı'nın ilk yıllarına kadar devam etti.³⁸⁶ Nitekim, 24 Nisan 1915 kararlarından bir hafta önce 19 Nisan'da okul müdürü, bazı Ermenilerle birlikte sınır dışı edilmiştir. Müdür Naughton'un sınır dışı edildiği tarihte Bahçecik'te misyonerlik çalışmaları yürütmekte olan Uluslararası İzmir Koleji öğretmenlerinden C.A. Reed, okul kapanana kadar burada kalmış ve yaz okulu için

³⁸⁵ **The Missionary Herald**, Vol. LXXXV, (Şubat 1889): 68. Bahçecik Erkek Okulu'nun ilk faaliyet yıllarına ilişkin bilgiler için bkz. **ABA000700621001**, “Nicomedia Station Reports”, Yer: SALT Research, 3-4.

³⁸⁶ Robert Chambers'ın Ermeni komitacılarla iletişimine dair bkz. **BOA**, A.MKT.MHM 655/16.

kalan 12 çocuğun Robert Kolej'e gönderilmesini sağlamıştı.

Bithynia Erkek Koleji savaş şartları sebebiyle 1915 yılı itibariyle eğitime ara vermiş ve okul binası Osmanlı yönetimi tarafından yetimhane olarak kullanılmıştı.

Savaşın nihayete ermesini takiben, 1919'da Bayan Newnham ve Bay Kingsbury'nin Amerika'dan Bahçecik'e geri dönüşüyle binalar boşaltılmış ve Türk yetimhanesine dönüştürülmüş olan yapı Near East Relief (Yakındoğu Yardım Örgütü- N.E.R)³⁸⁷ ve Lord Mayor's Fund'ın işbirliğiyle yeniden Amerikan misyonerlerince kullanılmaya başlanmıştır. Milli Mücadele yıllarında, 1920'de Türklerin ileri askeri harekâtları nedeniyle, Bayan Newnham ve yetimlerin yaklaşık üçte biri İzmit'e ve daha sonra Erenköy'e gönderilmiş, Bay Kingsbury ise 26 Haziran 1919'da Bahçecik'i terk etmişti.

Bu dönemde, okulun Bahçecik yıllarının sona erdiği ve Bahçecik haricinde bir istasyonda yeniden eğitime başlamasının zorunluluğu üzerinde fikir birliğine varıldı. Keza, okulun ABCFM nazarındaki önemi, lise için misyonerler tarafından harcanan emek Board'un bu kurumdan vazgeçememesinin nedeni oldu.

Bu bağlamda; ABCFM misyonerleri okulun İstanbul İstasyonu'nda eğitim-öğretim faaliyetlerini sürdürebileceği bir bina aramaya başlamışlardı. Neticede, ABCFM'nin ihtiyacına cevap veren, okulun ileride genişlemesine olanak sağlayan ve kompleks bir yapı olan binalar topluluğu Bithynia Erkek Okulu'nun İstanbul'da faaliyet göstereceği yer olarak belirlenmişti. Bu binaların lokasyonu hakkında ABCFM raporlarında ayrıntılı biçimde bilgi verilmiş, söz konusu yapılar topluluğu vekonumu şöyle tasvir edilmiştir:

“Okul binası Marmara'da, Göztepe İlçesi sınırlarında Haydarpaşa'ya yaklaşık dört mil [6,5 km] uzaklıkta, Adaların hemen karşısında yer almaktadır. Yüzyılın son çeyreğinde Marmara Denizi'nde geliştirilen ve peyzaj sanatı için harika imkanlar sunan ve bu imkanlardan sonuna kadar yararlanılmış olan büyüleyici eski Türk mülklerinden biridir; bu sayede Bitinya Lisesi artık İstanbul civarındaki en güzel mülklerden birinde yer alacak. Her tür su sporu için sıra dışı

³⁸⁷ Near East Relief (Yakındoğu Yardım Örgütü-NER): Birinci Dünya Savaşı esnasında harp şartları gereği tehcir edilen Ermeniler'e yardım etmek için bir örgüt kurulmuştur. Amerika'nın İstanbul Büyükelçisi Henry Morgenthau'nun girişimiyle 16 Eylül 1916'da kurulan bu örgüt Armenian Relief Committee adını almıştır. Bu örgüt daha sonra bölgede aynı doğrultuda çalışmalarda bulunan Palestine-Syrian Relief ve Persian Relief adlı iki kuruluşla birleşerek, American Committee for Armenian and Syrian Relief adını aldı. Anadolu'da faaliyette bulunan Amerikalı misyonerlerin de bu dernek ile iş birliği yapmaları neticesinde kuruluş, 1918-1919 yıllarında ilk olarak Relief in the Near East adını almış, sonrasında ismi Near East Relief'e dönüşmüştür. Bkz. Dilşen İnce Erdoğan, “American Board of Commissioners for Foreign Mission (ABCFM) Near East Relief'e Amerikan Misyonerlerin Anadolu'daki Faaliyetleri”, **Pamukkale Üniversitesi Belgi Dergisi**, s. 14 (Yaz 2017 II): 552; Ayrıca; bkz. Near East Relief, **Hand Book: Near East Relief**, (Newyork, 1920).

bir şekilde yaklaşık 6000 fit [182 metre] uzunluğunda bir sahil sunmaktadır.

Dört dönümlük araziden oluşan mülk güzelce düzenlenmiştir. 150 meyve ağacı ve çok sayıda çiçek açan çalı ve bitki de dahil olmak üzere çok sayıda yaprak dökmeyen ağaç ve diğer ağaçlar, göze hitap eder. İklim, hakim kuzey ve güney rüzgârlarıyla sıhhat verici ve canlandırıcı. Som kayaktan gelen iki kuyu, bol bol temiz içme suyu sağlar. Ana yapı, denizin ve ülkenin muhteşem manzarasının görüldüğü geniş bir terasla çevrili bir güneşlenme salonuna dönüşen teraslarda yükselen dörtgen biçimindedir. Güneyde, Adalar'ın üzerinde yükselen tepesi karla kaplı Olympos Dağı [Uludağ] göze çarpar. Bu ana bina, okul salonlarını, sınıfları ve öğretmen odalarını içerir.

Bu güzel binanın yanı sıra, her ikisi de yetmiş - seksen erkek çocuk için ideal bir yurt olacak dört büyük odadan oluşan iki ek binası vardır. Ana binadan belirli bir mesafede, mülkün kuzeybatı sınırı boyunca uzanan on odadan ve mutfığa, çamaşırhaneye, yemek odalarına ve hizmetçi odalarına dönüştürülmeye çalışılmış yedi farklı büyük odadan oluşan bir ev bulunmaktadır.

Okula karadan ve denizden kolayca erişilebilir. Pınaryolu [Çatal] ve Göztepe tren istasyonları yirmi dakikalık yürüyüş mesafesindedir ve Kalamış'a uzanan iskele de aşağı yukarı aynı mesafededir ve Caddebostan iskelesi evden on iki dakika uzaklıktadır. Okula Haydarpaşa ve Kadıköy'den kolayca ulaşılabilir.³⁸⁸

Board misyonerlerince böyle tasvir edilen yer günümüzde Göztepe Parkı'nın yakınında bulunan ve II. Abdülhamit Dönemi'nin son Bahriye Nazırı Hasan Rami Paşa'ya³⁸⁹ ait olan mülktür. Okul burada 1921 yılında, yeniden açılmış ancak dokuz yıl sonra tamamen kapatılmıştır.³⁹⁰ Okulun 1930'da faaliyetlerine son vermesinde 1929 Ekonomik Buhranı'nın etkileri olmuştur.

Bahçecik'te Board misyonerleri tarafından hayata geçirilen bir diğer önemli kurum Erkek Yetimhanesidir. Bu kurum 12 Şubat 1897'de Ermeni Kız Okulu'nun açıldığı kozahane binasında ve Bithynia Erkek Okulu'nun bünyesinde faaliyete başlamıştı. Philip Curie denetiminde faaliyet gösteren yetimhanede bulunan yetimler genellikle Bahçecik Erkek Okulu'nda öğrenim görüyorlar ve ihtiyaçları ağırlıklı olarak gönüllü çalışan personelin desteğiyle dünyanın pek çok bölgesinden yapılan bağışlar ile karşılanıyordu. Çalışmalarını da bağışlarla sürdüren yetimhanenin işleyişi hususunda

---

³⁸⁸ **ABAASR 0001004**, Near East Mission in Turkey Annual Station Reports, 1914-1921 to 1925-1926 Nicomedia Reports for 1915-1921, Yer: Salt Research, 5.

³⁸⁹ Hasan Rami Paşa (1842-1923): Selanik'te Morali Ferhat Paşa'nın oğlu olarak dünyaya geldi. Bahriye Mektebi'nde aldığı eğitimin ardından subay olarak mezun oldu. 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nda gemi komutanı olarak görev yaptı. 1892'de Donanma Komutanlığı'na getirildi. 1897 yılında gerçekleşen Osmanlı-Yunan Savaşı'nda Haliç'te bulunan gemileri Çanakkale'ye ulaştırdı. Bu savaşta Bahri Sefid (Akdeniz) Filo Kumandanlığı görevini ifa etti. 1906 yılında Bahriye Nazırı oldu. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra donanmanın zayıflığından sorumlu tutulmuş ayrıca, haksız kazanç elde ettiği öne sürülerek rütbeleri geri alınmış ve sürgün edilmiştir. Bir takım yolsuzluklar ile itham edildiği için, Harami Rami Paşa olarak da adlandırılmıştır. Osman Öndeş, **II. Abdülhamid Devri Son Bahriye Nazırı Hasan Rami Paşa ve Hatıratı "Hamidiye Kahramanı Rauf Orbay'ın Tanıklığında"**, (İstanbul: Alfa Yayınları, 2013), 2; Afif Büyüktuğrul, **Osmanlı Deniz Harp Tarihi ve Cumhuriyet Donanması**, c. 3, (İstanbul: Deniz Basımevi, 1983), 142.

³⁹⁰ **ABAASR0001004**, Near East Mission in Turkey Annual Station Reports, 1914-1921 to 1925-1926 Nicomedia Report for 1915-1921, Yer: Salt Research, 4.

misyonerlerin raporlarından edinilen bilgiler ışığında örnekler vermek yerinde olacaktır. Şöyle ki; 1 Ocak 1900 ile 30 Haziran 1900 tarihleri arasındaki zaman zarfında yetimhaneye yapılan yardımlar Amerikan Kuruşu olarak şöyledir: Yetimlerin akrabalarından: 6.500; kilise ve köylerden: 4.289; Bayan Dunn: 100; Londra ve Cardiff'teki Ermeniler'den 15.400; İngiltere'den bireysel bağışlar: 1.072; Bayan Jenkiss 605; İsviçreli Protestan Cemaat: 13.216; Bayan Marshall: 1.870; Papaz Peter Unruh: 1.155; Bay ve Bayan Holder: 568; Bayan Gilbakian: 114; Bayan Mason, Bay Dickenson: 270; toplam 45.260 Amerikan Kuruşu.³⁹¹

1 Temmuz 1901 ile 31 Aralık 1901 tarihleri arasındaki altı aylık periyotta yetimhaneye yaşları beş civarında olan 18 erkek çocuk gelmiş ve bu dönemde toplam 40.214 Amerikan kuruşu bağış toplanmıştır. Söz konusu bağışların Amerikan kuruşu olarak dağılımı şöyledir; Bayan Dunn, 100; Bayan Jenkins 230, yetimlerin akrabaları 5.909; yerli halk 2.819.5; Amerika'daki Ermeniler, 5.669; Bölgedeki Ermeniler, 11.880 Amerikan Kuruşu.³⁹²

Bu örneklerden anlaşıldığı üzere; Bahçecik Yetimhanesi'ne yetimlerin akrabaları ve çevre köylerdeki Ermeniler dışında dünyanın pekçok coğrafyasında yaşayan Protestanlar tarafından da yardımlar geliyordu. Bu husus, hayırsever insanların yetimlere el uzatması olarak nitelendirilebilir. Buna mukabil; Bahçecik'ten kilometrelerce uzakta bulunanların bireysel yardımlarını ve yine dünyanın farklı bölgelerinde yaşayan Ermeni ve Protestan toplulukların bağışlarını sürekli hale getirmeleri, ABCFM'nin Osmanlı toprakları dışında kurmuş olduğu yaygın istasyon ağının birbiriyle iş birliği çerçevesinde çalıştığının ve etkin bir iletişim sistemiyle propaganda yürüterek pek çok noktaya ulaşabildiğinin de kanıtı niteliğindedir.

Yetimhanenin mevcudu ise ilk yıl 30 kişiydi. Bu çocuklar Bahçecik Erkek Okulu'nun da öğrencileriydi ve daha çok okulun ticari bölümünde eğitim almaktaydılar. Her yıl kabul edilen yetimler ile birlikte çocukların sayısı sürekli artmış ve 1898'de 100 olan yetim sayısı 1902'de 164'e ulaşmıştı. Zaman içinde bu sayı 200'ü gördü.³⁹³

---

³⁹¹ Özgür Yıldız, "İzmit'te (Nicomedia) Amerikan Misyoner Faaliyetleri", 107.

³⁹² **ABA001501210**, Report Orphanage for Boys Bardezag (Ismidt, Turkey) by Sophia Newnham, Yer: Salt Research, 1.

³⁹³ Özgür Yıldız, "İzmit'te (Nicomedia) Amerikan Misyoner Faaliyetleri", 107.

Board'un yardım faaliyetleri kapsamında açmış olduğu bu yetimhane hiç şüphesiz; kimsesiz çocukların barınma, yeme-içme, eğitim ve öğretim gibi gereksinimlerini karşılama yolunda önemli çalışmalar ortaya koyuyordu. Keza yaşları oldukça küçük olan bu çocuklar daha o yaşlarda etki altına alınarak Protestanlaştırılıyorlardı. Bahçecik Erkek Yetimhanesi de Bahçecik Ermenileri'nin tehcire tabi tutulmasının ardından kapatılmış, Board Teşkilatı da 1916 yılında Bahçecik istasyonundaki çalışmalarını durdurmuştur.³⁹⁴

Birinci Dünya Savaşı'nın ilk yıllarına kadar yaklaşık olarak elli yıl boyunca bölgede faaliyette bulunmuş, söz konusu iki kurum günümüze ulaşamamıştır. Bahçecik Kız Okulu ise Bahçecik'te başlayan tarihi serüvenini Adapazarı'nda devam ettirmiş sonrasında günümüzün köklü geçmişe ve geleneğe sahip okullarından biri olan Üsküdar Amerikan Kız Koleji ardından da Üsküdar Amerikan Lisesi'ne dönüşmüştür.

3.2. Üsküdar Amerikan Kız Koleji'nin Kuruluşu ve Gelişimi

3.2.1. Üsküdar Amerikan Kız Koleji'nin Bahçecik Yılları

Bahçecik'te ikamet etmekte olan ABCFM misyonerleri Bay ve Bayan Parsons burada basit ölçekli bir okulun kurulması sonrasında, kızların da eğitim görebileceği yatılı bir okul açma teşebbüsünde bulunmuşlardı. Bahsi geçen girişimler ilk faaliyet yıllarında, bölge halkının, kızlarının eğitim almasının gereksiz olduğu yönündeki inancı nedeniyle başarısızlığa uğramış, Parsons'ın önerisi Board Yönetimi tarafından

---

³⁹⁴ **The One-Hundred and Sixth Annual Report American Board of Commissioners for Foreign Missions**, (Boston: Board Congregational House, 24 Ekim 1916): 74; Bahçecik Ermenileri'nin tamamına yakını 1915 yılında tehcire tabi tutulmuş ve demiryolu hattı güzergahında olan Eskişehir, Afyon ve Konya'ya gönderilmişlerdi. Doğu Anadolu'da gerçekleştirilen tehcinin ülkenin batısında yer alan Bahçecik'te de uygulanmış olmasının nedenleri şöyledir: Ermeni komitacılarından müteşekkil olan Taşnak-Sutyun örgütünün İstanbul'un doğusunda izlediği hareket rotasının Bursa, Adapazarı ve Bahçecik'ten oluşması, Bahçecik'in başkent İstanbul'a yakın olmasından ötürü tehlike arz ediyor olması ve Ruslar'ın Ereğli'yi bombalamaları üzerine Bahçecik Ermenileri'nin Rusları destekler mahiyette davranışlar sergilemeleriydi. Savaşı'n sona ermesiyle Bahçecik Ermenileri ayrıldıkları evlerine geri dönmüşler ve Milli Mücadele yıllarında 1922'de bölgedeki Yunan işgali nihayete erdiğinde yöreyi terk etmişlerdir. Bekir Günay, **Ermeni Tehciri İzmit, 1914-1920**, (Kocaeli: Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2006), 30-32; Selma Çetinkaya, Taner Bilgin, **age**, 1314-1320; Ayrıca; Bahçecik Ermenileri'nin Tehcir Kanunu kapsamına alınması hususunda karşı bakış açısını çarpıcı biçimde yansıtan bir örnek olarak Bahçecik'ten göç eden bir Ermeni'nin torununun şu ifadeleri dikkate değerdir: "Doğu'daki Ermeniler Ruslarla iş birliği yaptıkları için sürgün edilmişler. Hadi diyelim ki, Doğudaki Ermeniler bunu yaptı. Peki, tarlasında tütün eken dedemi neden yerinden yurdundan ediyorsun?" Ferda Balacar, **age**, 95.

ancak 1871 yılında kabul edilmişti.³⁹⁵

Parsons teklifinin kabul edilmesi üzerine okul olarak kullanılabilir bir bina aramaya başladı ve akabinde Gharevleg ailesine ait olan ve geçmiş yıllarda ipek böceği yetiştirmek için kozahane (böcekthane) olarak kullanılan bir binayı kiraladı. Bina, öğrencilerin ve öğretmenlerin ihtiyaçlarını karşılayacak biçimde düzenlenerek, günün şartlarına nazaran konforlu sayılabilecek duruma getirildi. Bu bağlamda; öğrenciler için sınıflar, toplantı salonu, yatılı öğrencilerin yatakhane olarak kullanabileceği odalar oluşturuldu. Zemin katta bir mutfak, bir yemek salonu ve tuvaletler inşa edildi.³⁹⁶ Böylelikle; eğitim-öğretim faaliyetlerinin rahatlıkla yürütülebileceği fiziki şartlar oluşturuldu. Bu hazırlıklar yapılırken, ABCFM'nin İzmit İstasyonu'nda izler bırakacak olan Bayan Laura Farnham,³⁹⁷ Board tarafından Bahçecik'teki Kız Okulu'nun idari işlerini ve eğitim faaliyetlerini yürütmekle görevlendirildi.

Bayan Farnham, Bahçecik'e gelmeden önce, 1871 yılında İstanbul'a gelmiş ve burada Ermenice öğrenmişti. Laura Farnham başkentte hazırlıklarını tamamladıktan sonra, Bahçecik İstasyonu'na geldi ve 1 Eylül 1873'de kızlar için yatılı bir okul

---

³⁹⁵ Hülya Çelik, "Amerikan Misyonerleri'nin Kocaeli'de Eğitim Faaliyetleri", **Uluslararası Gazi Akçakoca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri**, (2015): 1186. Kızların eğitim almasının gereksiz olduğu düşüncesi nedeniyle başarısızlığa uğrayan bir ABCFM girişimi de şöyledir: ABCFM'nin İstanbul'da açmış olduğu ilk kız okulu 1832 yılında Bay ve Bayan Goodell'ın evinde öğretime başlamış, bu okul kızların eğitim almasının gereksiz olduğu, ileride sadece çocuk büyüten anneler olacakları için üst düzey sayılabilecek bir eğitim almaya ihtiyaçları olmadığı yönündeki fikir dolayısıyla, dört ay gibi kısa bir süre zarfında kapanmıştır. Joseph K. Greene, **Leaving the Levant for Fifty-One Years Resident in Turkey**, (Boston: Pilgrim Press, 1916), 162.

³⁹⁶ Frank A. Stone, **Sömürgeciliğin Hasat Mevsimi Anadolu'da Amerikan Misyoner Okulları**, çev. Ayşe Aksu (İstanbul: Dergah Yayınları, 2011), 157.

³⁹⁷ Laura Farnham (1844-1919): Nisan 1844'de Newcastle Maine'de dünyaya geldi. Mt. Holyoke Kız İlahiyat Okulu'ndan mezun olduktan sonra, Amerikan Board adına çalışmak üzere 21 Kasım 1871'de Boston'dan ayrıldı. 29 Aralık 1871 tarihinde İstanbul'a ulaşan Bayan Farnham burada Ermenice öğrendi. 1872'de Bahçecik'e gelen Laura Farnham burada Ermeni Kız Okulu'nu açtı. Uzun yıllar okulun hem idaresini hem de kızların eğitim işlerini yürüten Bayan Farnham, 1885 yılında okulu Adapazarı'na taşıdı ve buradan 1910 yılında emekli olarak ayrıldı. Farnham, mesleki hayatı boyunca sadece öğrencileri üzerinde etkin olmamış Bahçecik ve Adapazarı'ndaki Ermeni Cemaati'nin yaşlıları üzerinde de nüfuz sahibi olmuştur. Öyle ki; Board yönetimi bölge ile ilgili bir husus da karar verilmesi gerektiğinde mutlaka Bayan Farnham'ın görüş ve önerilerine başvurur hale gelmiştir. Bayan Farnham 14 Kasım 1919'da doğum yeri olan Maine'da öldü. "Miss Laura Farnham", <http://dlir.org/about-arit-i-digital-library.html> [10.05.2018].

açtı.³⁹⁸ Okulun resmi açılış tarihi ise 1876 idi.³⁹⁹ Bu durum Bayan Farnham ve ekibinin üç yıl gibi bir süre gayriresmi olarak faaliyet yürüttüğünü göstermekteydi. Buna ek olarak okulun ruhsatnamesi de 1886'da alındı.⁴⁰⁰

Okulun eğitime başladığı ilk yıl 3'ü yatılı olmak üzere toplam 16 öğrenci okula kayıt yaptırmıştı. Bir yıl gibi kısa bir sürede okulun mevcudu 7'si yatılı olmak üzere 50 kişiye ulaştı.⁴⁰¹

Okul mevcudunun kısa bir zaman içinde üç misline çıkması, bölgedeki Ermeniler'in kızlarının eğitim almaları hususundaki olumsuz düşüncelerinin kırıldığını gösteriyordu ve okulda öğrenim gören öğrenci sayısındaki artış sadece ailelerin tutumlarındaki değişime bağlanmıyordu. Mevcudun artmasında Protestan Ermeni Milleti'nin Osmanlı yönetimi tarafından resmen tanınması ve bölge Ermenileri'nin Amerikan yaşam biçimine öykünmeleri etkili olmaktaydı. Keza Amerikalılar ve Ermeniler arasındaki ticaret de hızla geliyordu ve Ermeniler erkeklerin yanı sıra kız çocuklarının da iyi ve çağdaş bir eğitim almalarını arzuluyorlardı

Bahçecik Kız Okulu⁴⁰² ile ilgili, üzerinde durulması gereken bir husus da okulun öğretmenleri, öğrenci profili, tedrisat programı ve kurumun işleyişidir. Okulun kurucu müdürü ve aynı zamanda ilk öğretmenlerinden olan Bayan Laura Farnham

---

³⁹⁸ **Life and Light for Woman**, Vol. XLIX, No: 12, (Boston: Aralık 1919), 515; Brian Johnson, **Yıllardır Süregelen Değişim Üsküdar Amerikan Lisesi'nin Kısa Bir Tarihi Kuruluşu: 1873**, çev. Handan Akbulut Cingi, (İstanbul: SEV Yayıncılık), 3; Ayrıca; okulun açılış tarihini farklı veren kaynaklar da mevcuttur. Atilla Çetin Okulun kuruluş tarihi olarak 1871 yılını vermektedir. Atilla Çetin, "Maarif Nazırı Ahmed Zühtü Paşa'nın Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Yabancı Okullar Hakkında Raporu", **Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi**, 10-11, (1983): 217. Okulun kuruluş tarihinin bu şekilde farklı verilmesinin nedeni, 1871 yılında Üsküdar Selami Ali Mahallesi'nde yine Amerikalı misyonerler tarafından kurulmuş olan Home School ile Bahçecik'te Bayan Farnham tarafından açılan okulun kuruluş tarihlerinin birbirine karıştırılmasıdır. Üsküdar Amerikan Kız Koleji'nin Üsküdar yıllarının irdelendiği bölümde Home School'un da tarihinden söz edilecektir.

³⁹⁹ **Life and Light for Woman**, "Girls School in Turkey", Vol. IX (Mart 1879): 73.

⁴⁰⁰ **Buluşma Dergisi**, s. 27 (Kış, 2017): 52. Osmanlı Arşivi'nde yapılan araştırmalarımız esnasında okulun ruhsatnamesine ulaşılammıştır. Kurumun, Maarif ile ilgili dosyaların tasnifini bitirmesinin ardından yeniden yapılacak taramalar neticesinde okulun ruhsatına ulaşmak mümkün olacaktır.

⁴⁰¹ **ABA000500429**, Report Nicomedia Station 1873 Haziran-Kasım, by Justin W. Parson, Yer: Salt Research, 5.

⁴⁰² Bahçecik Ermeni Kız Okulu adının Üsküdar Amerikan Lisesi şekline dönüşümünü gösteren tablo için bkz. Ek. 5.

mezun olduğu Mt. Holyeke Kız Din Okulu'nda⁴⁰³ almış olduğu eğitim çerçevesinde Bahçecik'teki Kız Okulu'nun eğitim-öğretim müfredatını bizzat şekillendirdi. Ermenice, İngilizce, matematik, cebir, tarih, din, müzik ve beden eğitimi derslerini okul müfredatına koydu.⁴⁰⁴ Misyonerlerin bölge halkına yerel dillerini öğretmesi onların çalışmalarını kolaylaştırıyordu. Böylece kendilerinin bölge halkına düşman olmadıklarını, aslında onların menfaati için çalıştıklarını gösteriyorlar, onların gönüllerini kazanarak misyonerlik faaliyetlerinde daha kolay mesafe alıyorlardı. İngilizce'nin öğretilmesinin de birkaç nedeni vardı. Birincisi, öğrencilerle misyonerler arasındaki iletişimin daha sağlıklı olması istenmekteydi. Keza bu okullardan mezun olanlar zamanla misyonerlik faaliyetlerinde görev alacaklardı. Onların Board'ın yanı sıra yereldeki Amerikalı misyonerlerle sorunsuz irtibat kurmaları arzulanıyordu. Nihayet, Amerika'ya göç edip yerleşecek olanların, burada problemsiz bir intibak yaşamaları hedefleniyordu. Programda matematik ve cebir gibi pozitif bilimlerin bulunması ise talebelerin çağdaş, rasyonel düşünen, akılcı ve sorgulayıcı bakış açısına sahip bireyler olarak yetiştirilmek istendiğini göstermekteydi. Din dersi ile Protestanlığın yayılması amaçlanıyordu. Müzik ve beden eğitimi dersleriyle de kızların zihni berrak, sağlıklı ve sosyal aktivitelerde etkin, donanımlı bireyler olmaları arzulanmıştı. Oldukça idealist bir misyoner olan Farnham, derslerin pek çoğunu kendisi veriyordu. Ayrıca okulun hem idaresini yürütüyor hem muhasebe kayıtlarını tutuyordu. Farnham'a yorucu olan mesaileri esnasında J. Parsons yardımcı oluyordu. Parsons'un ölümünden sonra Bahçecik'te yaşamaya devam eden eşi Catharine ve kızı Leslie Farnham'a yardımcı olmayı sürdürdüler.

Bahçecik Kız Okulu'na kayıt olan öğrenci sayısı artarak devam etti. 1875'de 60 öğrenci, 1879 yılında ise 74 öğrenci eğitim gördü.⁴⁰⁵

---

⁴⁰³ Mt. Holyeke Kız Din Okulu (Mt. Holyeke Female Seminary): 8 Kasım 1837 tarihinde Mary Lyon tarafından açıldı. Bu okulun ilk mezunları olan hanımların 60'ı Osmanlı topraklarına gelerek ABCFM adına öğretmenlik ve misyonerlik alanında faaliyetlerde bulunmuşlardır. Okulun eğitim sisteminin dayandığı temel ilkeleri; kızların eğitiminde anadillerini ön plana çıkarmak, süsleyiciler olarak tabir edilen dikiş-nakış, müzik gibi derslerden birini öğrencilere seçmeli ders olarak vermek, kadınların zihinsel açıdan güçlü olmalarını sağlamak, bilimden faydalanmak, yıl sonunda halka açık sınavlar yapmak ve mezun olan kızlardan yetkin olanların öğretmen olarak misyon okullarında görevlendirilmeleri şeklinde özetlenebilir. Frank A. Stone, "Holyeke Dağı'nın Ağrı Dağı Topraklarına Etkisi", çev. Ayşe Aksu, **Kutadgu Bilig Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi**, s. 16, (Ekim, 2009): 302-303.

⁴⁰⁴ Stone, **age**, 157.

⁴⁰⁵ **Reports of the A.B.C.F.M.**, "Western Turkey Mission", (1879): 24.

Yine 1881’de 31’i gündüzlü olmak üzere toplam 71 öğrenci okulda öğrenim görüyordu.⁴⁰⁶ 1882 yılında kayıtlı olan öğrencilerin 10’u okuldan mezun olmuştu. Aynı yıl eğitim-öğretim müfredatında da değişikliğe gidildi. Dersler çeşitlendirilerek⁴⁰⁷ alt dallara ayrıldı. Böylece öğrencilerin bilgi düzeylerinin yükselmesi hedefleniyordu.

Bu günlerde okulda yaşanan bir günü Bahçecik’i ziyarete gelen Sarah Pollock şu şekilde anlatmaktaydı:

“Saat 8.30’da New Yorklu bir bayanın armağanı olan zilin hoş sesini duyduk. Saat 9’a kadar olan yarım saatlik zaman zarfını müzik dersi doldurdu. Saat 9’da kendimizi Boston’dan getirilmiş güzel sıralarla döşenmiş bir sınıfta bulduk. Çevremizdeki haritalar, kitaplık ve org ile Türkiye’de olduğumuzun pek farkına varmadık. Ta ki 23’ü yatılı olmak üzere, 50’den fazla Ermeni kızın yüzünü görünceye kadar...”

Dualar edildikten sonra alt kattaki misyonerimizin yanına gittik. Onun üç sınıfla birlikte yaptığı aritmetik dersini izledik.

On beş dakikalık tenefüsün ardından gelecek yıl mezun olacak ve notayla şarkı söylemeyi öğrenen büyük kızları ve coğrafya dersine yeni başlayan bir sınıfı izledik. Öğle tenefüsü sadece 45 dakika sürüyor. Biz öğleden sonra tekrar güzel bir coğrafya dersi yapan ve bu dersten zevk alan öğrencileri izledik. Ardından Ermenice okuma-yazma dersi yapıldı. Son olarak da kızlar İngilizce konuştular. Ancak, Çarşambaları bu dersin kısa tutulduğu, buradan arta kalan zamanda dikiş-nakiş, şarkı söyleme ve küçük egzersizler gibi aktivitelerin yapıldığı yine öğrencilerin kilisedeki dua toplantısına katılabilmeleri için derslerin erken bitirildiği bize söylendi. Uzun ve yoğun bir gün akşam yapılan müzik dersi ile sona erdirildi.”⁴⁰⁸

Bundan bir yıl sonra 23 Kasım 1883 tarihinde Laura Farnham’ın Bahçecik’teki çalışmaları Dr. Wood tarafından şu ifadelerle takdir ediliyordu:

“Üç ay sürecek olan Nikomedia [İzmit] Birliği toplantısında Başkan seçilen Bay Pierce, Adapazarlı Papaz Alexander Kilise delegesi Dr. Kavalcıyan, Nikomedia, Bardezag, Çengiler, Kartsi ve Ovacık vaizleri ile Bardezag ve Nikomedia kiliselerinden delegelerin Bahçecik Kız Okuluna yapmış olduğu ziyarette [teftiş] tüm ziyaretçiler, Bayan Farnham ve Bayan Parsons’ın gözetimi altında olan Yatılı Kız Okulu’nda gördüklerinden son derece memnun görünüyordu.”⁴⁰⁹

Bahçecik Kız Okulu 1873’den 1885’e kadar, 12 yıl süreyle Bahçecik’te kaldı. Bu süre zarfında okul 67 mezun verdi ve bunlardan 37’si öğretmen oldu.⁴¹⁰ 1885’te 34’ü gündüzlü, 18’i yatılı olmak üzere 52 öğrencisi ile birlikte yerel halkın ve Board’un isteği doğrultusunda, Pazarcık’a taşındı. Böylece, kurum Adapazarı İstasyonunun

⁴⁰⁶ **Reports of the A.B.C.F.M.**, “Nicomedia”, (1881): 40.

⁴⁰⁷ Okulun programına eklenen yeni dersler şunlardı: geometri, astronomi, zooloji, mantık, siyaset, ekonomi, zihin felsefesi ve Fransızca. bkz. Hülya Çelik, **age**, 1187.

⁴⁰⁸ Sarah Pollock, “A day in the Baghchejuk School” **Life and Light**, Vol. XII, (Eylül 1882): 351.

⁴⁰⁹ **The Missionary Herald**, Vol. LXXIX, (Şubat 1883): 62-63.

⁴¹⁰ Joseph K. Greene, “The Church and School of Adabazar, Turkey”, **The Missionary Herald**, Vol. XCII, (Eylül 1896): 359.

himayesine girdi.⁴¹¹

3.2.2. Üsküdar Amerikan Kız Koleji'nin Adapazarı Yılları

3.2.2.1. Amerikan Board Misyonerleri ve Adapazarı

Bayan Farnham, Kız Okulunu Adapazarı'na taşıdığıında, Board misyonerlerinin buradaki kırk beşinci yılıydı. Amerikan Board'un Nicomedia [İzmit] İstasyonuna ait yıllık faaliyet raporlarında Bahçecik'in yanı sıra önemli ölçüde yer bulan Adapazarı misyonerlerce 1840'da bir istasyon haline getirilmişti.⁴¹² Bununla birlikte misyonerlerin yöreye yönelik saha çalışmaları devam etmiş, bu bağlamda; misyoner Benjamin Schneider⁴¹³ Ekim 1841'de Adapazarı'nı ziyaret ederek, burada yürütülen misyonerlik faaliyetleri hususunda Board merkezini bilgilendirmişti.⁴¹⁴ Onu takiben

---

⁴¹¹ **ABA000700680**, "Report of Nicomedia Station 1884", by John E. Pierce, Yer: SALT Research, 8.

⁴¹² William Strong, **The Story of the American Board**, 102. Ayrıca; Adapazarı İstanbul'a bağlı bir dış istasyon olarak kurulmuş, sonrasında Bahçecik'e bağlı bir uç istasyona dönüştürülmüş ve nihayetinde İzmit Merkez İstasyonuna bağlanmıştır. Brian Johnson, "The Forgotten Garden" **Buluşma**, s. 3, (Ocak 2010): 19; İdris Yücel, "Kendi Belgeleri Işığında", 115-116. 1840'lı yıllarda Amerikan Board'un misyon haritasında yerini alan Adapazarı'nın aynı yıllarda Osmanlı Devleti'nin idari yapısındaki konumu ise Bolu Eyaleti'nin Kocaeli Sancağı'na bağlı bir kazaydı. Resul Narin, "Temettuat Defterlerine Göre Adapazarı Kazası", **Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Dergisi**, s. II (2008): 221.

⁴¹³ Benjamin Schneider: 18 Ocak 1807'de New Honnover kasabasında Alman asıllı bir ailenin oğlu olarak dünyaya geldi. On altı yaşında Norristown Akademisi'nde teoloji eğitimi almaya başlayan Benjamin Schneider 26 yaşına geldiğinde Presbreyen Kilisesi'ne katılarak Papaz oldu. Eylül 1833'te Bayan Eliza C. Abott ile evlenmiş, aynı yılın Aralık ayında Boston'da alınan karar ile ABCFM'nin Bursa İstasyonu'nu kurmak üzere ABD'den ayrılmıştır. 1834'de İstasyonu teşkil etmişler, 25 Temmuz 1848'de Protestan Ermeni kilisesini kurmuşlardır. Bayan Schneider'in sağlık sorunları nedeniyle, farklı istasyonlarda görev yapan Benjamin Schneider, 1849 ile 1868 yılları arasında Antep'te çalışmış, ardından ABD'ye geri dönmüştür. Son olarak Merzifon'da misyonerlik yaptıktan sonra Amerikan Board'dan ayrılmıştır. Muhsin Önal, "Kendi Belgeleri Işığında" 247-252; Özgür Yıldız, "Amerikan Protestan Misyonerlerinin Bursa'daki Dini Faaliyetleri (1848'den Günümüze)", **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, s. 23 (2007/2): 407-419.

⁴¹⁴ **Annual Reports of Commissioners for Foreign Missions Thirty-One Annual Reports**, (Boston: Pilgrim Press, 1842): 111-113; 1842 yılında ABCFM'nin Türkiye Misyonu olarak adlandırdığı Osmanlı topraklarında 5 İstasyonu ve 16 misyoneri bulunmaktaydı. Bu istasyonların ve görevli misyonerlerin bazılarının isimleri şöyleydi: İstanbul; William Goodell, Harrison G.O. Dwight, William Schaufler, Henry A. Homes ve Cyrus Hamlin. İzmir; Daniel Temple, Elias Riggs, John B. Adger, Henry Van Lennep. Bursa; Benjamin Schneider, Daniel Ladd. Trabzon ve Erzurum istasyonları. **Annual Reports of Commissioners for Foreign Missions Thirty-Third Annual Reports**, (Boston: Pilgrim Press, 1842): 102-103.

1846'da misyoner Van Lennep⁴¹⁵ Adapazarı civarında inceleme gezileri yapmış, aynı yıl Cyrus Hamlin de yörede bulunmuştu.⁴¹⁶ Söz konusu araştırma gezileri sonucunda; bölgedeki Ermeni nüfusunun yoğunluğu ile Ermenilerin misyonerlere gösterdiği teveccühün de etkisiyle burada yavaş yavaş bir Protestan Ermeni Cemaati teşkil edilmeye başlanmıştı.⁴¹⁷ Protestan Ermenilerin sayısındaki artışı takiben 1846 yılında Adapazarı'nda Ermeniler için bir kilise inşa edilmiş ve başlangıçta bu kilisenin cemaat sayısı 14 kişi olmuştur.⁴¹⁸

Kilisenin inşası Adapazarı istasyonundaki kurumsallaşma çalışmalarının köşe taşlarından biri olurken, misyonerler bireysel faaliyetlerini devam ettirmişlerdi. Dr. Hamlin ve Mr. Goodell ilki 1849'da ikincisi 1862'de olmak üzere Adapazarı'nı iki kez ziyaret etmişlerdi.⁴¹⁹ Misyonerlerin bölgedeki faaliyetleri neticesinde, Adapazarı'nda teşkil edilen cemaatin ve yerel yardımcılarının sayısı düzenli biçimde artmıştı. 1850 yılında Adapazarı'nda bir yerli pastör ve bir yerli yardımcı bulunuyorken, 1852'de yerli yardımcı sayısı 2'ye yükselmiş, Protestan Ermeni cemaati ise 18 kişi olmuştu. 1855'e gelindiğinde buradaki Protestan Ermeniler'in

---

⁴¹⁵ Henry Van Lennep (1815-1889): 18 Mart 1815'de Hollanda asıllı bir ailenin oğlu olarak İzmir'de doğdu. 1830'da eğitim görmek için Amerika'ya gitti ve 1837'de Amherst Dil Okulu'ndan mezun oldu. Ardından Andover İlahiyat Okulu'nda bir yıl teoloji eğitimi görüp, 1840'da ABCFM misyoneri olarak Anadolu'ya döndü. İlk olarak İzmir'de faaliyette bulunan Van Lennep 1840 ile 1869 yılları arasında Anadolu, Suriye ve Balkan topraklarında özellikle Ermeniler üzerinde misyonerlik çalışmaları yürüttü. Robert Kolej'de dersler de veren Van Lennep gözlerinde meydana gelen görme kaybı nedeniyle, 1869'da ABCFM'den ayrıldı. Gürsoy Şahin, "Amerikalı Bir Misyonerin XIX. Yüzyılın Ortalarında Türk-Ermeni Kültürel İlişkileri ile İlgili İzlenimleri Üzerine Bir Değerlendirme" **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi** Ermeni Özel Sayısı c. VII, s. 1 (Haziran 2005): 208-239.

⁴¹⁶ Cyrus Hamlin, **Türkler Arasında Türkiye'deki Misyonerlik Faaliyetleri ve Robert Kolej**, çev. Arzu Taşcan, (İstanbul: Kahverengi Yayınları, 2015): 133-141.

⁴¹⁷ Board belgelerine göre Adapazarı ve çevresindeki Ermeni nüfus ile ilgili kayıtlardan bazıları şöyledir: 1845 yılında Adapazarı'nda yaklaşık olarak 5.000 Ermeni yaşamaktadır. **The Missionary Herald**, Vol. XLII, (Boston: 1846): 80; 1890 yılında Adapazarı'nda yaşayan toplam 18.000 kişinin 10.000'i Ermenidir. **The Missionary Herald**, "Do Missions Pay? The Reply of Adabazar, Turkey" By Rev. Joseph Greene, D. D. of Constantinople," Vol. LXXXVII, (Aralık 1891) No: XII: 513. Ayrıca; Adapazarı ve çevresindeki Ermeni nüfusunun varlığı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Haluk Şengül "Ermeni Tehciri ve Adapazarı Ermenileri" (Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014); Raymond Kevorkian, **Ermeni Soykırımı**, 2. bs. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2015), 780-784.

⁴¹⁸ Garabed Nergararaian, **A Brief History of the Beginning Missionary Work in Nicomedia**, 32; **The Missionary Herald**, Vol. XLII, (Boston: 1846): 227.

⁴¹⁹ **The Missionary Herald**, Vol. LVIII, (Boston: 1862): 380.

toplam sayısı 71 kişiye ulaşmıştı⁴²⁰

Amerikan Board, Adapazarı'nda yürüttüğü dini çalışmalara paralel olarak, burada eğitim faaliyetlerini de sürdürmüştür. Bu bağlamda; 1874'te Adapazarı Hapohyasid İnas [Kızlar] Mektebi ile 1875 yılında Adapazarı Amerikan Protestan Erkek ve Kız Mektebi'ni açtı.⁴²¹

Bayan Farnham'ı Adapazarı'nı tercih etmeye ve okulunu buraya taşımaya yönlendiren bazı nedenler vardı. Adapazarı, Bahçecik'e göre daha büyük bir yerdi ve halkı da daha zengindi. Bu minvalde Adapazarı'ndaki Protestan Ermeni Cemaati başından beri buradaki çalışmaları desteklemişti.⁴²² Adapazarı istasyonunun kendi kendine yetiyor olması, Board'un Anadolu istasyonları arasında bir ilkti. Bu nedenle de, Adapazarı misyoner raporlarında övülüyordu.

Adapazarı'nın Bahçecik ve diğer istasyonlara nazaran daha başarılı olmasının başka nedenleri de vardı. Bu noktada iki isim ön plana çıkmaktaydı. Bunlardan ilki;1849 yılında Adapazarı'na atanan Papaz Hovhannes Der Sahagian'dı. O, birçok Ermeniye Protestanlığın ilkelerini öğretmişti. İkinci isim ise Adapazarı'nın yerlisi olan ve Bebek'te din eğitimi alan Papaz Alexander Jejizian'dı.⁴²³ 20 Eylül 1862'de Adapazarı Protestan Ermeni kilisesine papaz olarak atanan Jejizian yaklaşık yirmi dokuz yıl boyunca cemaatine iyi rehberlik etmişti. Bu bağlamda da, bulunduğu yerdeki Protestan cemaati 400 üyeye ulaşmıştı.⁴²⁴

Bayan Farnham, Adapazarı'nın bu hususiyetlerinden ötürü okulu buraya taşıma noktasında Board yönetimi ve Adapazarı'nın yerli Ermenileri'nden gelen teklifi büyük bir memnuniyetle kabul etti. Zira Amerikan Board nezdinde Adapazarı

---

⁴²⁰ **Report of the ABCFM Forty-Second Annual Meeting**, (Boston: 9-12 Eylül 1851): 67; **Report of the ABCFM Forty-First Annual Meeting**, (Boston: Held in Oswego, 10-13 Eylül 1850): 100; **Report of the ABCFM Forty-Third Annual Meeting**, (Boston: 7-10 Eylül 1852): 72; **Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions Presented at the Forty-Fourth Annual Meeting**, (Boston: Press of T.R. Marvin 42 Congress Street, Ekim 1853): 92.

⁴²¹ Resul Narin, **Orgeneral Ali Fuat Cebesoy Anısına Armağan**, “Osmanlı Devleti'nde Misyonerlik ve Adapazarı'ndaki Misyoner Okulları”, (Sakarya: 2010): 309-319.

⁴²² **The Missionary Herald**, “Do Missions Pay? The Reply of Adabazar, Turkey” By Rev. Joseph Greene, D. D. of Constantinople, Vol. LXXXVII, (Aralık 1891) No: XII: 514.

⁴²³ Alexander Jejizian, 1893 yılında hayatını kaybetmiştir. Protestan Ermeni Cemaati'ne önemli katkıları ve Adapazarı Ermeni Yatılı Kız Okulu'nun ilk müdürü olması nedeniyle, anısına istinaden 1900 yılında okul binasına Alexander Hall adı verildi. **Buluşma Dergisi**, s. 27 (Kış 2017): 53.

⁴²⁴ **The Missionary Herald**, “Do Missions Pay? The Reply of Adabazar, Turkey” By Rev. Joseph Greene, D. D. of Constantinople, Vol. LXXXVII, (Aralık 1891) No: XII: 515.

istasyonu nasıl başarılı ve tercih edilebilir bir yer olmuş ise Bahçecik'te adım adım başarısızlığa sürüklenen ve misyonerlerin motivasyonunu kıran bir istasyon durumuna geliyordu. Bu husus misyoner raporlarında şu şekilde ifade edilmektedir:

“Son üç yıldır Bahçecik kilisesini cesaretlendirmek için çok az çaba gösterildi. Vaizleri hem kilisede hem de evden eve gezerek sadakatle çalışmaktadır. Ancak yakın zamanda memnun edici sonuçlar alınamayacak kadar çok güçlü bir direnç ile karşılaşılacaktır.

Şapel Sebt günü tıka basa doluydu. Ayrıca; iyi bir Pazar Okulu da vardı. Buna rağmen; buradaki cemaat üyelerinin çoğu yalnızca kelamı duyanlardır. Gerçek ve samimi faal Hristiyanların sayısı [Protestanlığı benimsemiş, kiliseye gelen ve misyonerlerin çalışmalarını maddi olarak destekleyenlerin sayısı] oldukça azdır.

En varlıklı ve akıllı kardeşlerin birkaçı başka yerlere gönderildi. Bu da nüfuzlu kilise üyelerinin sayısının neden az olduğunu açıklamaktadır. Ancak özellikle dikkat edilmesi gereken farklı bir neden daha var.

Baptistler, bir kaç istisnaıyla tamamı Protestan Kilisesinin veya cemaatinin üyesi olan 48-50 kişilik bir cemaati bir araya getirdiler.

Bu son yılda Vaftizciler de aynı şekilde içeriye sızarak, diğerlerini uzaklaştırdılar, böylece farklı bir bölünmeye yol açtılar.”⁴²⁵

1880'li yılların başında Bahçecik Ermeni Protestan Kilisesi'nde bölünmeler oluyordu. Temelini Protestanlıktan alan fakat, vaftiz hususundaki uygulamalar gibi bazı farklılıklar ile Protestanlıktan ayrılan Baptistler ve Vaftizciler Ermeni Protestan Cemaati mensuplarından bir bölümünü kendi saflarına çekmişlerdi. Bu durum, Board adına Bahçecik'te elde edilen başarılı sonucu gölgeliyordu. Board misyonerleri kurdukları cemaatin sayısı azalmaya başladığından, Bahçecik dahilindeki çalışmalarının ve okulun geleceğinden endişe etmeye başlamışlardı. Dolayısıyla çalışmalarını daha kolay sürdürebilecekleri ve kurumlarının güvende olacağı ve destekleneceği bir istasyona taşınmışlardı.

Adapazarı Ermeni Kız Okulu 1885'den 1915'e kadar Adapazarı istasyonunda faaliyetlerini sürdürdü. Bu süre Laura Farnham'ın Müdürlük Yılları (1885-1910) ile Marry E. Kinney'in Müdürlük Yılları (1910-1915) olmak üzere iki ayrı periyod dahilinde incelenebilir.

3.2.2.2. Laura Farnham'ın Adapazarı'ndaki Müdürlük Yılları

Adapazarı'ndaki Board misyonerleri ve yerli Ermeniler, Bahçecik Kız Yatılı Okulu'nun Adapazarı'na taşınmasını ve yerli bir mütevelli heyeti gözetimine bırakılmasını Board merkez yönetimine önermişlerdi. Ermeniler, üç katlı güzel bir binayı okulun kullanımına vermeyi ve iki Amerikalı kadın öğretmenin maaşları hariç,

⁴²⁵ABA000700680, Report Nicomedia Station 1884, John E. Pierce, Yer: SALT Research, 4.

okulun tüm maddi sorumluluğunu üstlenmeyi teklif etmişlerdi. Bahçecik Kız Okulu'nun Adapazarı'na taşınma arifesinde Adapazarı'ndaki Board misyonerlerinin ve Ermeni cemaatinin yaptığı hazırlıklar ile bu girişim hakkındaki düşünceleri misyoner raporlarına şöyle yansımaktaydı:

“Adapazarı'nda yaşayan Protestan Ermeniler yıllardır şehirlerinde bir çeşit Lise olması için çalışıyorlar. Yaz boyunca [1884 yazı] işler nihai şeklini aldı. Nüfuzlu on-on iki erkek üyeden oluşan topluluk, yönetmeliği ve tüzükleri olan düzenli bir kuruluş halinde oluştu. Her bir üye bir Kızlar Lisesi kurulmasına yardımcı olmak üzere, art arda üç yıl yılda üç lira ödeme sözü verdi. Bizim aracılığımızla Bahçecik Kızlar Lisesi'nin Adapazarı'na taşınmasını isteyen yazılı dilekçeyi Prudential Committe'ye gönderdiler. Kurulun kendilerine en fazla beş yıl için iki Amerikan öğretmen sağlaması şartıyla tüm yerli öğretmenlerin masraflarını ve okulun giderlerini karşılayacaklarını taahhüt ettiler. Bu dilekçe, istasyonumuzun her üyesi tarafından onaylanıp imzalandı ve Boston'a gönderildi.

Zaman içinde talebin memnuniyetle karşılandığına dair bir cevap geldi ve muhtemelen okul önümüzdeki yaz tatilinde Adapazarı'na taşınacak. Herkes bunu doğru yönde atılmış bir adım olarak görüyor, bununla birlikte bazılarının Adapazarı halkının bunu başarıyla yerine getirebileceğine dair şüpheleri var. Buna rağmen; Adapazarı halkı konuya cesurca dört elle sarılmıştır ve Tanrı'nın lütfuyla başarılı olacağımıza güveniyor ve dua ediyoruz. Herkese bilgelik ile istenen şekilde doğru yönde ilerleme kaydettiğimizi kanıtıyoruz.”⁴²⁶

Adapazarı'nda 1884-1885 yılı için söz konusu hazırlıklar yapılırken, Bahçecik Kız Lisesi öğretmenlerinden Bayan Parsons Amerika'daydı. Onun yokluğunda okulda Bayan Farnham'a Bayan Brootes yardımcı olmuş ve görevini büyük bir özveriyle yerine getirmişti. Bu dönem Kızlar Lisesi için iyi ve verimli bir yıl olmuştu. Bayan Farnham, Bayan Parsons'ın ABD'den dönüşünün ardından, ABCFM tarafından okulun yer ve yönetim değişikliği hususunda yapılan teklifi büyük bir sevinçle kabul etmişti. Bunu takiben, misyonerler Bayan Farnham, Bayan Parsons ve Parsons'ın kızı Leslie Parsons (daha sonra Bayan Charles Riggs) girişimin başarıya ulaşması için cesur bir kararlılıkla, Adapazarı'na gitmek için yola çıkmışlardır.⁴²⁷

Laura Farnham, 1885 yılında Bahçecik'teki okul yaz tatiline girer girmez çıktıkları bu yolculuğu at üstünde iki gün süren zor bir yolculuk olarak nitelendirmektedir. Kendisinin Adapazarı ile ilgili ilk gözlemleri ise şöyleydi:

“Adapazarı, İstanbul'un 90 mil [144km] doğu ve güneydoğusunda bulunmaktadır. XIX. yüzyılın ortasında buradan Osmanlı'nın başkentine at sırtında üç günde varılmaktaydı. Daha sonra buraya Anadolu tren yolu yapılmıştır. Adapazarı güzel vatemiz suyu olan Sapanca Gölü ile Sakarya Nehri'nin kenarındadır. Su kaynakları ile çevrilmiş olduğundan Adapazarı adını almıştır. Burası Ada Pazar Yeri olarak da anılmaktadır. Evler genellikle iki katlıdır. Dükkanların bir katı ahşap ve kerpiçten yapılmıştır. Evlerin güzel bahçeleri vardır. 1885 yılında Adapazarı'nın nüfusu yaklaşık olarak 18.000 kişidir. Bu nüfus Ermeniler, Rumlar, Müslümanlar, Çerkezler ve Yahudilerden oluşmaktadır. Şehrin 15 mil [24km] kadar dışında

⁴²⁶ ABA000700680, Report Nicomedia Station 1884, John E. Pierce, Yer: SALT Research, 1-4.

⁴²⁷ ABA000700680, Report Nicomedia Station 1884, John E. Pierce, Yer: SALT Research, 4.

yoğun Ermeni ve Rum nüfusun yaşadığı kasabalar mevcuttur.”⁴²⁸

Adapazarı'nın bu özellikleri yöreyi hem Bayan Farnham hem de diğer Board misyonerleri nezdinde çekici kılmaktaydı. Bu şartlar altında 8 Eylül 1885'de Adapazarı Ermeni Kız Okulu (Adabazar Armenian Female School-Adapazarı Hayuhgatz Varjharan) hazırlık sınıfıyla birlikte Pazarcık kasabasında faaliyetlerine başladı.⁴²⁹

Bayan Laura Farnham okulun idari işlerini yürütürken, Adapazarı Protestan Ermeni Kilisesi'nin pastörü Alexander Jejizian ise okulun resmi müdürüydü. Ermeni Kız Okulu'nun bu tarz işleyiş biçimi ve Adapazarı'na yeni taşınması Board için riskli bir karardı. Bu nedenle; Board, Adapazarı Ermeni Kız Okulu'nun ilk yıllarında göstereceği başarı hususunda şüphe taşıyor ve öğrenci sayısının istenen miktarda olmayacağını düşünüyordu. Bununla birlikte okulun ilerleyen süreçte, Ermeni Cemaati'nin ve kilisesinin desteğini kazanacağı, okulun yörede edineceği saygınlığa paralel olarak gelişeceği ve tamamen kendi ayakları üzerinde duracağı da öngörülmektedir.⁴³⁰ Nitekim; misyonerlerin öngörülerinde yanılmadıkları Adapazarı'ndaki ilk eğitim-öğretim yılının sonunda görüldü. 1885-1886 eğitim-öğretim yılının sonunda okulun lise bölümünde 50 öğrenci, hazırlık sınıfında ise 40 öğrenci bulunuyordu. Adapazarı Ermeni Kız Okulu'nun iş birliğine dayalı başarısı Board'un bir raporunda şöyle ifade edilmektedir:

“Okulun ilk yılıyla ilgili edindiğimiz tecrübenin, hareketin bilgeliğini kanıtladığını söylemekten mutluluk duyuyoruz. Kurumun başarısını garanti olarak görebiliriz. Halk memnun ve onlara duyulan güven için minnettar; üstlendikleri yükü ve görevleri asaletle yerine getiriyorlar. Örneğin; Adapazarı'nda yaşlı kız kardeşlerin oluşturduğu bir topluluk var. Bu topluluğun üyeleri satılmak üzere yün ve örgü çoraplar örüyorlar. Böylece şimdiye kadar 36 altın lira kazandılar. 50 lira toplamayı başardıklarında, meblağ kızların eğitimi için kullanılacak. Adapazarı Protestan Ermeni Cemaati'nin bu şekilde eğitim için yaptığı

---

⁴²⁸ **The Missionary Herald**, “Do Missions Pay? The Reply of Adabazar, Turkey” By Rev. Joseph Greene, D. D. of Constantinople, Vol. LXXXVII, (Aralık 1891) No: XII: 513; Ayrıca; 1885 yılında Adapazarı ve çevresindeki nüfus yapısı ile Board'un misyonerlik çalışmaları hakkında farklı bir gözlem için bkz. **The Missionary Herald**, “Western Turkey Mission, Awakening and Persecution” Vol. LXXXI, (Ekim 1885): 392-394.

⁴²⁹ Frank Andrews Stone, **Academies for Anatolia**, 88.

⁴³⁰ **ABA000700680**, Report Nicomedia Station 1884, John E. Pierce, Yer: SALT Research, 4.

yardımların toplamı ilk yıl için 5.000 pound olmuştur.”⁴³¹

Ermeni Kız Okulu'nun Adapazarı'ndaki başarısı sürekliliğini korumuş, aldığı yardımlar ve öğrenci sayısı devamlı artış göstermiştir. Öyle ki 1886-1887 eğitim-öğretim yılında okulun lise bölümündeki öğrenci sayısı 55'e yükselmişti. Bu öğrencilerin hemen hemen yarısı da yatılı olarak öğrenim görmekteydi.⁴³² Keza, Protestan Ermeniler okulun masraflarını karşılamaya devam ediyor ve mütevelli heyeti başarılı öğrencilere burs vererek teşvikle öğrenci sayısını arttırmayı ve şehir merkezinden uzak noktalarda yaşayan kızlara da ulaşmayı hedefliyordu.

1887-1888 eğitim-öğretim yılı Adapazarı Ermeni Kız Okulu'nun tarihi içinde bazı ilklerin yaşandığı özel bir yıldır. Daha önceki yıllarda okulun mevcudu sadece Ermenilerden oluşuyorken, bu yıl toplam mevcudu 110 olan öğrencilerin arasında bir Çingene, bir Türk ve bir de Kafkas kökenli talebe vardı.⁴³³

Bu husus misyonerlerin hedef kitle olarak gördükleri Ermeniler'in dışında bölgede yaşayan diğer etnik grup mensuplarına da yöneldiklerini ve yavaş yavaş öğrencilerin kültürel mozağının çeşitlenmeye başladığını gösteriyordu.

Bu yıl Ermeni Kız Okulu'nda bir değişiklik daha oldu. Okulda Amerikalı bayan öğretmenlerin yanı sıra eski mezunlardan 2 bayan görev aldı.⁴³⁴ 1887'de ilk kez Ermeni asıllı Hovhannes Alexanian da okulda astronomi dersini verdi. Bay Alexanian okuldaki ilk dersini şöyle anlatır:

---

⁴³¹ **ABA000500460**, Report Nicomedia Station 1885-1886, John E. Pierce, Yer: SALT Research, 3; Okula yapılan yardımlar devam etmiştir. Örneğin; 1888 yılında Adapazarı Kilisesi 350 Kuruş, yerli Ermeniler ise 3.280 Amerikan Kuruşunu okula destek olarak toplamıştı. **The Missionary Herald**, “Adabazar”, Vol. LXXXIV, (Boston: Pilgrim Press, 1888 Nisan): 164; Adapazarı'nda Ermeniler tarafından eğitime verilen desteğin, benzeri mahiyetindeki örnekler, Osmanlı'nın kurduğu devlet okullarına yapılan yardımlar şeklinde Müslümanlar arasında da görülecektir. Örneğin; Adapazarı'nda halk ianesi usulüyle kızlar için bir ilkokul yapılacak ve okulun öğretmeni Ayşe Hanım'ın harcırahı bu bölgenin halkı tarafından ödenecekti. **BOA**, MF.MKT, 238/44; **BOA**, MF.MKT, 239/53; Ermeniler'in misyoner okullarına yaptığı destek ile Müslümanların kendi okullarına yaptıkları desteğin benzeşmesinde; II. Abdülhamit Dönemi'nde eğitim alanında başlatılan seferberlikte devletin tüm eğitim masraflarını karşılayacak güçten yoksun olmasının etkisi vardır. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Selçuk Akşin Somel, **Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908) İslamlaşma, Otokrasi ve Disiplin**, çev. Osman Yener, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2010), 179-210; Benjamin C. Fortna, **Mekteb-i Hümayun Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminde İslam, Devlet ve Eğitim**, çev. Pelin Sıral (İstanbul: İletişim Yayınları, 2005), 151-154; Ayrıca; okulun Bahçecik'ten Adapazarı'na taşınmasının oldukça isabetli bir karar olduğu hususunu dile getiren farklı bir belge için bkz. **The Missionary Herald**, “Two Successful Schools”, Vol. LXXXII, (Boston: 1886): 274.

⁴³² **ABA000600511**, Report Nicomedia Station 1887-1888, John E. Pierce, Yer: SALT Research,1.

⁴³³ **ABA000600511**, Report Nicomedia Station 1887-1888, John E. Pierce, Yer: SALT Research, 2; **The Missionary Herald**, “The High School Adabazar”, Vol. LXXXV, (Boston: 1889): 68.

⁴³⁴ **Report of the A.B.C.F.M**, “Wetern Turkey Mission Nicomedia”, (Boston: 1888): 31.

“İyi giyimli fakat biraz heyecanlı olarak randevu saatinde okula geldim. Bayan Farnham beni sınıfla tanıştırdıktan sonra beklediğim gibi beni öğrencilerle yalnız bırakmanın aksine sınıfın arka tarafına geçti ve orada bir bekçi gibi dikildi. Özellikle kız ve erkekleri ilgilendiren konularda çok katı bir kadındı. Görünen oydu ki genç bir adamın bir çok genç kızla yalnız kalmasına güvenemiyordu. Dolayısıyla onlara koruyuculuk yapmak amacıyla refakat etmek istemişti. Ama çok utangaç bir genç olarak beni gördükten sonra benim zararsız bir yaratık olduğumu düşünerek gelecekte beni yalnız bırakacaktı.”⁴³⁵

Laura Farnham’ın sınıfta Bay Alexianian’ın dersini takip etmesinin sadece derse refakat etme amacına yönelik bir davranış olduğunu dile getirmek eksik bir analiz olacaktır. Farnham, Alexianian’ın dersini izlemek suretiyle, onun bilgi birikimini, ders anlatma ve öğretme becerisi ile sınıf yönetimi hususundaki kabiliyetini de görmek istemiş olmalıdır.

Okulda yeni bir erkek öğretmenin göreve başlaması noktasında göz ardı edilmemesi gereken bir husus da; Alexianian’ın Ermeni olmasıdır. Önceki yıllarda okulda ders veren öğretmenler sadece Board mensubu Amerikalı öğretmenler olmuşken ilk kez bir Ermeni öğretmen kadrosuna katılıyordu. Bu görevlendirme, Board’un yerel halktan öğretmen olarak yararlandığının ve faaliyetlerinin meyvelerini verdiğinin bir göstergesiydi. Bu husus hiç şüphesiz, Adapazarı özelinde Amerikalılar ile Ermeniler arasındaki iş birliği ve dayanışmanın da başarılı bir örneğiydi. Öğrenci sayısındaki artış ve ders programındaki derslerin çeşitlenmesi, öğretmen sayısındaki artışı ve görevli öğretmenlerin alanlarında uzmanlaşmış kişiler olması zorunluluğunu doğurmuştu. Bu paralelde ortaya çıkan yetişmiş ve donanımlı öğretmen ihtiyacı, adım adım yerel halktan giderilmeye başlandı.

Bir yıl sonra öğretmen kadrosuna Bayan Marion Sheldon⁴³⁶ da katıldı, Bayan Farnham, Bayan Parsons, Parsons’ın kızı Leslie Parsons (Riggs) ile birlikte okulda görev yapan öğretmen sayısı beşe yükseldi.⁴³⁷

---

⁴³⁵ Resul Narin, **Ada’dan Pazar’a Sakarya**, 2. bs. (Sakarya: Sakarya Ticaret ve Sanayi Odası Yayınları, 2015), 63.

⁴³⁶ Marion E. Sheldon (1861-1948): 1861 yılında Newton’un batısında doğdu. Wellesley Öğretmen Okulu’ndan mezun olduktan sonra, 1886 yılında Adapazarı Ermeni Kız Okulu’nda öğretmenlik yapmaya başladı. Temmuz 1892’ye kadar aralıksız burada görev yapan Bayan Sheldon, bu tarihten itibaren Mart 1893’e kadar A.B.D.’de kaldı. Sonrasında 4 Nisan 1893’te Adapazarı’na geri döndü. Okulun İstanbul’a taşınmasından 7 yıl sonra, 4 Eylül 1928’de Üsküdar’a geldi. Yaşı ilerlemiş olduğundan aktif öğretmenlik yapmaktan ziyade okulun kütüphanesinin kuruluşuyla ilgilendi. Burada on yıl görev yaptıktan sonra 15 Nisan 1938’de emekliye ayrıldı. 12 Nisan 1948’de Amerika’da öldü. “Miss Marion Sheldon”, <http://dlir.org/about-arit-i-digital-library.html> [11.07.2018].

⁴³⁷ **The Missionary Herald**, “The High School Adabazar”, Vol. LXXXV, (Boston: 1889): 68.

Bayan Sheldon okula geldiği ilk yıl buradaki öğrenciler ile ilgili gözlemlerini şöyle kaleme almıştı:

“Bana göre, Adapazarı Kız Okulu’nun öğrencileri doğuştan gelen yetenekleri bağlamında yaşlıları olan Amerikalı kızlar ile kıyaslanabilir. Büyük olasılıkla daha geniş bir kelime hafızasına sahipler ve kolaylıkla bir dili öğrenebiliyorlar. Fakat, iyi bir muhakeme yapamıyorlar. Amerikan kızlarının kutsandığı kültürel miras ve nezakete sahip değiller.”⁴³⁸

Sheldon’un bu ifadelerinde çoğunluğu Ermeni olan öğrencilerin analitik düşünme gücünden yoksun oldukları ve kültürel açıdan gelişmiş olmadıkları ima ediliyordu. Bu bakış açısı, misyonerler tarafından Doğu Hristiyanları olarak adlandırılan Ermeni kızların ve diğer öğrencilerin bir nevi oryantalist bakış açısıyla değerlendirildiğini göstermekteydi. Bir başka ifadeyle; Batı kültürü üstün görülüp, yüceltilirken Doğu kültürü dolaylı olarak da olsa yeriliyordu.

1890 yılına gelindiğinde, okulun kadrosuna bir öğretmen daha katıldı. Bu Ermeni Kız Okulu’nun ilk mezunlarından Bayan Susan Hyde idi. Bayan Hyde, 1903 yılına kadar görev yaptığı okulda İngilizce dersi veriyordu.⁴³⁹ Okulun ders programında İngilizce dışında matematik, cebir, fen bilimleri, tarih, coğrafya, Ermenice, Türkçe, müzik ve beden eğitimdersleri de okutuluyordu. Ermenice yapılan eğitim kapsamında bilimsel derslerin yanında öğrencileri iyi bir Protestan olarak yetiştirmek için, düzenli olarak İncil dersleri de verilmekteydi. Mezun olmanın koşullarından biri de İncil’i derinlemesine öğrenmekti.⁴⁴⁰ Lise’de uygulanan müfredatta kızlara ev ekonomisi dersi kapsamında uygulamalı ev işleri öğretiliyordu. Böylece kızların, pozitif bilimlerle alanında yetiştirilmiş, ev idaresini iyi bilen ve çocuk yetiştirecek

---

⁴³⁸ **The Missionary Herald**, “The Girls’ School at Adabazar”, Vol. LXXXV, (Boston: Nisan 1889): 150-151. Bayan Marion Sheldon’un göreve başladığı 1889 yılında lisenin öğrenci sayısı 62 idi. Bu öğrencilerden 27’si yatılı ve 35’i gündüzcüydü ve okul o yıl 13 mezun vermişti. **Reports of the A.B.C.F.M.**, “Western Turkey Mission Adabazar”, (Boston: 1889): 46.

⁴³⁹ **Reports of the A.B.C.F.M.**, “Western Turkey Mission Constantinople”, (Boston: 1903): 50.

⁴⁴⁰ İncil dersi dahilinde öğrenciler Kutsal Kitabı, Tekvin Kitabından Vahiy Kitabına kadar ayrıntılarıyla öğrenmek mecburiyetindeydiler. Din dersi ile ilgili bu şartı yerine getiremeyen öğrenciler diploma alamıyorlardı. Laura Farnham, “The Girls School Adapazar’”, **The Missionary Herald**, Vol. LXXXV, (Boston: Nisan 1889): 150.

donanımlı anneler olmaları hedefleniyordu.⁴⁴¹ Bu noktada, eğitilmiş kadınların yetiştireceği çocuklar ve onların kuracakları ailelerden oluşacak toplumlarda kadının üstleneceği rolün önemine binaen bu hususa odaklanmaları dikkate değerdi.

1890'lı yılların başlangıcı lisenin başarısının artarak devam ettiği yıllardı. 1890'da okulun hazırlık bölümü dışında, 34 yatılı ve 30 tam zamanlı öğrencisi vardı. Öğrenci sayısındaki artış, yeni bir bina inşa edilmesi zorunluluğunu doğurdu. Ek bina yapılması için Adapazarı'ndaki Ermeni Cemaati'nden yardımlar toplandı ve bu bağlamda, Ermeni kadınlar da 440 dolar tutarında bağış yaptılar.⁴⁴² Burada bağışların ve yardımların devamlılık göstermesi Adapazarı Ermeni Cemaati'nin Board'a vermiş olduğu sözü tuttuğunun bir kanıtıydı. Keza, lisenin Adapazarı'nda kökleştiğinin ve sakinlerin okulu ziyadesiyle benimsendiğinin de bir göstergesiydi. 1891'e

---

⁴⁴¹ Kızlara verilen eğitimin amacı hususunda bir kadın misyonerin şu ifadeleri dikkate değerdir: "Türkiye'nin eğitilmiş annelere olan ihtiyacı her şeye olan ihtiyacından daha fazladır. Okulumuz ve diğer okullar bu amaca ulaşmak için çalışıyorlar." Johson, **age**, 10. Ayrıca; okullarda verilen dikiş ve nakış yapma gibi, ev ekonomisi dersi kapsamındaki aktivitelerle ilgili olarak farklı bakış açısını yansıtan ve Çarlık Rusya Harp Miralaylarından Potiyata'nın Osmanlı'daki Amerikalı misyonerlerle ilgili kaleme aldığı bir arşiv belgesinde bu derslerin verilmiş amacıyla ilgili şu ifadeler yer verilmiştir: Bu konuda en şiddetli tesir kız çocuklarında görülmektedir. Özellikle onlara daha mekteplerde buldukları sırada [idare-i beytiye (*ev idaresi*)] için özel şekilde verilen derslerden pek çok ahvaline tatbik edilmiş olduğundan yerli ahalinin meşrep ve tabiatlarına asla uygunluk göstermemektedir. Özellikle bir saygın Amerikalı bizzat bana hitaben "bizim vazifemiz yalnız tedarik olmayıp belki çocuklara şimdiye kadar yaşamakta oldukları tarz-ı maişetten daha iyi yaşamak için lazım gelen maddeleri öğretmek dahi vazifelerimizdendir. Bu gibi ıslah-ı maişet fikrini sair kavimlere de sirayet ettirmeye çalışacağız" dedi. Bence zikr olunan ifadeleri şu yolda anlamak icap eder. Çocuklara hanelerinde Avrupalı gibi yaşamayı öğretmeli, Avrupa biçiminde giyinmeği anlatmalı, kadınlara da Avrupa modalarına tatbiken giyinmeyi anlatmalı ve kısacası kendi aralarındaki muamelelerde dahi Avrupa usulüne uygun olarak hareket etmeyi ilkâ [*koymak, bırakmak*] eylemelidir, demektir. Her ne kadar bu yoldaki telkinat vakit ve halleri iyi olan baba ve anneler evladına fena tesirleri hasıl edemez ise de kolej mekteplerinde ikmal-i tahsilden sonra tekrar kulübelerine dönmeye mecbur olacak fakir çocuklarca elbette üzüntü ve ümitsizlik fikirleri meydana getirecektir. Hususen vaktü halli kimselerin evladı ekalliyet [azlık] teşkil etmektedir. Yani eskisi gibi pire ve her çeşit böceklerle dolu kulübelerine dönerek hayvanat ahırlarında uyumağa ve haftalarca yıkanmağa vakit bulmayarak geçinmeğe mecbur olacak talebe, akranı hakkında husumet besleyecektir. Sözün kısası bu gibi maişete [geçim, yaşam] ricat etmek mecburiyetinde bulunan erkek ve kız talebe "hınçak üyesi" olmağa hazır bulunacaktır. Özellikle Amerikalı muallimler talibâtı iyi giyinip kuşanmağa güzel şekilde tekellüm etmeğe ve fukara kızların kulübeye döndüğünde asla ve kat'a tatbik edemeyecekleri şekilde yaşamağa alıştırmaya her şeyden çok gayret ve mesai harcamaktadırlar. **BOA, Y.PRK.TKM.**, 36/27.

⁴⁴² **The Missionary Herald**, "Do Missions Pay? The Reply of Adabazar, Turkey" By Rev. Joseph Greene, D. D. of Constantinople, Vol. LXXXVII, (Aralık 1891) No: XII: 516. Adapazarı Ermeni Kız Yatılı Okulu binasının 1891 yılındaki görünümü için bkz. Ek. 6.

gelindiğine Board'un Osmanlı topraklarında 18 adet yatılı kız okulu⁴⁴³ vardı ve ilk defa Adapazarı'ndaki okulu yerli müteveli heyeti tarafından yönetiliyordu. Bundan altı yıl önce, bölgedeki misyonerler ve Board yönetimi tarafından endişeyle karşılanan bu girişimin başarıya ulaştığı görülmekteydi. Bu bağlamda, Adapazarı bölgesi Board açısından güzel bir laboratuvar, yatılı kız okulu olumlu sonuç alınan bir deney olarak nitelendirilebilir. Bu deneyden alınan olumlu sonuç, ilerleyen süreçte tüm Board kurumlarının yerli müteveli heyetleri tarafından yönetilebileceğini ve böylelikle finansal imkanların artabileceğini gösteriyordu.

Adapazarı Ermeni Yatılı Kız Okulu'nun bu özgün durumu ve başarısında, burada görev yapan bayan öğretmenlerin fedakarlıkları Board tarafından yadsınmamıştır. Öğretmenlere duyulan minnettarlık şöyle ifade edilmekteydi:

“Bu girişimin başarıya ulaşmasındaki katkılarından dolayı mevcut kadın öğretmenler Bayan Farnham'a ve Bayan Sheldon'a, Bayan Parsons'a ve kızı Bayan Riggs'a teşekkürü bir borç biliyoruz; halkın ev hayatını Hristiyanlaştırma ve çitasını yükseltme çabalarında Adapazarı'nın evanjelik topluluğuna yardımcı olabilmeleri için bu hanımların Tanrı tarafından gözetilmesi için dualar ediyoruz.

Hanımlar kendilerine nezaketle ve saygıyla yaklaşıldığını söylüyorlar; okulun idarecileri memnunlar ve öğrenci sayısı yıldan yıla artmaktadır; ders ücretleri ve yatılı bölümün ve yerli öğretmenlerin tüm masrafları müteveli heyeti tarafından karşılanmaktadır. Nitekim Amerikalı hanımlar birçok yönden rahatlamış ve kendilerini tamamen öğrencilerin zihinsel, ahlaki ve dini eğitimlerine adanmışlardır.”⁴⁴⁴

1896 yılında Osmanlı topraklarında yaşanan Ermeni Olayları sırasında okulun müdiresi Bayan Farnham, 9 Mayıs 1896'da Board yönetimine yazdığı mektupta; faaliyetlerinde herhangi bir aksamanın olmadığını, okulun tamamen dolu olduğunu, hatta öğrencilerinin arasında bir de Katolik [Ermeni] öğrencinin bulunduğunu, güvenliklerini tehdit edecek bir durumla karşılaşmadıklarını ve bölgeden ayrılmayacaklarını bildiriyordu.⁴⁴⁵ Bayan Farnham'ın bulunduğu bölgenin başkente yakınlığı ve burada yaşayan Ermeniler'in şehirli Ermeniler olması Adapazarı ve çevresinde Anadolu'da yaşanan olaylara benzer hadiselerin

---

⁴⁴³ Board'un Adapazarı dışında Anadolu topraklarında bulunan yatılı kız okullarından bazıları şunlardır: Talas Yatılı Kız Yüksek Okulu, Van Yatılı Kız Okulu, İzmir Yatılı Kız Okulu, Adana Yatılı Kız Okulu, Sivas Yatılı Kız Okulu, Sivas Yatılı Kız Yüksek Okulu, Merzifon Yatılı Kız Okulu, Maraş Yatılı Kız Yüksek Okulu, Bursa Yatılı Kız Okulu. Ayşe Aksu, “Amerikalı Misyonerlerin Osmanlı Anadolu'sunda Eğitim Faaliyetleri (1820-1900) ve Bunun Osmanlı Toplum Yapısına Etkileri” (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010), 147-338.

⁴⁴⁴ **The Missionary Herald**, “Do Missions Pay? The Reply of Adabazar, Turkey” by Rev. Joseph Greene, D. D. of Constantinople, Vol. LXXXVII, (Aralık 1891) No: XII: 516.

⁴⁴⁵ **The Missionary Herald**, “Western Turkey Mission Adabazar”, Vol. XCIL, (Boston: Ağustos 1896): 332-333.

yaşanmasını engellemiştir. Bu nedenle, Farnham'ın Ermeni Olayları ile ilgili değerlendirmeleri Anadolu'daki pek çok misyonerin değerlendirmelerinden farklıydı. Bazı misyonerler Ermeni Olayları'nı bir nevi katliam olarak nitelendirmiş ve Board yönetimine yazdıkları raporlarla hem ABD'de hem de tüm dünyada Osmanlı aleyhine bir algı oluşmasında etkin rol oynamışlardı. Anadolu'nun içlerine gidildikçe merkezden uzaklaşıldığı için devlet denetimi azalıyordu. Buna ek olarak, Anadolu'daki Ermeniler'in kültürel yapılarındaki eksiklikler onları provakasyona açık hale getiriyordu. Yanı sıra aynı coğrafyayı paylaştıkları Kürtlerle süregelen husumetleri nedeniyle, buralardaki Ermeniler daha çok bedel ödemişlerdi. Şüphesiz bu durum da temel hedef olarak aldıkları Ermeniler'in maruz kaldıkları hadiselerle karşı misyonerlerin, yazdıkları raporlarda seslerini yükseltmelerine ve kendi geleceklerini de tehlikeye atacak diplomasiden uzak lisana meyletmelerine neden olmuştu.⁴⁴⁶

Aynı yıl Laura Farnham ve arkadaşları çalışmalarını bir adım daha ileri taşıyarak, bir anaokulu açtılar.⁴⁴⁷ Okul anaokulu, ilkokul, hazırlık ve lise olmak üzere dört kademeli hale getirildi. Böylece, bölge halkının tüm eğitim ihtiyacı karşılanıyor, hem de öğrenciler daha küçük yaşta işleniyordu.

Anaokulunun faaliyete geçmesini takiben okulun mevcudu artmaya devam etmiş ve nihayet 1898'de okulun kontenjanı tamamen dolmuştu. Hatta bazı başvurular geri çevrilmişti. Adapazarı ve çevresindeki aileler kızlarını Ermeni Kız Okulu'na kayıt ettirebilmek için büyük bir gayret sarf ediyorlardı. Ebeveynlerin okula gösterdikleri rağbetin temel nedeni, kızlarının okulun verdiği çok yönlü eğitimden faydalanmalarını istemeleriydi. Okulun tam kapasiteyle eğitim-öğretim faaliyetlerini

---

⁴⁴⁶ Bu tür izlenimleri içeren misyoner mektupları için bkz. **The Missionary Herald**, "Central Turkey Mission from Adana", Vol. XCIL, (Boston: Ağustos 1896): 333; **The Missionary Herald**, "Central Turkey Mission in the interior", Vol. XCIL, (Boston: Eylül 1896): 332-333; **The Missionary Herald**, "On the Track of the Massacres", Vol. CVII, (Mart 1911): 107-112; Ayrıca; Ermeni Olayları'nı Osmanlı Devleti'nin Ermeniler'e yaptığı bir mezalim olarak ele alan misyonerler ve yayınları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Seçil Karal Akgün, "Amerikalı Misyonerlerin Anadolu'ya Bakışları", **OTAM**, s. 3 (1992): 1-16; Siyasal karmaşanın tırmandığı bu dönemde misyoner faaliyetlerine mukabil Osmanlı Hükümeti yetkilileri de eğitim-öğretim alanındaki çalışmalarda önemli adımlar atmaktaydı. Örneğin; Adapazarı kaymakamının gözetiminde kurulan bir komisyon, merkeze ve köylere okullar yapılması ve usul-i cedid doğrultusunda tedrisatın yapılarak bu metodun yerleştirilmesine yönelik çalışmalarda bulunuyordu. **BOA**, MF. MKT, 242/150. Yine Adapazarı kaymakamı Mehmet Nüzhet Bey'e okul yaptırma hususunda sergilediği gayreti sebebiyle Mecidi Nişanı ve Liyakat madalyası verilmesine karar verilmişti. **BOA**, MF. MKT, 153/106.

⁴⁴⁷ **The Missionary Herald**, "Western Turkey Mission Adabazar", Vol. XCIL, (Ağustos 1896): 333.

sürdüğü o günlerde, okulda yaşanan bir gün hakkında fikir sahibi olabilmek adına, öğretmen Marion Sheldon'un şu ifadeleri dikkate değerdir:

“Kalkış zili sabah erken çalar. Fakat sabah 06.30'da nöbetçi olan öğretmen sizseniz sınıflarda bazı öğrencilerin kitap okuduğunu görebilirsiniz. Saat 8'den kahvaltıya kadar olan zaman dilimi hastaları görmek ve derse hazırlanmak içindir. Genellikle bir öğrenci bir yazıyla ilgili yardım istemeye gelir ya da mütevellilerden birinin okula gelme olasılığı da vardır. Eğer yardımınızı bekleyen ev işleri yoksa zil çaldıktan sonra derslere girersiniz, ya da öğleden sonraki derslere hazırlanmakla meşgul olursunuz. Ayrıca kreşteki çocuklarla ilgilenmek için birkaç dakika bulabilirsiniz. Öğle saati mesai arkadaşlarınızla yapılması gereken işleri konuşmak için yemek salonunda bulunursunuz. Bu vakit böyle bir toplantı yapmak için uygun olan tek zaman olabilir. Öğleden sonraki oturdan önce bir grup Türk kadının girişe geldiğini gördüğünüzde, çok ertelenmiş bir mektubu yazmaya ya da bazı şeyleri dikmeye başlamış olabilirsiniz. Bazı ailelerin okulu göstermek için getirdikleri misafirleri olabilir. Siz Türkçeyi sadece birkaç kelime ile konuşabiliyorsunuzdur. Sohbetin çoğu bir çevirmen eşliğinde sürdürülür. Sizin için zamanınızı hiçbir şeye yardım edemedi geçirdiğinizi görmek çok zordur. Eğer mutlu iseniz öğleden sonra oturumu sizin için iyi başlar. Bir sonraki derste yakınlarına bile ulaşamayan bir öğrenciyi görmek kalbinizi burkar. Hatta çabalayan fakat anlatılanları kavramak için yeterli zeka gücüne sahip olmayan bir öğrenciyi görmek sizi daha çok üzer. 15 dakikalık mola da posta kutusuna bakma fırsatınız olabilir, ancak memleketten gelen mektupları okumak ve cevaplandırmak için saatin 4 olmasını beklemeniz gerekir.

Eski bir öğrenciden gelen bir mektup, öğretime devam ettiği yerdeki ihtiyaçlarından söz eder. Yardıma ve motivasyona ihtiyacı vardır. Fakat siz, o anda başka bir mektubu açmış ve Adapazarı'na gelmesi için ikna edilmesi gereken genç bir bayan için hiç umut olmadığını görmüşsünüzdür. Eğer akşamleyin okulda bir saatlik kalma sırası sizde değilse, mektuplarınızı yazabilir ve dinlenmeden önce bir sonraki sabah dersi için hazırlanabilirsiniz. Bir sonraki gün pek çok ziyaretçi okula davet edilir. Çünkü, Çarşamba günlerinin bir bölümü dikiş dersleri için tahsis edildiğinden daha az meşgul sınıf bulunmaktadır. Bu nedenle, ziyaretçilerle görüşmek için müsait olan öğretmenleri bulmak oldukça kolaydır. Bazı ziyaretçiler kızlarının gelişimini sorarlarken, diğerleri sadece sosyal bir davet için oradadır ve diğerleri de veli toplantısı gelenlerdir. Cumartesileri her zaman yoğun bir gündür.

Sabahları yapılacak ev işleri ve diğer günlerden birikmiş bir takım işler mevcuttur. Öğleden sonralarını genellikle telefon görüşmeleri yaparak geçirirsiniz, çünkü öğrencilerin evlerini ve okul aile birliği vekillerini yılda en az bir kere aramak öğretmenlerin görevidir.”⁴⁴⁸

Buradan yola çıkarak; okulun tam gün eğitim verdiğini, yapılacak tüm işlerin büyük bir disiplin altında titizlikle yerine getirildiğini ifade etmek mümkündür. Ayrıca, öğrencinin ve dolayısıyla okulun başarısı hususunda öğretmen ve veli arasında iletişim odaklı iş birliğine önem verildiği de dile getirilebilir.

Bayan Marion Sheldon, okuldaki bir günü bu şekilde tasvir ettiği ve oldukça yoğun olduğu 1898 yılında geçici olarak ABD'ye gitmek zorunda kalmış ve dolayısıyla iş yükü oldukça fazla olan Bayan Farnham'a yardımcı olacak bir öğretmenin Adapazarı'nda göreve başlaması zorunlu hale gelmişti. Bu bağlamda; Kadın Misyon

⁴⁴⁸ **Life and Light for Woman**, Vol. XXIX, (Boston: Haziran 1899): 249-252.

Cemiyeti⁴⁴⁹ (Woman's Board of Missions)'nun önerisiyle Boston Öğretmen Okulu mezunu Bayan Marry Kinney⁴⁵⁰ 16 Kasım 1899'da Adapazarı'na gelmiştir.⁴⁵¹

Mary E. Kinney okulda İngilizce ve müzik derslerini vermiş ayrıca, okulun ilkokul ve anaokulu bölümlerinde de çalışarak, Bayan Farnham'a destek olmuştur. Bayan Kinney'in Adapazarı'na gelişi okulun tarihi seyri açısından da bir dönemeğin başlangıç noktasını teşkil ediyordu. Şöyle ki; okul müdiresi Bayan Farnham, Mary Kinney'in öğretmenlik mesleği hususundaki kabiliyeti yanında iletişim kurma becerisi, analitik düşünme gücü ve sağduyulu olma gibi özelliklerinden ötürü onun, okulun ikinci müdürü olabileceğinin farkına varmıştı. Bu doğrultuda, Laura Farnham, Bayan Kinney'i kendisinden sonra görevi devralacak ve okulun başarısını arttırarak devam ettirecek güvenilir bir iş arkadaşı olarak kabul etmiş onu idari işler konusunda da yetiştirmeye başlamıştı.

Bayan Kinney'in okulun yönetimi hususunda bilgi sahibi olması bir bakıma Bayan Farnham'ın gözetiminde okul müdürlüğü görevi için hazırlanma süreci, Laura Farnham'ın emekli olacağı 1910 yılına kadar sürmüştür. Bayan Farnham ile Bayan Kinney'in birlikte çalıştığı 1900 ile 1910 yılını kapsayan 10 yıllık zaman diliminde

---

⁴⁴⁹ Kadın Misyon Cemiyeti (The Woman's Board of Missions) WBM: 2 Ocak 1868 tarihinde Boston'da Cemaatçi Kilise mensubu bir grup kadın tarafından kurulmuştur. Söz konusu teşkilatın ilk ismi New England Women's Foreign Missionary Society olarak belirlenmiş, sonrasında ABCFM ile artan iş birliğine atfen kuruluşun adı, Mart 1869'da, The Woman's Board of Missions olarak değiştirilmiştir. Bu teşkilatın ilk başkanı Bayan Bowker olmuş ve kuruluş dünyanın her yerindeki Protestan kadın ve çocuklar için faaliyet gösterip, bağışlarla ayakta durma kararı almıştır. Oldukça geniş bir coğrafyada çalışmalarını sürdüren teşkilat 1868'de Chicago, 1873'te ise Pasifik'te birer birim daha kurmuştur. WBM 1936 yılında dünya genelindeki faaliyetlerini noktalamıştır. **Women's Board of Missions Records, 1862-1927**, The Burke Library Columbia University Libraries, Union Theological Seminary, New York Missionary Research Library Archives: Section 12. [13.08.2018]

⁴⁵⁰ Mary Ella Kinney (27 Ekim 1874-7 Şubat 1930): 1874 yılında Boston'da doğan Marry Kinney Boston Öğretmen Okulu'ndan mezun oldu. 1899'da Adapazarı Ermeni Kız Okulu'nda göreve başlayan Marry Kinney burada Bayan Farnham ve Bayan Hyde'a yardımcı oldu. Oldukça iyi bir eğitimci olan Bayan Kinney insanlar ile etkili iletişim kurabilme ve nüfuz etme becerilerini de haizdi. Bayan Laura Farnham'ın 1910 yılında emekli olmasının ardından Adapazarı Ermeni Kız Okulu'nun müdürlük görevini üstlendi. Birinci Dünya Savaşı'na kadar okulu başarılı bir şekilde yöneten Bayan Kinney savaş şartları sebebiyle bir süre Port Said'de görev yaptı. Sonrasında, Adapazarı halkının ve ABCFM'nin isteğiyle Adapazarı'na geri döndü. 1921 yılında okulu Üsküdar'a taşıdı ve 1930 yılında burada hayatını kaybetti. "Miss Mary Ella Kinney", <http://dlir.org/about-arit-i-digital-library.html> [05.07.2018]. Ayrıca; Bayan Kinney'in Adapazarı'ndaki bir fotoğrafı için bkz. Ek. 7.

⁴⁵¹ Brian Johson, **age**, 10. Bayan Marry Kinney'in Adapazarı'na geliş tarihini 16 Kasım 1900 olarak veren kaynaklar da mevcuttur. Ekrem Saltık, "Osmanlı Anadolu'sunda Protestan Bir Kadın Misyoner Laura Farnham ve Okulu", **PESA Uluslararası Siyasal Araştırmalar Dergisi**, (2016): 22.

de okulun öğrenci sayısı sürekli artmış ve ders programları ihtiyaçlar doğrultusunda revize edilmiştir.

Öğrenci mevcudunda yaşanan artış okulun fiziki olarak da genişlemesini gerekli kılmıştı. Bu bağlamda; Board yönetimi tarafından, harap duruma gelen kilisenin onarılarak okul bünyesine eklenmesine ve ibadet içinde yeni bir kilisenin inşasına karar verildi. Akabinde, Osmanlı Hükümeti’nden alınan izin doğrultusunda yapılan inşaat neticesinde okul bir binaya daha sahip oldu.⁴⁵²

Bu dönemde, öğrenciler İngilizce, Türkçe ve Ermenice’nin yanında matematik, fen, tarih, coğrafya, müzik ve din derslerinden oluşan kapsamlı bir ders programı dahilinde öğrenim görüyorlardı. Bu ders programı çerçevesinde eğitim alan kızların büyük bir bölümü de okulun sisteminin karakteristik bir özelliği olan; başarılı mezunların Anadolu’daki çeşitli Board okullarında öğretmenlik yapması ilkesi doğrultusunda öğretmen olarak görev alıyorlardı. Örneğin; 1904-1905 eğitim-öğretim yılında lisede 60 ve hazırlık bölümünde 36 öğrenci bulunuyordu ve bu yıl mezun olan 12 öğrencilik sınıfın 6 talebesi mezuniyetlerini takiben öğretmenliğe başlamışlardı. Yine 1905’e kadar mezun olan kızlar arasından 25 kişi de Board okullarında öğretmenlik yapmaktaydı.⁴⁵³

1905 yılında lisenin toplam mevcudunun 47’si yatılı olarak öğrenim görüyor ve yine talebelerden 33’ü okul harcını tam olarak ödüyordu. Buna ek olarak; mezun olan dört eski öğrenci de bazı öğrencilerin okul ücretlerini tamamen veya kısmen karşılıyordu.⁴⁵⁴

Bu veriler, okulun yatılı öğrenci kapasitesinin genişlemekte olduğunu, okulun finansal kaynakları arasındaki önemli bir kalemin de öğrencilerden alınan ücretlerden meydana geldiğini gösteriyordu. Sayısal verilerden yola çıkılarak ulaşılan sonuçlardan biri de okuldan mezun olan öğrencilerin liseleriyle olan bağlarını

---

⁴⁵² **The Missionary Herald**, “Letters from the Missions Adabazar”, Vol. XCVIII, (Haziran 1902):7; **BOA**, MF.MKT, 663/23. Ayrıca, Osmanlı Devleti sınırları dahilinde yabancıların kilise ve okul binaları inşa edebilmesi için gerekli olan şartlar hakkında bkz.Osman Nuri Ergin, **Mecelle-i Umûr-ı Belediye**, c. 7, (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, 1995), 4021-4023.

⁴⁵³ Bahsi geçen 25 mezun hususunda verilecek bir örnek şöyledir: 1899-1900 eğitim-öğretim döneminde Talas Amerikan Kız Okulu’nda öğretmenlik yapan bayanlardan biri Adapazarı Ermeni Kız Okulu mezunuydu. Cenk Demir, “Amerikan Board Belgelerine Göre Talas Amerikan Kız ve Erkek Kolejlere”, **Turkish Studies**, Vol. 7/4, Sonbahar, (2012): 1411.

⁴⁵⁴ **ABA001100935**, Report Nicomedia Field, 1904-1905 by Herbert M. Allen, Yer: SALT Research, 6.

koparmamış olduklarıdır. Bu doğrultuda kendilerinden sonra burada kısıtlı maddi imkanlarla okuyan talebelere destek sağlamışlardır. Bu durum okulun burs mekanizmasının fonksiyonelliğini ve bağış kültürünün varlığını sergilemektedir. Bununla birlikte, mezunların okula aidiyet bağı ile bağlı olduklarının ve burada yetişmiş olmanın onlar tarafından içselleştirildiğinin de bir işaretidir.

Bu yılı takiben, Adapazarı'ndaki Ermeni Kız Okulu öğretmen kadrosunu genişletmeye devam etti. Bayan Medeline Gile, öğretmen yetiştirmek üzere okulda çalışmaya başladı.⁴⁵⁵ Bu husus; okulun temel amaçlarından biri olan Board okullarına öğretmen yetiştirme misyonu açısından önemli bir adım olarak değerlendirilebilir. Kurum eğitim-öğretim faaliyetlerine başladığından itibaren başarılı mezunlarını Anadolu'da Amerikan Board'un çeşitli okullarında görevlendirmişti. Kızları öğretmenliğe hazırlamak için, öğretmen okulundan mezun birinin görevlendirilmesi ise öğrencilerin tam anlamıyla öğretmenlik formasyonunu elde etmeleri için uygulanan yeni bir yöntemdi.

Adapazarı Ermeni Kız Okulu'ndan 1910 yılında on Ermeni kız mezun olmuştur.⁴⁵⁶ Aynı yıl okulun kurucusu Laura Farnham Adapazarı'ndan ayrılarak Amerika'ya gitmiştir.

Laura Farnham'ın hayatının 37 yılını verdiği Ermeni Kız Okulu'ndan ayrılışının ardından, yerine Mary E. Kinney gelmiş ve Osmanlı Devleti'nin oldukça buhranlı bir döneminde okulun yönetiminden sorumlu olmuştur.

3.2.2.3. Mary E. Kinney'in Adapazarı'ndaki Müdürlük Yılları

Bayan Kinney, Ermeni Protestan Kilisesi Pastörü Hovsef Jejjizian'ın yanında okulu yönetme görevini üstlendiğinde, okulun toplam 164 öğrencisi bulunuyordu ve kurum o güne değin 221 öğrenci mezun etmişti ve bunların çoğunluğu Protestan Ermeniydi. Bu durum okulu bir mezhebin çocuklarının eğitimine odaklanmış, bir nevi mezhep birliği olan talebelere hitap eden bir kurum haline getirmekteydi. Okulun bu niteliğine ek olarak resmi anlamda müdürlük makamında yer alan kişinin Protestan

---

⁴⁵⁵ Bayan Gile'in öğretmen yetiştirmesi için kurulan okul, eski mezunlardan birinin sağladığı destek ile 1906 yılında açılmıştır. **Buluşma Dergisi**, s. 27 (Kış 2017): 53.

⁴⁵⁶ 1910'da Adapazarı Ermeni Kız Okulu'ndan mezun olan öğrencilerin isimleri şöyledir: Bayan Hovagimian, Zaruhi Kavaldjian, Bayan Lazian, Bayan Malkasian, Harganoush Arzoumanian, Armenia Kavalgian, Bayan Kasbarian, Parouhi Tahmazian, Armenouhi Kaladjigian ve Brisgigha Nodarian. **ABAHADP006**, "The Faculty of the Armenian Girls High School of Adabazar 1910", Yer. SALT Research, Ayrıca; 1910 mezunlarının ve öğretmenlerinin fotoğrafı için bkz. Ek. 8.

bir pastör olması da kurumun bünyesindeki dini kimliği kuvvetlendiren bir husustu. Okulun yapısındaki bu homojen yapı 1912-1913 ders döneminde kırılmaya başlamıştır. Bu yıl eğitim alan toplam 311 öğrencinin 230'u Ortodoks Ermeni, 77'si Protestan Ermeni, 2 si Rum Ortodoks ve 2'si de Museviydi.⁴⁵⁷ Okul mevcudunda görülen bu mezhepsel çeşitlenme, beraberinde etnik ve kültürel farklılaşmayı da getirmiş, okul yavaş yavaş çok kültürlü bir dokuya sahip olmuştu. Okulun öğrenci profilinde yaşanan bu değişim, Adapazarı Ermeni Kız Lisesi'nin yıllar içinde bölgede kazanmış olduğu prestij ve içe dönük yapısından uzaklaşıp, dışa açılmasının ürünüydü.

Okulun gelişimi ve öğrenci sayılarındaki istikrarlı artış sürekliliğini korumuş, 1912'ye gelindiğinde, kurumun tarihi boyunca mezun olan öğrencilerin sayısı 250'ye ulaşmıştı.⁴⁵⁸ Söz konusu başarı çizgisi Birinci Dünya Savaşı'nın ilk yılına kadar devam etti ve okulun mevcudu 324'e yükseldi.⁴⁵⁹ Aynı yıl Bayan Kinney, izinli olarak Amerika'ya gitmiş ve savaşın çıkması nedeniyle, Adapazarı'na geri dönememişti. Bu süreçte, okul Bayan Holt ile Bayan Razez tarafından idare edilmiş, her zamanki yatılı öğrenci sayısının yarısı kadar öğrenci kayıt yaptırmış ve okul 1914-1915 eğitim-öğretim yılının sonunda kapanmıştır.⁴⁶⁰

Okulun yaz tatiline girmesiyle birlikte diğer pek çok misyoner kurumunda olduğu gibi Ermeni Kız Okulu'nun binası da Osmanlı Hükümeti tarafından askeri hastaneye çevrilmiştir. Okulun eğitim-öğretim faaliyetlerinin bu şekilde askıya alınmasının yanı sıra; Bayan Kinney kısa bir süre sonra ABD'den geri dönmüş ve ABCFM çatısı altında Mısır'ın Port Said şehrindeki bir mülteci kampında çalışmaya başlamıştır.

Savaşın sona ermesinin ardından, Mart 1919'da Bayan Sophie Holt, Bayan Mary Riggs, ve Bayan Wilson'dan oluşan bir komite, N.E.R. tarafından oradaki koşulları incelemek üzere Adapazarı'na gönderilmişlerdi. Bu komite şehirde bir yetimhane açma konusundaki görüş ve tavsiyelerini içeren bir rapor hazırladı. Burada orta ölçekli bir Ermeni topluluğunun yanı sıra, küçük bir hastane ile aşevi şeklinde faaliyet gösteren, iyi organize edilmiş bir Ermeni Kızılhaç örgütünün bulunduğunu

---

⁴⁵⁷ Johson, *age*, 9.

⁴⁵⁸ David Eddy Brewer, **What Next Turkey**, (Boston: Taylor Press, 1913), 158.

⁴⁵⁹ **Reports of the A.B.C.F.M.**, "Institutions of Turkey Mission Western Turkey", (Boston: 1914): 96.

⁴⁶⁰ **ABAASR0001005**, "Near East Mission in Turkey Annual Station Reports, 1914-1921 to 1925-1926: Report of Adabazar and İsmid Schools", Yer: SALT Research, 1.

belirtti. Bu doğrultuda, komitenin önerisi ve şehirdeki Ermeniler'in yardımıyla Mayıs 1919'da Adapazarı'nda bir yetimhane açmak için çalışmalara başlandı. Söz konusu yetimhanenin açılışına giden süreçte Ermeniler ile N.E.R. arasındaki iş birliği Board raporlarına şu şekilde yansımıştır:

“Mayıs ayında yetimhanenin açılması için çalışmalar başlatıldığında, halkı yardım eli uzatmaya hazır bulduk. Şehir halkı en başından beri zamanını, parasını ve tavsiyelerini kurumla paylaştı. Makarna yapılması, yün taranması veya dikiş dikilmesi gerektiğinde, kadınlar devreye girip bize yardımcı oldu. Ayakkabıcılar, ücret almadan ayakkabı yaparak yardımcı oldu; Ermenilere ait olan hamam, haftada bir gün emrimize verildi. Sayımız arttığında ve başka bir bina gerekli olduğunda, Ermeni topluluğu binayı bizim adımıza kiraladı.”⁴⁶¹

Near East Relief adına bölgeye gelen komite yetimhanenin faaliyete girmesi için, gerekli olan alt yapıyı hazırlayıp, İstanbul'a dönmek üzereyken, Bayan Kinney yeniden Adapazarı'na geldi ve kendisinden çalışmaların başına geçmesi istendi. Bayan Kinney savaş nedeniyle kapanmış olan Ermeni Kız Okulu'nu yeniden açtı.

İlk bir yıl boyunca her şey sorunsuz ilerledi. Daha sonra bölgede yaşanan Yunan işgali ve Türklerin buna karşı gösterdiği mukavemet nedeniyle, siyasi karışıklık başladı. Bundan dolayı, 1920'de altı ay boyunca Mart'tan Eylül'e kadar bölgedeki iletişim ve ulaşım aksadı. Adapazarı-İzmit tren yolu kapalı kaldı. Eylül ayında durum sakinleştiğinde, tren yolu ulaşımına açıldı ve N.E.R. de bu olanaktan yararlanarak derhal yetimhanenin açılmasını ve yetim kızların buraya getirilmesine karar verdi. Nihayet, 19 Eylül 1920 tarihinde 100 yetim kız çocuğu ve eski liseye ait ekipmanlarla birlikte yetimhane Adapazarı'nda açıldı.

Yetimhanenin açılmasını takiben yörede yaşanan çatışmalar yeniden alevlenmiş ve Bayan Kinney bu şartlar altında Adapazarı'ndaki okulun geleceğinin tehlikede olduğunu ve derhal daha güvenli bir yere taşınması gerektiğini Board yönetimine bildirmiştir. Aynı paralelde okulun Adapazarı'ndan taşınmasının gerekliliği hususunda Amerikan Board raporlarında şu ifadeler yer verilmiştir:

“Böylesine muhteşem bir işin tamamen yok olması, Misyonerlik açısından değil, ülke açısından tam bir felakettir. Gelecek tamamen ümitsiz görünüyor. Tam olarak eski haline getirilmesi yaklaşık yarım asır sürebilir.”⁴⁶²

Alınan karar akabinde, Adapazarı'ndaki 100 yetim kız çocuğu İzmit'te Bayan Holt'un idaresindeki Near East Relief Teşkilatına ait bir başka yetimhaneye transfer

⁴⁶¹ **ABAASR0001005**, “Near East Mission in Turkey Annual Station Reports, 1914-1921 to 1925-1926: Report of Adabazar and İsmid Schools”, Yer: SALT Research, 1.

⁴⁶² **ABAASR0001004**, “Near East Mission in Turkey Annual Station Reports, 1914- 1921 to 1925-1926 Nicomedia Report for 1915-1921”, Yer: Salt Research, 2.

edildi. Kızların eğitiminden de Bayan Kinney sorumlu oldu. Bu gelişmenin sonrasında, Bayan Kinney yetimlerden bazılarını yanına aldı ve bu yetimler ile Protestan okulu öğrencilerini birleştirerek bir gündüz okulu açmak için derhal bina aramaya başladı. İzmit o dönemde, civar köylerden gelen mültecilerin akınından dolayı çok kalabalıktı ve ev bulmak neredeyse imkansızdı. Bu bağlamda; biraz sıkıntı çekildikten sonra öğretmenler için bir ev ve lise için de farklı bir ev bulundu. Keza, İzmit'in Protestan Ermeni Cemaati sınıflarını ve kilise binalarını eğitim amacıyla kullanılması için, Marry Kinney'in tasarrufuna bıraktı.⁴⁶³

Adapazarı istasyonunda yaşanan Protestan Ermeni Cemaati ve Amerikalı misyonerlerin iş birliğinin benzeri bir örnek olan bu dayanışma sonrasında, okulun bina ihtiyacı karşılandı. Ardından şehirden öğrenci kabulüne başlandı. Neticede; 18 Ekim 1920'de 150'si yetim 400'den fazla öğrencinin katılımıyla İzmit'teki Ermeni Kız Okulu eğitime başladı.⁴⁶⁴

Kentte mevcut olan siyasi karmaşaya rağmen; okulun mevcudu oldukça yüksekti. Bayan Kinney ve arkadaşları bir yıl sonrası için, İzmit Ermeni Kız Okulu'na dair plan ve programlar hazırladılar. Zira onlar açısından her şey yolunda gitmekteydi. Nitekim; 1920'lerin başlangıcı Osmanlı topraklarında siyasi dengelerin çok çabuk değiştiği yıllardı. Bu bağlamda; İzmit 1920'de Yunanlılar'ın işgaline maruz kalmış ve 1921 yazında da Türk Ordusu'nun şehri Yunanlılar'dan geri alacağına dair söylentiler ortaya çıkmıştı. Misyonerler, bu belirsizlik ortamında okulun bir yıl daha İzmit'te kalmasının pek de akıllıca bir tercih olmayacağına karar verdiler.

Bu doğrultuda, okulun gelecek yılki faaliyetleri hususunda izlenecek politika meselesi hakkında hazırlanan bir mektubu Board'un İstanbul istasyonuna gönderdiler. Akabinde İstanbul istasyonundan gelen talepler doğrultusunda Bayan Kinney, Üsküdar'daki eski American College for Girls (ACG) binasını kiralamak için İstanbul'a gitti.

Nihayet, İzmit'teki çalışmaların tamamlanıp, Üsküdar'da yeni bir kurum açmanın en iyisi olacağına karar verildi. Bu karar, okullarını kaybetme fikrinden büyük üzüntü

---

⁴⁶³ **ABAASR0001005**, "Near East Mission in Turkey Annual Station Reports, 1914-1921 to 1925-1926: Report of Adabazar and Ismidt Schools", Yer: SALT Research, 1; **ABAASR0001004**, "Near East Mission in Turkey Annual Station Reports, 1914- 1921 to 1925- 1926 Nicomedia Report for 1915-1921", Yer: Salt Research, 2.

⁴⁶⁴ **ABAASR0001005**, "Near East Mission in Turkey Annual Station Reports, 1914-1921 to 1925-1926: Report of Adabazar and Ismidt Schools", Yer: SALT Research, 1.

duyan, hatta istasyona kararlarını gözden geçirmeleri için mektuplar yazan İzmit halkına da duyuruldu.

İki hafta içinde yaşanan siyasi olaylar Üsküdar'a taşınma kararının misyonerler açısından isabetli bir karar olduğunu göstermiştir. O günlerde İzmit'te yaşananlar Amerikan Board raporlarında şu şekilde anlatılmaktaydı:

“Yunanlılar şehri boşaltmaya karar verdiler ve sivil nüfusa sadece 48 saat verildi. Bu 48 saatte yaşanan karmaşa, panik ve terör manzaraları tarif edilemez ancak hayal edilebilir. Tekneler tam kapasite doluydu; gidecekleri yerin neresi olacağını bilebilselerdi, kendi özel teknelerini devreye sokacak kadar şanslı olanlar hariç bu karmaşada aileler genellikle birbirlerinden ayrı düştüler.”⁴⁶⁵

Karşılaşılan bu olumsuzluklar neticesinde, Bayan Marry Kinney ve arkadaşları kökleri Batı Türkiye Misyonu'nun üç önemli istasyonuna; Bahçecik, Adapazarı ve İzmit'e dayanan okullarını artık Osmanlı başkentinde açacaklardı.

---

⁴⁶⁵ **ABAASR0001005**, “Near East Mission in Turkey Annual Station Reports, 1914-1921 to 1925-1926: Report of Adabazar and İsmidt Schools”, Yer: SALT Research, 2.

4. ÜSKÜDAR AMERİKAN KIZ KOLEJİ'NİN ÜSKÜDAR YILLARI

4.1. Bayan Mary E. Kinney'in Üsküdar'daki Müdürlük Yılları (1921-1930)

Bayan Mary Kinney ve arkadaşları 1921 yılının yaz aylarında İstanbul'a gelerek, Home School (Constantinople Home)⁴⁶⁶ olarak bilinen eskikolejin binalarını kiralamışlar ve derhal onarmaya başlamışlardı. Birinci Dünya Savaşı nedeniyle, eğitimin kesintiye uğramasının ardından, üç yıl içinde üçüncü kez okulu açmak için çalışmaya başlayan misyonerler Üsküdar'a geldikleri ilk günleri şöyle anlatmaktaydılar:

“İş, inancımızı test eden ve hayal gücümüze hitap eden bir iş. Geleceğe umutla ve güvenle bakıyoruz, şimdiye kadar bize yardım etmiş olan O'nun sonsuza değin bize yardım edeceğine inanıyoruz.”⁴⁶⁷

Bu ifadeler, kurulduğu topraklarda ard arda yaşanan siyasi karmaşaların her birinden bir çıkış yolu bulurak, gittikçe güçlenen bir kurumu ayakta tutan insanların söylemleri olmakla birlikte, esasında okulun 150 yıla yaklaşan tarihinin de bir özeti mahiyetindedir.

---

⁴⁶⁶ Home School (Constantinople Home): Woman's Board of Missions tarafından 1869 yılında Julia Rappelye'nin yönetiminde açılmıştır. 1876 yılında ABCFM'nin Üsküdar'da satın aldığı arsaya bir bina yapılmış ve burası W.B.M.'nin kurucusu Mr. Albert Bowker'a izafeten Bowker Hall olarak adlandırılmıştır. Kolej'in öğrenci sayısı gittikçe artmış ve bina yetersiz kalınca, Bowker Hall'un yanında 1883'de yeni bir bina daha inşa edilmiştir. Söz konusu binaya, inşaat sırasında mali destek sağlayan Sara Barton'u onurlandırmak amacıyla Barton Hall adı verilmiştir. Bundan yedi yıl sonra Home Scholl "American College for Girls at Constantinople" (ACG) olarak tescil edilmiştir. 1908 yılında ise ACG tamamen bağımsız bir kurum olarak bir kez daha tescil edilmiştir. Bunu takiben, Kolej'in tarihinde önemli bir yeri olan müdire Bayan Mary Mills Patrick'in girişimiyle Arnavutköy'de 198 dönümlük geniş bir arazi satın alınmıştır. Söz konusu arazi üzerinde yaklaşık beş yıl kadar süren inşaat sonrasında ACG 1913'de Arnavutköy'deki yeni binasına taşınmıştır. İlerleyen süreçte Arnavutköy Kız Koleji olarak adlandırılacak olan okul 1971 'de Robert Kolej ile birleştirilmiştir. **Buluşma Dergisi**, s. 27 (Kış, 2017): 51, Aksu, "Amerikalı Misyonerlerin Osmanlı Anadolu'sunda Eğitim Faaliyetleri", 277; Ayrıca; Okulun tarihi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. John Freely, **A History of Robert College, The American College for Girls and Boğaziçi University**, (İstanbul: Yapı kredi Yayınları, 2000); Mary Mills Patrick, **Son Sultanların İstanbulu'nda** çev. Ayşe Aksu, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2009). Ayrıca; Milli Mücadele'nin önemli kadın karakterlerinden Halide Edip Adıvar da ACG'nin Üsküdar'daki yerleşkesinden 1901 yılında mezun olmuştur. Bu nedenle; literatürde mevcut olan bazı kaynaklarda Halide Edib'in Üsküdar Amerikan Koleji'nden mezun olduğu yönündeki bilgiler doğruyu yansıtmamaktadır. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. İpek Çalışlar, **Halide Edib Biyografisine Sığmayan Kadın**, (İstanbul: Everest Yayınları, 2010). Halide Edib (Adıvar)'ın Okul yıllarına ait bir fotoğrafı için bkz. 9.

⁴⁶⁷ **ABAASR0001005**, "Near East Mission in Turkey Annual Station Reports, 1914-1921 to 1925-1926: Report of Adabazar and İsmid Schools", Yer: SALT Research, 2.

Bayan Kinney ve arkadaşları büyük bir kararlılıkla Üsküdar'daki binaların tamiratını bitirdikten sonra, Adapazarı'ndaki liseyi 15 Eylül 1921 tarihinde "American School for Girls" Türkçe olarak "Amerikan İnas Mektebi" adıyla İstanbul'da yeni yerinde açtı. İnas Mektebi'nin İstanbul'daki ilk yılında öğrenci sayısı 147 gündüzlü ve 60'ı yatılı olmak üzere 207 talebeydi.⁴⁶⁸

Okulun Üsküdar'daki ikinci yılı siyasi atmosferin oldukça gergin olduğu kritik bir dönemdi.⁴⁶⁹ Buna rağmen; okulun açılışını takip eden ilk iki hafta içerisinde kayıt yaptıran öğrencilerin 89'u yatılıydı.⁴⁷⁰ Yatılı öğrenci sayısında bir önceki yıla nazaran artış olması, Amerikan İnas Mektebi'nin başarı grafiğinde bir ilerleme olarak görülebilecek bir husustur. Buna rağmen; 1922 yılının Eylül ayı geldiğinde, öğrencilerin aileleri arasında bir huzursuzluk baş gösterdi ve çocuklarının okula devam etmeleri yerine İstanbul'dan ayrılmalarını istediler. Bu bağlamda; yatılı öğrenci sayısı hızla yarıya düştü. Aileleri söz konusu endişeye sevk eden nokta, Mudanya Ateşkesi'nin imzalanmasının arifesinde İstanbul'un ve Doğu Trakya'nın İngilizler ile Türkler arasında bir savaşa sahne olup olmayacağı hususuydu.

Okul öğrencilerinin politik ve askeri belirsizlik nedeniyle, buradan ayrılmalarına karşın; Bursa Amerikan Kız Koleji müdiresi Bayan Jillson Bursa'daki öğrencilerden 18'ini ve bazı yeni öğrenciyi Üsküdar Amerikan İnas Mektebi'ne dahil etti. Bayan Jillson'u bu şekilde davranmaya iten neden Yunanlılar'ın Bursa'yı boşaltmasıydı. Kasım 1922 ortalarına gelindiğinde, Üsküdar Amerikan İnas Mektebi'nin 89'u yatılı ve 154'ü gündüzlü olmak üzere öğrenci sayısı 243'e ulaşmıştı.⁴⁷¹

Bundan kısa bir süre sonra, Bayan Kinney 21 Kasım 1922 günü Amerikan ve İngiliz Elçiliklerinin tavsiyesi üzerine tıpkı Birinci Dünya Savaşı sırasında olduğu gibi

---

⁴⁶⁸ **Buluşma Dergisi**, s. 27 (Kış, 2017): 51. Bu sayı The Orient'te 53'ü yatılı, 128'i gündüzlü olmak üzere toplam 181 öğrenci olarak verilmektedir. Bu öğrencilerin 167'si Ermeni, 6'sı Rum, 2'si Türk, 4'ü Yahudi ve 2'si de diğer milletlerden olarak ifade edilmektedir. **The Orient**, Vol. IX, No:1 (Ocak,1922): 2.

⁴⁶⁹ 1922 yılında Türkiye'de hakim olan kaotik atmosfer hakkında dış basında çıkan haberlere örnek olarak bkz. **The Orient**, "The Political Stuation", Vol. IX, No: 10 (Ekim 1922): 90.

⁴⁷⁰ **ABAASR00105000**, "Near East Mission in Turkey Annual Station Reports, 1914-1921 to 1925-1926 Reports of American School for Girls, Scutari 1922-1923" , Yer: SALT Research, 1.

⁴⁷¹ **ABAASR0001050001**, "Near East Mission in Turkey Annual Station Reports, 1914-1921 to 1925-1926 Reports of American School for Girls, Scutari 1922-1923", Yer: SALT Research, 1.

eğitime ara verme kararı aldı.⁴⁷² İki aylık kısa bir aradan sonra 30 Ocak 1923’de okul yeniden faaliyete geçmiştir.⁴⁷³

Okul 1922-1923 ders yılının ikinci döneminde 210 öğrenciyle eğitime başladı. Okul binasına dört yeni sınıf eklendi, Keza, Bayan Harley’in gözetiminde mektebin bünyesinde bir anaokulu açıldı. Bayan Harley bu okulda Adapazarı’ndaki uygulamadan farklı bir yol izlemiş ve anaokulunda, son sınıfa devam eden öğrencilerinden altı kızı çalıştırmıştır. Bu kızlar anaokulunda çalıştıklarını belgeleyen bir sertifika sahibi de oldular. Yine bu eğitim sınıfında Bayan Harley’e, Bayan Nellie F. Brooks müzik ve İngilizce dersi vermek suretiyle yardımcı olmuştu. Marry Kinney, Bayan Harley’in Üsküdar’da yürüttüğü bu faaliyetler hakkındaki memnuniyetini şöyle ifade etmekteydi:

“Okullarda açılan anaokulu bölümleri misyon okulları için çok değerli. Bu nedenle; Bayan Harley’in anaokulu bölümündeki çalışmaları üstlenmesinden son derece memnunuz ve O’nun burada kalıp, anaokulu öğretmenliğine devam etmesi için çok ısrarcı olacağız.”⁴⁷⁴

1923 yılında Bayan Harley’in okulda görev alması ve anaokulu açmasıyla başlayan personel ve departman alanındaki genişleme Bayan Easther Bridgman’ın okulun ğretmen kadrosuna katılmasıyla devam etmiştir. Bayan Bridgman okulun lise bölümünde görev almış, jimnastik ve ev idaresi derslerini vermiştir.

Bu yıl okulun müfredatında yapılan en önemli değişikliklerden biri de Fransızca’nın ders programına dahil edilmesi ve Fransızca bölümünün sağlam bir temel zerine

⁴⁷² Eliliklerden gelen tavsiyenin arkasındaki neden şöyle açıklanabilir: Milli Mücadele’nin askeri safhasının tamamlanmasının ardından Mudanya Mütarekesi’ni takiben; taraflar arasında 24 Temmuz 1923 tarihinde Lozan Barış Antlaşması imzalanmıştır. Barış Antlaşması’nın imzalanmasının öncesinde ise iki aşamalı olarak konferans düzenlenmiştir. Lozan Konferansı’nın ilk aşaması 20 Kasım 1922 ile 4 şubat 1923 döneminde kapsamaktadır. Konferansın ikinci aşaması ise 23 Nisan-24 Temmuz 1923 tarihleri arasında yapılmıştır. Lozan Konferansı’nın toplandığı ilk günlerde Okulun eğitim-ğretim faaliyetlerini durdurması Lozan’da Yabancı Okullar ile ilintili olarak alınacak kararın beklenmesi ve sonuca göre; bir yol haritası çizilmek istenmesi ile açıklanabilir. Bilal N. şimşir, **Lozan Telgrafları (1922-1923)** c. I, (Ankara: TTK, 1990), 194.

⁴⁷³ **ABAASR0001050001**, “Near East Mission in Turkey Annual Station Reports, 1914-1921 to 1925-1926 Reports of American School for Girls, Scutari 1922-1923”, Yer: SALT Research, 2.

⁴⁷⁴ **ABAASR0001050001**, “Near East Mission in Turkey Annual Station Reports, 1914-1921 to 1925-1926 Reports of American School for Girls, Scutari 1922-1923”, Yer: SALT Research, 2. Board misyonerlerinin açtıkları anaokullarının faaliyetleri hakkında bir arşiv belgesinde şu hususlar dile getirilmiştir: Anaokulu gerçekte bir oda olup oraya çocuklar her gün belirli zamanlarda toplanarak türlü türlü mektep oyunları oynarlar. Özellikle ocuklar bir takım kare tahta parçalarını türlü türlü vaziyette dizmekle meşgul olurlar. Bundan başka ufak saman parçalarını ipliklere geçirerek bir takım yıldışlar vesair şekiller imal ederler. Bu gibi alıştırmalardan maksat ise çocukları sabır ve sebata ve intizama alıştırmaktan ibarettir. Zikri geçen iştgal aralarındaki fasılalarda çocuklara okuyup yazmayı öğretirler. Bundan başka çocukları şu münderiç basit sorulara çarçabuk ve doğru cevaplar vermeğe alıştırlar: Haneninizin kısımları neden ibarettir? İnsan ne yiyebiliyor? İnekten ne hasıl olur? Bu odada ne görüyorsunuz? **BOA**, Y. PRK. TKM. 36/27

inşa edilmesi olmuştur. Fransızca derslerinin müfredattaki ağırlığını arttıran ve bölümün alt yapısını oluşturan öğretmen Merzifon Kız Koleji Fransızca öğretmeni Bayan Emma Zbinden idi. Bayan Zbinden Merzifon'dan İstanbul'a geçici bir süre için gelmişti ve okuldaki dil eğitimi hususunda gerçekleştirilen yeniliğinde mimarı olmuştur. Bayan Kinney, onun çalışmaları hakkındaki görüşünü şöyle dile getiriyordu:

“Bu yılki en büyük şansımız Bayan Zbinden'in bize yardımcı olması. Fransızca departmanımızı çok sağlam bir temele oturttuğu için ona minnettarız. O'nun geçici olarak da olsa bizimle çalışmasına izin vermesinden ötürü Merzifon Koleji'ne de müteşekkirimiz.”⁴⁷⁵

Öğrencilere İngilizce dışında bir yabancı dil daha öğretilerek onların çok dil bilen bireyler olmaları amaçlanmıştır. Şüphesiz bu durum, okulda verilmekte olan eğitimin niteliğini olumlu yönde etkilemiştir. Bunun yanında, ders müfredatına ilave edilmek için seçilen yabancı dil dersinin Fransızca olması tesadüfi bir husus değildir. Nitekim; Osmanlı coğrafyasında özellikle İstanbul'da sayıca en fazla olan yabancı okullar Fransızlara aitti, ve Lozan Antlaşması'nın imzalanma sürecinde Fransa ile üzerinde uzlaşmaya varılması en zor olan hususlardan biri de Fransızların Türk topraklarındaki okullarının varlığı konusu olacaktı. Bu minvalde; Amerikalılar İstanbul'da mevcut olan Fransız okulları ile rekabet etmeyi ve Osmanlı Devleti Dönemi'nden itibaren toplumun bir kısmına dahi olsa sirayet eden Fransız kültürel etkisini kırmayı planlıyorlardı. Yine Üsküdar Amerikan İnas Mektebi'nin Fransızca dersinin yürütücülüğünü yapmak amacıyla muadili olan bir başka Board okulundan personel ihtiyacını karşılaması da okul tarihinde ilk kez görülen bir gelişme olmuş ve aynı çatı altındaki kız okullarındaki personel rotasyonuna bir örnek teşkil etmiştir. Fransızca'nın öğrencilere öğretilmesi noktasında önemli olan bir diğer husus da, Fransızca'nın misyonerlik hedefleriyle de ilgili olmasıdır. Bu doğrultuda, misyonerlerin ilerleyen süreçte Fransızca bilen öğrencilerini kendilerine yardımcı olmaları için, Afrika'ya göndermeyi amaçladıkları ileri sürülebilir.

Görüldüğü üzere; Üsküdar Amerikan İnas Mektebi'nin Adapazarı'ndan İstanbul'a taşındığı ikinci yılın sonunda sadece kayıtlı öğrenci sayısının artışı söz konusu olmamış, okulun gelecekteki konumunu belirleyecek ölçüde niteliksel ve niceliksel değişimler de yaşanmıştır. Bu bağlamda; Bayan Marry Kinney 1922-1923 yılı eğitim- öğretim yılı sonunda okulun faaliyetleri hakkında hazırlamış olduğu

---

⁴⁷⁵ **ABAASR0001050001**, “Near East Mission in Turkey Annual Station Reports, 1914-1921 to 1925-1926 Reports of American School for Girls, Scutari 1922-1923”, Yer: SALT Research, 3.

raporunda okulun gelecek mezunları ile ilgili görüşlerini şöyle dile getirmekteydi:

“Gelecek için anahtar umut ve inançtır. Biz inanıyoruz ki, Tanrı kendi eliyle bizi buraya koymuştur. Ve bu kurum bu toprakların kızlarının yaşam yolunu bulabileceği ve kendilerini efendimizin [Hz. İsa'nın] hizmetine adayabileceği bir kurum olacaktır.”⁴⁷⁶

Mary Kinney'in yukarıdaki ifadelerinden yola çıkarak, okulun kuruluşunun 50. yılına gelindiği ve modern Türkiye Cumhuriyeti'nin temellerinin atıldığı dönemde de kurumun temel amacının, misyonerlik faaliyetlerini ifa etmek ve ulaşabildiği kadar kızı Protestan yapmak olduğu görülmektedir.

Keza, Üsküdar Amerikan İnas Mektebi'nin yaşamaya başladığı değişim ve dönüşüm, ülkede özellikle 1923 ile 1928 aralığında yapılan devrimler ve bunun bir uzantısı olarak; siyasi, sosyal, politik, hukuki kültürel ve dini alanlarda ortaya çıkan gelişmelerle de ilintiliydi. Bu bağlamda; Lozan Konferansı'nın ilk aşamasında Yabancı Okullar konusu çözümlenmeyen bir sorun olarak kalmış ve konferans ikinci kez toplandığında; Türkiye'de mevcut olan İngiliz, Fransız ve İtalyan okullarının varlığı Türk Hükümeti tarafından tanınmıştı. Lozan'da alınan bu karara müteakip, Amerika ile 6 Ağustos 1923 tarihinde başka bir anlaşma imzalanarak Türkiye'deki Amerikan okullarının varlığı ayrıca tanındı.

Bu konjunktürde Üsküdar Amerikan İnas Mektebi 1923-1924 eğitim-öğretim yılına 161'i gündüzlü, 102'si yatılı toplam 263 öğrenci ile başlamıştı. Bayan Kinney Eylül 1923'de mevcut olan bu hassas atmosferi şöyle dile getiriyordu:

“Üsküdar'daki üçüncü. yılımızda her zamankinden daha çok şey yaptığımız için, şükretmek zorunda olduğumuz farkındayız. Burada işimizi yapmamıza izin verildi ve 1921 ile 1922 senesinden daha fazla kayıt aldık”⁴⁷⁷

Bayan Kinney'in bu ifadeleri okulun kapatılma ihtimali karşısında kendilerinin de sıkıntı içinde olduklarını ve tereddüt yaşadıklarını gösteriyordu.

Aynı yıl öğrenci sayısındaki artışa müteakip olarak öğretmen sayısı da 19'a yükselmişti. Şöyle ki; Amerikalı öğretmenlerden Bayan Isabella Harley ve Bayan Bridgman ile Fransızca öğretmeni Bayan Zbinden okuldan ayrılmışlardı. Bunların dışında, Gedik Paşa Amerikan Kız Koleji öğretmenlerinden Bayan Lewis, haftada bir gün öğleden sonra Üsküdar'da görev yapmaya başlamış, yine Türk Hükümeti'nin

---

⁴⁷⁶ **ABAASR0001050001**, “Near East Mission in Turkey Annual Station Reports, 1914-1921 to 1925-1926 Reports of American School for Girls, Scutari 1922-1923”, Yer: SALT Research, 4

⁴⁷⁷ **ABAASR0001083**, “Near East Mission in Turkey Annual Station Reports, 1914-1921 to 1925-1926 Reports of American School for Girls, Scutari 1923-1924”, Yer: SALT Research, 1

uygulamaya koyduğu talimatname⁴⁷⁸ şartları gereğince, okula iki Türk öğretmen gelmiştir.⁴⁷⁹

Amerikan Üsküdar Kız Koleji'nin akademik personeli arasında yaşanan bu değişim ve okulun müdürü Mary Kinney'in öğretmenler hakkındaki düşünceleri Amerikan Board raporlarına şu şekilde yansımıştır:

“Bayan Harley'in Eylül ayındaki dönüşünü büyük bir heyecan ile bekliyoruz. Bayan Bridgman burada bir yıl kaldıktan sonra Amerika'ya döndü ve Mr. Brown ile evlendi. O'nun işlerinin büyük bir kısmı diğer öğretmenler arasında bölüştü. Bayan Zbinden yaz aylarında okuldan ayrıldı. Burada onun gibi bir öğretmen bulmak çok zor. Çünkü; o hem sadık bir misyonerdi, hem de kızların ruhsal ve akademik anlamdaki ilerlemesiyle çok ilgiliydi.

Bu yıl okuldaki en ciddi problemlerimizden biri rekreasyon aktivitelerimizi yürütülecek bir öğretmenimizin olmamasıydı. Bu noktada Gedikpaşa Amerikan Okulu Bayan Lewis'in haftada bir gün öğleden sonra bizimle çalışmasını sağladı. Okulumuzun bu çok değerli dalında bize yaptığı yardımlardan dolayı Gedikpaşa Amerikan Koleji'ne ve Bayan Lewis'e minnettarız.

Türkiye Cumhuriyeti'nin yeni okul yasaları gereği zorunlu olarak, iki Türk öğretmen ile anlaştık. Fakat bu şekilde öğretmenler arasında ciddi bir dil sorunu ortaya çıktı.”⁴⁸⁰

Bayan Kinney'in şahsında açıklanmaya çalışılan bu yenilikçi girişimler esasında ilerleyen süreçte, kurumun canlılığını ve sürekliliğini sağlayan değişimlere ayak uydurarak okulu geliştirme prensibinin somut birer örneği haline alacaktır.

Burada vurgulanması gereken bir diğer husus 1923 yılı itibarıyla okulda göreve başlayan Türk öğretmenlerin durumudur. Okulda ilk kez Türk öğretmenler ile Amerikalı öğretmenler birlikte mesai yapmaya başlamışlardı. Bu doğrultuda; Amerikan Board raporlarında, öğretmen dokusunun değişiminin okul içerisinde herhangi bir çatışmaya sebebiyet verip vermediği hususunda net bir kayıta rastlanılmamış olmasına rağmen; Bayan Kinney'in ifade ettiği dil problemi eğitim personelinin etkin bir iletişim içerisinde olmasını engellemiştir. Yaşanan dil problemi ile birlikte Türk öğretmenlerin öğretmen kurullarına katılamaması onların kuruma

---

⁴⁷⁸ Bu talimatname I. Dünya Savaşı sırasında 1915'de yabancı okulları denetim altına almak amacıyla yayımlanan Mekatib-i Hususiye Talimatnamesidir. Bu talimatname Milli Mücadele yıllarında ve Cumhuriyet döneminde uzun bir süre kullanılmıştır. Talimatname'nin konuyla ilgili maddesi şöyledir: Madde 6: Türkçe, Türk Tarihi ve Coğrafyası dersleri Türk öğretmenler tarafından Türkçe olarak okutulacaktır. **Tebliğler Dergisi**, c. 3, s. 132-133, (11-18 Ağustos 1941): 214.

⁴⁷⁹ **ABAASR0001083**, “Near East Mission in Turkey Annual Station Reports, 1914-1921 to 1925-1926 Reports of American School for Girls, Scutari 1923-1924”, Yer: SALT Research, 1-3; **Buluşma Dergisi**, s. 27 (Kış, 2017): 54.

⁴⁸⁰ **ABAASR0001083**, “Near East Mission in Turkey Annual Station Reports, 1914-1921 to 1925-1926 Reports of American School for Girls, Scutari 1923-1924”, Yer: SALT Research, 1-2.

olan aidiyet duygusunu da zayıflatmıştır.⁴⁸¹

1923-1924 eğitim-öğretim yılında okulun, ders programının geliştirilmesi adına da bazı adımlar atıldı. Bu noktada; bir fen sınıfının açılması planlanmış, fakat kuvvetle muhtemel kaynakların yetersizliği nedeniyle, bu plan askıya alınmıştı. Yine el sanatları dersinin müfredata eklenmesi ve gerekli hazırlıkların yapılması için, W.B.M.'ye başvuruda bulunulmuştu. Yapılan başvuru teşkilat tarafından kabul edilerek, bir sonraki yıl dersi verecek bir öğretmenin Üsküdar'a gönderilmesi yönünde karar alınmıştı.⁴⁸²

Bu arada misyonerler önemli bir düzenleme yapmışlardır. İstanbul'daki tüm Amerikan Board Okulları'nın öğretmenlerinin her hafta çarşamba günleri öğleden sonraları bir araya gelerek toplantı yapmalarına karar vermişlerdir. Böylelikle; belirli bir takvim çerçevesinde toplantı yapan öğretmenler günümüzdeki zümre toplantılarının benzeri faaliyetlerle kurumlarını geliştirmek için ortaklaşa çalışma imkanı bulmuşlardı.

Üsküdar Amerikan İnas Mektebi 1924 yılında İstanbul'daki ilk mezunlarını vermiş ve beş öğrenci diplomalarını almaya hak kazanmıştır.⁴⁸³

Bu yılı takiben, 1924-1925 eğitim-öğretim yılına gelindiğinde okulda kayıtlı olan öğrenci sayısı 288'e yükselmişti. Aynı dönemde yeni kurulmuş olan Türkiye Cumhuriyeti'nin belirlediği milli ve laik eğitim politikası gereğince, Tevhid-i Tedrisat Kanunu yayınlanmış ve tüm yabancı okullar üzerinde denetim sağlamak için bir biri ardına tamimler ve yönergeler yürürlüğe girmişti. Bu bağlamda; söz konusu denetim uğraşları ve bunun okul faaliyetleri üzerindeki etkisi Amerikan Board'a ait bir raporda şu şekilde ifade ediliyordu:

---

⁴⁸¹ Türkiye Cumhuriyeti'nin benimsediği eğitim politikası dahilinde yabancı okulların denetim altına alınması amacıyla, yayınlanan çalışmalardan biri de Yabancı Okullar Yönergesi'dir. Yönergenin 15. Maddesi Türk öğretmenlerin okulda düzenlenen kurullara katılımını düzenlemektedir. Bu yönüyle, Türk öğretmenlerin alınan kararları benimsemesine etkinliklerinin ve verimliliklerinin artmasına katkı sağlayacak olan ilgili madde şu şekildedir: "Yabancı okullarda Türkçe olarak verilen dersleri okutan Türk öğretmenler, okulun öğretmen kurulunda Türk kültürü ile Türkçe verilen derslerle ilgili meseleler hakkında fikirlerini söylemek üzere hem bu kurulun toplantılarında hem de yine aynı sebeble okulun disiplin kurulunda bulunacaklardır." **Tebliğler Dergisi**, c. 4, s. 140, (22 Eylül 1941) 27.

⁴⁸² **ABAASR0001083**, "Near East Mission in Turkey Annual Station Reports, 1914-1921 to 1925-1926 Reports of American School for Girls, Scutari 1923-1924", Yer: SALT Research, 3.

⁴⁸³ **ABAASR0001083**, "Near East Mission in Turkey Annual Station Reports, 1914-1921 to 1925-1926 Reports of American School for Girls, Scutari 1923-1924", Yer: SALT Research, 3. Okul'un Üsküdar'daki ilk 5 mezununun fotoğrafı için bkz. Ek. 10.

“Bir okul hükümet tarafından kapatıldığında tekrar açılmasına izin verilip verilmeyeceğine dair büyük bir şüphe oluyor. Hayal kırıklığı ve kaygının karakterin olgunlaşması için gerekli olduğunu düşünmekten yorulduk. Bu yıl sürekli kısıtlamalara rağmen; bir başarıya ulaştık ve bundan heyecan duyduk. Uyum sağlamak oldukça zordu. Sürekli yeni planlar ürettik ve geliştirdik. Politikamız tüm emirlere tam olarak ve mümkün olduğunca çabuk uymak oldu.”⁴⁸⁴

Raporda bu şekilde oldukça net özetlenen politika sadece Cumhuriyet’in ilk yıllarında izlenmiş bir yol değildi. Söz konusu politika esasında, kurumun kuruluşundan itibaren felsefesini oluşturan pragmatik, rasyonel ve dinamik bakış açısının bir uzantısıdır. Okul yöneticilerinin önceki yıllarda edinmiş oldukları benzer deneyimlere rağmen; 1920’lerin ilk senelerinde okullarının geleceği ile ilgili büyük kaygılar taşımaları genç Türkiye’nin kendileriyle ilgili ne tür kararlar alacağını kestirememelerinden ve yaşadıkları belirsizlikten kaynaklanmaktadır.

Bayan Riggs’in raporunda bahsettiği sürekli kısıtlamalar ile bu doğrultuda geliştirdikleri programlar ve yaşananlara gelince, öncelikle; Ocak 1924’de yayımlanan tamim ile okullarda dini propaganda yapılamayacağı, Müslümanların ve başka mezheplerden öğrencilerin dini ayinlere katılamayacağı belirtilmiştir.⁴⁸⁵ Aynı yıl Üsküdar Kız Mektebi’nin ders programında yapılan bir değişiklik ile Pazar sabahları kızların İngilizceyi etkin bir biçimde kullanabilmeleri için, küçük gruplar halinde toplantılar ve bireysel görüşmeler olmak üzere iki farklı şekilde etkinlikler düzenlenmiş, bu toplantılarda öğrenciler sadece İngilizce konuşmuşlardır. Bu sohbetlerin sadece Pazar sabahları yapılıyor olması ve yine Amerikan raporlarında bu sohbetler için, “*kızlarımızın geleceği ve çalışma hayatları için oldukça önemlidir. Ayrıca, bizim eğitim sistemimizin de hayati parçalarıdır.*”⁴⁸⁶ İfadelerinin kullanılmış olması, okulun eğitim sisteminin bir ögesi olan misyonerlik faaliyetleri bağlamında düşünülmesi gereken noktalardır. Burada Pazar günleri İngilizce sohbetler yaparak, öğrencilere telkinler yapıldığı ve mesajlar verildiği öne sürülebilir. Konuşmaların sadece İngilizce ve bireysel yapılması da gizlilik için aldıkları bir önlem olarak değerlendirilebilir.

Yine, 1925 yılında yayınlanan tamim ile yabancı okullara dair önemli düzenlemeler yürürlüğe girmişti. Bu doğrultuda alınan kararlar şöyledir:

---

⁴⁸⁴ ABAASR0001118, “Near East Mission in Turkey Annual Station Report 1914-1921 to 1925-1926 American School for Girls Scutari Annual Report 1924-1925”, Yer: SALT Research, 1,3.

⁴⁸⁵ Arıç, age, 44.

⁴⁸⁶ ABAASR0001118, “Near East Mission in Turkey Annual Station Report 1914-1921 to 1925-1926 American School for Girls Scutari Annual Report 1924-1925”, Yer: SALT Research, 3.

- *Bütün yabancı okullarda haftada beş saat Türk Dili, Türk Tarihi ve Türk Coğrafyası dersleri okutulacaktır.*
- *Türk Dili, Tarih ve Coğrafya öğretmenleri Türk olacak ve Milli Eğitim Bakanlığı tarafından seçilecektir.*⁴⁸⁷

Tamimin hükümlerinin uygulanması noktasında ise Üsküdar Amerikan İnas Mektebi'nin öğretmen kadrosuna beş Türk öğretmen dahil oldu. Bu öğretmenlerden üç erkek öğretmen lise düzeyindeki sınıflara Türk Dili, Türk Tarihi ve Coğrafyası derslerini vermek üzere Milli Eğitim Bakanlığı tarafından görevlendirilmişlerdi. Buna ek olarak, iki genç bayan öğretmen ise aynı dersleri lise kademesinin altındaki öğrencilere öğreteceklerdi.⁴⁸⁸

Misyonerlerin okulda göreve başlayan Türk öğretmenler hususundaki tespitleri şöyleydi:

“Ne yazık ki bu beş öğretmen içerisinde sadece biri nasıl öğretilceğini biliyor. Diğer dördünün bu konuda yetersiz olduğunu düşünüyoruz. Bu nedenle kızlarımız bu derslerde ilerleme sağlayamıyorlar. Bu öğretmenlerin yerine öğrencilere kendi dillerini öğrenmek için ilham verecek ve okulu onurlandıracak parlak, genç kolej mezunlarından olan öğretmenlerin bizimle çalışmasını istiyoruz.

Biz yine de çok uzun yıllardır bizimle birlikte sevgiyle çalışan Ermeni öğretmenlere sahibiz. Onlar yıldan yıla okulumuzun standartlarını yükselttiler. Şüphesiz ki, okuldaki Ermeni öğretmenlerin sayısını azaltmak zorunda kalacağız. Fakat burada kalacak olan birkaç arkadaşı da korumak için elimizden geleni yapmalıyız.”⁴⁸⁹

Raporda görüldüğü üzere; Türk öğretmenler mesleki donanım açısından yetersiz bulunuyor, öğrencilerin bilgi birikimlerine bir katkıda bulunamadıkları ileri sürülüyordu. Yine, Türk öğretmenlerin dersleri nasıl öğreteceklerini bilememeleri hususu da dile getirilerek bir yönden “öğrenemeyen öğrenci yoktur, öğretmeyen öğretmen vardır” düsturu çerçevesinde Türk öğretmenler yeriliyordu.

Ermeni öğretmenler hususunda ise onlardan duyulan memnuniyetin altı çiziliyor böylelikle dolaylı olarak Türk ve Ermeni öğretmenler arasında bir mukayese yapılıyordu. Burada önemli olan noktalardan biri, Ermeniler'in kurumun faaliyete başladığı ilk yıllardan itibaren okulda öğretmenlik yapmalarıydı. Böylelikle, bu

⁴⁸⁷ Vahapoğlu, **age**, 153.

⁴⁸⁸ Türk öğretmenlerden biri coğrafya dersi verecek olan Raşid Bey'di. Johnson, **age**, 12.

⁴⁸⁹ **ABAASR0001118**, “Near East Mission in Turkey Annual Station Report 1914-1921 to 1925-1926 American School for Girls Scutari Annual Report 1924-1925”, Yer: SALT Research, 1.

öğretmenler okulun sistemi hakkında bilgi sahibi oluyor ve kurum içinde yetişerek tecrübe kazanıyorlardı. Bir diğer önemli nokta da, Ermeni öğretmenlerin Protestan Hristiyan olmalarıydı. Onların bu özellikleri okul yöneticilerinin memnuniyetini sağlıyordu.

Okulda 1924-1925 ders yılında yaşanan bu gelişmelerin dışında, müfredat ve öğretmenlere ilişkin değişimler de meydana gelmiştir. Bir önceki yıl Gedikpaşa Amerikan Kız Koleji'nden gelerek kızlara jimnastik dersleri veren Bayan Lewis, bu sene de haftada bir gün Üsküdar'da çalışmaya devam etmiştir. Bayan Lewis'in gözetiminde yürütülen dersler, öğrencilerin aktif ve sağlıklı olmalarıyla birlikte keyifli zaman geçirmelerine de katkı sağlamıştır.

Önceden Bayan Harley'in idaresi altında açılan anaokulu faaliyetlerine devam etmiş ve burada Bayan Harley'in New York Öğretmenler Okulu'nda gördüğü öğretim teknikleri uygulanmıştır. Bu bağlamda; çocuklara ezbere dayalı mekanik öğretme metodu ile eğitim verme yolu terk edilerek, kavramaya ve yaşlarına uygun bilişsel kabiliyetlerinin gelişmesine imkan sağlayacak yöntemler dahilinde eğitim verilmeye başlanmıştır.

Anaokulunun faaliyetleri hususunda gerçekleştirilen bu yenilikler okulun eğitim-öğretim faaliyetlerinin ihtiyaçlar doğrultusunda değiştirildiğinin ve öğrencilerin bireysel farklılıklarının göz önünde bulundurulduğunun işaretidir. Yanı sıra çocukların esas olarak bilgiyi ezberlemelerinin değil, öğrenmeyi öğrenmelerinin hedeflendiğinin de kanıtıdır. Buna müteakip, okulun en üst ve en alt kademesinde eş zamanlı olarak değişiklikler yapılması okulun sistemsel bir bütünlüğe de sahip olduğunu göstermektedir.

Üsküdar Amerikan İnas Mektebi anaokulundaki çalışmalardan duyulan memnuniyet Amerikan Board raporlarında şu şekilde anlatılıyordu:

“Bu ülkede iyi ve orjinal anaokulları çok nadiren bulunur. Bu nedenle, biz Bayan Harley'in gözetimi altında çok büyük olmasa da iyi bir modele sahip olmaktan mutluluk duyuyoruz.”⁴⁹⁰

Okul'da 1924-1925 ders yılında uygulanan eğitim-öğretim programlarından biri de 1923'te lise öncesi öğrenciler için açılan ticaret bölümünün, bu yıl lise seviyesindeki öğrenciler içinde açılmış olmasıydı. Bu bölümde Bayan Fetcher steno ve daktilo dersleri veriyordu. Öğrencileri iş hayatına hazırlayan bu bölüm bir nevi, ilerleyen

⁴⁹⁰ **ABAASR 0001118**, “Near East Mission in Turkey Annual Station Report 1914-1921 to 1925-1926 American School for Girls Scutari Annual Report 1924-1925”, Yer: SALT Research, 2.

dönemde okuldaki öğrencilerin kabiliyetleri ve istekleri doğrultusunda Ticaret, Kolej ve Ev İdaresi bölümlerinde eğitim almalarını sağlayacak olan bölümlendirmenin de ilk denemeleriydi.

Bu yıl okulun öğretmenleri ve ders programı hususunda da bir değişiklik oldu. Fransızca derslerini veren Bayan Zibindein Üsküdar'dan ayrılıp, Merzifon Koleji'ne gitti. Onun ardından derslerin yürütücülüğünü, Bayan Caillet üstlendi.

Aynı yıl, ders programları ve öğretmen kadrosuna ilişkin gelişmelerin yanında öğrencilerin bütüncül bir yaklaşımla her alanda gelişmeleri için, sosyalleşmelerine katkısı olacak etkinlikler düzenlenmiş ve organizasyonlara katılım sağlanmıştır.

Bu noktada verilecek iki örnek şöyledir; Genç Erkekler Hristiyan Birliği (The Young Men's Christian Association) (YMCA) Teşkilatı⁴⁹¹ ile iş birliği yapılarak, Robert Kolej'e 6 öğrenci ve 2 öğretmenden oluşan bir delegasyon gönderilmiş ve ortak bir toplantı yapılmıştı. Yine, benzer nitelikte toplantılar lise seviyesinin altındaki öğrenciler için W.B.M. tarafından tertip edilmişti.⁴⁹²

Bu toplantıların öğrencilerin sosyalleşmesi ilkesi ekseninde düzenlenmiş olmasıyla beraber dikkate değer bir nokta daha vardır. Bu husus okulun Cumhuriyet'in ilanını takiben, farklı teşkilatlar ve kendisi dışındaki Amerikan Okulları ile iş birliğini arttırmış olmasıdır. Buradaki itici güç, aynı amaç doğrultusunda hareket eden, birbirinin türevi mahiyetindeki kurum ve kuruluşların güçlerini birleştirerek yeni şartlara uyum sağlama isteğiydi.

Üsküdar Amerikan İnas Mektebi, oldukça hareketli geçen 1924-1925 eğitim-öğretim yılının 3 Mayıs günü hükümet kararıyla geçici olarak kapatıldı.⁴⁹³ Bu kararın alınmasının nedeni, Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun kabulüydü. Okul kısa bir süre sonra tekrar faaliyetlerine başladı. Bunu takiben; okul tarihinde önemli bir değişiklik

---

⁴⁹¹ Genç Erkekler Hristiyan Birliği (The Young Men's Christian Association) (YMCA): 1815 yılında New York'da Young Men's Missionary Society adıyla kurulmuştur. İstanbul'daki ilk binası 1913'de Beyoğlu'nda açılmış, yine bu teşkilat tarafından İstanbul'da iki jimnastikhane açılarak modern sporların Türkiye'de tanınması sağlanmıştır. YMCA hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Resul Çatalbaş, "Young Men's Christian Association'ın Türkiye'deki Faaliyetleri", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 55: 1 (2014): 101-122.

⁴⁹² **ABAASR0001118**, "Near East Mission in Turkey Annual Station Report 1914-1921 to 1925-1926 American School for Girls Scutari Annual Report 1924-1925", Yer: SALT Research, 3.

⁴⁹³ **American Board Periodical Collection**, "Dear Friends", Vol. I, No: 38. Bu dönemde Bayan Mary Kinney Üsküdar'dan ayrılarak, Amerika'ya gitmiş ve Eylül 1925'de Üsküdar'a geri dönmüştür. Ardından, Bayan Riggs Üsküdar'dan ayrılmıştır. **American Board Periodical Collection**, "Dear Friends", Vol. I, No: 46. Bu dönemde okulda 220 öğrenci öğrenim görmekteydi. **American Board Periodical Collection**, "Dear Friends", Vol. I, No: 52.

oldu. 1926'da okulun ismi Milli Eğitim Bakanlığı tarafından, Üsküdar Amerikan Kız Lisesi, AKL (American Academy for Girls /AAG) olarak değiştirildi.

Aynı yıl okulun ilk Türk mezunu olacak olan Semiha (Hayri) Malatyaloğlu, Çamlıca Kız Lisesi'nin ortaokul kısmından mezun olduktan sonra AKL'ye kayıt yaptırdı. Semiha Hanım 1928 yılındaki mezuniyetinin ardından, okulda uzun yıllar coğrafya öğretmenliği ve müdür yardımcılığı yapmış ayrıca; kuşaktan kuşağa Üsküdar Amerikan Kız Lisesi geleneğinin de öncülerinden biri olmuştur. Öyle ki; kızı Sevil Malatyaloğlu da Üsküdar Amerikan Kız Lisesi'nin 1956 mezunları arasında yer alacaktı.⁴⁹⁴

Semiha Malatyaloğlu'nun okulda eğitim aldığı yıllar lisenin mevcudu arasındaki Türk öğrencilerin sayısının hızla artmaya başladığı yıllardı. Cumhuriyet'in ilanını takiben; Türk öğrenci sayısında gittikçe yükselen artış miktarı şöyle özetlenebilir: 1926-1927 eğitim-öğretim yılında okulda 228 öğrenci öğrenim görüyordu ve bunların 90'ı Türk'tü.⁴⁹⁵ 1928-1929 ders yılında ⁴⁹⁶ okulun 319 kişilik mevcudunun yaklaşık yarısı Müslüman Türklere oluşmaktaydı.⁴⁹⁷ 1938-1939 eğitim-öğretim yılına gelindiğinde ise toplam 260 öğrencinin 4'te 3'ü Türktü.⁴⁹⁸ Öğrencilerin etnik dağılımı arasında Türkler lehine meydana gelen bu değişim, okulun öğretmen

---

⁴⁹⁴ **Alma-Mater**, (İstanbul: Çeltüt Matbaası Sonbahar-Kış 1973-1974): 2-5, 39. 1926 yılında Semiha Malatyaloğlu ile birlikte okula kayıt yaptıran bir diğer Türk öğrenci de Güzin Hulki idi. **Buluşma Dergisi**, s.27 (Kış 2007): 54.

⁴⁹⁵ **American Board Periodical Collection**, "Dear Friends", Vol. I, No: 150. 1927 yılında ÜAKL'den 27 öğrenci mezun olmuştur. **American Board Periodical Collection**, "Dear Friends", Vol. I, No: 137.

⁴⁹⁶ 1928-1929 Eğitim-Öğretim yılına ait okul talimatnamesi için bkz. Ek. 11.

⁴⁹⁷ 1928-1929 eğitim-öğretim yılında okuldan 25 öğrenci mezun olmuştur. **American Board Periodical Collection**, "Dear Friends", Vol. I, No: 242. Ayrıca; 1928-1929 eğitim-öğretim yılında okulda eğitim gören Türk öğrencilerden biri de Sabiha (Gökçen) dir. Atatürk'ün manevi kızı Sabiha öncelikle 1927 yılında Arnavutköy Amerikan Kız Koleji'nde öğrenim görmüştür. Ardından, Üsküdar Amerikan İnas Mektebi'ne geçiş yapmıştır. Yaklaşık üç yıl burada eğitim aldıktan sonra geçirdiği zafiyet nedeniyle okuldan ayrılarak, tahsil hayatına Çankaya'da devam etmiştir. Sabiha Gökçen **Atatürk'ün İzinde Bir Ömür Böyle Geçti**, Düzenleyen: Oktay Verel, (Ankara: Türk Hava Kurumu Yayınları, 1982), 35-41.

⁴⁹⁸ Johson, **age**, 13. 1970'lerin başı itibariyle toplam mevcut içerisinde nadiren Türk ve Müslüman olmayan öğrenci yer almaya başlamıştır. Örneğin; 1971 yılında mezun olan 65 öğrencinin 57'si Türktür. **Üsküdar Amerikan Kız Lisesi Memoranda** (1971): 18-50. Aynı durum, diğer Amerikan Okulları'nda da görülmektedir.1923 ile 1927 yılları arasında Türkiye'deki 9 Amerikan Okulu'nun toplam öğrenci sayıları ve Türk öğrencilerin mevcudu şöyledir: **1923:Toplam Öğrenci Sayısı: 838 Türk Öğrenci Sayısı: 257. 1924: Toplam Öğrenci Sayısı: 1096 Türk Öğrenci Sayısı: 518. 1925: Toplam Öğrenci Sayısı: 1340 Türk Öğrenci Sayısı: 759. 1926: Toplam Öğrenci Sayısı: 1389 Türk Öğrenci Sayısı: 855. 1926/1927: Toplam Öğrenci Sayısı: 1257 Türk Öğrenci Sayısı: 919. American Board Periodical Collection**, "Dear Friends",Vol. I, No: 111.

kadrosunda da yaşanmaktaydı. Türkçe, Tarih ve Coğrafya derslerinin Türk öğretmenler tarafından verilmesine dair kararın alınışının akabinde, meydana gelen bu değişim daha sonra okulun idari kadrolarında da Türk müdür yardımcılarının bulunması gerektiği hükmüyle pekiştirildi ve Harf Devriminin yapıldığı 1928 yılında okulda Türkçe öğretmeni olarak görev yapmakta olan Bülent Yener bundan 9 yıl sonra okulun ilk Türk müdür yardımcısı oldu.

Bu zaman diliminde, Üsküdar Amerikan Kız Lisesi'nin geleneksel çizgisinde devam etmekte olan hususlar ve okulun kendi iç dinamiklerinden kaynaklanan değişimler de mevcuttu. Örneğin; okul 1. sınıftan 11. sınıfa kadar eğitim veriyor, buna ek olarak anaokulu da faaliyetlerine devam ediyordu. Yine bu anaokuluna 1926'da ilk kez 7 erkek öğrenci alınmıştı. Öğretmen kadrosunda bulunan Ermeni öğretmenler Adapazarı yıllarından itibaren okulda görev yapan, Bayan Hagopyan ve Bay Aleksiyani idi. Bundan iki yıl sonra bu öğretmenler arasına yeni eğitimciler de katıldı. Bu bağlamda; Margaret Knapp İngilizce derslerini vermeye, Alice Lindsley de Ev Ekonomisi derslerinin yürütücülüğünü yapmaya başlamıştı. İki yeni öğretmenin okulun eğitimci kadrosuna dahil olduğu 1929 yılında okulun toplam mevcudu ise 130'u yatılı 172'si gündüzlü olmak üzere 302 kişiydi. Bu öğrencilerin 35'i ilkokul, 171'i hazırlık ve 96'sı lise kademesinde eğitim görmekteydi.⁴⁹⁹

Bu dönemde okulun bilimsel ve teknik donanımı hususunda da ilerlemeler kaydedilmiş ve talebelerin öğrendiklerinin kalıcı olabilmesi için, gerçek bir insan iskeleti dahi getirilmişti.⁵⁰⁰

1930 yılına gelindiğinde, okulda önemli bir gelişme yaşanmış ve 20 yıl boyunca okulu yöneten Miss Kinney hayatını kaybetmiştir. Onun ölümünün ardından İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar geçecek olan zaman zarfında öncelikle, Bayan Harley 1930 ile 1933 yılları arasında okulu yönetmiş sonrasında, 1933 ile 1936 arasında Bayan Stella Loughbridge okulun müdürlüğünü yapmıştır. Bayan Kinney'in yirmi yıllık uzun müdürlük yıllarının akabinde yaşanan kısa süreli yönetici değişiklikleri kurumun tarihinde ilk kez yaşanan bir husus olmuş, bu üçer yıllık periyotları takiben Bayan Jessie Martin'in müdürlük dönemi başlamıştır.

---

⁴⁹⁹ **American Board Periodical Collection**, "Dear Friends", Vol. I, No: 263.

⁵⁰⁰ Gaziantep'teki Amerikan Board Hastanesi'nden getirildiği düşünülen bu insan iskeletine öğrenciler "Yusuf" ismini vermişlerdi. 1994 yılında bu iskeletin yanına plastikten yapılmış bir insan iskeleti daha getirilmiş ve öğrenciler bu iskelete de Züleyha adını vermişti. **Buluşma Dergisi**, s. 16: 97.

4.2. Bayan Marry Kinney'in Ölümünden II. Dünya Savaşı'nın Sonuna Kadar, Üsküdar Amerikan Kız Koleji'nin Üsküdar Yılları (1930-1945)

Bayan Kinney'in ölümünün ardından, Isabella Harley onun yerini almıştır. Bayan Harley, 1922 yılında okula gelerek, anaokulu kısmının idaresini üstlenmişti. Yaratıcı fikirlerinin yanı sıra öğretmenlik formasyonunun etkisiyle bu bölümün gelişmesi hususunda büyük pay sahibi olmuştu.

Bayan Harley müdürlük döneminin başlangıcında okulun ilk resmi talimatnamesini aldı.⁵⁰¹ Buna paralel olarak eğitim-öğretim alanında Türk Devleti yetkililerince bir biri ardına kanunlar yayınlanmaya devam ediyordu. 29 Mart 1931'de 1778 numaralı kanun ile Türk çocuklarının ilkokulu bitirmeden yabancı okullara kayıt yaptırması yasaklandı.⁵⁰² Bu kanunun kabulü, Türkiye Cumhuriyeti'nde inşa edilmek istenen yeni eğitim sisteminin bir yansımasıydı. Bahsi geçen kanunun yürürlüğe girmesinin sonrasında, Üsküdar Amerikan Kız Lisesi ilkokul çağına gelmiş öğrenci alımını durdurdu. 1934'e gelindiğinde ilkokul kademesindeki son talebelerin mezun olmasının akabinde, okulun ilkokul bölümü tamamen kapandı.

1931-1932 eğitim-öğretim yılında okulun ders programı sisteminde de bir değişikliğe gidilmiş ve talebelerin lise I'den sonra istek ve kabiliyetlerine göre; Kolej, Ticaret veya Ev İdaresi bölümlerinden birine devam etmeleri kararı alınmıştır.⁵⁰³ Burada, mezuniyet sonrası ev hanımı olmak isteyenler ev idaresi bölümünü, iş dünyasına atılmak isteyenler ticaret bölümünü, üniversiteye gitmeyi hedefleyenler ise kolej bölümünü tercih etmekteydiler. Okul idaresi tarafından yapılan söz konusu düzenlemeyle, öğrencilerin mezuniyetleri öncesinde yetenek ve ilgi alanları doğrultusunda bölüm seçmeleri ve bu şekilde diploma almaları sağlanmıştı. Esasında bu uygulamayla öğrencilerin bireysel farklılıkları göz önünde bulundurulmuş, her bir

---

⁵⁰¹ Linder, *age*, 54.

⁵⁰² **Düştur**, 3. Tertip c. 12, 236; Sezen Kılıç, "Cumhuriyet Dönemi'nde Yabancı Okullar (1923-1938)", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi** c. XXI, s. 61 (2005: Mart'dan ayrı basım): 277; Yabancı okulların ilkokul kademesinde hazırlık sınıfı açamayacaklarına dair bir kanun da yayımlanmıştır. **TTKK, Kanun No: 201, Tarih: 14/12/1931**; aynı konudaki kanunlar için bkz. **TTKK, Kanun No: 151, Tarih: 19/10/1931**; **TTKK, Kanun No: 69, Tarih: 27/04/1931, BCA, Fon Kodu: 180-09-24 Gömlek No: 130, Sıra No: 11.**

⁵⁰³ Üsküdar Amerikan Kız Lisesi'nin programında yapılan bu değişikliğe paralel olarak Türkiye'de okulun kısımları ile ilgili yeni bir düzenlemeye gitmiş ve okulun bölümlerini şöyle adlandırmıştı: Üsküdar Amerikan Kız Lisesi'nin 6, 7 ve 8. sınıflarından oluşan I. kısmı ortaokul; 10. sınıftan itibaren kolej, ticaret ve ev idaresi bölümlerine ayrılan 3 sınıflı 2. devresinin kolej kısmı liseye, ev idaresi ve ticaret bölümleri ise I. derece orta ihtisas mektebi derecesine muadildir. **TTKK, No: 285, Tarih: 30/12/1933.**

öğrencinin birey olarak kapasitesini tam anlamıyla gerçekleştirmesi hedeflenmiştir. Bu değişikliğin sonucu ve başarısı hususunda Amerikan Board raporlarında şu ifadelere yer verilmekteydi:

“Ticaret bölümü hızla gelişiyor. Bu yılın en memnuniyet verici başarısı ticaret bölümü mezunlarının İstanbul’da üst düzey pozisyonlarda çalışıyor olmalarıdır. Bu yılki 5 Türk, 1 Rum ve 16 Ermeni’den oluşan toplam 22 kişilik mezun sınıfımızdan; 2’si üniversiteye gitmek istiyor, diğerleri iş hayatına atılmayı planlıyorlar”⁵⁰⁴

Bu yıl ders programında yapılan değişikliklere paralel olarak, öğretmen kadrosunda da değişiklikler yaşanmış ve yeni öğretmenler okulun eğitimcileri arasına dahil olmuştur. Bu bağlamda; Helen Scott Üsküdar’a gelmiş ve matematik derslerine katkı sağlamak amacıyla, Bayan Refik okulun öğretmenleri arasına katılmıştır.⁵⁰⁵

Yine kızların ders dışındaki etkinlikleri ile ilgili fırsatları çoğaltmak gayesiyle, Bayan Swan’ın gözetiminde bir edebiyat topluluğu kurulması için çalışmalara başlanmış, hatta bu doğrultuda topluluktaki kızlar tarafından bir makale dahi yazılmıştı. Söz konusu edebiyat topluluğu, ilerleyen süreçte okul bünyesinde faaliyet gösterecek olan öğrenci kulüplerinin ilk basamağı olarak değerlendirilebilir. Öğrenci Kulüpleri kapsamında tiyatro kulübü, gezi kulübü ve edebiyat topluluğunun türevi biçiminde nitelendirilebilecek bir gazetecilik kulübü de hayata geçirilecektir. Yine gazetecilik kulübünün çalışmalarıyla günümüzde de yayımlanmaya devam eden Serçe isimli okul gazetesi çıkarılacaktır.⁵⁰⁶

Ders programları, eğitimciler ve öğrenci kulüplerinin öncülü olan topluluklar çerçevesinde, ilerlemeci bakış açısı doğrultusunda meydana gelen bu gelişmelerle beraber, okulun dini öğretim amacının bir uzantısı olan faaliyetleri de devam etmiştir. Bu bağlamda; her pazar sabahı Robert Kolej ile YMCA’nın desteğiyle vaaz toplantıları düzenlenmiş ve bu sohbetlerde Bay Birge görev almaya başlamıştır.⁵⁰⁷

Bu gelişmeleri takiben 1932-1933 ders yılına gelindiğinde, okulda kayıtlı 138 Türk,

---

⁵⁰⁴ **ABAASR000202000**, “Near East Mission in Turkey Annual Station Reports, 1931-1937 Constantinople Report, Report of the American Academy for Girls Scutari 1931-1932”, Yer: SALT Research, 5.

⁵⁰⁵ **ABAASR000202000**, “Near East Mission in Turkey Annual Station Reports, 1931-1937 Constantinople Report, Report of the American Academy for Girls Scutari 1931-1932”, Yer: SALT Research, 5, 6.

⁵⁰⁶ **Üsküdar Amerikan Lisesi Broşürü (2015)**: 33. Serçe Dergisi’nin bir sayısının kapak fotoğrafı için bkz. Ek. 12.

⁵⁰⁷ **ABAASR000202000**, “Near East Mission in Turkey Annual Station Reports, 1931-1937 Constantinople Report, Report of the American Academy for Girls Scutari 1931-1932”, Yer: SALT Research, 6.

46 Ermeni, 10 Rum, 5 Yahudi, 1 Bulgar ve 1 İngiliz talebe bulunmaktaydı.⁵⁰⁸ Cumhuriyet'in 10. yılının yaşandığı bu dönemde öğrencilerin sayısal dağılımında Türkler ilk sırada gelirken, önceleri çoğunluğu oluşturan Ermeniler ikinci sırada yer alıyorlardı. Bu değişimin nedeni; devletin yabancı okullar hususunda aldığı tedbirler dolayısıyla, Türk öğrencilerin okul mevcudu içindeki oranının artmasıydı. Bahsi geçen önlemler noktasında belirleyici olan husus, daha önce de söz edildiği üzere, Lozan Barış Antlaşması olmuştu. Şöyle ki; Antlaşma metninde yabancı okullar ile ilgili doğrudan bir madde yer almamakla birlikte, Türkiye'deki yabancı okulların varlığı ancak dini telkinlerde bulunmamaları ve devletin kanunlarına uymaları gibi koşullarla İsmet Paşa tarafından Fransız, İngiliz ve İtalyan temsilcilerine ayrı ayrı gönderilen mektuplarla tanınmıştı. Bu mektuplarda yer alan şartlar şöyledir:

"1. Mekteplerini daima maarif müdür ve müfettişlerimizin teftiş ve mürakebesine amade bulundurmak, 2. Maarif müdür ve müfettişleri tarafından talep edilen malumat ve izahatı derhal vermek, 3. Mekteplerinde Türkçe, Tarih ve Coğrafya derslerinin tarafımızdan gösterilecek Türk muallimler tarafından tedrisini kabul etmek ve bunların maaşını kendi bütçelerine idhal etmek 4. Mekatib-i Hususiye hakkında neşredilmiş ve edilecek bilcümle mukarrerat ve kavanine riayet edeceklerini taahhüd etmek".⁵⁰⁹

Lozan ile başlayan süreç, birbiri ardına çıkarılan tamimler, yönergeler ve kanunlarla devam etmiş ve böylece hem okuldaki Türk öğrenci sayısı artmış hem de Türkler öğretmen ve müdür yardımcısı olarak okulun bünyesine dahil olmuşlardır.

1933 yılında Türkçe okutulan Tarih, Coğrafya ve Türkçe dersleri için öğrencilere verilecek notlar konusunda da bir düzenleme yapılmıştır.⁵¹⁰ Ayrıca; bu dersleri veren öğretmenler hususunda Amerikalılar'ın ön yargıları kırılmaya başlamış ve bu durum

---

⁵⁰⁸ **ABAASR000207000**, "Near East Mission in Turkey Annual Station Reports, 1931-1937 Constantinople Report, Report of the American Academy for Girls Scutari" 1932-1933", Yer: SALT Research, 4.

⁵⁰⁹ Bilal N. Şimşir, **Lozan Telgrafları (1922-1923)** c. I, (Ankara: TTK, 1990), 194.

⁵¹⁰ Bütün yabancı okullarda Türkçe olarak okutulan bu derslerden sınav olma ve başarılı sayılma şartı da karara bağlanmıştır: Yabancı okulların her birinin talimatnamesine göre düzenlenen sınavları arasında bir birlik teşkil etmeye gerek yoktur. Bu nedenle; her yabancı okul kendi talimatnamesi gereğince sınavlarını yapabilir. Fakat; bu okullarda Türkçe olarak okutulan derslerden her biri için, o okulun talimatnamesi uyarınca bir dersi geçmek için alınması gereken notu alamayan Türk vatandaşı öğrenciler ikmal sınavlarına girer. Eğer; ikmal sınavlarından da başarılı olamazlarsa kalan Türk öğrencilerin sınıflarını tekrar etmeleri uygun görülmüştür. **TTKK, No: 5, Tarih: 05/01/1932**. Bu karar ile ilintili bir madde de Üsküdar Amerikan Kız Lisesi'nde öğrenim gören öğrencilerin bir dersten başarılı sayılmaları için almaları gereken not hakkındadır. ÜAKL'nin talimatnamesinin 4. Maddesinin değiştirilmesiyle bir öğrenciye verilen en yüksek notun 5 olmasına ve yine bir dersten başarılı sayılmak için o dersin sınavından alınması gereken en düşük notun 3 olmasına karar verilmiştir. **TTKK, No: 40, Tarih: 21/2/1932**.

Amerikan Board raporlarında “Türk öğretmenler ile ilişkilerimiz dostça devam etmektedir”⁵¹¹ şeklinde ifade edilmiştir.

Okuldaki bilimsel derslerin dışında rekreasyon çalışmalarını yürütmek için Bayan Ackerly öğretmen kadrosuna katılmış ve öğrencilerin ders dışı etkinliklerini planlama görevini de Refik Hanım üstlenmişti. Bu bağlamda; okuldaki bütün öğrencilerin katılacağı müzik dersleri organize edilmiş ve dönemin tanınmış isimlerinin okula davet edilip, talebeler ile sohbet etmeleri gibi etkinlikler de düzenlenmiştir. İlk yıl söz konusu faaliyetlerin sistemleştirilmesi konusunda büyük ölçekte bir başarı elde edilememiş olsa da, bu girişimlerin bir nevi okulda günümüzde de devam etmekte olan, organizasyonların ilk örnekleri olduğu düşünülebilir. Keza, günümüzde de ulusal ve uluslararası düzeyde tanınmış kişiler ile alanında isim yapmış okul mezunları öğrencilere seminerler vererek, tecrübelerini paylaşmaktadırlar.

Bahsi geçen yıl da Üsküdar Amerikan Kız Lisesi'nin çok yönlü gelişiminin devam etmesiyle birlikte, kurumun misyonerlik faaliyetleri bağlamındaki çalışmaları da sürmekteydi. Söz konusu nokta Amerikan Board raporlarında şöyle ifade edilmiştir

“Hükümetin din dersleri ile ilgili yayımladığı talimatnamenin⁵¹² çok kesin hükümleri vardı. Buna rağmen; Bayan Hagopyan ve Bay Birge'nin pazar sabahları ve akşamları düzenlediği vaaz toplantıları devam etti ve giderek artan miktarda kız bu toplantılara katıldı. Biz bu çalışmalarından dolayı Bayan Hagopyan ve Bay Birge'ye müteşekkirimiz.”⁵¹³

1933-1934 eğitim-öğretim yılında, kurum için bir gelenek haline gelecek olan öğrenci birliğinin de temeli atılmıştı. Günümüzde de varlığını sürdüren öğrenci birliği çeşitli öğrenci kulüplerinin bir araya gelmesi ile kurulmuş bir birliktir. Bu organizasyon öğrencilerin okul yönetimine seslerini duyurmalarını sağlayan, talebelerin katılımcı ve sorgulayıcı bireyler olmaları için onlara uygun zemin hazırlayan demokratik bir organizasyondur. Söz konusu organizasyon hakkında

---

⁵¹¹ **ABAASR000207000**, “Near East Mission in Turkey Annual Station Reports, 1931-1937 Constantinople Report, Report of the American Academy for Girls Scutari 1932-1933”, Yer: SALT Research, 4.

⁵¹² 1927 yılında din dersleri okul programlarından çıkarılarak seçmeli ders haline getirilmiştir. Bu dersler, 1930 yılında şehirlerdeki ilkokulların programlarından çıkarılmıştır. 1931-1932 eğitim-öğretim yılında ortaokul programlarından, 1939 yılında köy ilkokullarının programından çıkarılmıştır. Necdet Sakaoğlu, **Cumhuriyet Dönemi Eğitim Tarihi**, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1992), 25; İlhan Tekeli, “Osmanlı İmparatorluğu'ndan Günümüze Eğitim Kurumlarının Gelişimi”, **TCTA**, c. 3, 660.

⁵¹³ **ABAASR000207000**, “Near East Mission in Turkey Annual Station Reports, 1931-1937 Constantinople Report Report of the American Academy for Girls Scutari 1932-1933” Yer: SALT Research, 4.

Amerikan Board raporlarında şu ifadelere yer verilmiştir:

“Öğrenciler yeni kurulan organizasyona ait sorumluluklarını oldukça iyi bir biçimde yerine getirdiler. Kızlar bu girişimin gelecek yılda devam etmesini istedi. Böylelikle; güçlü kızların yetiştirilmesi için yeni bir olasılık keşfedildi ve bu ortam onlara yeni bir davranış biçimi kazandırdı.”⁵¹⁴

Görüldüğü üzere, mükemmeliyetçi bir bakış açısıyla kendini sürekli yenileyen Üsküdar Amerikan Kız Lisesi'nin günümüzde mevcut olan yapısının temelleri 1930'lu yıllarda atılmıştır. Bu durum da ÜAKL'nin Üsküdar yıllarının kurum için gelişim evresi olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda; kurum adına önemli değişikliklerin yaşandığı 1933-1934 ders yılını okul yöneticileri şu şekilde değerlendirmişlerdi: “*Her zamankinden daha az miktarda kayıt aldık. Fakat aldığımız ciddi tedbirler sayesinde eğitim-öğretim yılını borçsuz bir şekilde kapatabiliyoruz.*”⁵¹⁵

Okulda yaşanan gelişmeler ile tezat teşkil etmekte olan bu ifadelerin nedeni; 1929 yılında yaşanan Dünya Ekonomik Buhranıdır. Ekonomik kriz 1930'ların ortasında etkisini arttırmış, iktisadi kaygılar sebebiyle, hem öğrenci kayıtlarında durgunluk yaşanmış hem de okulun finansman kaynaklarının önemli bir bölümünü oluşturan bağışlarda azalma olmuştur. Mevcut iktisadi şartların olumsuzluğuna rağmen; Üsküdar Amerikan Kız Lisesi bu krizden de çıkmayı başarmıştır.

Ekonomik şartların zorlaştığı bu günlerde Bayan Harley müdürlük görevinden ayrılmış ve yerini Bayan Stella Loughbridge almıştır. Üç yıl gibi kısa bir zaman zarfı süresince okulun yöneticiliğini yapacak olan Bayan Loughbridge'nin müdürlük döneminde, ekonomik krizden etkilenen ve Gedikpaşa'da bulunan Board okulu kapanmış, bu okulun öğrencileri Üsküdar Amerikan Kız Lisesi'ne nakledilmiştir.⁵¹⁶

Okulun mevcudunda meydana gelen değişime mukabil mevcut öğretmen kadrosunda

---

⁵¹⁴ **ABAASR000207000**, “Near East Mission in Turkey Annual Station Reports, 1931-1937 Constantinople Report, Report of the American Academy for Girls Scutari 1932-1933”, Yer: SALT Research, 5.

⁵¹⁵ **ABAASR000207000**, “Near East Mission in Turkey Annual Station Reports, 1931-1937 Constantinople Report, Report of the American Academy for Girls Scutari 1932-1933”, Yer: SALT Research, 5.

⁵¹⁶ Gedikpaşa Karma Okulu: Osmanlı Devleti döneminde açılan Gedikpaşa Okulu'nun öğrencilerinin çoğu Ermeni kız ve erkek çocuklarıydı Okulun 1923'de 234 öğrencisi vardı. 1933 yılına gelindiğinde okulun öğrenci sayısı 192 idi. Aynı yıl öğrenci sayısı 179'a düştü. Bunun nedeni velilerin bir kısmının okul ücretini ödeyemeyip, çocuklarını bu okuldaki almalarıydı. Yaşanan mali sıkıntılardan dolayı okul 1933 yılında kapandı. **ABAASR000202000**, “Near East Mission in Turkey Annual Station Reports, 1931-1937 Constantinople Report, Report of the American Academy for Girls Scutari 1931-1932”, Yer: SALT Research, 3,4; Ayten Sezer Arıç, **Atatürk Dönemi'nde Yabancı Okullar**, 2. bs. (Ankara: TTK, 2014), 84.

değişime gidilmemiştir. Bu doğrultuda; Adapazarı'ndan gelen Ermeni öğretmenlerin görevleri devam etmiştir. Bu öğretmenler arasında biyoloji ve kimya derslerini veren Dr. Kavalciyan, matematik dersini yürüten Bay Aleksiyen ve Bayan Nodaryan bulunmaktadır.

1933 yılının sonuna gelindiğinde, ders programı ihtiyaçlar doğrultusunda revize edilmişti. Söz konusu program ortaokul ve lise bölümlerinin her bir sınıfı için şu şekilde düzenlenmiştir.⁵¹⁷

---

⁵¹⁷ **TTKK, No: 285, Tarih: 30.12.1933.**

Tablo 4: 1934-1935 Eğitim-Öğretim Yılı Üsküdar Amerikan Kız Lisesi Ders Programı

	Hazırlık sınıfı		6. sınıf		7. sınıf		8. sınıf		9. sınıf		10. sınıf (kolej kısmı)		10. sınıf (ticaret kısmı)		10. sınıf (ev idaresi kısmı)		11. sınıf (kolej kısmı)		11. sınıf (ticaret kısmı)		11. sınıf (ev idaresi kısmı)	
	Eski programa göre	Yeni programa göre	Eski programa göre	Yeni programa göre	Eski programa göre	Yeni programa göre	Eski programa göre	Yeni programa göre	Eski programa göre	Yeni programa göre	Eski programa göre	Yeni programa göre	Eski programa göre	Yeni programa göre	Eski programa göre	Yeni programa göre	Eski programa göre	Yeni programa göre	Eski programa göre	Yeni programa göre	Eski programa göre	Yeni programa göre
Türkçe	4	4	5	6	5	5	5	4	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5
Coğrafya	-	-	2	2	2	2	1	2	2	2	2	2	2	2	2	2	1	1	1	1	1	1
Tarih	-	-	2	2	2	2	3	3	2	2	2	2	2	2	2	2	3	3	3	3	3	3
Yurt Bilgisi	-	-	-	-	1	2	1	2	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Sosyoloji	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3	3	-	-	-	-	-	-
İngilizce	25	25	4	7	4	6	4	5	4	6	3	3	3	3	-	-	3	3	3	3	3	3
Şifahi İngilizce	-	-	-	-	-	-	-	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Tercüme	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	1	-	1
Hesap	3	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
İngilizce Bilvasita	-	-	2	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Fransızca	-	-	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3
Cebir	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1	2	-	-	-	-	2	2	-	-	-	-
Müsellelat	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	2	-	-	-	-
Hendese	-	-	-	-	-	-	-	-	3	3	2	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Arziyat	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-
Fizyoloji	-	-	-	-	-	-	-	-	2	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Fizik	-	-	-	-	-	-	-	-	2	3	-	-	-	-	-	-	3	3	-	-	-	-
Kimya	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	4	4	-	-	4	4	-	2	-	-	-	2
İlmi Heyet	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	2	-	-	-	-
Felsefe	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	-	2	-	2

Tablo 4'ün devamı;

	Hazırlık sınıfı		6. sınıf		7. sınıf		8. sınıf		9. sınıf		10. sınıf (kolej kısmı)		10. sınıf (ticaret kısmı)		10. sınıf (ev idaresi kısmı)		11. sınıf (kolej kısmı)		11. sınıf (ticaret kısmı)		11. sınıf (ev idaresi kısmı)	
	Eski programa göre	Yeni programa göre	Eski programa göre	Yeni programa göre	Eski programa göre	Yeni programa göre	Eski programa göre	Yeni programa göre	Eski programa göre	Yeni programa göre	Eski programa göre	Yeni programa göre	Eski programa göre	Yeni programa göre	Eski programa göre	Yeni programa göre	Eski programa göre	Yeni programa göre	Eski programa göre	Yeni programa göre	Eski programa göre	Yeni programa göre
Ruhiyat	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	-	2	-	2	2	-	2	-	2	-
İçtimaiyat	-	-	-	-	-	-	-	-	2	3	2	1	2	1	2	1	-	-	-	-		
Stenografi	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	5	5	-	-	-	-	5	5		
Daktilografi	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	4	4	-	-	-	-	4	4		
Defter Tutma U/sulu	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3	3		
Ticari Hesap	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	2	-	-	-	-	-	-		
Riyaziye	-	-	5	5	4	4	4	4	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-		
Tabii ilimler	-	-	-	4	-	4	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-		
Nebatat	-	-	-	-	-	-	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-		
Hayatiyat	-	-	-	-	-	-	-	3	-	-	2	1	-	-	-	-	-	-	-	-		
İlmi Ahlak	-	-	2	2	2	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-		
Tabahat	-	-	-	-	-	3	3	-	-	-	-	-	-	-	2	2	-	-	-	-	3	3
Çocuk Bakımı ve Gıda İlmi	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	2
Ev İdaresi	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	2	-	-	-	-		
El Sanatları	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1	-	-	-	-	2	2
Dikiş ve Biçki	-	-	-	2	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	2	-	-	-	-	2	2
Musiki	-	-	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-		
Beden Terbiyesi	-	-	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Kitabı Mukaddes	-	-	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Toplam	32	32	26	36	29	34	29	30	30	32	29	31	31	32	31	32	29	33	32	33	29	32

1934-1935 ders yılında tatbik edilecek ders programı hususunda Őu tespitleri yapmak műmkűndűr: Őncelikle ortaokul kısmının her bir sınıfının haftalık toplam ders saat sayısı arttırılmıŐtır. Bu baēlamda; 6. sınıfların toplam ders saati 28'den 36'ya, 7. sınıfların toplam ders saati 30'dan 34'e, 8.sınıfların toplam ders saati 29'dan 30'a çıkarılmıŐtır. Yine bu doērultuda, ortaokul kısmının her bir sınıfında okutulmakta olan Tarih, Coērafya, Tűrke ve Yurt Bilgisi'nden oluŐan Tűrk Kűltűr derslerinin haftalık ders saatleri arttırılmıŐtır. Sűz konusu derslerin haftalık saat miktarları 6. sınıfta, 8'den 10'a, 7. sınıfta, 10'dan 11'e ve 8.sınıfta, 10'dan 11'e çıkarılmıŐtır. Benzer Őekilde her bir kademedeki sınıfın műfredat programında yer alan İngilizce dersinin program içerisindeki aēırlıēı arttırılmıŐ, hatta 8. sınıf programına İngilizce hususunda yetkinliēi arttırabilmek için tercűme dersi de eklenmiŐtir.

Ortaokul programında saati fazlaŐtırılan derslerin dıŐında, saati sabit kalan bir ders de mevcuttu. Bu ders Fransızca'ydı. Bu Őekilde, ortaokul űērencilerinin Tűrk Kűltűrű derslerinin programdaki aēırlıēının arttırılması yoluyla milliyetçilik ilkesi ekseninde hareket edilmiŐ ve okul yűnetimi de Tűrk Devleti'nin eēitim alanındaki dűzenlemelerine uyum saēlamıŐtır. İngilizce dersinin aēırlıēının arttırılmasıyla, űērencilerin okuldan mezun olduklarında İngilizce'yi ana dilleri gibi konuŐuyor, okuyor ve yazıyor olmaları hedeflenmiŐti. Fransızca ders saatinin sabit tutulmasıyla, talebelerin ikinci bir yabancı dili yeterli dűzeyde űērenmeleri amaçlanıyordu. Keza; okul yűnetiminin Fransızca dersine verdiēi űnemin bir diēer nedeni açıkta kalan Musevi űērencilerin okula raēbet etmesini saēlamaktı. Nitekim; 1926 yılından itibaren azınlık okullarında okutulan fen bilgisi, matematik gibi derslerin de Tűrke olarak űēretilmesine karar verilmiŐti. Bu karar ile űzellikle, űēretimini Fransızca yapan Musevi okullarının űērencileri okullarından ayrılmaya baŐlamıŐtı. Bunun nedeni, Musevi ailelerin çocuklarının sadece Tűrke űērenerek iŐ ve diēer faaliyetlerinde baŐarılı olamayacaklarına dair dűŐűnceleriydi. Bu kaygılar sebebiyle, Musevi Cemaati Fransızca eēitim konusunda ısrarcı olmuŐ, fakat sonuç deēiŐmemiŐti.⁵¹⁸ Bu konjonktűrde, űAKL'nin idarecilerinin ders programını Musevi Cemaati'ne cazip gelecek biçimde dűzenlemiŐ olmaları muhtemeldir.

Okulun lise kısmının műfredat programı incelendiēinde ise Őu sonuçlara varılabilir: bűtűn sınıfların Tűrk Kűltűr derslerinin haftalık ders saati aynı kalmıŐtır. Yine

---

⁵¹⁸ Rıfat N. Bali, **Cumhuriyet Yıllarında Tűrkiye Yahudileri Bir TűrkleŐtirme Serűveni (1923-1945)**, 8. bs. (İstanbul: İletifim Yayınları, 2010), 192-194.

Fransızca dersinin saat sayısında herhangi bir değişiklik yapılmamıştır. 9. sınıf itibariyle dersler çeşitlendirilmiş ve ortaokul programından farklı dersler müfredata eklenmiştir. Bu bağlamda; cebir dersi lise programına ilk kez bu yıl eklenirken, önceki yılda sadece lise müfredatında yer alan geometri, fizik, fizyoloji ve geometri derslerine programda yer verilmeye devam etmiş, ayrıca; fizik ve sosyoloji dersinin haftalık ders saati 2'den 3'e çıkarılırken, fizyolojinin saati 2'den 1'e indirilmiştir. Öğrenciler 9. sınıf sonrasında ilgi alanları, yetenekleri ve hedefleri doğrultusunda okulda mevcut olan Kolej, Ticaret ve Ev İdaresi adındaki üç ayrı bölümden birini seçmişlerdir. Bu bağlamda; bölümler arasındaki farklılık hazırlanan ders programlarında açıkça görülmektedir.

Üç bölümün de ortak noktası 10. ve 11. sınıfta İngilizce'nin zorunlu ders olarak haftada 3 saat verilmesi, Fransızca'nın ise seçmeli olarak haftada 3 saat olmasıydı. Buna ek olarak, her sınıf için haftada 1 saat beden terbiyesi dersi ile yine haftada 1 saat seçmeli şekilde Kitab-ı Mukaddes [İncil] dersi veriliyordu. Buna ek olarak, 10. Sınıflarda psikoloji dersi her kısım için okunması gereken zorunlu bir dersken, sosyoloji dersi her kısımda haftalık 2 saatten 1 saate indirilmişti. 11. sınıfların her bir kısmına 1 saat tercüme dersi ilave edilmişti Bunların dışında, cebir, geometri, yer bilimi ve biyoloji dersleri sadece kolej kısmında mevcut olan derslerdi.

Ticaret kısmında seçmeli felsefe dersi dışında alana özgü steno, daktilo gibi iş hayatında kullanılabilecek derslerle program oluşturulmuştur. Ev idaresi kısmında ise kimya dersi dışında çocuk bakımı ve biçki dikiş dersleri gibi ev hanımlığına yönelik dersler mevcuttur. Okulun lise kademesi için hazırlanan bu programın hazırlanış nedeni, 1933'de lise kısmınının 10. sınıf itibariyle üç bölüme ayrılmasıdır. Nitekim; öğrenciler 9. sınıfta her alandan gerekli olan dersleri alırken 10. sınıftan itibaren, mezuniyet sonrası uzmanlaşacakları alanlara göre, bir bakıma kariyer hedefleri doğrultusunda bölüm seçme şansına sahip olmuşlardır. Bu program, okulun kendini gerçekleştirmiş bireyler yaratma misyonu açısından yararlı bir araç olarak da değerlendirilebilir.

Üsküdar Amerikan Kız Lisesi'nin müfredat programında Bayan Stella Loughbridge döneminde yapılan bu köklü değişikliklerin yanında, aynı periyotta Türkiye tarafından okulun yönetimi, idari işleri ve öğrencilerin bir dersten başarılı sayılma şartları gibi hususlarda da bir takım düzenlemelere gidilmiştir. Bahsi geçen düzenlemeler pek tabii sadece Üsküdar Amerikan Kız Lisesi için çıkarılan tamimler

ya da yönergeler ile yapılmamış, ülke genelinde faaliyet gösteren bütün yabancı okulları kapsayan kuralların bir sonucu olarak ortaya çıkmışlardı. Bu bağlamda; şu kararlar alınmıştır; yabancı okullarda işe başlayacak olan bir yabancı öğretmenin, okul yönetimi ile imzalayacağı sözleşme 19 maddeden müteşekkil hale getirilmiş ve tüm yabancı öğretmenler için geçerli sayılmıştır. Yabancı okulda öğrenim gören bir öğrencinin Türk Kültür derslerinden başarılı olması için 5 üzerinden en az 3 alması gerekmektedir ve bir öğrenci bu derslerin herhangi birinden yıl sonunda başarısız olursa, bulunduğu sınıfın tümünü gelecek yıl tekrar edecektir. Ülke dahilindeki tüm yabancı okulların her sınıfı için yapılan yıl sonu ve mezuniyet sınavları her öğrencinin kendi okulunda ve dersin öğretim dili ile yapılacaktır. Bu sınavlar Maarif Vekaleti tarafından görevlendirilecek mümeyyizlerce denetlenecektir. 23/03/1931 tarihinden önce sınavla yabancı okullara giren ilkokul talebesi Türk çocuklarına okul tarafından tasdikname veya diploma verildiyse bu belgelerin Maarif Vekaleti tarafından tasdik edilmesi gerekmektedir.⁵¹⁹

Görüldüğü üzere; 1933-1936 yılları arasında yabancı okullar hususunda yapılan düzenlemelerle genel anlamıyla yabancı okulların, özelde ise Üsküdar Amerikan Kız Lisesi'nin Milli Eğitim Bakanlığı ile olan bağının güçlendirilmesi amaçlanmıştır. Ayrıca; plan, program ve uygulamalarının diğer yabancı okullar ile birlik halinde olması ve Türk Milli Kültürünü gelecek nesillere aktaracak bir kurum biçimine dönüşmesi yolunda önemli bir adım atılmıştır.

Bayan Loughbridge'nin 1936'da müdürlük görevinden ayrılmasının akabinde, Jessie Martin müdür olmuş ve okul 1936-1937 eğitim-öğretim yılına Bayan Jessie Martin'in idaresinde 100'ü gündüzlü 60'ı yatılı olmak üzere toplam 160 öğrenciyle başlamıştır.⁵²⁰ İkinci Dünya Savaşı'nın yaklaştığı bu dönemde Üsküdar'da göreve başlayan Bayan Martin, okulun önceki müdirelerinden farklı bir profil çizmekteydi. Şöyle ki; Jessie Martin Amerikan Board'a mensup misyoner bir çiftin kızı olarak Türkiye'de dünyaya gelmişti. Martin, 12 yaşındayken eğitimi için Amerika'ya gitmiş ve 1915 yılında da Oberlin Kolej'den mezun olmuştu. Mezuniyetinin ardından Türkiye'ye gelerek Adana, Tarsus ve Merzifon'daki Board okullarında çalışmış

---

⁵¹⁹ **TTKK, No: 204, Tarih: 08/09/1934; TTKK, No: 239, Tarih: 21/10/1934; TTKK, No:141, Tarih: 08/07/1935; TTKK, No: 74, Tarih: 11/04/1935.**

⁵²⁰ **ABAASR0002200**, "Near East Mission in Turkey Annual Station Reports 1931-1937; Annual Report of the Constantinople Station Report", Yer: SALT Research, 4.

sonrasında Üsküdar Amerikan Kız Lisesi'nde görev almıştı.⁵²¹ Bayan Martin'in Türkiye'de başlayan hayatı, Amerika'da aldığı eğitim ile şekillenmiş ve yine Türkiye'de anne ve babasının izinden giderek Board adına çalışan bir eğitimci misyoner olarak devam etmişti. Böylelikle, Türk insanları ile iç içe olan Jessie Martin Türk kültürünü ve yaşam biçimini gözlemleme ve tanıma imkanına sahip olmuştur. Yine iyi derecede Türkçe konuşmayı öğrenmiş, bu özellik kendisine okul dahilinde görevli olan Türk öğretmenler ve öğrenciler ile daha efektif ilişkiler kurabilme imkanı sağlamıştır. Üsküdar öncesinde Adana, Tarsus ve Merzifon'daki Board okullarında çalışmış olması öğretmenlik konusunda ve Amerikan Board'un eğitim sahasındaki faaliyetleri ile organizasyonun işleyişi hususunda oldukça tecrübeli olmasına zemin hazırlamıştır. Bunlara ek olarak, misyoner bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmesi, tüm bu deneyimlerini ve eğitimini misyonerlik kaideleri ile harmanlamasına neden olmuştur.

Bayan Martin'in müdürlüğünün ilk günlerinde okulun ilk öğretmenlerinden Bay Aleksiyen hayatını kaybetmişti. Bunun akabinde, Jessie Martin Bay Aleksiyen'in derslerini diğer öğretmenler arasında bölüştürmüştü. Bu bağlamda; Bayan Birge felsefe derslerini vermeye başlamış yine Bay Aleksiyen'in idari işlerini Bayan Loughridge üstlenmişti. Aynı yıl okulun eğitimci personeli arasındaki değişiklikler devam etmiş ve Bayan Marion E. Sheldeon emekli olurken, Bayan Fletcher okula geri dönmüştür. Bu noktada; Bayan Martin okulun 1936-1937 eğitim-öğretim yılına ait raporunda, okulda personel ihtiyaçlarının bulunmadığını, fakat yatılı öğrencilerin sayılarının artması nedeniyle, yeni odalara ve bunun dışında her mevsimde rahatlıkla beden eğitimi dersini yapabilmek için bir kapalı spor salonuna ihtiyaçları olduğunu belirtmekteydi.⁵²²

Bunların dışında, öğrencilerin sağlıklı bireyler olarak yetişmesi ve doğru beslenmeleri için, hiçbir ayrıntı gözden kaçırılmayarak, öğrencilerin uzun ög

---

⁵²¹ Johnson, **age**, 14; Linder; **age**, 65; Bayan Martin'in ÜAKL'de 1936 ile 1956 arasında yürüttüğü müdürlük görevi iki kez kesintiye uğramış ve kendisini vekaleten temsil eden müdürler tarafından okul idare edilmiştir. Söz konusu periyot şu şekilde tarihlendirilir: 1936-1941 Jessie Martin, 1941-1944 Gladys Lucas, 1944-1949 Jessie Martin, 1949-1950 William Sage Woolsworth 1950-1956 Jessie Martin.

⁵²² **ABAASR0002200**, "Near East Mission in Turkey Annual Station Reports 1931-1937; Annual Report of the Constantinople Station Report", Yer: SALT Research, 5.

tenefüslerinde yiyecekleri yemekler menüler biçiminde planlanmıştı.⁵²³ Bu uygulama gelişmiş şekliyle günümüzde de sürdürülmekte ve öğrencilerin öğle yemekleri diyetisyen ile okul doktorunun gözetiminde belirlenmektedir.

Okulda bu yıl başlayan yeni düzenlemelerin biri de, öğrencilerin haftada iki gün belirlenen bir konu kapsamında bütün okul öğrencilerinin katıldığı bir organizasyonda konuşma yapmalarıydı. Talebelerin topluluk önünde akademik bir konuda konuşma yapmaları hususunda onlara tecrübe kazandıran bu toplantılar aynı zamanda onların müzakere yeteneklerini geliştiren ve bir topluluğa hitap edebilmelerini sağlayan, özgüvenlerini artırıcı pratikler olarak görülebilir.

Yine bu eğitim-öğretim yılında Ev Ekonomisi dersleri devam etmiş, The Practic House olarak adlandırılan binada kızların yemek pişirme ve dikiş dikme gibi hususlarda yaparak öğrenme modeli çerçevesinde pratik yapmaları sağlanmıştır.

Bu yıl diğer senelerden farklı olarak, mezuniyet aşamasına gelmiş olan sınıf, yıl sonu gösterisi olarak, Bayan Perry ve Bayan Kamporos'un gözetiminde bir operayı sahnelemişti.⁵²⁴ Bu etkinlik, henüz 1930'ların ortalarında dahi okulun eğitim felsefesinde güzel sanatların önemli bir yer tuttuğunu göstermektedir. Bu düşünce, günümüzde de her öğrencinin en az bir sanat dalıyla ilgileniyor olması gerektiği prensibi şeklinde sürdürülmektedir.

Bayan Martin'in müdürlük yıllarında okulun, gelecek mezunları hususundaki hedeflerinde önemli bir değişiklik oldu. Bu durum 1937-1938 ders yılı için hazırlanan ders programına da yansdı. Okulun lise kısmı 10. sınıftan itibaren 3 bölüm şeklinde eğitim-öğretim faaliyetlerini yürütmeye devam ederken, mezuniyet sonrası üniversiteye gidecek olan öğrenci sayısının artırılması hedefleniyordu. Bu bağlamda; akademik düzeyi yüksek öğrenciler yetiştirmek için, bilgi yoğunluğu fazla olan bir müfredat programı hazırlanmıştı. 25.12.1936 tarihinde kabul edilen müfredat programı şu şekildeydi.⁵²⁵

---

⁵²³ **ABAASR0002200**, "Near East Mission in Turkey Annual Station Reports 1931-1937; Annual Report of the Constantinople Station Report", Yer: SALT Research, 4.

⁵²⁴ **ABAASR0002200**, "Near East Mission in Turkey Annual Station Reports 1931-1937; Annual Report of the Constantinople Station Report", Yer: SALT Research, 5.

⁵²⁵ **TTKK, No: 67, Tarih: 25/12/1936.**

Tablo 5: 1937-1938 Eğitim Öğretim Yılı Üsküdar Amerikan Kız Lisesi Ders Programı

Dersin adı	Haftalık ders saati										
	İhzarı sınıf	6. sınıf	7. sınıf	8. sınıf	9. sınıf	10. sınıf (Kolej)	10. sınıf (Ticaret)	10. sınıf (Ev Ekonomisi) ⁵²⁶	11. sınıf (Kolej)	11. sınıf (Ticaret)	11. sınıf (Ev Ekonomisi) ⁵²⁷
Türkçe	4	6	5	4	5	5	5		5	5	
İngilizce	31	7	7	6	6	4	4		3	3	
Riyaziye/Aritmetik	3	5	4	4	4	4	-		3		
Tarih	-	2	2	3	2	2	2		3	3	
Coğrafya	-	2	2	2	2	2	2		1	1	
Fransızca	-	3	3	3	3	3	3		3	3	
Fen Bilgisi-	-	3	4	-	-	-	-				
Kitab-ı Mukaddes	-	1	1	1	1	1	1		1	1	
İlm-i Ahlak	-	2	1	-	-	-	-				
Musiki	-	1	1	1	1	1	1		1	1	
Beden Terbiyesi	-	1	1	1	1	1	1		1	1	
Yemek pişirme	-	-	2	-	-	-	-				
Yurt Bilgisi	-	-	2	2	-	-	-				
Tercüme	-	-	-	1	-	-	-			1	
Nebahat	-	-	-	1	-	-	-				
Biyoloji	-	-	-	3	-	-	-				
Fizyoloji	-	-	-	2	-	-	-				
Ev İdaresi	-	-	-	2	-	2	2		2	2	
Usul-u Defteri/Muhasebe										4	
Fizik	-	-	-	-	3	-	-		3		
Ev Kimyası	-	-	-	-	1	-	-				
Jeoloji	-	-	-	-	1	-	-				
Ekonomi dersi	-	-	-	-	2	-	-				
Tekstil	-	-	-	-	2	-	-				
Sosyoloji	-	-	-	-	-	1	1		1	1	
Kimya	-	-	-	-	-	4	-				
Biyoloji	-	-	-	-	-	1	-				
Ruhiyat	-	-	-	-	-	2	2				
İktisadi meseleler	-	-	-	-	-	2	2				
Ticari hesap	-						3				
Stenografi	-						5			6	
Daktilografi	-						4			4	
Uzvi Kimya /Organik Kimya	-								1		
Kozmografya	-								1		
Felsefe									2	2	
Toplam	38	33	35	36	34	31	37		31	38	

⁵²⁶ Talim Terbiye Kurulu'nun ilgili kararında 10. sınıf Ev Ekonomisi bölümü ders programı verilmemiştir. Bu nedenle, tablodaki bölüm boş bırakılmıştır.

⁵²⁷ Talim Terbiye Kurulu'nun ilgili kararında 11. Sınıf Ev Ekonomisi bölümü ders programı verilmemiştir. Bu nedenle, tablodaki bölüm boş bırakılmıştır.

Okulun müfredat programında öğrencilere verilen derslerin yoğunlaştırılması, öğrencilerin bilgi birikiminin üst düzeyde olmasını sağlamak ve akademik yetkinliklerini arttırarak üniversiteye girmelerini kolaylaştırmak adına atılmış bir adımdı.

Yine bahsi geçen yılda ders programına sosyoloji dersi de eklendi ve okulun ilk sosyoloji öğretmeni Sevim İnhan oldu.⁵²⁸ Bu ilave, Türkiye tarafından 1935’de yayımlanan Yabancı Okullar Yönergesi’nin 10. ve 12. maddelerinin okul yönetimi tarafından uygulanışının sonucuydu. Bu yönergenin ilgili maddeleri şu şekildeydi:

“10. Madde: Lise derecesinde bulunan okulların son iki sınıfındaki yabancı talebeye de sosyoloji dersleri Türkçe olarak Türk öğretmenler tarafından okutulacaktır.

12. Madde: Yabancı okullarda yabancı talebeye sosyoloji dersini ulusal dillerinde ayrıca göstermek isteyen okullara izin verilmiştir. Ancak, okutacakları kitaplar, yine Bakanlıkça usulü dairesinde incelenerek kabul olunduktan sonra okutulabilir.”⁵²⁹

1930’lu yılların ikinci yarısında yabancı okulların idari mekanizmasında denetim sağlanması için, Türkiye tarafından düzenlemeler yapılmaya devam etti. Bu bağlamda; Üsküdar Amerikan Kız Lisesi’nin ilk Türk müdür baş yardımcısı olarak Bülent Yener görevlendirilmişti. İkinci Dünya Savaşı’nın sona erdiği 1945 senesine kadar bu görevde kalacak olan Bülent Hanım, 1929 yılından 1937’ye kadar okulda Türkçe öğretmeni olarak da görev yapmıştı.

Bülent Hanım’ın Türk müdür yardımcılığı görevini üstlenmesinden bir yıl sonra Merzifon’daki Amerikan Okulu⁵³⁰ kapandı. Bunun akabinde, bu okulun 22 öğrencisi ile öğretmenlerinden Bayan Dorothy Blatter İstanbul’a geldi ve öğretmen ile öğrenciler Üsküdar Amerikan Kız Lisesi ailesine katıldı.

Aynı yıl, Mustafa Kemal Atatürk hayatını kaybetti ve Türkiye’nin ikinci Cumhurbaşkanı İsmet İnönü oldu. Atatürk’ün ölümünden sonra 12 yıl boyunca devam eden İnönü Dönemi’nde öncelikle ülkedeki okullaşma sorununu çözmeye ve okur-yazar oranını arttırmaya yönelik faaliyetlerde bulunuldu. Bununla beraber,

---

⁵²⁸ **ABAASR0002200**, “Near East Mission in Turkey Annual Station Reports 1931-1937; Annual Report of the Constantinople Station Report”, Yer: SALT Research, 4.

⁵²⁹ **Tebliğler Dergisi**, c. 4, s. 140, (22 Eylül 1941): 26-27.

⁵³⁰ Merzifon Amerikan Okulu (Merzifon Kız Hayat Okulu): 1921 yılında kapanan Merzifon Anadolu Koleji kampüsünde 8 Ocak 1924 tarihinde açılmıştır. Başlangıçta temel eğitim veren okul, 1929 yılı itibariyle ortaokul öğrencilerini de kabul etmiştir. Kızları iyi birer ev hanımı olarak yetiştirmeyi amaçlayan okulun müfredatında ev idaresi ve yemek pişirme gibi derslerin yanı sıra İngilizce ve Türk kültür dersleri de yer almaktaydı. Okul 1938 yılında öğrenci azlığı ve ekonomik zorluklar nedeniyle kapanmıştır. Arıç, **Yabancı Okullar**, 86-87; Stone, **Academies for Anatolia**, 217.

Cumhuriyet'in ilk on beş yılındaki yabancı okullar politikası takip edilmeye devam etti. Bu doğrultuda yeni düzenlemeler yapıldı. Bu bağlamda; yabancı okullarda görevli olan Türk müdür yardımcılarının okuldaki pozisyonlarını güçlendirmek için, okulun lise bölümünden mezun olan öğrencilerin diplomaları ile sınav defterlerinin doğruluğunun Türk müdür yardımcısı tarafından kontrol edildikten sonra, mühürlenerek imzalanacağı ve bu şekilde Kültür Direktörlüğü'ne tasdik ettirileceği hususu karara bağlandı.⁵³¹

Türkiye tarafından yapılan bu düzenlemeler Üsküdar Amerikan Kız Lisesi'nin de işleyişinde değişim ve dönüşümlere neden olmuş, Bayan Jessie Martin Bülent Yener ve Semiha Malatyalıoğlu ile birlikte ÜAKL'nin tarihçesinde önemli bir yer edinmiştir.

Bayan Martin'in müdürlüğü döneminde dünya ikinci bir harbe daha tanıklık ediyordu. Türkiye takip ettiği denge politikası ile savaş dışı kalıyordu. Türkiye önceleri doğrudan savaşa girmemiş olsa da sıcak savaşın tehdidi okulların ders programlarında kendini göstermiş ve Türkiye aldığı kararlar kız talebelerinin de Askerliğe Hazırlık dersini⁵³² almaları zorunlu kılmıştı.⁵³³ Böylelikle, Üsküdar Amerikan Kız Lisesi'nin de ders programına askerlik dersi eklendi. Ders kapsamında kızlar askerliğin teorik kısmını öğrenecek ve öğrendiklerini uygulamak için Ağustos ayında düzenlenen kamplara katılacaklardı. Yine bu derslerde kızlara ve erkeklere

---

⁵³¹ **Tebliğler Dergisi, Sayı: 21, Sıra No: 9/1344, Tarih: 31/05/1939.** Yabancı okullardaki Türk müdür yardımcılarının etkinliğini arttırmak için alınan benzer bir karar da şöyledir: Yabancı okulların orta ve lise bölümlerinde resmi makamlara yazılacak her türlü evrakın Türk müdür yardımcısı tarafından parafe edilmesine karar verilmiştir. **Tebliğler Dergisi, Sayı: 134, Tamim No: 684, Sayı: 9/3059, Tarih: 11/08/1941.**

⁵³² Askerliğe Hazırlık dersi, 1926-1927 eğitim-öğretim yılında müfredata girmiş ve 2012 yılına kadar, Milli Savunma dersleri ya da Milli Güvenlik dersleri gibi farklı isimler adı altında okutulmaya devam etmiştir. 1947'de dersin adı değiştirilmiş ve ders kapsamındaki zorunlu pratik eğitim ile kamplara gidiş kaldırılmıştır. Bu ders, topyekün savaş veya ordu-millet gibi düşüncelerden hareketle ders müfredatlarına dahil edilmiştir. Başlangıçta erkek liselerinde ve erkek öğretmen okullarında zorunlu olan bu ders, zamanla mesleki liseler ve tüm ortaokullardaki erkek öğrenciler için de mecburi hale getirilmiştir. Erkek öğrencilere bu derslerde Cemil Tahir'in hazırladığı ve ilk baskısı Malumat-ı Askeriye Dersleri adıyla yayınlanan, ikinci baskısı ise Askerliğe Hazırlık Dersleri olarak değişen kitap okutulmuştur. Bu kitapta yer alan bazı başlıklar şöyledir: Ordu kurumu, ordu teşkilatı, silahlar, topoğrafya, atış ve askeri terbiye. Bkz. Müzeyyen Ezel Ünal, "Erken Cumhuriyet Dönemi'nde Gençliğin Militarizasyonu: Askerliğe Hazırlık Dersleri", **Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, c. 3, s.I (Mart: 2015): 81-87.

⁵³³ **Tebliğler Dergisi, Sayı: 5, Sıra No: 38 Tarih: 13/02/1939.** Kız öğrencilerin askerlik dersiyle ilgili alacakları ehliyetname hususunda alınan karar şu şekildedir: 7. ve 8. sınıfta askerlik dersini alarak başarılı olan kız öğrencilerin diplomalarına "Orta askeri ehliyetname almaya hak kazanmıştır" kaydı konulacak ve 9. ile 10. sınıftaki askerlik dersinden başarılı olanların diplomalarına da askerlik derslerinin 10. sınıf (dahil) programlarına kadar ders gördüklerine dair meşruhat verilecektir. **Tebliğler Dergisi, Sayı: 18, Sıra No: 134, Tarih: 12/05/1939.**

farklı askerliğe hazırlık ders kitapları okutulacaktı.⁵³⁴

1939 yılında Jessie Martin okuldaki öğrenci sayısını arttırmak amacıyla, okulun lise bölümüne kayıt yaptırmak isteyen öğrencilere bir kolaylık sağlamış ve ÜAKL'nin ortaokul kısmından mezun olmayan öğrencilerin de Üsküdar Amerikan Kız Lisesi'nde lise düzeyinde eğitim alabilmeleri için, Special Class (Özel Sınıf) denilen bir sınıf açmıştır. Bu bağlamda; ÜAKL dışında başka bir ortaokuldan mezun olan kızlar özel sınıfa alınıyor ve bu sınıf talepleri lise I sayılıyordu. Öğrenciler burada yoğun bir İngilizce programına tabi tutuluyorlardı. Bu sistem sadece altı yıl uygulanmış, istenen başarı çizgisi yakalanamadığı için 1945'de kaldırılmıştı.⁵³⁵ Bir bakıma bir intibak sınıfı olarak da nitelendirebileceğimiz özel sınıf programındaki başarısızlığın nedeni ise bu sınıfa kayıt yaptıran öğrencilerin yaşlarının büyük olmasının İngilizce öğrenmeyi güçleştirmesidir.

ÜAKL'de öğrenci sayısını arttırmak için bu tarz bir uygulamaya gidilmesin de 1939'da yaşanan iki gelişmenin belirleyici olduğu düşünülebilir. Öncelikle, 1939 senesi İkinci Dünya Savaşı'nın başladığı yıldır ve henüz Amerika savaşa girmemiş olsa da dünyanın pek çok bölgesinde olduğu gibi Amerika'da da harp tehdidi altında bir belirsizlik yaşanmaktadır. Mevcut ortamın ekonomik kaygılara sebebiyet vermesi kaçınılmaz bir durumdur. Bu şartlar altında Üsküdar Amerikan Kız Lisesi'nin yöneticileri de öğrenci sayısını arttırarak gelirlerini çoğaltmak istemişlerdir.

İkinci olarak, Türkiye'nin yabancı okullardan ayrılarak Türk okullarına kayıt yaptırmak isteyen öğrenciler hususunda almış olduğu kararların önemli bir etken olduğu ileri sürülebilir. Bu bağlamda; Türkiye tarafından alınan bir karara değinmek

---

⁵³⁴ Mustafa Gündüz, "Türk Eğitim Sisteminde Aşırı Militarist Uygulamanın Başlaması (1926-1947)", **Erdem İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi**, s. 71-72 (2017): 82. Kızlara okutulan Askerliğe Hazırlık Ders kitabının künyesi şu şekildeydi: Tahir Tipi, **Askerliğe Hazırlık I: Kızlar İçin**, (Ankara: Maarif Kitabevi):1941.

⁵³⁵ **Buluşma Dergisi**, s. 27 (Kış 2017): 55. Ayrıca; hazırlık sınıfındaki ve diğer yabancı okulların hazırlık sınıflarında İngilizce öğrenen talebenin ihzari sınıfı tamamladıktan sonra, sahip olduğu İngilizce yeterliliğinin seviyesine istinaden devam edecekleri sınıfın belirlenmesi hususunda problemler çıkmıştır. Bu doğrultuda; ilgili konuda izlenecek yol hakkında MEB tarafından bir düzenleme yapılarak, hazırlık sınıfını tamamlayan öğrencilerin devam edecekleri sınıf hususunda karar verilmiştir. Alınan karar şöyledir: "Yabancı okulların ihzari sınıflarında okuyan talebenin lisan öğrendikten sonra alınacakları sınıflar hakkında bazı tereddütler husule geldiği bu hususta bazı yanlışlıklar yapıldığı görüldüğünden şu noktalara dikkat zaruridir. Hazırlık sınıfında yeterli kadar lisan öğrenen talebe ilkokulu bitirerek geldiyse orta kısmın I. sınıfına herhangi bir sınıftan gelmişse tasdiknamesinin tekbül ettiği sınıfa alınması gerekir." **Tebliğler Dergisi**, Sayı: 26, Sıra No: 180. Ayrıca; ÜAKL'nin söz konusu hazırlık sınıfında okulun Türk mezunlarından 1936 mezunu Seniye Pakalın da 1942 yılında İngilizce tercüme dersleri vermiştir. **Alma-Mater**, (İstanbul: Çeltüt Matbaası, Fall-Winter 1973-1974): 41.

yerinde olacaktır. 7 Nisan 1939'da alınan karar şöyledir:

“Yabancı okulların hazırlık sınıfını okuduktan sonra Hususi Türk okullarına geçmek isteyen talebelerin yabancı okulun hazırlık sınıfındaki devamının devam müddetinde dikkate alınması ve bu gibi öğrencinin yabancı okullarda ihzari (hazırlık) sınıfa girmeden önceki tahsil durumlarına göre hakları olan sınıflara kabul edilmeleri ve resmi ve hususi okullarımıza girdikleri tarihten önce bu okullarda yapılmış olan sınavlardan muaf tutulmaları uygun görülmüştür.”⁵³⁶

Alınan bu karar ile Türk devleti yabancı okullardan Türk okullarına geçmek isteyen öğrencilere kolaylık sağlama yoluna gitmiş ve yabancı okullardan ziyade Türk okullarının öğrenciler tarafından tercih edilmesini sağlamak istemiştir.

Buna rağmen; Üsküdar Amerikan Kız Lisesi'nin öğrencileri arasındaki Türkler'in oranı giderek artmıştır. Ayrıca, okuldaki öğrencilerin etnik ve kültürel farklılıklarının okulun kültürel mozağindeki rolü, başka bir boyuta doğru evrilmeye başlamıştır. Bu değişimin, yapılan düzenlemeler ve genç Cumhuriyet'in bir nebze daha olgunlaşmış olması sebebiyle gerçekleştiği ileri sürülebilir. Bu durum okulun 1939-1940 ders yılına ait faaliyet raporunda şu şekilde ifade edilmiştir.

“Okul forması içinde ya da beden eğitimi kıyafetiyle, ya da okulun başka bir etkinliğine katılmak için hazırlanmış kızlar arasında sınıf, inanç ve mali durum ortadan kalkmaktadır. Bu, sadece dış görünüm için geçerli olmayıp, öğrencilerin bütünü, aralarındaki mutlu ve içten ilişkiden dolayı tek bir milliyetten ve tek bir dindenmiş izlenimini vermektedir. İlk yıl okutulan İngilizce kitaplarının birinin içindeki “Hangi millettensin?” sorusuna Ermeni ve Rum kızların cevabı, Türk kızlarının verdiği cevap kadar gururlu ve özgüvenli biçimde “Türküm” olmaktadır.”⁵³⁷

1940 yılına gelindiğinde okulun etnik dokusundaki çeşitliliğin gittikçe bütüncül bir yapıya evrildiği görülmektedir. Bunun dışında yine 1940'da Üsküdar Amerikan Kız Lisesi'nin ders programı bir kez daha revize edilmiş ve her bir sınıfın alacağı dersler haftalık bazda şu şekilde belirlenmişti.⁵³⁸

---

⁵³⁶ **Tebliğler Dergisi**, Sayı: 14, Sıra No: 104.

⁵³⁷ Johnson, age, 13.

⁵³⁸ **TTKK**, Sayı: 89, Tarih: 10/06/1940, 1-4. Ders programının değiştirildiği 1940 yılında okulun talimatnamesinde de değişiklikler yapılmıştır. Talimatnamenin değiştirilmesiyle ilgili karar için bkz. **TTKK**, Sayı: 38, Tarih: 27/02/1940.

Tablo 6: 1940-1941 Eğitim-Öğretim Yılı Üsküdar Amerikan Kız Lisesi Lise Kısımı Ders Programı

Dersler	Ders Saati		
	1. Sınıf	2. Sınıf	3. Sınıf
Edebiyat	5	5	5
Tarih	2	2	3
Coğrafya	2	2	1
Sosyoloji	-	-	2
Askerlik	2	2	2
Felsefe	-	-	4
İngilizce	6	3	4
Tercüme	-	-	1
Fransızca	3	-	-
Matematik	4	4	2
Biyoloji	-	1	-
Fizik	-	3	3
Kimya	3	2	1
Fizyoloji	2	-	-
Jeoloji	1	-	-
Ruhiyat	-	2	-
Usul-i Tedris	-	1	1
Çocuk Bakımı	-	-	2
Yemek Pişirme	-	2	-
Ev İdaresi	2	-	-
Daktilografi	-	2	2
Din Dersi (İhtiyari)	1	1	1
Beden Terbiyesi	1	1	1
Musiki	1	1	1
Toplam	35	34	36

Tablo 7: 1940-1941 Eğitim-Öğretim Yılı Üsküdar Amerikan Kız Lisesi Orta Kısım Ders Programı

Dersler	Dersler		
	1. Sınıf	2. Sınıf	3. Sınıf
Türkçe	6	5	4
Tarih	2	2	3
Coğrafya	2	2	2
Yurt Bilgisi	-	2	2
Askerlik	-	1	1
İngilizce	7	7	6
Tercüme	-	-	1
Fransızca	3	3	3
Matematik	5	4	4
Biyoloji	-	-	3
Nebat	-	-	1
Fen Bilgisi	3	4	-
Ev İdaresi	-	-	2
Yemek Pişirme	-	2	-
Ahlak Bilgisi	2	1	-
Biçki Dikiş	2	-	-
Din Dersi (İhtiyari)	1	1	1
Beden Terbiyesi	1	1	1
Musiki	1	1	1
Toplam	35	36	35

Tablodan anlaşıldığı üzere, öğrencilerin haftalık ders saati her yıl için 30 saatin üzerinde olmuştur. Her yıl sabit olan müzik ve beden terbiyesi dersleri ve seçmeli statüdeki din dersi müfredatın değişmeyen argümanlarıdır. Bu dersler, Üsküdar Amerikan Kız Lisesi'nde yetiştirilmek istenen “ideal insan” tipinin inşasında bir başka deyişle üretiminde başvurulan vasıtalar olarak da nitelendirilebilir. Bunlara ek olarak, ders programının bilimsel ağırlığı, derslerin alt dallara ayrılarak çeşitlendirilmesi ve İngilizce ile Fransızca derslerinin programda önemli bir yer tutuyor olması da okulun ders programı oluşturulurken, öğrencilerin yabancı dil konusunda ve akademik alanda iyi yetişmiş olmalarının amaçlandığının işaretidir. Ders programındaki dikkat çekici bir diğer nokta da, ev idaresi bölümüyle ilintili olan derslerin çeşitliliğinin ve haftalık ders saati sayısının azaltılmış olmasıdır. Bu uygulamayla 1936 yılında müfredat programında yapılan değişiklik bir adım daha ileri götürülmüş ve öğrencilerin lise mezuniyeti sonrasında üniversite eğitimi alabilecek düzeye gelmeleri hususuna odaklanılmıştır.

Okulun yetiştirmiş olduğu öğrencilerle ilgili hedef değişikliğine giderek, bu doğrultuda ders programları hazırlıyor olması duruma göre davranım ile pragmatiklik olarak nitelendirilebileceği gibi, öğrencilerin çoğunun üniversite öğrenimi görmesine odaklanılması da ilerlemeci eğitim felsefesine bağlı olarak hareket edildiğinin bir kanıtıdır. Yapılan bu çalışmalarla 1940-1941 eğitim-öğretim yılında mezun olan 10 öğrencinin tümü doğrudan üniversiteye kayıt yaptırmıştır.

Okulun eğitim-öğretim faaliyetlerinin dinamik bir biçimde devam ettiği Mayıs 1941'de Amerikan devlet yönetiminden gelen bir emir doğrultusunda, okul geçici olarak kapatılmıştır.⁵³⁹ Bu arada Bayan Jessie Martin ABD'ye geri dönmüş ve Bayan Gladys Lucas⁵⁴⁰ 1944 yılına kadar onun yerine müdür vekili olarak görev yapmıştır.

Jessie Martin'in yerine vekâleten Bayan Lucas'ın seçilmesinde Üsküdar'a gelmeden önce, Gedikpaşa ve Merzifon Amerikan Kolejleri'nde uzun yıllar İngilizce öğretmenliği yapmış tecrübeli bir isim olmasının etkisi olmuştur. Bayan Lucas, 1941 ile 1944 yılları arasında yürüttüğü vazifesi sırasında, eğitim-öğretim faaliyetlerini sürdürebilmek için, Üsküdar Amerikan Kız Lisesi'nin öğretmen kadrosuna bazı öğretmenleri dahil etmiş, bu personelin bir kısmı savaş nedeniyle kısa bir süre sonra Üsküdar'dan ayrılmıştır. Bu süreçte okulun Türk mezunlarının yine kendi okullarında öğretmen olarak istihdam edilmesi yoluna gidilmiş ve bu bağlamda, 1936 mezunu Seniye Pakalın ÜAKL'de İngilizce derslerini vermeye başlamıştır. Bunun

---

⁵³⁹ Bu dönemde Türkiye sınırları dâhilinde geçici olarak veya devamlı suretle kapatılan pek çok yabancı okul bulunmaktadır. Bu nedenle, söz konusu okullarda öğrenim gören talebelerin mağdur olmamaları için, Türk Hükümeti tarafından bazı kararlar alınmıştır. Bahsi geçen kararlar şöyledir:

Yabancı Okulların asıl sınıflarına devam eden öğrencilerin Türk okullarındaki mukabil devrelerin sene bakımından mukabil sınıflarına sınavsız kabulü,

Yabancı Okulların her hangi bir devresinde Türk Okulları'nın aynı devresine göre sene bakımından ileri bir sınıfta bulunanların nakil hususunda ileri sayılmaları,

Yabancı Okulların hazırlık sınıflarında bulunanların hazırlık sınıfına girmeden önceki tahsilleri dikkate alınarak Türk Okulları'nda a firkasına göre gerekli olan sınıfta sınavsız kabulü uygun görülmüştür. **TTKK, Sayı: 108 Tarih: 18.06.1940.**

⁵⁴⁰ Gladys Emili Lucas (1904-1984): 25 Ağustos 1904 tarihinde Londra'da dünyaya gelmiş ve bütün öğrenim hayatını Londra'da sürdürmüştür. 1925'de Londra Üniversitesi'nden mezun olmasının akabinde Bayan Putney tarafından İstanbul'a davet edilmiştir. Burada, 1925 ile 1928 yılları arasında Gedikpaşa Amerikan Koleji'nde İngilizce öğretmenliği yapan Bayan Lucas Dünya Ekonomik Buhramı'nın çıkması nedeniyle İngiltere'ye geri dönmüştür. Sonrasında yine İstanbul'daki ilk görev yeri olan Gedikpaşa Amerikan Koleji'ne gelmiş ve 1932 ile 1936 arasında dört yıl süreyle İngilizce öğretmenliğine devam etmiştir. Gedikpaşa'yı takiben Merzifon Koleji'nde görev yapmış buradaki iki yıllık hizmetinin ardından 1938 ile 1946 arasında Üsküdar'da öğretmenlik yapmıştır. Bayan Lucas, Üsküdar'daki görev süresinin tamamlanmasının sonrasında Tripoli İstasyonu'na gitmiş, 1953 yılında buradan ayrılarak İngiltere'ye geri dönmüş ve 1984'te yaşamını yitirmiştir.

<http://www.dlir.org/archive/orc-exhibit/items/show/collection/12/id/17221>. [08.08.2018].

dışında okulun eğitimci kadrosuna Merzifon Anadolu Koleji'nde İngilizce öğretmenliği yapan, Mary Ingle de dahil olmuştur.

Bayan Lucas, müdür vekilliği yaptığı üç yıl süresince okulu ayakta tutmayı başarmış bunu yaparken de okul mezunlarından ve kapanan Amerikan Koleji öğretmenlerinden istifade etmiştir.

İkinci. Dünya Savaşı'nın yaşandığı bu dönemde okulda öğrenim hayatını sürdüren ve Türkiye'nin ilk kadın kardiyoluğu olan Prof. Dr. Sabahat (Kaymakçalan) Tuluy 1940'lı yıllarda ÜAKL'de yaşananlara dair izlenimlerini şöyle aktarıyor:

“Savaş yıllarında her evde saat 23.30'da ışıklar söndürülürdü. Yatılı öğrenciler saat 21.00'de yatakhaneye gider ve 21.30'da yataklarında olurlardı. Bir hanım görevli yatakhaneleri dolaşır, kontrol ederdi.

Bina içinde yerlere kâğıt vs. atmak ve okulda yirmi dört saat Türkçe konuşmak yasaktı. Cebe sığacak kadar küçük bir defter vardı. Türkçe konuşan yakalanırsa deftere ismi yazılır ve defter gizlice Türkçe konuşana verilir. Akşam defter en son kim de kaldıysa, ceza olarak sınıf hocası ertesi gün o öğrenciden nadir olarak kullanılan kelimeler ile on cümle yazmasını isterdi. Ön bahçede Round House diye sosyal bir bina bulunur ve isteyenler burada piyano eşliğinde dans ederlerdi.

Mezun olunan yıl [Sabahat Kaymakçalan'ın mezun olduğu ders yılı 1942-1943] üniversite sınavına girmeden önce başka bir lisede olgunluk sınavına girilirdi. O yıl ben Pertevniyel Lisesi'nde olgunluk sınavına girdim. Sınav soruları Ankara MEB'den gelirdi.”⁵⁴¹

Bu noktada, okulda disiplin ilkesinin gelenek haline geldiğini ve öğretim yöntemlerinde farklı metotların denenmesinden kaçınılmayarak, yenilikler yapıldığını dile getirmek mümkündür.

Bahsi geçen günlerde, Bayan Jessie Martin ile Bayan Lindsley Türkiye'ye dönmek için Amerika'dan ayrılmış ve 1 Kasım 1943'te yola çıkan iki bayan öğretmen 11 Şubat 1944'de Üsküdar'a ulaşmışlardı.⁵⁴²

Bayan Martin'in görevinin başına döndüğü günlerde, Türkiye II. Dünya Savaşı'nın ağırlığını gittikçe daha fazla hissetmeye başlamıştı. Şöyle ki; Mihver ve Müttefik kuvvetleri özellikle, 1943 yılı itibarıyla Türkiye'yi kendi taraflarında savaşa sokmak amacıyla ülke üzerinde uyguladıkları baskının şiddetini arttırmışlardı. Adana ve Kahire Konferansları gibi görüşmeler ile Türkiye'yi kendi tarafına çekmeye çalışan devletlere karşı Türkiye bir nevi “denge oyunu”⁵⁴³ yürüterek savaş dışı kalmayı uzunca bir süre başarmış, Almanya'nın yenileceği kesinleştiğinde 23 Şubat 1945'de Almanya'ya savaş ilan etmişti.

⁵⁴¹ **Buluşma Dergisi**, s. 27 (Kış 2017): 85.

⁵⁴² Linder, **age**, 72.

⁵⁴³ Selim Deringil, **Denge Oyunu**, 4. bs. (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2009).

Bu şartlar altında Türkiye'ye geri dönen Bayan Martin, okulun tam yetkili müdürü olarak göreve başladı. Ardından, savaşın sona erdiği 1945 yılında okulda bazı değişiklikler oldu. Bu bağlamda, Bayan Gladys Lucas Türkiye'den ayrılarak, Suriye'ye gitmiş, Bayan Fletcher emekli olmuş ve Bayan Dorothy Bletter altı yıl boyunca sanat ve İngilizce dersleri verdikten sonra, Board'un yayınevi olan Redhouse'da yazar olarak görev yapmaya başlamıştı. Keza Bayan Bletter kendi imkanlarıyla Üsküdar Amerikan Kız Lisesi'nin yanında bir bina inşa ettirmiş ve Çalidere olarak isimlendirilen bu yapı onun tarafından, Sağlık ve Eğitim Vakfı (SEV)'na bağışlanmıştı.⁵⁴⁴

Ayrıca; Bayan Martin savaşın nihayete erişinden 1949 yılına kadar, okuldaki ikinci müdürlük dönemi faaliyetlerini icra etti. Bu süreçte, Üsküdar Amerikan Kız Lisesi'nin müfredat programını ve kampüsünü geliştirmek için ortaya koyduğu çalışmalarla, okulun günümüzdeki eğitim-öğretim sistemine ve modern görünümüne kavuşması noktasında etkin bir rol üstlendi. Bu bağlamda; 1946 ve 1947'de okul müfredatında yeni düzenlemeler yapıldı.⁵⁴⁵ 1905'de yanan Barton Hall Binası'nın yeniden inşa edilmesi sağlandı.⁵⁴⁶

Jessie Martin, okulu bir yenilenme sürecine sokarken, Dünya Savaşı'nın sona ermesi ile ABD ve Türkiye arasındaki ilişkiler artmıştı. Truman Doktrini ve Marshall Planı ardından gelen Demokrat Parti Dönemi'nde ABD ile ilişkiler yoğunlaşmıştı. Nihayet, Kore Savaşı ve özellikle Türkiye'nin NATO'ya girişiyle genel olarak tüm Amerikan okullarına duyulan ilgi arttı. Yanı sıra Üsküdar Amerikan Kız Lisesi de Türkiye'nin önde gelen prestijli kız okullarından biri olmaya devam etmekteydi.

Bu nedenle, 1955 yılı itibariyle, okula başvuran öğrenciler bir sınava tabi tutulmaya başlandı. Türkiye'deki Board okullarının müdürleri tarafından hazırlanan bu imtihan, başvuranlar arasında en başarılı olanları belirleyip, okula onların girmesini sağlamak için uygulanıyordu.

---

⁵⁴⁴ Linder, *age*, 73-74.

⁵⁴⁵ ÜAKL'nin 1946 yılı müfredat programı için bkz. Ek. 13. 1947 yılında ÜAKL'nin müfredatına resim dersinin eklenmesi hususundaki karar için bkz. Ek. 14.

⁵⁴⁶ Barton Hall'un yeniden inşası için, "American Collage for Girls" ün Üsküdar'daki binaları kullandığı dönemde de izin talebinde bulunulmuştur. İlgili izin talepleri için bkz. **BOA**, Y.A.RES 136/38; **BOA**, Y.A.RES 146/2. ÜAKL'nin yanan binasının laboratuvar ve beden eğitimi salonu yapılması için gerekli olan onarıma izin verilmesi hususundaki karar için bkz. **BCA**, Fon: 30-18-1-2 Kutu: 112 Gömlek: 83, Sıra No: 20.

Öğrenci sayısı arttıkça okulun binalarının yenilenmesi ve donanımının tamamlanması ihtiyacı doğdu. Bu bağlamda, 1946'da başlatılan yeniden inşa süreci 1950'lerde de devam etti. Kampüs arazisindeki Emir Konak yeniden inşa edildi. Harap durumdaki Çam Konak yıktırıldı. Ardından Martin Hall binası açıldı. Yine 1954'de ahşap olan yatakhane binasının yıktırılarak yeniden yapılması hususunda resmi makamlardan izin alındı.⁵⁴⁷ Akabinde yeni yatakhane inşa edildi. Böylece, yeni sınıflara ve ek binalara kavuşan ÜAKL'de ayrıca, çiftlik ambarı bir kır evine dönüştürüldü. Bu binaya Bayan Kinney'in anısına ithafen Kinney Cottage adı verildi. Okul kampüsünün modern bir görünüme kavuşması için atılan son adım Huntington binasının inşa edilmesi oldu.

1962 yılına gelindiğinde ise Amerikan Board Teşkilatı tüm dünyadaki faaliyetlerini sonlandırıp, Türkiye'deki kurumlarının yönetimini United Church Board for World Ministries (UBCWM)'e devretme kararı aldı. Okulun sorumluluğu bir süre UBCFM'de kaldıktan sonra, ÜAKL'nin yönetimini Winder Church Ministries of the United Church of Christ (UCC) üstlendi. Bu teşkilatın kendisine bağlı kurumları yerli kuruluşlara devretme kararı almasının akabinde, 1968'de İzmir Amerikan Koleji, Tarsus Amerikan Koleji, Talas Amerikan Ortaokulu ve Üsküdar Amerikan Lisesi mezunları tarafından Sağlık ve Eğitim Vakfı (SEV) kuruldu. Kademeli olarak Board'un Türkiye'deki kurumlarının yönetimini üzerine alan SEV, günümüzde de Üsküdar Amerikan Lisesi'nin idaresinden sorumludur.

Okulun idaresi hususunda yaşanan bu değişimlerin yanında 1981'de önemli bir yenilik daha oldu. Kuruluşundan itibaren gündüzcü talebelerle birlikte yatılı öğrencilere de eğitim veren okulda yatılılık sistemi kaldırıldı.

Yine gelenek haline gelmiş bir uygulama olan kız okulu olma özelliği de 1990'da terk edildi. Bu bağlamda, hazırlık sınıfına ilk kez 54 erkek öğrenci alındı. Bunu takiben 1997 yılına gelindiğinde tüm sınıflarda karma eğitime geçildi ve okulun adı Üsküdar Amerikan Lisesi (Üsküdar Amerikan Akademi /ÜAA) olarak değiştirildi. Aynı yıl, Türkiye'de sekiz senelik ilköğretim sistemine geçilmesinin akabinde, okul ortaöğretim kademesini kapattı. Böylelikle, ortaokul seviyesinde bir boşluk ortaya çıktı ve bu boşluk SEV tarafından, lisenin kampüsünde SEV İlköğretim Okulu'nun açılmasıyla telafi edildi.

---

⁵⁴⁷BCA, Fon Kodu: 30-18-1-2 Kutu:136 Gömlek No: 65, Sıra No:5.

Günümüzde Sağlık ve Eğitim Vakfı'nın idaresi altında eğitim faaliyetlerini sürdüren Üsküdar Amerikan Lisesi'nin öğrencileri üniversiteye giriş sınavlarında yüksek puanlar alarak ülkemizin önde gelen üniversitelerinde eğitimlerine devam etmektedirler. ÜAL'nin mezunlarının birçoğu da yurt dışındaki seçkin üniversitelere kabul edilmektedirler.

5. SONUÇ

Osmanlı coğrafyasında, Katolik ve Protestan pek çok misyoner teşkilatı faaliyet göstermişti. Misyoner örgütleri içinde en yaygın misyon ağını kuran ve bilhassa Osmanlı tebaası Gregoryen Ermeniler üzerinde kültürel, sosyal, ekonomik ve siyasi nüfuzu en etkin olan misyoner teşkilatı ise American Missions Board of Commissioners for Foreign (ABCFM) olmuştur. Bu teşkilata mensup misyonerler ilk defa 1820’de Osmanlı topraklarına ayak basmışlardı. Bireysel olarak faaliyetlerde bulunan bu öncü misyonerleri zamanla, nesilden nesile misyonerlik yapacak olan misyoner aileleri takip etmiştir. Osmanlı sınırları içinde batıdan doğuya ve kıyı kesimlerden iç kesimlere doğru teşkilatlanıp, faaliyetlerini sürdüren bu misyonerler, Osmanlı coğrafyasının dört bir yanında misyon istasyonları kurmuşlardı. Bu kuruluş aşamalarında ve buralardaki faaliyetleri sırasında karşılaştıkları etnik grupları onların yaşam biçimlerini ve buralarda misyon adına yapılması gerekenleri ve yaptıkları bütün çalışmaları ayrıntılı bir biçimde düzenli olarak kaydetmişlerdi.

Board’un hayata geçirdiği istasyonlardan biri de İzmit İstasyonuydu. Misyonerlerin İzmit ve çevresine yönelmelerinin temel nedeni, buradaki Ermeni nüfusunun yoğunluydu. Misyonerlerin buradaki faaliyetlerinin odağında ise büyük oranda Bahçecik yer aldı. Amerikan Board’un henüz 1830’lu yıllarda başladığı Bahçecik’teki çalışmaları 1916 yılına kadar sürdü.

Protestan misyonerlerin Bahçecik’te eğitim alanında ortaya koyduğu faaliyetlerin önemli bir örneği Bahçecik Ermeni Kız Okulu olacaktı. Tarihi serüveni, Amerikan Board’un Batı Türkiye Misyonu’nun üç önemli merkezi olan Bahçecik, Adapazarı ve İstanbul’a dayanan bu okul günümüzde Üsküdar Amerikan Lisesi adıyla eğitim faaliyetlerine devam etmektedir.

Bahçecik’te yatılı birkız okulu olarak kurulan Üsküdar Amerikan Lisesi bir buçuk asıra yaklaşan tarihi boyunca; Osmanlı İmparatorluğu’nun son dönemlerini ve yıkılışını, Kurtuluş Savaşı’nı, Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşunu ve II. Dünya Savaşı’nı görmüştür. Söz konusu kaotik zamanlarda her türlü değişime uyum

sağlayarak, ayakta kalmayı başarmış ve bugünlere ulaşan nadir yabancı eğitim kurumlarından biri olmuştur.

Misyonerlerin ve kurumun bu kritik süreçlerden en az hasarla çıkmayı başarmasının nedenleri ise, pragmatik, yenilikçi olma, ilerlemeci, değişime uyum sağlama gibi ilkeler doğrultusunda geliştirdiği kurumsal kimliğidir.

Okulun işleyişi ile eğitim-öğretim faaliyetleri konusunda şu hususlar öne çıkmaktadır: İlk yıllarda okulun öğretmen kadrosu sadece Board mensubu bayan misyonerlerden oluşurken, ilerleyen dönemlerde yerel halk olan Ermeniler de okulun öğretmenleri arasında yer almış ve yıllarca görevlerine devam etmişlerdir. Bu durum, misyonerlerin en önemli hedef kitleleri olan Ermenileri çalışma sistemleri içine dahil ettiklerini ve onlarla nitelikli bir dayanışma içerisinde olduklarını göstermektedir. Aynı durum 1930'lu yıllar itibariyle okulun Türk mezunları arasında da görülecektir. Bu bağlamda; okulda öğretmenlik ya da müdürlük yapmış olan Semiha Malatyalıoğlu, Vedia Arnas Ketenoğlu, Fatma Ramazanoğlu, Şenel Tüzün, Esin Hoyi, Behice Kaplan ve Funda Cüceloğlu gibi isimler öne çıkmaktadır.

Okulun öğretmenleriyle ilgili dikkat çekici diğer bir nokta ise, ekonomik kriz ya da savaş şartları gibi zorlayıcı koşullarda bile Board çatısı altındaki diğer okullardan gelen özverili öğretmenlerin Üsküdar Kız Lisesi'nde görev yapmalarıdır. Zaman içerisinde faaliyetlerini sonlandıran Gedikpaşa Karma ve Merzifon Amerikan Kız okullarının öğretmenleri de öğrencileriyle birlikte ÜAKL'ye katılmışlardır. Bu durum aynı ideal doğrultusunda faaliyette bulunan okullar arasındaki dayanışmanın ve personel rotasyonunun güzel bir örneğidir.

Okulun eğitim sistemi hususundaki dikkat çekici bir özelliği de müfredatına şöyle yansımaktadır. Öğrenciler yoğun İngilizce ve pozitif bilimlerden oluşan bir ders programı çerçevesinde eğitim görürlerken, programlarında başından beri din dersi ve Kitab-ı Mukaddes yani İncil dersi yer alıyordu. Bu durum, okulun misyonerlik bağlamında hedeflerinden vazgeçmediğinin bir kanıtıydı. Tevhid-i Tedrisat sonrası din derslerinin ders programlarından çıkarılmasına müteakip okulda Pazar günleri sadece İngilizce konuşulan bireysel sohbetlerin yapılması da bu doğrultuda değerlendirilebilir.

Okulun eğitim-öğretim faaliyetleri kapsamında ele alınacak bir nokta da Adapazarı'nda faaliyet gösterdiği dönemde liseye bağlı anaokulunun kurulmasıdır.

Böylelikle, her kademedede sınıf açılmış ve her yaş grubundan öğrenciokulun talebeleri arasında yer almıştır. Bu gelişmeyle kurum içinde sistemsel bir bütünlük de sağlanmış oluyordu. Nitekim, bu bağlamda hedef kitle, henüz küçük yaşlardan etki altına alınarak yoğurulmuş oluyordu.

Okulun dikkate şayan bir özelliği de Adapazarı yıllarında yerli mütevellî heyetlerine yönelmesidir. Amerikan Board tarihinde ilk kez yaşanan bu gelişme, okulun bölgedeki Ermeniler tarafından desteklendiğinin ve ne kadar kabul gördüğünün bir işaretidir. Bu husus ayrıca, misyonerlerin sıra dışı bir durumla karşı karşıya kaldıklarında kurumlarını teslim edecekleri güvenilir kişileri sistemlerine dahil ettiklerini de göstermektedir.

Kolejin Ermenilerle olan bu bağı, Merzifon Anadolu Koleji gibi okullarda görülen ayrılıkçı Ermeni faaliyetlerini destekleme biçimine evrilmemiştir. Okul yöneticileri Bahçecik ve Adapazarı yıllarına rastlayan Ermeni olaylarında gelişmelerin dışında kalarak, merkezlerine yazdıkları raporlarda da objektif bir duruş sergilemişlerdir.

Okul yöneticileri devletle olan bütün ilişkilerinde hem Osmanlı döneminde hem Cumhuriyet döneminde uzlaşmacı bir yol takip etmişlerdir. Lozan Antlaşması'nın imzalanmasını takiben okulun akıbetinin ne olacağı konusundaki endişeleri, yine Türkiye'nin yabancı okullarda görevlendirilecek Türk öğretmenlerle ilgili kararı sonrasında yaşadıkları tereddütlere rağmen; bilhassa Tevhid-i Tedrisat ile başlayıp, tebliğler, yönergeler ve tamimlerle devam eden denetim altına alma girişimlerinde yapılan tüm düzenlemelere istisnasız uyum sağlamışlardır. Bu bağlamda, misyonerlerin, kolej için harcadıkları emeklerin heba olmaması amacıyla uzlaşmacı bir politika takip ettikleri düşünülebilir.

Okulun önemli bir özelliği de kızların eğitimi hususundaki başarısıdır. Öncelikle, ilk yıllarda okulda ağırlıklı olarak Ermeni kızlar öğrenim görmüştür. Okulda aldıkları eğitimin etkisiyle rasyonel düşünen, çağdaş, sorgulayıcı ve akılcı bakış açısına sahip bireyler olarak yetişmişlerdir. Bu değerlerin kızlar aracılığıyla yaşadıkları bölgelere aktarıldığı ve kendilerinin mensup oldukları cemaat içindeki kadınlara örnek oldukları savunulabilir. Yine okuldan mezun olan kızlar başlangıçta genellikle öğretmenlik mesleğine yönelmişlerdir. Böylelikle, Board'un öğretmen ihtiyacını da karşılamışlardır.

Zamanla okulda eğitim alan öğrenci profilinde değişimler olmuştur. Ermeniler'in dışındaki cemaatlerden de öğrenciler okula kayıt yaptırmışlar, özellikle Cumhuriyet'in ilanını takiben okuldaki Türk öğrenci sayısı da artmıştır. Öğrencilerin etnik ve dini dağılımındaki bu çeşitlilik öğretmenler arasında da gerçekleşmiş ve okul çoğulcu bir yapıya kavuşmuştur.

Öğrenci ve öğretmen yapısında meydana gelen bu çeşitlilik, gelişen teknoloji ve değişen ihtiyaçların da etkisiyle mezun öğrencilerin meslek seçimlerine de yansımıştır. Okul mezunları arasında meşhur olan çok sayıda isim yer almamakla birlikte kurumun geçmişten günümüze kadar verdiği mezunlar ülkemizin ekonomik, sosyal ve kültürel hayatında önemli görevler üstlenen bireyler olmuştur.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Bab-1 Ali Evrak Odası (B.E.O.)

Cevdet Askeriye (C. AS)

Cevdet Maliye (C. ML)

Dahiliye Nezareti Muamelat (DH.TMK.M)

Dahiliye Nezareti Muhaberat-1 Umumiye İdaresi (DH.MUI.)

Dahiliye Nezareti Şifre Kalemi (DH.ŞFR)

Darbhane Hatt-1 Hümayun (D.DRB.HAT)

Hariciye Nezareti Siyasi Kalemi(HR.SYS)

Hariciye Nezareti Tercüme Odası (HR.TO.)

İrade Hariciye (İ. HR)

Maarif Nezareti Mektubi Kalemi (MF.MKT)

Meclis-i Vükela Mazbataları (MV.)

Sadaret Mektubi Kalemi Mühimme Odası (Kalemi) Belgeleri (A. MKT.MHM)

Sadaret Name-i Hümayun Evrakı (A.DVN.NMH)

Yıldız Esas Evrakı (Y.E.E)

Yıldız Kamil Paşa Evrakı (Y.EE.KP)

Yıldız Perakende Meşihat Dairei Maruzatı (Y.PRK MŞ)

Yıldız Perakende Hariciye Nezareti Maruzatı (Y.PRK.HR)

Yıldız Resmi Maruzat (YA.RES)

Yıldız Perakende Tahrirat-ı Ecnebiye ve Mabeyn Mütercimliği (Y.PRK.TKM)

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Başbakanlık Kararlar Daire Başkanlığı (30-18-1-2)

Amerikan Board Arşivi

Alma-mater

American Board Archive (ABA)

American Board Pamphlet Collection

American Board Periodical Collection

Annual Station Reports (ASR)

Life and Light for Woman

Memoranda

Papers of the American Board Commissioners for Foreign Missions (PABCFM)

Reports of the ABCFM

Sürelî Yayınlar

Buluşma Dergisi

The Orient

The Missionary Herald

Üsküdar Amerikan Lisesi Broşürü

Resmi Yayınlar

Düstur

Talim Terbiye Kurulu Kararları

Tebliğler Dergisi

Kutsal Metinler

Luka İncili

Markos İncili

Matta İncili

Yuhanna İncili

Kitaplar

Açıkses, Erdal. **Amerikalılar'ın Harput'taki Misyonerlik Faaliyetleri**. Ankara: TTK, 2003.

Ahmet Cevdet Paşa. **Tarih-i Cevdet**. Ankara: TTK, 2018.

Akgün, Seçil. **General Harbourd'un Anadolu Gezisi ve Ermeni Meselesine Dair Raporu**. İstanbul: Kervan Kitapçılık, 1981.

Aksu, Ayşe. **Robert Kolej'in İzinde Türkiye'de Amerikan Misyonerliğinin Eğitim Stratejisi**. İstanbul: Dergah Yayınları, 2017.

_____. **Osmanlı'da İki Amerikalı Misyoner**. İstanbul: Dergah Yayınları, 2015.

Alan, Gülbadi. **Osmanlı İmparatorluğu'nda Amerikan Protestan Okulları**. Ankara: TTK, 2015.

Alkan, Ö. Mehmet. **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri 1839-1924**. Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, 2000.

Anderson, Rufus. **History of the American Board of Commissioners for Foreign Missions in India 1796-1880**. Boston: Congregational Published Society, 1874.

_____. **Memorial Volume of the First Fifty Years of the American Board of Commissioners for Foreign Missions**. Boston: Published the Board, 1863.

- Andresyan, Hrand Der. **Polonyalı Simeon'un Seyahatnamesi (1608-1619)**. çev. Saro Dadyan. İstanbul: Everest Yayınları, 2013.
- Arıĝ, Ayten Sezer. **Atatürk Dönemi'nde Yabancı Okullar (1923-1938)**. Ankara: TTK, 2014.
- Armaoĝlu, Fahir. **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)**.4. bs. İstanbul: Alkım Yayınevi, 2006.
- _____. **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995**. 15. bs. İstanbul: Alkım Yayınevi, 2005.
- _____. **Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri**. Ankara: TTK, 1991.
- Arpee, Leon. **The Armenian Awakening: A History of the Armenian Church, 1820-1860**. Chicago: University of Chicago Press, 1909.
- Ata, Bahri. **Ignatius Loyala ve Cizvit Okulları'nın Eğitim Anlayışı**. Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2016.
- Atatürk, Mustafa Kemal. **Nutuk**. Ankara: Devlet Basımevi, 1938.
- _____. **Nutuk**. Atatürk'ün Bütün Eserleri. c. 19 İstanbul: Kaynak Yayınları, 2006.
- Atay, Falih Rıfki. **Çankaya**. İstanbul: Pozitif Yayınları, 2013.
- Aydın, Mahmut. **Monologdan Diyaloga**. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2001.
- Aydın, Mithat. **Bulgarlar ve Ermeniler Arasında Amerikan Misyonerleri**. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2008.
- Ayışığı, Metin. **Kurtuluş Savaşı Sırasında Türkiye'ye Gelen Amerikan Heyetleri**. Ankara: TTK, 2004.
- Balancar, Ferda. **Sessizliğin Sesi IV İzmitli Ermeniler Konuşuyor**. İstanbul: Hrant Dink Vakfı Yayınları, 2015.
- Bali, N. Rıfat. **Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri Bir Türkleştirme Serüveni (1923-1945)**. 8. bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 2010.
- Bartlett, Samuel C. **Historical Sketch of The Missions of The American Board in Africa**. Boston: Published by The Board, 1880.
- _____. **Historical Sketch of The Missions of The American Board in China**. Boston: Published by the Board, 1880.
- _____. **Sketch of the Missions of the American Board India and Ceylon**. Boston: Published by the Board, 1880._____. **Historical Sketch of the American Board in Turkey**. Boston: Published by the Board, 1878.
- Barton, James L. **Daybreak in Turkey**. 2. bs. Boston: Pilgrim Press, 1908.

- _____. **Amerikan Misyonerler Heyeti Sekreterinin Anıları Türkiye’de Gündoğumu.** İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2010.
- Bebbington, D. W. **Hıristiyanlık Tarihi.** çev. Sibel Sel, Levent Kınran. İstanbul: Yeni Yaşam Yayınları, 2004.
- Berkes, Niyazi. **Türkiye’de Çağdaşlaşma.** Ankara: YKY, 2012.
- Bıyıklıoğlu, Tevfik. **Atatürk Anadolu’da (1919-1921).** Hazırlayan: Nurer Uğurlu. c. 1. İstanbul: Çağdaş Yayınları, 2000.
- Bird, F. Michale. **Crossing Over Sea And Land.** Massachusetts: Hendrickson Publishers, 2010.
- Bird, Isaac. **Bible Work in Bible Lands or Events in the History of The Syria Mission,** Filedefiya: Presbyterian Board of Publication, 1872.
- Bond, Alvan. **Memoir of the Rev. Pliny Fisk Late Missionary to Palestine.** Boston: Crocker and Brewster, 1828.
- Bozkurt, Gülnihal. **Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu.** Ankara: TTK, 1989.
- Bölükbaşı, Ömer Faruk. **XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Darbhane-i Amire.** İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2013.
- Brewer, David Eddy. **What Next Turkey.** Boston: Taylor Press, 1913.
- Brown, David. **The Restoration of the Jews the History, Principles and Bearings of the Question.** Londra: 1861.
- Büyüktuğrul, Afif. **Osmanlı Deniz Harp Tarihi ve Cumhuriyet Donanması.** c. 3, İstanbul: Deniz Basımevi, 1983.
- Constitution, Laws and Regulations of the American Board of Commissioners for Foreign Missions.** Boston: The Board, 1853.
- Cox, Samuel S. **Bir Amerikan Diplomatın İstanbul Anıları.** çev. Gül Çağalı Güven. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2013.
- _____. **Prinkopo’da Tatlı Yaşam ve Prens Adaları.** İstanbul: AdalıYayınları, 2013.
- Çalışlar, İpek. **Halide Edib Biyografisine Sığmayan Kadın,** İstanbul: Everest Yayınları, 2010.
- Dabağyan, Panos Levon. **Türkiye Ermenileri Tarihi.** İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2006.
- Dalyan, Murat Gökhan. **XIX. Yüzyılda Amerikalı Misyonerlerin Hakkari Günlüğü 1830-1870.** Ankara: Öncü Kitap, 2012.

- Deringil, Selim. **Denge Oyunu**. 4. bs. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2009.
- Doğan, Nuri. **Cumhuriyet Öncesi Türk-Amerikan Ticaret Antlaşmaları**. İstanbul: Turan Yayıncılık, 1996.
- Earle, Edward Mead. **Bağdat Demiryolu Savaşı**. çev. Kasım Yargıcı. İstanbul: Milliyet Yayıncılık, 1972.
- Epstein, M. **The Early History of The Levant Company**. Londra: George Routledge&Sons Limited, 1908.
- Ergin, Osman. **Türkiye Maarif Tarihi**. c. 2. İstanbul: Osmanbey Matbaası, 1940.
- _____. **Mecelle-i Umur-ı Beleddiye**. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, 1995.
- Erhan, Çağrı. **Türk-Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri**. 2. bs. Ankara: İmge Kitabevi, 2015.
- Ertuğrul, Halit. **Azınlık ve Yabancı Okulları: Türk Toplumuna Etkisi**. İstanbul: Nesil Basım, 1998.
- Eryılmaz, Bilal. **Osmanlı Devleti'nde Millet Sistemi**. İstanbul: Ağaç Yayıncılık, 1992.
- Farnsworth, Wilson Amos. **Kapadokya'daki Amerikalı Misyonerlerin Bilinmeyen Tarihi (1853-1903)**. çev. Mehmet Şahin, İstanbul: Yapı kredi Yayınları, 2017.
- Fendoğlu, Tahsin. **Modernleşme Bağlamında Osmanlı-Amerika İlişkileri**. İstanbul: Beyan Yayıncılık, 2014.
- Fortna, C. Benjamin. **Mekteb-i Hümayun Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminde İslam, Devlet ve Eğitim**. çev. Pelin Siral İstanbul: İletişim Yayınları, 2005.
- Freely, John. **A History of Robert Collage, The American Collage for Girls and Boğaziçi University**. İstanbul: Yapı kredi Yayınları, 2000.
- Fuat, Mahmud. **Tabiiyet**. İstanbul: Derin Yayınları, 2006.
- Gencer, Ali İhsan, Ali Fuat Örenç, Metin Ünver. **Türk Amerikan Silah Ticareti Tarihi**. İstanbul: Doğu Kütüphanesi Yayınları, 2008.
- Girgin, Kemal. **Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemleri Hariciye Tarihimiz**. Ankara: TTK, 1992.
- Goodel, William. **Forty Years in the Turkish Empire or Memoirs of Rev. William Goodel D.D. Late Missionary of the ABCFM at Constantinople**. New York: Robert Carter and Brothers, 1876.
- _____. **Forty Years in The Turkish Empire or Memoirs of Rev. William Goodell, D. D.** New York: Robert Carter and Brothers, 1876.

- Goodsell, Fred Field. "The Dwight Family". **They Lived Their Faith**. Boston: ABCFM, 1961.
- _____. **You Shall My Witness**. Boston: ABCFM, 1959.
- Gökçen, Sabiha. **Atatürk'ün İzinde Bir Ömür Böyle Geçti**. Düzenleyen: Oktay Verel, Ankara: Türk Hava Kurumu Yayınları, 1982.
- Göksu Özdoğan, Günay. vd. **Türkiye'de Ermeniler Cemaat-Birey-Yurttaş**. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009.
- Gözübüyük, Eşref, Suna Kili. **Türk Anayasa Metinleri**. Ankara: İş Bankası Yayınları, 1985.
- Green Joseph, K. **Leaving the Levant for Fifty-One Years Resident in Turkey**. Boston: Pilgrim Press, 1916.
- Günay, Bekir. **Ermeni Tehciri İzmit, 1914-1920**. Kocaeli: Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2006.
- Günay, Nasuh. **Günümüz Türkiye'sinde Misyonerlik Faaliyetleri**. Isparta: Fakülte Kitabevi, 2005.
- Günay, Tuncer. **Misyoner Örgütleri ve Misyoner Faaliyetleri**. Ankara: Ankara Ticaret Odası Yayınları, 2004.
- Gündüz, Mustafa. **Osmanlı Eğitim Mirası: Klasik ve Modern Dönem Üzerine Makaleler**. Ankara: Doğu-Batı Yayınları, 2013.
- Gündüz, Şinasi. **Pavlus Hıristiyanlığın Mimarı**. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2001.
- _____. **Misyonerlik**. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2005.
- Hamlin, Cyrus. **My Life and Times**. 5. bs. Boston: The Pilgrim Press, 1893.
- _____. **Robert Kolej Uğrunda Bir Ömür**. çev. Ayşe Aksu. İstanbul: Dergah Yayınları, 2012.
- _____. **Türkler Arasında Türkiye'deki Misyonerlik Faaliyetleri ve Robert Kolej**. çev. Arzu Taşcan, İstanbul: Kahverengi Yayınları, 2015.
- Harman, Ömer Faruk. **Türkiye'de Misyonerlik Faaliyetleri**. Ankara: TDV Yayınları, 1996.
- Harris, Paul William. **Nothing But Christ: Rufus Anderson and the Ideology of Protestant Foreign Missions** New York: 1999.
- Haydaroğlu, Polat, İlknur. **Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar**. Ankara: Ocak Yayınları, 1993.
- Historical Sketch of the Anglo American Protestant Congregation Beyrut, Syria**. Beyrut: Printed at the American Mission Press, 1877.

- Hopkins, E.W.vd. **Tarihte ve Günümüzde Misyonerlik**. İstanbul: Örgün Yayınevi, 2006.
- Hyamson, Albert M. **British Projects for the Restoration of the Jews**. Toronto: Leeds Printed by Petty, 1917.
- İnal, Halil İbrahim. **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**. İstanbul: Nokta Kitap, 2007.
- İnalçık, Halil. Donald Quataert. **Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1300-1600**. c. 1 3. bs. çev. Halil Berktaş. İstanbul: Eren Yayıncılık, 2009.
- İnan, Uğur. **Osmanlı Devleti'nde Alman Protestan Misyonerlik Faaliyetleri**. Ankara: TTK, 2015. İnce Erdoğan, Dilşen. **Amerikan Misyonerlerinin Faaliyetleri ve Van Ermeni İsyanı (1896)**. İstanbul: IQ Sanat Yayıncılık, 2008.
- İpek, Nurdan. **Kutsanmış Topraklar Armaş ve Ermeniler**. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2006.
- Jamieson, Alan, G. **Lords of the Sea-A History of the Barbary Corsairs**. Londra: Relation Books, 2012.
- Johnson, Brian. **Yıllardır Süregelen Değişim Üsküdar Amerikan Lisesi'nin Kısa Bir Trihi Kuruluşu: 1873**. çev. Handan Akbulut Cingi. İstanbul: SEV Yayıncılık.
- Kahraman, Ali. **Dinler ve Misyonerler**. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2009.
- Karal, Enver Ziya. **Osmanlı Tarihi**. c. 5 Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2010.
- Karpat, Kemal. **Osmanlı Nüfusu (1830-1914)**. İstanbul: Timaş Yayınları, 2010.
- Kasalak, Kadir. **Milli Mücadele'de Manda ve Himaye Meselesi**. Ankara: TTK, 1993.
- Ketchum, Nıchard M. **The World of George Washington**. Amerika: American Heritage Publishing Company, 1974.
- Kevorkian, Raymond. **Ermeni Soykırımı**. 2. bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 2015.
- Kieser, Hans-Lukas. **İskalanmış Barış**. İstanbul: İletişim Yayınları, 2013.
- King, Jonas. **Jonas King: Missionary to Syria And Greece**. New York: American Tract Society, 1855.
- Kiskira, Konstantia. P. "19. Yüzyılın Çokuluslu İstanbul'unda Amerikan Misyonerleri", **19. Yüzyılın Çokuluslu İstanbul'unda Gayrimüslimler**, ed.Pinelopi Stathis, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999.

Kocabaşoğlu, Uygur. “Osmanlı İmparatorluğu’nda XIX. Yüzyılda Amerikan Matbaaları ve Yayımcılığı”. **Murat Sarıca Armağanı**. İstanbul: Aybay Yayınları, 1988.

_____. **Anadolu’daki Amerika**. 3. bs. İstanbul: İmge Kitabevi, 2000.

Koçu, Reşat Ekrem. **Osmanlı Muahedeleri ve Kapitülasyonlar 1300-1920 ve Lozan Muahedesi 24 Temmuz 1923**. İstanbul: 1934.

Kodaman, Bayram. **Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi**. Ankara: TTK, 1991.

Lefebvre, Maxime. **Amerikan Dış Politikası**. çev. İsmail Yerguz. İstanbul: İletişimYayınları, 2004.

Linder, Fay. **The History of Üsküdar American Academy 1876-1996**. İstanbul: SEV Yayıncılık, 2000.

Lovett, Richard. **The History of the London Missionary Society 1795-1895**. Londra: Oxford University Press Warehouse, 1899.

Lowe, John. **Medical Missions Their Place and Power**. New York: 1886.

Lowry, Heath W. **Türkiye Büyükelçisi Morgenthau’nun Öyküsünün Perde Arkası**. çev. Belkıs Torfilli. İstanbul: İsis Yayınları, 1991.

Malkoç, M. Numan. **Türkiye’de Protestanlık ve Protestan Kiliseleri**. İstanbul: Yalın Yayıncılık, 2011.

Manual for Missionary Candidates and for Appointed Missionaries Before Entering Their Fields. Boston: The Board, 1853.

McCarthy, Justin. **Ölüm ve Sürgün Osmanlı Müslümanlarının Etnik Kıyımı (1821-1922)**. çev. Fatma Sarıkaya. 2. bs Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014.

Morton, Daniel O. **Memoir of Rev. Levi Parsons First Missionary to Palestine From the United State**. 2. bs. Hortford: By Cooke and Packard Butler, 1830.

Near East Relief Hand book. Newyork, 1920.

Narin, Resul. **Ada’dan Pazar’a Sakarya**. 2. bs. Sakarya: Sakarya Ticaret ve Sanayi Odası Yayınları, 2015.

Nergararian, Grabed. **A Brief History of the Beginning of the Mission Work in Nicomedia**. Boston: Gazette Steam Printing House, 1885.

Nevins, Allan, Henry Steele Commager. **ABD Tarihi**. çev. Halil İnalçık. Ankara: Doğu-Batı Yayınları, 2015.

Oran, Baskın. **Türk Dış Politikası**. c. 1, 18. bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 2013.

Ortaylı, İlber. **Batılılaşma Yolunda**. İstanbul: Merkez Kitapları, 2007.

- _____. **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**. 30. bs. İstanbul: TimaşYayınları, 2010.
- _____. **Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu**. 6. bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 2004.
- _____. "Tanzimat Döneminde Tanassur ve Din Değişirme Olayları" **Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu'ndan Ayrı Basım**. Ankara: TTK, 1994.
- Oymak, İskender. **Metot ve Çalışma Alanları Açısından Türkiye'de Misyonerlik Faaliyetleri**. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2010.
- Öke, Mim, Kemal. **Ermeni Sorunu 1914-1923**. 7. bs. İstanbul: İrfan Yayıncılık, 2012.
- Öndeş, Osman. **II. Abdülhamid Devri Son Bahriye Nazırı Hasan Rami Paşa ve Hatıratı "Hamidiye Kahramanı Rauf Orbay'ın Tanıklığında"**. İstanbul: Alfa Yayınları, 2013.
- Öksüz, Hikmet, İsmail, Köse. **ABD Yüksek Komiseri Amiral Bristol'un Rapor ve Savaş Günlüklerinde Ermeni Meselesi (1919-1927)**. Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları, 2015.
- Özbay, Turgut. **Lozan'dan Sevr'e Türkiye**. Ankara: Anı Yayınevi, 2004.
- Özemre, Ahmet, Yüksel. **Din ve Misyonerlik**. İstanbul: Pınar Yayınları, 2004.
- Öztüre, Avni. **Nicomedia Yöresindeki Yeni Bulgularla İzmit Tarihi**. İstanbul: Çeltüt Matbaası, 1969.
- Özyüksel, Murat. **Osmanlı İmparatorluğu'nda Nüfuz Mücadelesi: Anadolu ve Bağdat Demiryolları**. İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2013.
- Pamuk, Şevket. **Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914**. 9. bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 2014.
- Patrick, Mary Mills. **Son Sultanların İstanbulu'nda**. çev. Ayşe Aksu, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2009.
- Poole, Stanley Lane. **The Life of the Right Honourable Stratford Canning**. Londra: Longmens Green and co. 1888.
- _____. **Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları**. 3. bs. çev. Can Yücel. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999.
- Purgstall Von Hammer, Joseph. **Büyük Osmanlı Tarihi**. Yayına Hazırlayan: Mümin Çevik. İstanbul: Milliyet Yayınları, 2007.
- Richards, Thomas C. **Samuel J Mills Missionary Pathfinder Pronter and Promoter**. Boston: Pligrim Press, 1906.

- Rops, Daniel H. **The Protestant Reformation**. çev. Audery Butler. Londra: J. M. Dent Sons, 1961.
- Said, Edward. **Şarkiyatçılık**. çev. Berna Ülner. İstanbul: Metis Yayınları, 2012.
- Sakaoğlu, Necdet. **Cumhuriyet Dönemi Eğitim Tarihi**. İstanbul: İletişim Yayınları, 1992.
- Sander, Oral, Kurthan, Fişek. **ABD Dışişleri Belgeleriyle Türk-ABD Silah Ticaretinin İlk Yüzyılı 1829-1929**. İstanbul: Çağdaş Yayınları, 1977.
- _____. **Siyasi Tarih İlk Çağlardan 1918'e Kadar**. 15. bs. İstanbul: İmge Kitapevi, 2006.
- Schauffler, William Gottlieb. **Autobiography of William G. Schauffler: for forty-nine years a Missionary in the Orient**. New York: Anson D. F. Randolph Company, 1887.
- Selek, Sabahattin. **Anadolu İhtilali**. c. 1 İstanbul: Kastaş Yayınları, 2004.
- Smith, Eli. **Researches of the Armenia: Including a Journey Through Asia Minor and into Georgia and Persia with a visit to the Nestorian and Chaldean Christians of Oormiah and Salms**. vol. I-II. Boston: Crocker and Brewster, 1833.
- Smith, George. **The Life of William Carey**. Londra: John Murray, 1885.
- Somel, Selçuk Akşin. **Gayrimüslim Okulları Nasıl Azınlık Okullarına Dönüştü**. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 2013.
- _____. **Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908) İslamlaşma, Otokrasi ve Disiplin**. çev. Osman Yener. İstanbul: İletişim Yayınları, 2010.
- Sonyel, Salahi. **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**. c. 1 Ankara: TTK, 2003.
- Spring, Gardiner. **Memoir of the Rev. Samuel J. Mills**. New York: J. Seymour, 1820.
- Stone, Frank A. **Sömürgeciliğin Hasat Mevsimi Anadolu'da Amerikan Misyoner Okulları**. çev. Ayşe Aksu. İstanbul: Dergah Yayınları, 2011.
- _____. **Academies for Anatolia University**. Londra: Press of America, 1984.
- Strong, E. William. **The Story of the American Board: An Account of the First Hundreded Years of the American Board of Commissioners for Foreign Missions**. Boston: Pligrim Press, 1910.
- _____. **Asiatic Turkey A Sketch of the American Board**. Boston: Pligrim Press, 1910.
- Şimşir, Bilal. **Lozan Telgrafları (1922-1923)**. c. I Ankara: TTK, 1990.
- Tanör, Bülent. **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**. 18. bs. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2009.

- Temple, Daniel. **Life and Letter of Rev. Daniel Temple for Twenty-Three Years a Missionary of the ABCFM in Western Asia.** Boston: Congregational Board of Publication, 1855.
- Tevetoğlu, Fethi. **Milli M¼cadele Yıllarında Kuruluşlar.** Ankara: TTK Yayınları, 1988.
- Tozlu, Necmettin. **K¼lt¼r ve Eğitim Tarihimize Yabancı Okullar.** İstanbul: Akçağ Yayınları, 1991,
- Tunaya, Tarık, Zafer. **T¼rkiye’de Siyasi Partiler.** c. 2, 4. bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 2010.
- Turan, S¼leyman. **Misyonerliğin Kurucusu Pavlus.** İstanbul: IQ Sanat Yayıncılık, 2006.
- T¼rkgeldi, Ali Fuat. **Mesail-i M¼himme-i Siyasiye.** c. 2, Yayına Hazırlayan: Bekir Sıtkı Baykal, Ankara: TTK, 1987.
- Uçar, Ahmet. **İslam D¼nyasında Misyoner Orduları.** İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2013.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. **Osmanlı Tarihi.** c. 3 Ankara: TTK, 1983.
- ¼çal, Turgay, Derek Malcolm. **Kilise Başlangıç Tarihine Giriş.** İstanbul: Haberci Yayınları, 2005.
- Vahapoğlu, Hidayet. **Osmanlı’dan G¼n¼m¼ze Azınlık ve Yabancı Okullar.** İstanbul: MEB Yayınları, 1997.
- Weber, Max. **Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhunu.** çev. Zeynep G¼rata 2. bs. Ankara: Ayraç Yayınevi, 1999.
- White, George E. **Anadolu Koleji.** çev. Cem Tarık Y¼ksel. İstanbul: Enderun Kitabevi, 1995.
- _____. **Bir Amerikan Misyonerinin Merzifon Amerikan Koleji Hatıraları.** çev. Cem Tarık Y¼ksel. İstanbul: Enderun Kitabevi, 1995.
- Yıldırım, Hayri. **Bursa Amerikan Kız Kolejinin Misyonerlik Davası.** İstanbul: Kum Saati Yayınları, 2011.
- Yıldız, Özg¼r. **Anadolu’da Amerikan Misyonerleri.** İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2015.
- Y¼ce, Rıfat. **Kocaeli Tarihi ve Rehberi.** Haz. Atilla Oral. İstanbul: Demkar Yayınları, 2007.

Makaleler

- Akça, Ümit. “Protestan Misyonerler ve Milli Devletlerin Doğuşu: Robert Kolej ve Bulgar Milliyetçiliği Örneği”. **Sosyoloji Konferansları**. s. 53 (2016): 275-301.
- Akgün, Seçil Karal. “Amerikalı Misyonerlerin Anadolu’ya Bakışları”. **OTAM**. s. 3 (1992): 1-16.
- Aksu, Ayşe. “Buzdağının Ötesi: Amerikan Board’un Kuruluşunda (1810-1825) ve İlk Faaliyetlerinde İngiliz Misyonerlerin Katkıları”. **Kutadgubilig**. s. 13 (2008): 293-316.
- _____. “İngiltere-Amerika-Osmanlı Hattında Lancaster Öğretim Sistemi”. **Değerler Eğitimi Dergisi**. c. 6, s. 16 (Aralık 2008): 29-67.
- _____. “Türkiye’de Yabancı Okullar Üzerine Yapılan Çalışmalar”. **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**. s. 12 (2008): 207-242.
- Akyüz, Yahya. “Abdülhamit Devrinde Protestan Okulları ile İlgili Orjinal İki Belge”. **Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi**. c. 3 (1970): 121-130.
- Alan, Gülbadi. “Amerikan Board’un Anadoludaki Teşkilatlanması Çerçevesinde Kayseri İstasyonu ve Uç İstasyonların Kuruluşu ve Gelişimi”. **IV. Kayseri ve Yöresi Tarihi Sempozyumu Bildirileri, 10-11 Nisan 2003**. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, 2003: 41-58.
- _____. “Protestan Amerikan Misyonerleri, Anadolu’daki Rumlar ve Pontus Meselesi”. **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**. s. 10 (2001): 183-208.
- Altuntek, Serpil. “İlk Türk Matbaasının Kuruluşu ve İbrahim Müteferrika”. **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**. c. 10, s. 1 (1993): 191-204.
- Arabacı, Hacı Murat. “Milli Mücadele’nin Hazırlık Safhasında Halide Edip Adıvar’ın Faaliyetleri ve Mustafa Kemal Atatürk”. **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**. s. 19. (2009): 271-296.
- Atasoy, Ekrem. “Başlangıcından Günümüze Türkiye’de Fransız Okulları”, **Synergies Turquie**. no: 8, (2015): 29-46.
- Aydın, Mehmet. “Hıristiyan Misyonerliğinin Başlangıcı, Gelişimi ve Hedefleri”. **Dinler Tarihçileri Gözüyle Türkiye’de Misyonerlik Sempozyum, 01-02 Ekim 2005**. Ankara: TÜDTAD, 2005: 35-47.
- Aydın, Mithat. “Amerikan Protestan Misyonerlerinin Ermeniler Arasındaki Faaliyetleri ve Bunun Osmanlı-Amerikan İlişkilerine Etkisi”. **XV. Türk Tarih Kongresi Bildirileri, 11-15 Eylül 2006**. Ankara: TTK, 2006: 88-92.

- Aydın, Mustafa. “Rus Filosu İstanbul’da”. **Osmanlı Araştırmaları**. c. XXXII (2008): 323-344.
- Bozan, Oktay. “Amerikan Misyonerlerinin Diyarbakır Vilayetine Gelişi ve Faaliyetleri”. **Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**. s. 13 (2015): 333-361.
- Buzpınar, Ş. Tufan. “Suriye ve Filistin’de Avrupa Nüfuz Mücadelesinde Yeni Bir Unsur: İngiliz Misyonerleri (19. Yüzyıl)”. **İslam Araştırmaları Dergisi**. s. 10 (2003):107-120.
- Cevzilliler, Erkan. Nilüfer Cevzilliler. “Van Vilayetinde Amerikan Misyonerlerine Ait Kurumlar”. **Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi**. s. 9 (2004): 168-180.
- Ceylan, Ayhan. “Tanzimat Dönemi Osmanlı Basım ve Yayımında Hukuki Düzen”. **Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları**. s. 1. (2006): 139-155.
- Çalık, Ramazan. Muzaffer, Tepekaya. “Birinci Dünya Savaşı Esnasında Anadolu’daki Salgın Hastalıklar ve Ermeniler”. **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**. s. 16 (2006): 205-228.
- Çatalbaş, Resul. “Young Men’s Christian Association’ın Türkiye’deki Faaliyetleri”. **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**. 55: 1 (2014): 101-122.
- _____. “Anglikan (İngiliz) Misyoner Teşkilatlar”. **Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**. c. 2, s. 2 (2012): 121-138.
- Çelik, Hülya. “Amerikan Misyonerleri’nin Kocaeli’de Eğitim Faaliyetleri”. **Uluslararası Gazi Akçakoca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri**, 2015: 1183-1191.
- Çetin, Atilla. “Maarif Nazırı Ahmet Zühtü Paşa’nın Osmanlı İmparatorluğu’ndaki Yabancı Okullar Hakkında Raporu”. **Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi**. s. 10-11 (1983): 189-211.
- Çetinkaya, Selma. Taner Bilgin. “Tehcir Kanunu ve İzmit Ermenileri”. **Kocaeli Belediyesi Uluslararası Karamürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri**, 2015: 1311-1321.
- Çolak, Kamil. “Mısır’ın Fransızlar Tarafından İşgali ve Tahliyesi (1798-1801)”. **SAÜ Fen Edebiyat Dergisi**. s. II (2008): 1-21.
- Dalyan, Murat Gökhan. “Amerikan Misyonerliğinde Kadın ve Kadının Rolü (Ortadoğu Örneği)”. **Turkish Studies**. Volume 6/2, Bahar (2011): 341-358.
- Danacıoğlu, Tamur, Esra. “Asahel Grant ve Nasturi Misyonu”. **Toplumsal Tarih**. s. 226 (2012): 56-64.
- _____. “Osmanlı İmparatorluğu’nda Amerikan Board Okulları ve Ermeniler”. **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**. c. 3, s. 10 (2000): 131-145.

- _____. “Anadolu’da Birkaç Amerikalı Misyoner (1820-1850)”. **Toplumsal Tarih**. s. 120 (2003): 76-79.
- _____. “Diyarbakır’da Amerikan Misyonerleri”. **Diyarbakır Müze Şehir**. Yay. Haz. M. S. Koz, E. N. İşli. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1999: 165-175.
- Demir, Cenk. “Amerikan Board Belgelerine Göre Talas Amerikan Kız ve Erkek Kolejleri”. **Turkish Studies**. Volume 7/4, Sonbahar s. 1409 (2012): 1405-1420.
- Engingün, İnci. “Amerika ve Halide Edip Adıvar”. **500.Yılında Amerika**. Yayına Hazırlayanlar: Recep Ertürk, Hayati Tüfekçioğlu. İstanbul: Bağlam Yayınları, 1992: 42-47.
- Erbaş, Ali. “Hıristiyan Misyonerliğine Genel Bir Bakış”. **Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**. s.7 (2003): 1-21.
- Erdem, Mustafa. “Türkiye’de Azınlıklara Yönelik Misyonerlik Faaliyetleri”. **Türkiye’de Misyonerlik Faaliyetleri**. 3. bs. ed. Ömer Faruk Harman, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005: 255-272.
- Erhan, Çağrı. “1830 Osmanlı-Amerikan Antlaşması’nın Gizli Maddesi ve Sonuçları”. **Bellekten**. c. LXII. s. 232 (1999): 455-463.
- _____. “1830 Osmanlı-Amerikan Antlaşması”. **Bellekten**. c. LXII. s. 234 (1998): 464-465.
- Findley, Carter V. “Sir James W. Redhouse 1811-1892 The Making of a Perfect Orientalist”. **Journal of the American Oriental Society**. c. XCIX/4 (October-December, 1979): 573-600.
- Fleischman, Ellen. “Evangelization or Education: American Protestant Missionaries, The American Board, And The Girls And Women of Syria (1830-1910)”. **Studies in Christian Missions**. Volume 36 (2006): 262-280.
- Gencer, Ali İhsan. “Redhouse’ın Türkçe Lügati Hakkında Mektubu”. **İlmi Araştırmalar Dergisi**. s. 6 (1998): 331-341.
- Güler, Yavuz. “Osmanlı Devleti Dönemi Türk-Amerikan İlişkileri (1795-1914)”. **Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi**. c. 6 s. 1 (2005): 227-240.
- Güllü, Ramazan Erhan. “Amerikan Board Misyonerlerinin Antep’teki Faaliyetleri ve Antep Amerikan Koleji”. **Güney Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi**. s. 16 (2009): 129-147.
- Gümüş, Musa. “Anayasal Meşrûfî Yönetime Medhal: 1856 Islahat Fermanı’nın Tam Metin İncelemesi”. **Bilig**. s. 47 (Güz/2008): 215-240.
- Günay, Bekir. “Bizim Mahalle’nin Hikayesi İzmit: Birlikte Yaşama Örneği Ermeniler”. **Uluslararası Gazi Akçakoca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildiriler**. 2014: 885

- Gündüz, Mustafa. “Robert Koleji (Boğaziçi Üniversitesi'nin Kuruluş Hikayesi)”. **Eğitime Bakış Eğitim-Öğretim ve Bilim Araştırma Dergisi**. s. 27 (2013): 83-88.
- _____. “Türk Eğitim Sisteminde Aşırı Militarist Uygulamanın Başlaması (1926-1947)”. **Erdem İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi**. s. 71-72 (2017): 69-90.
- Gündüz, Şinasi. “Misyonerlik ve Hristiyan Misyonerler”. **Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi**. c. II. s. 1 (2002): 1-21.
- _____. “Misyonerlerin Çalışma Yöntemleri”. **Türkiye’de Misyonerlik Faaliyetleri**. 3. bs. ed. Ömer Faruk Harman, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005: 327-352.
- Güngör, Yüksel. “Osmanlı Döneminde “Nicomedia” İzmit’te Farklı Dinlerin Birlikte Hoşgörü İçinde Yaşam Kesitine Bir Örnek: Pantaleimon Manastırı”. **Gazi Akçakoca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri**. c. 2 (2015): 925-944.
- Halifeoğlu, Meral. Zafer Tangülü. “19. Yüzyılın Sonu 20. Yüzyılın Başlarında Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Eğitim Anlayışına Amerikalı Misyonerlerin Yaklaşımı”. **AMS**. c. 1 s. 1 (Ocak 2013): 137-155.
- Hancı Karademirci, Arzu. “Öğretim Teknolojileri: Tanımı ve Tarihsel Gelişimine Yeniden Bakmak”. **XII. Akademik Bilişim Konferansı Bildirileri 10-12 Şubat 2010**. Muğla: Muğla Üniversitesi, 2010: 397-403.
- Harman, Ömer Faruk. “Genel Olarak Misyonerlik”. **Türkiye’de Misyonerlik Faaliyetleri**. 3.bs. ed. Ömer Faruk Harman. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005: 25-35.
- Haytoğlu, Ercan. “Amerikan Misyonerlerinin Anadolu Topraklarındaki Sağlık Faaliyetleri ve Ermeniler”. **Yeni Türkiye**. s. 60 (2014): 1-16.
- Hut, Davut. “Irak’ın Kuzeyinde Katolik ve Protestan Misyonerlik Faaliyetleri”, **Türklük Araştırmaları Dergisi**. s. 20 (2008): 445-470.
- İnce Erdoğan, Dilşen. “American Board of Commissioners for Foreign Mission (ABC FM) Near East Relief’e Amerikan Misyonerlerin Anadolu’daki Faaliyetleri”. **Pamukkale Üniversitesi Belgi Dergisi**. s. 14 (Yaz 2017 II): 552-566.
- _____. “Amerikalı Protestan Misyonerlerinin Raporlarında İzmir İstasyonunun Kuruluşu ve Faaliyetleri (1820-1900)”. **Karadeniz Araştırmaları Dergisi**. s. 33 (Bahar/2012): 97-108.
- Karakaş Özür, Nazan. “Strabo’nun Coğrafyası”. **İstanbul Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü Coğrafya Dergisi**. s. 30 (2015): 79-90.

- Katar, Mehmet. "Tevhitten Teslis'e Geçiş Sürecinde Hıristiyanlık (Bir Yahudi İhya Hareketi Olarak Başlayan Hıristiyanlığın Evrensel Bir Din Haline Geliş Öyküsü)". **Journal of İslamic Resarch**. c. 3 s. 20 (2007): 330-337.
- Kaya, Mehmet. "XIX. Yüzyılda İzmit (Kocaeli) Sancağı'nın Demografik Durumu ve İskan Siyaseti". **Tarih Araştırmaları Dergisi**. c. XXVI/41, (2007): 59-80.
- Kılıç, Orhan. "Kendi Yazdıkları Işığında Amerikan Misyonerlerin Harput'taki Faaliyetleri". **Journal of Islamic Research**. c. 4 s. 20 (2007): 476-491.
- Kılıç, Remzi. "Misyonerlik ve Türkiye". **TÜBAR**. c. XIX. (2006 Bahar): 327-342.
- _____. "Osmanlı Devleti'nde Amerikan Misyonerlerin Ermeni Okullarında Ermeni Milliyetçiliğine Etkileri". **Hoşgörüden Yol Ayrımına Ermeniler**. c. 4 ed. Metin Hülalü vd. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, 2009: 61-80.
- Kılıç, Sezen, "Cumhuriyet Dönemi'nde Yabancı Okullar (1923-1938)". **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**. c. XXI s. 61 (2005: Mart'dan ayrı basım): 259-280.
- Kocabaşoğlu, Uygur. "Cyrus Hamlin: Misyoner, Eğitimci, Müteşebbis". **Kebikeç**. s. 36 (2013): 83-104.
- _____. "Doğu Sorunu Çerçevesinde Amerikan Misyoner Faaliyetleri". **Tarihi Gelişmeler İçinde Türkiye'nin Sorunları Sempozyumu Dün- Bugün- Yarın 2000**. Ankara: 2000: 66-78.
- Konan, Belkıs. "Osmanlı Devleti'nde Protege (Koruma) Sistemi". **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**. c. 58 s. 1 (2009): 169-188.
- Köprülü, F. Orhan. "Tarihte Türk Amerikan Münasebetleri". **Bellekten**. c. LI. s. 200 (1987): 927-947.
- Köse, İsmail. "ABD'de Türk-Amerikan Lozan Antlaşması'nın (6 Ağustos 1923) Onay Tartışmaları ve Onay Taraflarının Yayınlamış Olduğu Kitapçık". **Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**. s. 44 (2014): 131-155.
- _____. "Amerika'nın İstanbul Büyükelçisi H. Morgenthau'nun Türk Algısı". **Tarih Dergisi**. s. 56 (2013): 55-85.
- Kuran, Ercüment. "XIX. Yüzyılda Osmanlı Türklerinin Amerika'yı Tanıması". **500. Yılında Amerika**. Yayına Hazırlayanlar: Recep Ertürk, Hayati Tüfekçioğlu. İstanbul: Bağlam Yayınları, 1992: 39-44.
- Küçük, Abdurrahman. "Misyonerlik ve Türkiye". **Türkiye'de Misyonerlik Faaliyetleri**. Ankara: TDV Yayınları, 1996: 33-48.
- _____. "Misyonerlik Nedir? (Misyonerlik ve Tebliğ Arasındaki Fark). **Dinler Tarihçilerinin Gözüyle Türkiye'de Misyonerlik Sempozyumu, 01-02 Ekim 2005**. Ankara: TÜDTAD, 2005: 19-33.

- Küçük, Mehmet Alparslan. “Anadolu’da Protestan Ermeni Milleti’nin Oluşumu”. **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**. s. 50:2 (2009): 153-186.
- Maksudyan, Nazan. “Amerikan Kaynaklarında Merzifon Anadolu Koleji’nin Kısa Tarihi”. **Kebikeç**. s. 36 (2013): 131-154.
- Malkoç, Mustafa Numan. “Türkiye’de Protestan Misyonerliği”. **Türkiye’de Misyonerlik Faaliyetleri**. 3. bs. ed. Ömer Faruk Harman, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005: 155-184.
- Narin, Resul. “Temettuat Defterlerine Göre Adapazarı Kazası”. **Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Dergisi**. s. II (2008): 221-231.
- _____. **Orgeneral Ali Fuat Cebesoy Anısına Armağan**. “Osmanlı Devleti’nde Misyonerlik ve Adapazarı’ndaki Misyoner Okulları”. Sakarya: 2010: 309-319.
- Nurdoğan, Arzu M. “Anglikan Kilisesi’nin Osmanlı’daki Sancaktarı: Church Missionary Society: Kuruluşu, Yapısı ve Yayınları”. **Dini Araştırmalar Dergisi**. c. 16 s. 43 (Temmuz-Aralık 2013): 11-46.
- Ortaylı, İlber. “Osmanlı İmparatorluğu’nda Amerikan Okulları Üzerine Bazı Gözlemler”. **Amme İdaresi Dergisi**. c. 14 s. 3 (1982): 87-96.
- Öney, Celal. “Anadolu’da Ermeni Milliyetçiliğinin Ortaya Çıkmasında Amerikan Misyonerlerinin Rolü”. **Yeni Türkiye**. s. 60 (2014): 1-26.
- Öreñ, Ali Fuat. “1827 Navarin Deniz Savaşı ve Osmanlı Donanması”. **Tarih Dergisi**. s. 46 (2007): 37-84.
- Özcan, Azmi. Tufan Buzpınar. “Church Missionary Society İstanbul’da: Tanzimat-İslahat ve Misyonerlik 1858-1880”. **İstanbul Araştırmaları 1**. (Bahar: 1997): 63-79.
- Özcoşar, İbrahim. “19. Yüzyılda ABD Misyonerlerinin Mardin Süryanilerine Yönelik Faaliyetleri”. **Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**. c. 5 s. 18 (2006): 142-154.
- Özdemir, Emin. “Osmanlı Devleti’nde Sağlık Alanında Yapılan Misyonerlik Faaliyetlerine Bir Örnek: Amerikan Board’un Konya Tıbbi Misyonu”. **History Studies**. Vol. 5 s. 1 (2013): 311-323.
- Özdemir, Mustafa. “Mütareke Dönemi’ndeki Siyasal Akımların Türk Basımına Yansımaları”. **ÇTTAD**. c. VII. s. 16-17 (2008): 203-226.
- Öztürk, Ayhan. “Amerikan Board’un Kuruluşu, Teşkilatlanması ve Osmanlı Devleti’nde Kurduğu Misyonlar”. **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**. s. 23 (2007): 63-74.
- Polatel, Oğuz. “İzmit’te Ermeni Yerleşimlerinin Başlangıcı ve Ermeni Yerleşim Yerleri”. **Tarihte Türkler ve Ermeniler**. c. 6 Ankara: TTK, 2014: 27-51.

- _____. “Osmanlı Dönemi İzmit’in Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Hayatında Ermeniler”. **Uluslararası Gazi Akçakoca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu**, Kocaeli. 2017: 891-923.
- Saltık, Ekrem. “Osmanlı Anadolu’sunda Protestan Bir Kadın Misyoner Laura Farnham ve Okulu”. **PESA Uluslararası Siyasal Araştırmalar Dergisi**. (2016): 17-24.
- Sarıyıldız, Gülден. “Osmanlı Devleti’nde Protestan Ermeni Milleti ve Kilisesinin Tanınması”. **İ.Ü. İnkılap Tarihi Enstitüsü Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi**. (2002): 249-267.
- Satan, Ali. “Türkiye’de Demiryolunun 150 Yıllık Yolculuğu Bir Kronoloji Çalışması”. **Türklük Araştırmaları Dergisi**. c. 19 Özel Sayı Mücteba İlgürel’e Armağan, İstanbul: Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, 2008: 388-393.
- Selvi, Haluk. Kurtuluş, Demirkol. “Osmanlı Devleti’nde Amerika Birleşik Devletleri Vatandaşlarının Hukuku ve Karşılaşılan Problemler”. **History Studies International Journal of History**. Enver Konukçu Armağanı, (2012): 332-340.
- _____. “Ermeşe (Akmeşe) Manastırı ve Ermeni Olaylarındaki Yeri”. **ASAM Türkiye II. Kongresi**. Ankara: ASAM Yayınları, 2007: 780-789.
- Serbestoğlu, İbrahim. “Zorunlu Bir Modernleşme Örneği Olarak Osmanlı Tabiiyet Kanunu”. **OTAM**. 29/Bahar (2011): 193-214.
- Sezer Arıç, Ayten. “Dünden Bugüne İstanbul’daki Misyonerlik Faaliyetleri”. **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**. s. 15 (2012): 105-119.
- Sezer, Cemal. “Birinci Dünya Savaşı Başlarında Osmanlı Devleti’ndeki Amerikan Misyoner Teşkilatlarının Durumu”. **AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**. c. 20. Yıl Özel Sayı (2012): 281-293.
- Stone, Frank A. “Holyeke Dağı’nın Ağrı Dağı Topraklarına Etkisi”. çev. Ayşe Aksu, **Kutadgu Bilig Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi**. s. 16 (Ekim 2009): 301-315.
- Sümer, Gültekin. “Amerikan Dış Politik Kültürü”. **Uluslararası İlişkiler**. c. 15 s. 19 (2008): 119-144.
- Şahin, Enis. Sinan Demirağ. “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Kocaeli ve Çevresindeki Mülki Yapılanma Çalışmalarına Genel Bir Bakış”. **Uluslararası Karamürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu II**. Kocaeli. 2016: 563-602.
- Şahin, Gürsoy. “Amerikalı Bir Misyonerin XIX. Yüzyılın Ortalarında Türk- Ermeni Kültürel İlişkileriyle İlgili İzlenimleri Üzerine Bir Değerlendirme”. **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi** Ermeni Özel Sayısı. c. VII s. 1 (Haziran 2005): 208-239.

- Şahin, Mehmet. “Anglikanizm Öncesi İngiltere ve Anglikanizmin Doğuşu”. **Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**. s. 18 (2004): 137-154.
- Taşkın, Faruk “Antep’te Bir Misyoner Hekim: Dr. Fred D. Shepard (1855-1915)”. **Lokman Hekim Journal**. Vol. 1 s. 3 (2011): 22-27.
- Torun, İshak. “Kapitalizmin Zorunlu Şartı Protestan Ahlak”. **Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**. c. 3 s. 2 (2002): 89-98.
- Turan, Ömer. “Amerikan Protestan Misyonerlerinin Bulgar Milliyetçiliğine Katkıları”. **XII. Türk Tarih Kongresi 12-16 Eylül 1994**. c. 3 Ankara. 1999: 1097-1109.
- Ünal, Ezel Müzeyyen. “Erken Cumhuriyet Döneminde Gençliğin Militarizasyonu: Askerliğe Hazırlık Dersleri”. **Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**. c. 3 s. 1 (Mart 2015): 81-102.
- Yel, Ali Murat. “Geleneğin Bozulması, Kurtuluş Teolojisi ve Cizvitler”. **Divan**. c. 5 (1998): 33-55.
- Yetkiner, Cemal. “İstanbul’da Bir Cemaatin Doğuşu: William Goodell ve Amerikan Protestan Misyonu”. **Akademik Orta Doğu**. c. 3. s. 1 (2008): 134-164.
- Yıldız, Özgür. “Amerikan Protestan Misyonerlerinin Bursa’daki Dini Faaliyetleri (1848’den Günümüze)”. **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**. s. 23 (2007/2): 407-419.
- _____. “İzmit’te (Nicomedia) Amerikan Misyoner Faaliyetleri”. **Gazi Akademik Bakış**. c. 5 s. 10 (Yaz 2012): 97-111.
- Yücel, İdris. “Yabancı Okullar ve Kültürel Milliyetçilik Bursa Amerikan Kız Koleji Tanassur Hadisesi (1928)”. **Belleten**. c. LXXX s. 287 (Nisan 2016): 308-328.

Tezler

- Acaralioğlu, Aynur. “Kocaeli Bahçecik Amerikan Misyoner Okulu Chambers Hall Binası Koruma Projesi”. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, 2014.
- Aksu, Ayşe. “Amerikalı Misyonerlerin Osmanlı Anadolu’sunda Eğitim Faaliyetleri (1820-1900) ve Bunun Osmanlı Toplum Yapısına Etkileri”. Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.
- Alan, Gülbadi. “Merzifon Amerikan Koleji ve Anadolu’daki Etkileri”. Doktora Tezi. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002.
- Atalay Ayşe. “Kurtuluş Savaşı Siyasi Akımları İçinde Halide Edip’in Yeri”. Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1991.

- Çabuk, Mustafa. “Kahramanmaraş’ta Faaliyet Göstermiş Olan Misyoner Okulları”. Yüksek Lisans Tezi. Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.
- Çakıcı, Bayram. “İzmit Mutasarrıflığı’nda Ermeniler ve Tehcirleri (1888-1919)”. Yüksek Lisans Tezi. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1998.
- Dalyan, Murat Gökhan. “19.Yüzyılda Nasturiler (İdari-Sosyal Yapı ve Siyasi İlişkiler)”. Doktora Tezi. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009.
- Danacıoğlu, H. Esra. “Osmanlı Anadolu’sunda Anglo-Sakson (Protestan) Misyoner Faaliyetleri (1816-1856)”. Doktora Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 1993.
- Demir, Cenk. “Amerikan Board’un İzmir’deki Faaliyetleri ve İzmir Uluslararası Kolej”. Doktora Tezi. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.
- _____. “Kayseri, Niğde, Nevşehir Üçgeninde Amerikan Board’un Eğitim Faaliyetleri”. Yüksek Lisans Tezi. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.
- Doğan, Mehmet Ali. “American Board of Commissioners for Foreign Missions (ABCFM) and Nominal Christians: Elias Riggs (1810-1901) and American Missionary Activities in the Ottoman Empire”. Doctoral Theses. The University of Utah, 2013.
- Erdem, Hüseyin. “Hıristiyanlıkta Kongregasyonist Akımın Ortaya Çıkışı ve Görüşleri”. Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009.
- Feyzioğlu, Öznur. “Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Sultan Abdülaziz Dönemi Osmanlı Amerika İlişkileri (1861-1876)”. Yüksek Lisans Tezi. Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009.
- Gül, Oğuz. “Amerikan Board Misyonerliği ve 1892-1893 Merzifon Ermeni İsyanına Etkileri”. Yüksek Lisans Tezi. Batman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012.
- Kınlı, Onur. “19. Yüzyılda Amerika Birleşik Devletleri’nin İzmir’deki Konsolosluk Faaliyetleri”. Doktora Tezi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009.
- Küçük, Mehmet Alparslan. “Ermeniler Arasında Protestanlığın Yayılışı ve Protestan Ermeniler (Türkiye Örneği)”. Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005.
- McGarry, Kevin John. “Joseph Lancaster and The British and Foreign School Society: The Evolution of an Educational Organization From 1798 to 1846”. Doctoral Thesis. The University of Wales, 1985.

- Mete, Ali Serdar. “Osmanlı İmparatorluğu’ndan Türkiye Cumhuriyeti’ne Türk Ordusunda Mavzer Tüfekleri”. Yüksek Lisans Tezi. Yeditepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2012.
- Murphy, Catherine. “Application of Protestant Missionary Theology: The American Board’s Mission to Eastern Turkey 1839-1870”. Yüksek Lisans Tezi. Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002.
- Önal, Muhsin. “Amerikan Board Kayıtlarına Göre Protestan Misyonerlerin Bursa ve Çevresindeki Faaliyetleri (1833-1883)”. Yüksek Lisans Tezi. Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012.
- Öney, Celal. “19. Yüzyılın İkinci Yarısından Günümüze Suriye, Lübnan ve Filistin Üçgeninde Protestan Misyonerlerin Nüfuz Mücadelesi”. Doktora Tezi. Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016.
- Özsoy, Hasan. “Kayseri’de Misyoner Faaliyetleri ve Talas Amerikan Koleji”. Yüksek Lisans Tezi. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1995.
- Polatel, Oğuz. “İzmit Kazası Ermenileri’nde Dinsel Yapı ve Eğitim Faaliyetleri (1839-1915)”. Yüksek Lisans Tezi. Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.
- Şahin, Emrah. “Errand into The East: A History of Evangelical American Protestant Missionaries and Their Missions to Ottoman İstanbul During the Nineteenth Century”. Yüksek Lisans Tezi. Bilkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004.
- Şengül, Haluk. “Ermeni Tehciri ve Adapazarı Ermenileri”. Yüksek Lisans Tezi. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.
- Taşkın, Faruk. “Amerikan Misyoner Okullarından Merkezi Türkiye Koleji (1876-1924)”. Yüksek Lisans Tezi. Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.
- Tozkoparan, Neşe. “19. yy. Sonunda Sivas’ta Amerikan Protestan Misyoner Faaliyetleri”. Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.
- Uçar, Ahmet. “Amerikan Misyonerlerinin Türkiye’deki Faaliyetleri (1818-1930)”. Yüksek Lisans Tezi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1988.
- Ümit, Devrim. “The American Protestant Missionary Network in Ottoman Turkey, 1876-1914 Political and Cultural Reflections of the Encounter”. Doctorial Theses. University of Colombia, 2008.
- Yanar, Şenay. “Uluslararası İpek Ticaretinde İran’ın Avrupa Bağlantıları ve Culfa Ermenileri (Şah I. Abbas Dönemi 1587-1629)”. Doktora Tezi. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.

Yiğitoğlu, Mustafa. “Türkiye’de II. Vatikan Konsili Sonrası Müslüman Hristiyan İlişkileri”. Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.

Yücel, İdris. “Anadolu’daki Amerikan Hastaneleri ve Tıbbi Misyonerlik (1880-1930)”. Doktora Tezi. Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2011.

_____. “Kendi Belgeleri Işığında Amerikan Board’un Osmanlı Ülkesindeki Teşkilatlanması”. Yüksek Lisans Tezi. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005.

Ansiklopediler

Dictionary of American Biography

Din ve İnanç Sözlüğü

İslam Ansiklopedisi

Osmanlı Ansiklopedisi

Ötüken Türkçe Sözlük

Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Ansiklopedisi.

Türkler Ansiklopedisi

Elektronik Ortamdaki Kaynaklar

<http://dlir.org/about-arit-i-digital-library.html>

<http://turksandarmenians.marmara.edu.tr/en/the-establishment-of-the-armenian-protestant-community/>

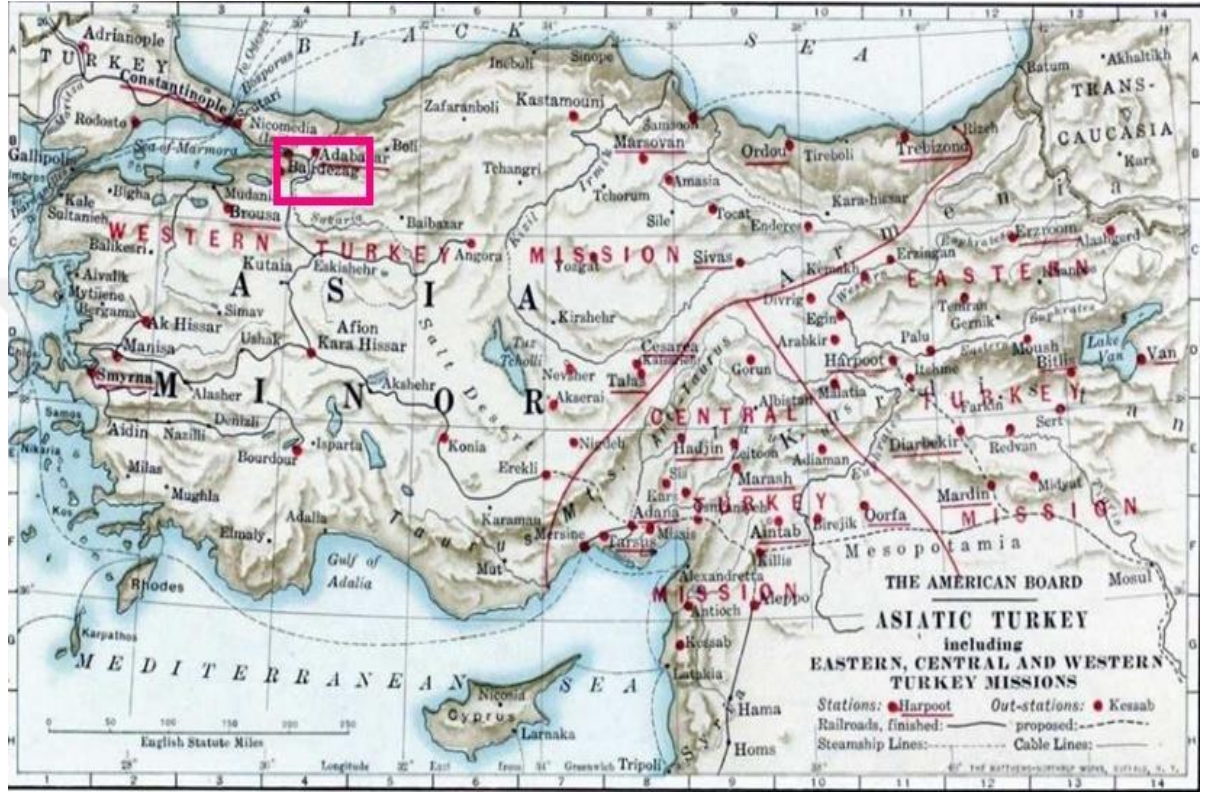
<http://turksandarmenians.marmara.edu.tr/en/the-process-of-armenians-becoming-catholic/>

<https://library.columbia.edu/burke/mrl>

EKLER

1.3. Ek-1: Amerikan Board'un Batı, Merkezi ve Doğu Türkiye Misyon Haritası

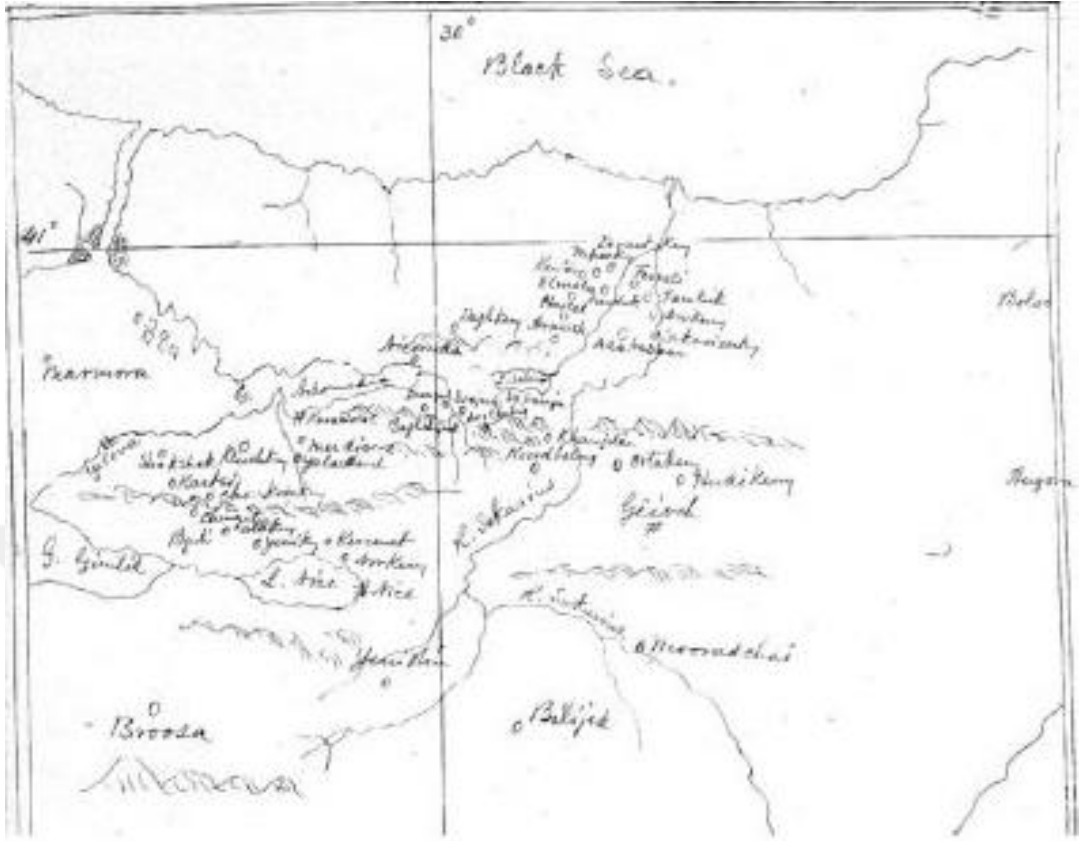
Kaynak: American Board of Commisioners for Foreign Missions, (Boston: Published By the Bord,1914)

Ek-2: Amerikan Board'un Osmanlı Toprakları'ndaki Kurumlarını Gösteren Harita

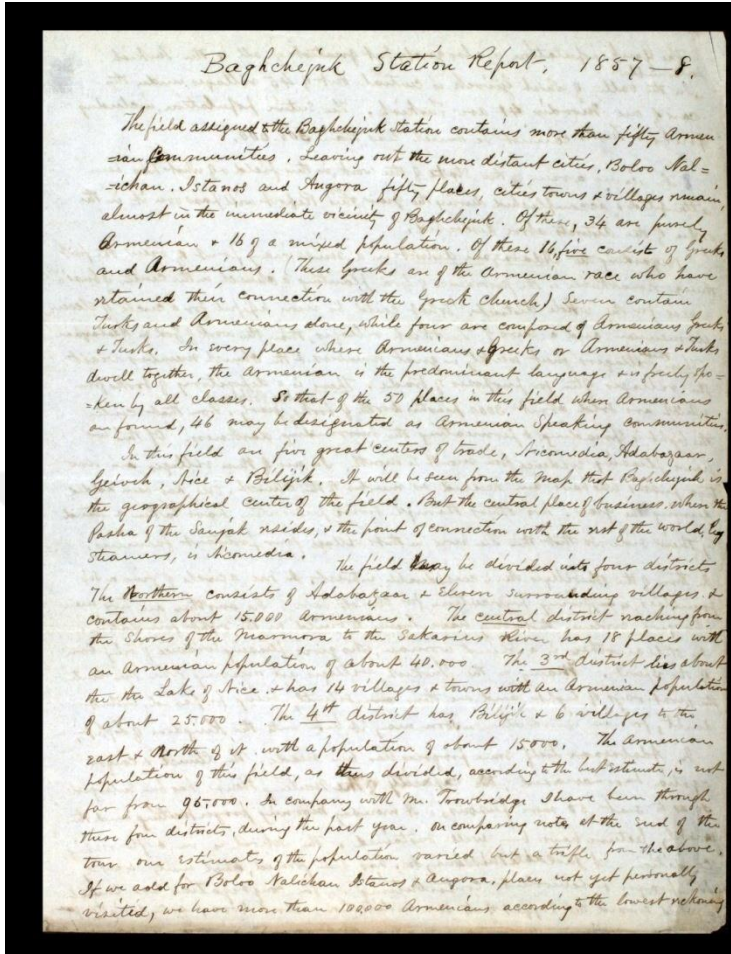
Kaynak: American Board Pamphlet Collection

Ek-3: İzmit İstasyonu'nun Misyonerler Tarafından Çizilen Haritası (1856)

Kaynak: Papers of the American Board Commissioners for Foreign Missions [microform], Unit 5, the Near East, 1817-1919)

Ek-4: Amerikan Board Misyonerleri'nin Yazdığı Bahçecik Raporu'ndan Bir Bölüm (1857-1858)

Kaynak: Salt Research

Ek-5: Bahçecik Ermeni Kız Okulu Adının Üsküdar Amerikan Lisesi Şekline Dönüşümünü Gösteren Tablo

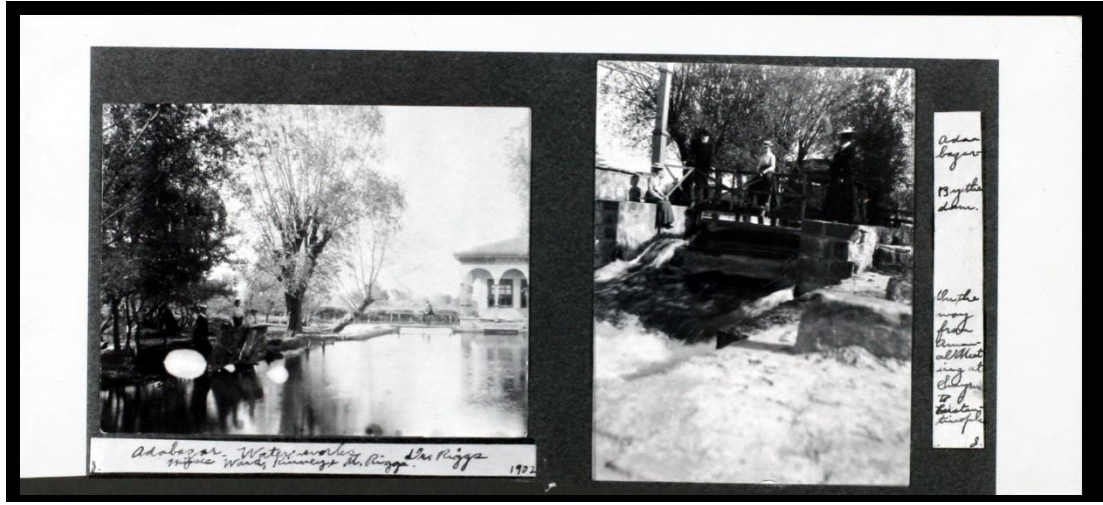
BAHÇECİK (1873-1885)
Bahçecik Ermeni Kız Okulu
ADAPAZARI (1885-1915) (1919-1920)
Adapazarı Ermeni Kız Okulu (Adabazar Armenian Female School / Adabazari Hayuhgatz Varjhan)
İZMİT (1920-1921)
İzmit Ermeni Kız Okulu
ÜSKÜDAR (1921-)
Üsküdar Amerikan İnas Mektebi / Amerikan İnas Mektebi / American School for Girls (1921-1926)
Üsküdar Amerikan Kız Lisesi (AKL) / American Academy for Girls (AAG) (1926-1997)
Üsküdar Amerikan Lisesi (ÜAL) / Üsküdar American Academi (1997-)

Ek-6: Adapazarı Ermeni Kız Okulu Binasının Görünümü (1891)

Kaynak: Missionary Herald (1891)

Ek-7:Bayan Mary Kinney ve Bayan Riggs'in Fotoğrafları

Kaynak: SALT Research

Ek-9: Halide Edib (Adıvar)'ın Okul Yıllarına Ait Bir Fotoğrafi

Kaynak: SALT Research

Ek-10: Üsküdar Amerikan Kız Koleji'nin Üsküdar'daki İlk Mezunları (1924)

Kaynak: Brain Johnson, Yıllardır Süregelen Değişim

- ۱۰ بیانو استعمالی ایچون اجرت
۵۰ مکتبده اوکله یئکی
۱ سپور اجرتی

لابوراتوار اجرتلری

لیرا

۵ سکزنجی صنف طالبه لرندن اداره بیتیه ایچین
۱۰ اقتصادیتی (بودرسلری آلان اوننجی و اون برنجی صنفلر ایچین)
۱۰ داقیلوغرافی اجرتی (اون و اون برنجی صنفلرک تجارت قسمی ایچین)
۶ - اکیال و دخول امتحانلری آشاغیکی تاریخلرده اجرا ایدیله جکدر.

ایلول	۱۰	ساعت اونده	انکلیزجه
»	۱۰	» اون درتده	تورکجه
»	۱۱	» دو قوزده	ریاضیات
»	۱۱	» اون اوچده	تاریخ
»	۱۲	» دو قوزده	طبیعیات
»	۱۲	» اون اوچده	فرانسزجه

بوکونلرده امتحانلرده بولونمایان طالبه دن ایلریده یاپیلاجق هر یکی
امتحان ایچین یارم لیرا اجرت آلیناجقدر .

اسکدار اناث آمریقان مکنتی

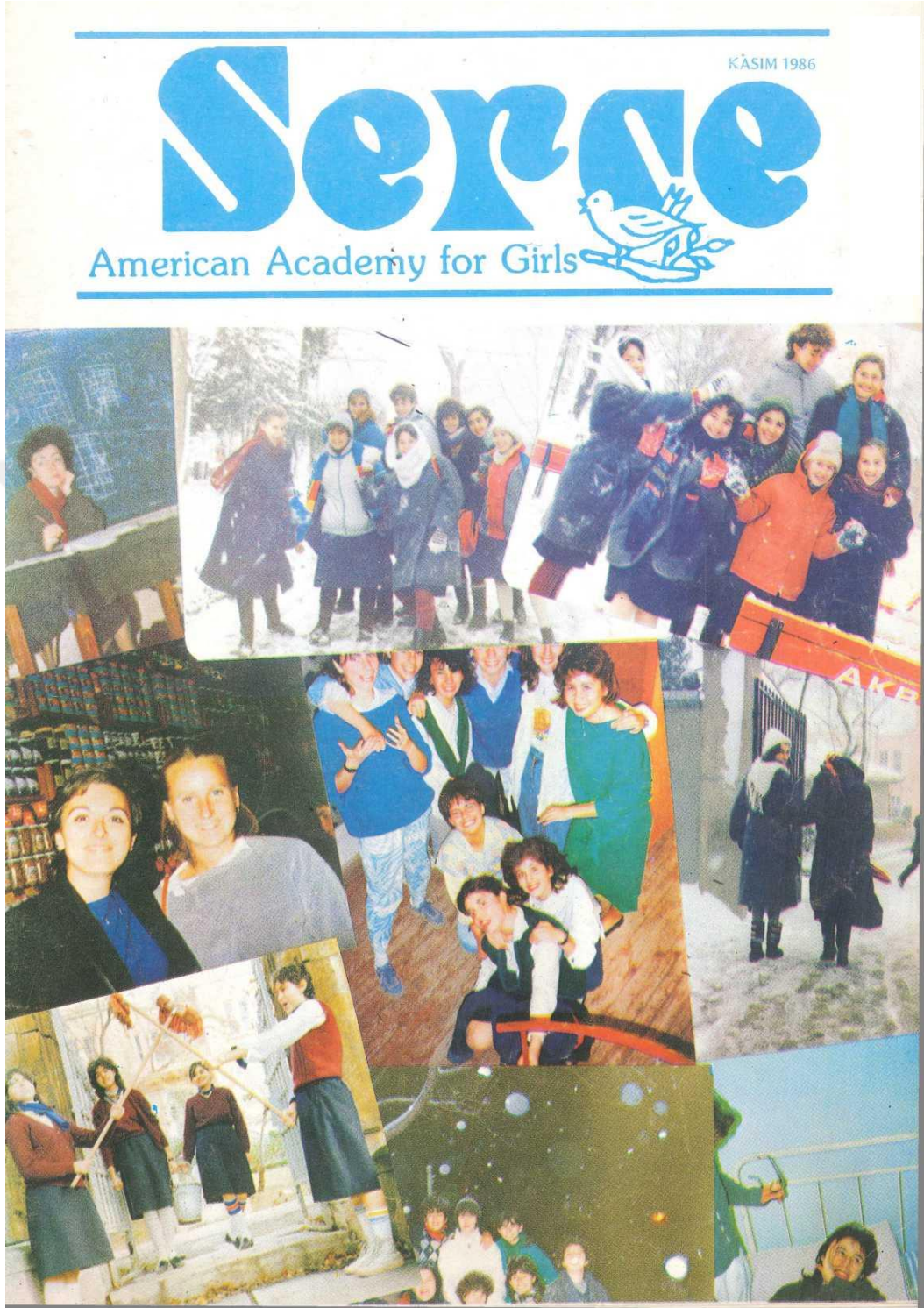
۱۹۲۸ - سنه تدریسیه سی ایچون مهم تبلیغات

- ۱ - مکتب ایلولک ۱۳ نجی پر شنبه کونی ساعت ۸، ۴۵ آچیلماق قدر
- ۲ - اسکی، یکی بوتون طلبه نك بالذات مکتبده اثبات وجود ایتملی و برنجی سومستر تقسیم طارینی آشاغیده کی کونلرده تأدییه ایتملی لازمدر : ۶، ۷، ۸، ایلول . بو کونلردن برنده اثبات وجود ایتمه یین طلبه هر کون ایچون بر لیرا ویرمک مجبوریتتده بولوناچقدر .
- ۳ - مکتبه قید و قبول ایچین یا تخریراً (استانبول پوسته قوطوسی ۲۵۷) آدره - سیاه، یاخودده آغستوس ۷ دن ایلول اون بره قدر صالی و پر شنبه کونلری مدبره بالذات مراجعت ایدلمه لیدر .
- ۴ - قید ایدیلن یکی طلبه دن اون لیرا ده پوزیت آچییه سی آلنیر . عکسی تقدیرده ایلریده یر بولونا ما سندن مسئولیت قبول ایدلمز .
- ۵ - آشاغیده کی تدریس اجر تلی لیسته سنه نظر دقتی جلب ایدرز .

اجر تلر

	لیرا
۱ قیدییه اجر تی	
۷۵ سنوی تحصیل اجر تی (نهاری طلبه لر ایچون)	
۳۵۰ » » (لیلی طلبه لر ایچون)	
۵۰ تونس باغندن او طوبوس اجر تی	
۱ قیش و ایلک بهار تعطیل لری ایچون یومیه	
۵۰ پیانو دز سلی و پیانو استعمالی ایچون اجرت	

Ek-12: Serçe Dergisi Kapak Fotoğrafi (Kasım, 1986)

Ek-13: Üsküdar Amerikan Kız Lisesi 1946 Yılı Müfredatı

T. C.
MAARİF VEKİLLİĞİ
Millî Talim ve Terbiye Bakanlığı

Sayı	47	Hüsnü :	İstanbul - Üsküdar Amerikan Kız
T.rihi	15 şubat 1946		Lisesinin yeni ders dağıtma cet-
Önceki kararın sayısı	89		vellerinin bağlı örneklerle göre
Tarihi	10 haziran 1940		kabulü h.

Üsküdar Amerikan Kız Lisesinin, Özel Öğretim Müdürlüğünün 4 şubat 1946 tarih ve 855 sayılı yazısı ile teklif edilen yeni ders dağıtma cetvellerinin bağlı şekillerde kabulü ve bu cetvellere gir-memiş olan derslerin 25 aralık 1936 tarih ve 67 sayılı kararla kabul edilen programdan çıkarılması hususlarının Bakanlık Yüksek Makamının onamlarına sunulması kararlaştırıldı.

Rei Eyle Üye Üye Üye Üye Üye

K. Yörünç F.R. Unal H.Z. Kalkan Y.K. Köni S. Eyüboğlu H. Birand M. Akdik
bulunmadı

Velilik yüksek makamına

İstanbul - Üsküdar Amerikan Kız Lisesinin yeni ders dağıtma
Cetvellerinin bağlı örneklerle göre/ kabulü
Hakkında Heyetimizce verilen kararı kabulünüz
arz ederim.

Millî Talim ve Terbiye Dairesi
-Resmî-
Başkanı

Uygundur.
15/ II / 1946

Ta.

M. Eğ. Bakanı
Guel

H.Z.V.A 7/2/946

Dosya sayısı: 119 / 1936

Aslının aynıdır. / 194

Tek veya son ahife

T. C.
MAARİF VEKİLLİĞİ
Millî Talim ve Terbiye Heyeti

Sayı	47	Hukûs:
Tarih	15 şubat 1946	
Önceki kararın sayısı	89	
Tarihi	10 haziran 1940	

Istanbul-Üsküdar Amerikan Kız lisesi
hazırlık sınıfı ders dağıtım
cedveli

Dersler

Türkçe	4 Saat
İngilizce	25 "
Matematik	3 "
Beden Eğitimi	1 "
Resim	1 "
	<u>34 Saat</u>

I. C.
MAARİF VEKİLLİĞİ
Millî Talim ve Tercih Heyeti

Sayı	47	Hulâsa:	
Tarih	15 şubat 1946		
Önceki kararın sayısı	89		
Tarihi	10 haziran 1940		

İstanbul-Üsküdar Amerikan Kız lisesi
orta kısım ders dağıtma
cedveli

Dersler	Birinci sınıf	İkinci Sınıf	Üçüncü sınıf
Türkçe	6	5	4
Tarih	2	2	3
Coğrafya	2	2	2
Yurtbilgisi	-	2	2
Askerlik	-	1	1
İngilizce	8	7	6
Tercüme	-	-	1
Fransızca	3	3	3
Matematik	5	4	4
Biyoloji	-	-	3
Bitkiler	-	-	1
Fen bilgisi	3	4	-
Evidaresi	2	2	2
Resim	1	1	1
Beden Eğitimi	1	1	1
Müzik	1	1	1
Toplam	34	35	35

T. C.
MAARİF VEKİLLİĞİ
Millî Talim ve Terbiye Heyeti

Sayı	47	Hulâsa:	
Tarih	15 şubat 1946		
Önceki kararın sayısı	89		
Tarihi	10 haziran 1940		

İstanbul - Üsküdar Amerikan Kız Lisesi

Lise Bölümü

Ders Değitme Cetveli

Dersler	Birinci sınıf	İkinci Sınıf	Üçüncü sınıf
Türkçe	5	5	5
Tarih	2	2	3
Coğrafya	2	2	1
Toplumbilim	-	-	2
Felsefe	-	-	4
Ruhbilim	-	-	-
İngilizce	6	5	5
Terzime	-	-	1
Matematik	4	4	2
Fizik	-	3	3
Kimya	3	3	1
Fizyoloji	3	-	-
Jeoloji	1	-	-
Biyoloji	-	1	-
Öğretim metodu	-	-	1
Evideresi	2	2	2
Askerlik	2	2	2
Beden eğitimi	1	1	1
Daktilo (isteğe bağlı)	2	2	-
Toplam :	33	34	33

H.Z. MM. 6/2/946

Kaynak: Talim Terbiye Kurulu Kararları

Ek-14: Üsküdar Amerikan Kız Lisesi Müfredatına Resim Dersinin Eklenmesiyle İlgili Karar (1947)

I. C.
MAARİF VEKİLLİĞİ
Milletî Talim ve Terbiye Heyeti

Sayı	45	Hulâsa:	Üsküdar Amerikan Kız Lisesi orta kısım programına eklenen resim dersi programının bağlı şekilde kabulü h.
Tarihi	15 şubat 1946		
Önceki kararın sayısı	67		
Tarihi	25 aralık 1936		

Üsküdar Amerikan Kız Lisesi orta kısım programına eklenmesi, Özel Öğretim Müdürlüğünün 4 şubat 1946 tarih ve 855 sayılı yazısı ile teklif edilen resim dersi programının bağlı şekilde kabulü hususunun Bakanlık Yüksek Makamının onaylarına sunulması kararlaştırıldı.

Rei Üye Üye Üye Üye Üye Üye
N. Yılmaz F.R. Umut H.Z. Kalkancı Y.K. Köni S. Eyüboğlu H. Birand N. Akdik
bulunmadı H. B. S. M. Çavuş

Vekâlet yüksek makamına

Üsküdar Amerikan Kız Lisesi orta kısım programına eklenen resim dersi programının bağlı şekilde kabulü hakkında Heyetimizce verilen kararın kabulünüz arz ederim.

Milletî Talim ve Terbiye Dairesi

Başkanı

Uygundur.
15 Şubat 1946

Ta.

M. E. Bakan

H.Z. V.A. 7/2/1946

Dosya sayısı: 119 / 1926
19

Ashım ayndır

1946

ÖZGEÇMİŞ

SENEM CİVGİN

İletişim :

Gsm : 0 (532) 704 71 28

e-mail : snm.cvgn@gmail.com

Eğitim Durumu :

Doktora: Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü 2014 Ocak-2019 Ocak

Tez: “Amerikan Board’ın Eğitim Faaliyetlerine Bir Örnek: Üsküdar Amerikan Kız Koleji’nin Kuruluş Süreci (1873-1945)”

Yüksek Lisans: Yeditepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü 2010 Eylül-2013 Aralık

Tez: “Kıbrıs ve Dr. Fazıl Küçük”

Tezsiz Yüksek Lisans: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Öğretmenliği 2008 Eylül-2009 Haziran

Lisans: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü 2005 Eylül-2008 Ocak

Bilimsel Yayınlar:

CİVGİN, Senem, “Dr. Fazıl Küçük’ün Kıbrıs Mücadelesindeki Rolü” **Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Genç Bakışlar**, Ed. Doç. Dr Ercan Karakoç, İstanbul: Doğu Kütüphanesi Yayınları, 2015.

KARAKOÇ, Ercan; Senem CİVGİN “Amerikan Board Misyonerlerinin Osmanlı Topraklarındaki İlk Faaliyetlerine Bir Örnek: Bahçecik İstasyonu” **Turansam**, c. 10, s. 38 (2018/İlkbahar): 231-242.

KARAKOÇ Ercan, Senem CİVGİN “Bahçecik Ermeni Kız Okulu’ndan Üsküdar Amerikan Kız Lisesi’ne Bir Misyoner Eğitim Kurumunun Hikayesi” **V. Yıldız Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi 13-15 Aralık 2018, Tam Metin Bildiri Kitabı**: 28-49.

